

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1976, LETNIK XIII, UDK 3

7-8

IZ VSEBINE:

Ernest Petrič: Cilj je jasen — asimilacija!

Vlado Benko: Miroljubna koeksistenca, neuvrščenost in socializem

Leo Mates: Preusmeritev h konkretnim ciljem in akciji

Stane Pavlič: Kriza kapitalističnega ekonomskega sistema

Anton Vratuša: Raziskovanje lastne prakse (neločljiv del boja narodov za neodvisnost in samostojen razvoj)

Stane Južnič: Razmišljanja o evropocentrizmu

Branislav Grozdanič: Udeležba delavcev dežel v razvoju pri upravljanju podjetij

Breda Pavlič: Neuvrščeni o komunikacijski emancipaciji

Anton Bebler: Neuvrščenost in svetovna varnost

Mojca Murko: Veliki sili in neuvrščenost

Dokument časa: Listina o gospodarskih pravicah in dolžnostih držav in deklaracija o uresničevanju nove mednarodne gospodarske ureditve

Aleksander Grličkov: Razredno in nacionalno

1866-13

+

1976

TEORIJA IN PRAKSA

7-8

revija za družbena vprašanja, let. 13, št. 7-8, str. 545-720, Ljubljana, julij-avgust 1976

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Vladimir Bračič, Zvone Dragan, Nace Golob, Silva Jereb, Polde Kejžar, Andrej Kirn, Peter Klinar, Martin Košir, Stane Kranjc, Marjan Lah, Albin Mahkovec, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Emil Rojc, Janko Rupnik, Nada Sfiligoj, Majda Strobl, Vanek Šiftar, Ivo Tavčar, Niko Toš, Peter Toš, Lojze Vezočnik, France Vreg

PRESEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Savin Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Boris Majer, Boštjan Markič, Tomo Martelanc, Mojca Murko-Drčar, Oto Norčič, Ciril Ribičič, Vlado Vodopivec

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 50 din, za druge individualne naročnike 80 din, za delovne organizacije 150 din, za tujino 200 din (12 dolarjev), v prosti prodaji je cena enojne številke 10 din in dvojne 20 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090 Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Ljubljana — za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-00133-32040-10-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

PO 1301/1977

UVODNIK:

ERNEST PETRIČ: Cilj je jasen — asimilacija! 547

PETA KONFERENCA NEUVRŠČENIH:

MOJCA MURKO: Prvine neuvrščенosti (uvodni zapis) 553

VLADO BENKO: Miroljubna koeksistenca, neuvrščенost in socializem 556

LEO MATES: Preusmeritev h konkretnim ciljem in akciji 569

STANE PAVLIČ: Kriza kapitalističnega ekonomskega sistema 580

ANTON VRATUŠA: Raziskovanje lastne prakse (neločljivi del boja narodov za neodvisnost in samostojen razvoj) 591

STANE JUŽNIC: Razmišljanje o evropocentризmu 599

BRANISLAV GROZDANIC: Udeležba delavcev dežel v razvoju pri upravljanju podjetij 609

BREDA PAVLIČ: Neuvrščeni o komunikacijski emancipaciji 618

ANTON BEBLER: Neuvrščенost in svetovna varnost 624

MOJCA MURKO: Veliki sili in neuvrščенost 629

DOKUMENT ČASA:

Listina o gospodarskih pravicah in dolžnostih države 643

Deklaracija o uresničevanju nove mednarodne gospodarske ureditve 650

ČLANKI, RAZPRAVE:

ALEKSANDAR GRLIČKOV: Razredno in nacionalno 653

MARA BEŠTER: Specifičen trg svobodne menjave dela (II) 664

MARKO KERŠEVAN: Pojem razrednega boja in marksistična družbena teorija (II) 674

PREGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

IGOR RAVNIKAR: Oblikovanje transportne politike 689

ZNANOST IN DRUŽBA:

BOGDAN KAVČIČ: Vrednotenje stališč 694

IN MEMORIAM:

SMILJA AMON: Bogata dediščina 708

PRIKAZI, RECENZIJE:

BREDA PAVLIČ: Množično komuniciranje med neuvrščенimi 711

ZDRAVKO MLINAR: Ob petdeseti številki »Sociologija sela« 713

Med novimi knjigami 715

Bibliografija knjig in člankov 717

Avtorski sinopsisi 719

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 13,

št. 7—8, str. 545—720,

Ljubljana, julij—avgust 1976

CONTENTS

EDITORIAL:

ERNEST PETRIĆ: The Intention is Evident — Assimilation! 547

THE FIFTH CONFERENCE OF NON-ALIGNED COUNTRIES:

MOJCA MURKO: The Elements of the Non-alignment (Introductory Text) 553

VLADO BENKO: Peaceful Co-existence, Non-alignment and Socialism 556

LEO MATES: The New Orientation towards Concrete Goals and Action 569

STANE PAVLIČ: The Crisis of the Capitalist Economic System 580

ANTON VRATUŠA: Research of Own Practice (an Integral Part of the Fight of Nations for Independence and Independent Development) 591

STANE JUZNIČ: Meditations on Evropo-centrism 599

BRANISLAV GROZDANIČ: The Worker's Participation in the Managing of the Enterprises in the Developing Countries 609

BREDA PAVLIČ: The Non-aligned Countries on the Communication Emancipation 618

ANTON BEBLER: The Non-alignment and the World Security 624

MOJCA MURKO: The Two Great Powers and the Non-alignment 629

DOCUMENTS OF OUR TIMES:

The Chart of Economic Rights and Obligations of States 643

Declaration on the Implementation of the New International Economic System 650

ARTICLES, STUDIES:

ALEKSANDAR GRLIČKOV: The Class and the National 653

MARA BESTER: A Specific Market of the Free Exchange of Labour (II) 664

MARKO KERŠEVAN: The Concept of the Class Struggle and the Marxist Social Theory (II) 674

VIEWS, GLOSSES, COMMENTS:

IGOR RAVNIKAR: The Formation of a Common Transport-Policy 689

SCIENCE AND SOCIETY:

BOGDAN KAVČIČ: The Evaluation of the Attitudes 694

IN MEMORIAM:

SMILJA AMON: A Rich Legacy 708

REVIEWS, NOTES:

BREDA PAVLIČ: The Mass-Communication among the Non-aligned Countries 711

ZDRAVKO MLINAR: On the Occasion of the Fiftieth Number of »Sociologija sela« 713

A Survey of New Books 715

Bibliography of Books and Articles 717

Authors' Synopses 719

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

ЭРНЕСТ ПЕТРИЧ: Цель ясна — это ассимиляция! 547

ПЯТАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ НЕПРИСОЕДИНИВШИХСЯ СТРАН:

МОЙЦА МУРКО: Элементы неприсоединенности (Вступительная заметка) 553

ВЛАДО БЕНКО: Мирное сожительство, неприсоединенность и социализм 556

ЛЕО МАТЕС: Изменение направления к конкретным целям и действиям 569

СТАНЕ ПАВЛИЧ: Кризис капиталистической системы экономики 580

АНТОН ВРАТУША: Изучение собственного опыта составляет неразрывную часть борьбы народов за их независимость и самостоятельность 591

СТАНЕ ЮЖНИЧ: Размышления о европеоцентризме 599

БРАНИСЛАВ ГРОЗДАНИЧ: Участие рабочих развивающихся стран в управлении предприятиями 609

БРЕДА ПАВЛИЧ: Неприсоединившиеся страны по поводу эмансипации коммуникаций 618

АНТОН БЕБЛЕР: Неприсоединенность и мировая безопасность 624

МОЙЦА МУРКО: Великие державы и неприсоединенность 629

ДОКУМЕНТЫ ВРЕМЕНИ:

Документ об экономических правах и обязанностях государства 643

Декларация об осуществлении нового международного экономического порядка 650

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

АЛЕКСАНДАР ГРИЧКОВ: Классовое и национальное 653

МАРА БЕШТЕР: Специфический рынок свободного обмена труда (2-я ч.) 664

МАРКО КЕРШЕВАН: Понятие классовой борьбы и марксистская теория общества (2-я ч.) 674

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:

ИГОР РАВНИКАР: Образование единой политики в области транспорта 689

НАУКА И ОБЩЕСТВО:

БОГДАН КАВЧИЧ: Оценка положений 694

IN MEMORIAM:

СМИЛЯ АМОН: Богатое наследство 708

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

БРЕДА ПАВЛИЧ: Массовые коммуникации у неприсоединившихся стран 711

ЗДРАВКО МЛНАР: К пятидесятому номеру журнала »Социология села« 713

Среди новых книг 715

Библиография книг и статей 717

Авторские синопсисы 719

Cilj je jasen — asimilacija!

I. Upanje, da bo osveščanje demokratičnega dela javnosti v sosednji Avstriji vendarle uspelo zavrnuti zlovesčo prettno slovenski in hrvatski manjšini na Koroškem, Štajerskem in Gradiščanskem, se ni uresničilo. Avstrijski zvezni parlament je v prvih poletnih dneh sprejel od treh glavnih avstrijskih političnih strank — socialistične, ljudske in svobodnjaške — dogovorjena zakona: novelo zakona o popisu prebivalstva in zakon o narodnostnih skupinah. Uzakonjeno je torej ugotavljanje manjšine in dejstvo, da bodo poslej pravice manjšine v Avstriji odvisne od števila njenih pripadnikov. Najširša jugoslovanska javnost je pred in po sprejetju obeh zakonov odločno in s čvrstimi argumenti izražala ogorčenje nad tem korakom sosednje države. Organi naše države so v vrsti uradnih in izčrpno utemeljenih izjavah v državniški in diplomatski obliki povzeli občutenje naših ljudi. Svoje ogorčenje so izrazile družbeno politične organizacije, društva, združenja, posamezniki. Zvrstili so se znanstveniki¹⁾ in časnikarski zapisi, ki z vseh strani ponovno osvetljujejo ta, ne prvi, a vsekakor v povojnem obdobju najtežji udarec naši manjšini v Avstriji. Zlasti pa je odločno, brezkompromisno in enotno izrazila svoj ne zoper poskus nemško-nacionalnega diktata sama manjšina.

Odveč bi bilo ponavljati vse tehtne misli o tem zadnjem asimilacijskem poskusu zoper slovensko in hrvatsko manjšino, ki so bile rečene in zapisane pri nas. Nekatera dejstva pa velja poudariti. Predvsem zato, ker je pred nami prav gotovo dolgotrajen in zapleten boj za to, da Avstrija stopi na pot poštenega izpolnjevanja obveznosti do manjšin, ki jih je sprejela.

II. Ko je republika Avstrija uspela leta 1955 znova vzpostaviti v nespremenjenih mejah svojo neodvisno državnost, je z državno pogodbo²⁾ pridobila pravice in prevzela dolžnosti. Avstrijski zvezni parlament je potrdil državno pogodbo v celoti in v vseh posameznostih, ki jo tvorijo. SFRJ je na temelju ustreznih določil same državne pogodbe³⁾ pristopila k njej, jo ratificirala in tako postala polnopravna stranka te pogodbe. Nič novega ni, če omenimo, da ni uspelo v obdobju do leta 1955 naše prizadevanje za spremembo meje z

¹⁾ Posebej velja omeniti znanstveno posvetovanje o aktualnih vprašanih slovenske in hrvatske manjšine v Avstriji dne 28. 5. 1976 v Ljubljani in pa št. 7—8 Razprave in gradivo Inštituta za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1976.

²⁾ Državna pogodba o vzpostavitvi neodvisne in demokratične Avstrije, z dne 15. 5. 1955, stopila v veljavo 27. 7. 1955, SFRJ je pristopila z ratifikacijo 14. 11. 1955; v nadaljnjem tekstu »državna pogodba«.

³⁾ Čl. 37 državne pogodbe.

Avstrijo. Dosegli pa smo, da se v državni pogodbi slovenskemu in hrvaškemu življu zagotove — kot narodnima manjšinama v Avstriji — možnosti za obstoj in razvoj. Zato velja poudariti, da prav ob tem, ko čl. 5 državne pogodbe zagotavlja Avstriji predvojne meje — vprašljiva pa je bila predvsem meja z Jugoslavijo — čl. 7 državne pogodbe nalaga Avstriji zato, ker ni prišlo do spremembe meje, določene obveznosti. In tu smo pri pomembni ugotovitvi. Ni namreč dopustno po temeljni pravni logiki, še manj po veljavnem mednarodnem pravu, sprejeti pravice iz neke mednarodne pogodbe, obenem pa zanikati, ne izpolnjevati dolžnosti iz iste pogodbe. Naj tudi zapišemo, da seveda neizpolnjevanje dela mednarodne pogodbe postavi pod vprašaj vso tisto njeno vsebino, ki je v zvezi z neizpolnjenimi določili!

Kako je Avstrija v 21 letih izpolnjevala svoje obveznosti iz državne pogodbe, je bilo velikokrat ugotovljeno. Ne le pri nas!⁴ Tudi avstrijski, v svetu znani teoretiki mednarodnega prava in manjšinske problematike (npr. T. Veiter, F. Ermacora idr), so omenjali in omenjajo, da so nekatere točke čl. 7 državne pogodbe ostale neizpolnjene in da bo državno pogodbo potrebno dosledno izpolniti. Številne osebnosti na čelu z zveznim kanclerjem izjavljajo in objublajo iz leta v leto, da bo čl. 7 državne pogodbe izpolnjen.

Tudi oba sprejeta sporna zakona imata namen, po uradni avstrijski razlagi, da se izpolnijo obveze iz čl. 7 državne pogodbe — po 21 letih! Kakšno izpolnitev imajo v mislih, bo razvidno kasneje. Tu zapišimo le, da so Slovenci in Hrvatje v Avstriji potrpežljivo, zelo potrpežljivo čakali 21 let. In dočakali so ukrep za ukrepom, ki so postopoma slabšali njihov položaj in jim krnili pravice. Na koncu so dočakali zakona dunajskega parlamenta, ki naj potrdita in posvetita vse tisto nasilje, ki se je izvajalo nad njimi od prvih dni germanizacije do danes!

III. Dejstvo, da na Koroškem in Štajerskem poleg nemško govorečih Avstrijcev žive tudi Slovenci, ni bilo nikoli neznano. Prav tako je znano, da je kot posledica germanizacijskega pritiska že za časa habsburške monarhije število zavednega slovenskega prebivalstva močno upadlo. Izid plebiscita po I. svetovni vojni je bil že posledica predhodne germanizacije. Po plebiscitu naj bi prva avstrijska republika zato, ker je v njenih mejah ostala dvojezična južna Koroška, zagotovila slovenski manjšini oziroma njenim pripadnikom pravice po določenih St. Germanske mirovne pogodbe. Toda germanizacijski pritisk se ni le nadaljeval, temveč se je stopnjeval do kulminacije v obdobju hitlerizma. Po zmagi v II. svetovni vojni je Jugoslavija znova zahtevala priključitev dvojezičnega ozemlja, ki je po plebiscitu pripadlo Avstriji. Tudi tokrat je sporno ozemlje po sklepu velikih zavezniških sil ostalo v okviru republike Avstrije. Ta pa se je ponovno, tokrat s 7. členom državne pogodbe,⁵ obvezala, da bo zagotovila Slovencem na Koroškem in Štajerskem ter Hrvatom na Gradiščanskem vrsto posebnih manjšinskih pravic. Te obveznosti Avstrija do danes ni izpolnila, pač pa se po letu 1955 korak za korakom likvidira tisto,

⁴ B. Bohte v svoji razpravi *Nekateri mednarodno pravni vidiki avstrijskih obveznosti glede slovenske manjšine*, Razprave in gradivo INV, št. 7—8, Ljubljana 1976, str. 19 i. d. izčrpno poroča o kritikah v odboru OZN za odpravo rasne diskriminacije na rovaš Avstrije in njene manjšinske politike.

⁵ V članku omenjamo kot sedes material manjšinskega varstva po državni pogodbi le čl. 7, čeprav se na varstvo manjšin oz. na ureditev njihovega položaja neposredno ali posredno nanašajo tudi druga določila državne pogodbe, zlasti npr. čl. 6.

kar so Slovenci na Koroškem dobili v obdobju med 1. 1945 in 1955, v času, ko je bilo mejno vprašanje še odprto. Medtem je ugotovljeno število Slovencev od štetja do štetja prebivalstva drselo navzdol, delno kot posledica izsiljene asimilacije, delno kot rezultat spretnih statističnih mahinacij ob štetjih prebivalstva.⁶ Sedaj, po 21 letih, naj bi se ugotovilo, kje sploh Slovenci so, kje jih je še kaj in kjer jih je vsaj približno 25 % prebivalstva, naj bi jim pripadale nekatere pravice iz zakona o narodnostnih skupinah. O dejanskem obsegu teh pravic bo še govora. Najprej lahko ugotovimo, da niti po zdravi pameti niti po elementarnem občutku za pravo in pravičnost ne more biti sprejemljivo, da se potem, ko se je desetletja in več zavestno in stoletja spontano izrivalo Slovence na Koroškem in Štajerskem, sedaj ugotovi »stanje«, kot da se pred tem ni nič zgodilo, in se nato izhaja iz tega »ugotovljenega« stanja pri opredeljevanju pravic. Jemlješ, jemlješ sosedu, prestavljaš mejnike v njegovo škodo kar naprej. Ko si mu pravzaprav vzel vse, pa rečeš: ugotoviva zdaj, kaj je moje in kaj tvoje in to zapišiva, da bo za naprej jasno!

Tudi mnogi Avstrijci poudarjajo, da bo ugotavljanje manjšine in postavljanje manjšinskih pravic v odvisnost od 25 % v vzdušju in ob pogojih, kakršni so zlasti na Koroškem danes in po tem, kar se je desetletja in stoletja dogajalo, korak k likvidaciji slovenstva na Koroškem, korak k izginotju Slovencev. Sklenjeno ozemlje, kjer so Slovenci od nekdaj živeli in kjer so uživali tisto malo ali nič manjšinskih pravic, bo razbito na nekaj izoliranih otočkov, kjer bo Slovencev več kot 25 % in kjer naj bi jim pripadale pravice iz manjšinskega varstva. Sklenjenega dvojezičnega ozemlja bi ne bilo več, slovenske manjšine počasi tudi ne. Problem bi bil — za šoviniste in naslednike nacional-socializma v Avstriji — rešen. Zato ni naključje in ne pretirano, da za napovedano ugotavljanje manjšine mnogi uporabljajo nazive »statistični genocid«, »etnocid« ipd.

IV. SFRJ je ena od polnopravnih strank državne pogodbe. Določila čl. 7 te pogodbe so znana in jasna. Med temelji vsakršnega pravnega reda, tudi mednarodnega, je vsekakor načelo »pogodbe je treba izpolnjevati« (pacta sunt servanda). Izpolnjevati jih je treba pošteno in v dobri veri. Ustanovna listina OZN poudarja med načeli, po katerih naj se države ravnaajo, da bodo članice OZN »izpolnjevale v dobri veri obveznosti, ki so jih prevzele«. ⁷ Dunajska konvencija o pogodbenem pravu iz leta 1969 določa, da »vsaka pogodba, ki velja, obvezuje stranke pogodbe in so jo te dolžne izpolnjevati v dobri veri«. Sklepna listina Helsinške konference o varnosti in sodelovanju v X. poglavju Deklaracije o načelih, po katerih se ravnaajo države udeleženske konference v medsebojnih odnosih, zavezuje države udeleženske, da bodo »vestno izpolnjevale svoje obveze po mednarodnem pravu, tako tiste, ki izhajajo iz obče priznanih načel in pravil mednarodnega prava, kot tudi obveze, ki izhajajo iz pogodb in drugih sporazumov, v skladu z mednarodnim pravom, katerih podpisnice so«. Opirajoč se namenoma na nedvomno najuglednejše ime avstrijske mednarodno pravne doktrine,⁸ je v primeru tolmačenja mednarodne pogodbe prven-

⁶ Problematiko popisov prebivalstva v Avstriji in vzroke za upadanje števila slov. prebivalstva je izčrpno obravnaval dr. V. Klemenčič v vrsti razprav in člankov.

⁷ Čl. 2 Ustanovne listine OZN.

⁸ A. Verdross, Völkerrecht, V. izdaja, Dunaj 1964, str. 172–175; pri čemer se opira zlasti na mednarodno judikaturu.

stveno potrebno ugotoviti dejansko voljo strank, kot izhaja iz teksta pogodbe. *Od teksta se je moč oddaljiti le, če bi bil absurden.*

Prav na kratko si oglejmo zadevo v zvezi z avstrijsko državno pogodbo. Prvo: namen določb v čl. 7 je nedvomno zagotoviti pravice, varovati pravice slovenske in hrvatske manjšine. Absurdno bi bilo sklepati — četudi bi ne poznali geneze nastajanja čl. 7 in bi ne vedeli, zakaj je do čl. 7 prišlo — da so podpisnice državne pogodbe z njim hotele okrniti, zmanjšati, odvzeti, v vsebinskem ali teritorialnem pogledu, pravice manjšin. Nedavno tega sem že zapisal, da po dokaj izčrpnem študiju mednarodno pravne problematike manjšin ne poznam pogodbe, ki vsebuje določila o pravicah neke manjšine ali njenih pripadnikov, pa bi imela namen okrniti te pravice. Drugo: čeprav je med pogajanci tekla beseda o tem,⁹ in čeprav bi se tvorca državne pogodbe mogli zgledovati po določilih St. Germainse pogodbe, kjer je izrecno govora o »znatnem številu« manjšinskega prebivalstva (hudo nevednost bi jim pripisali, če bi menili, da niso ob pripravah čl. 7 avstrijske državne pogodbe imeli v mislih tudi določil St. Germainse pogodbe), končni tekst čl. 7, to je tekst, ki je bil sprejet, podpisan in ratificiran, za uveljavitev pravic slovenske in hrvatske manjšine ne postavlja nobenega kvantitativnega pogoja. Torej stranke pogodbenice očitno niso imele namena vezati pravic iz čl. 7 na določen odstotek manjšinskega prebivalstva. Za izpolnitev nekega jasnega pogodbenega določila pa ni dopustno, da ena od pogodbenih strank naknadno postavlja dodatne pogoje. Tretje: nesporno je, da v obstoječem mednarodnem pravu ni nobenega splošnega pravila ali načela, ki bi določalo, da je za uživanje pravic iz manjšinskega varstva potreben določen odstotek manjšinskega prebivalstva.¹⁰ Če se eventuelno želi z nekim mednarodnim aktom določeno pravico¹¹ povezati z ustreznim odstotkom manjšinskega prebivalstva, mora ta akt to izrecno določati. Če to konkretno ni določeno, je tudi v primeru nejasnosti umestno le tolmačenje, ki je v skladu s splošnim načelom. To pa je, da načeloma po mednarodnem pravu pravice iz manjšinskega varstva niso vezane na nek določen odstotek manjšinskega prebivalstva. Četrto: ozemlje, kjer naj bi se uveljavile pravice iz čl. 7 avstrijske državne pogodbe na Koroškem, nikakor ni bilo in ni neznano.¹² Posplošeno rečeno — to je bilo tisto ozemlje, ki ga je zahtevala SFRJ,¹³ opirajoč se na narodnostno načelo, pa je ostalo v okviru Avstrije. In ker je ostalo, naj bi na njem pripadale manjšini pravice iz čl. 7 državne pogodbe. Sami avstrijski organi so nekajkrat opredelili to ozemlje, npr. s spomenico koroške deželne vlade zaveznikom (12. 9. 1945) in z zakonsko uredbo dežele Koroške iz l. 1945 o območju obveznih dvojezičnih šol. O obsegu tega ozemlja se je nekajkrat izjasnila tudi sama prizadeta manjšina.¹⁴ Če ostanemo na ravni poštenega in v dobri veri tolmačenja čl. 7 avstrijske državne pogodbe, če torej izhajamo iz temeljnega namena strank pogodbenic, potem je območje,

⁹ Glej tudi D. Drušković, *Carinthian Slovenes*, Ljubljana 1973, str. 17.

¹⁰ To, sicer splošno sprejeto stališče, je prav v zvezi z obravnavo zadevnega poročila republike Avstrije zavzel tudi odbor OZN za preprečevanje rasne diskriminacije.

¹¹ Tak primer je bilo npr. določilo v 5. točki Posebnega statuta (priloga II. Londonske spomenice iz l. 1954).

¹² Podrobneje o tem J. Pleterski, O teritorialni zasnovanosti manjšinske zaščite in o protipogodbenih stališčih in praksi Avstrije, v: *Razprave in gradivo*, INV, Ljubljana, št. 7—8, 1976, str. 69—83.

¹³ Npr. nota Jugoslavije zaveznikom z dne 14. II. 1945; memorandum z dne 28. 7. 1949.

na katero se nanaša manjšinska zaščita, po tem členu najmanj tisto, na katerem je manjšina že prej uživala neke pravice. Tu pa smo znova vsaj pri območju, ki je zajemalo obvezno dvojezično šolstvo po uredbi koroške deželne vlade iz l. 1945. Eventuelne omejitve tega ozemlja, na katero se čl. 7 nanaša, bi bile možne le s soglasjem prizadetih in zainteresiranih strani, to je zlasti same manjšine in SFRJ.

V. Sprejati smo omenili, da bo še govora o dejanski vsebini določil sprejetega zakona o narodnostnih skupinah. Izčrpno in tehtno analizira ta zakon Aide-memoire ZIS avstrijski vladi (I. VII. 1976). Prvo, kar je nesprejemljivo, je vsekakor povezovanje manjšinskih pravic z določenim odstotkom (25 %) manjšinskega prebivalstva. To bo pretežni del dvojezičnega ozemlja izločilo iz manjšinskega varstva in torej obrezpredmetilo čl. 7 državne pogodbe za ta del dvojezičnega ozemlja. V z zakonom predvidenih sosvetih narodnostnih skupin ni moč videti drugega, kot poskus ustvariti paralelo (poslušnejšo?) sedanjemu legalnemu vodstvu manjšine. Glede šolstva bi ostalo vse po starem; nevzdržna ureditev iz l. 1958/59 ostaja nedotaknjena.¹⁵ Že tako okrnjena raba slovenščine pred sodišči in v upravi se še bolj okrni; sploh se slovenščina in hrvaščina (zakon ju poimensko ne omenja, kot ne omenja slovenske in hrvaške manjšine), degradira na raven narečij. Dvojezični topografski napisi se omejujejo tam, kjer bi sploh bili le na označevanje krajev, ne pa tudi javnih ustanov na dvojezičnem območju ipd. O kakih ukrepih za obnovo in okrepitev gospodarskega položaja in kulturnega življenja manjšine ali o kakih drugih »pospeševalnih« ukrepih v prid manjšine ni govora, kot tudi ni govora o prepovedi delovanja manjšinskih sovražnih organizacij. Točna je torej ugotovitev v Aid-memoarju vlade SFRJ: »Predlog zakona o narodnostnih skupinah bistveno omejuje pravice, zaščito in razvoj slovenske in hrvaške manjšine glede na tisto, kar jima zagotavlja državna pogodba.« Dodajmo: tudi če bi ne bile pravice iz zakona o narodnostnih skupinah povezane s 25 odstotki, je njegova vsebina za Slovence na Koroškem glede na določila čl. 7 državne pogodbe, v večini pogledov pa tudi glede na sicer žalostno dejansko stanje, korak nazaj, ne naprej! Torej zavesten korak avstrijske državne politike k asimilaciji Slovencev in Hrvatov, korak k razrešitvi manjšinskega vprašanja v Avstriji v smislu znanih pozivov Kärntner Heimatdiensta.

VI. Danes, 21 let po podpisu državne pogodbe, niso izpolnjena njena določila, nanašajoča se na slovensko in hrvaško manjšino. Vzdušje, ki naj bi se na Koroškem po izjavah avstrijskih osebnosti spreminjalo in postopoma omogočilo uresničitev določil čl. 7 državne pogodbe, se je resda spreminjalo, a očitno v obratno smer. Izpadi šovinizma in protislovenske miselnosti se stopnjujejo, rezultat nacionalističnih pritiskov ni več le izmikanje izpolnitvi obvez iz državne pogodbe, temveč prikrit poskus njene enostranske revizije. Gotovo zato, da primerjava njenih določil z dejanskim stanjem ne bi bodla v oči. Bistvo te revizije je enostransko določiti, kot pogoj za izpolnitev docela jasnih določil pogodbe, dodatne kvantitativne pogoje, kar je po mednarodnem pravu nedopustno in nesprejemljivo. S tem bodo določila manjšinskega varstva iz-

¹⁴ Npr. spomenica z dne 11. 10. 1955.

¹⁵ O problematiki manjšinskega šolstva na Koroškem glej izčrpno študijo J. Pleterski, Manjšinska zakonodaja na Koroškem po II. svetovni vojni, INV, Razprave in gradivo, št. 2, Ljubljana 1960, str. 7—99.

čl. 7 državne pogodbe, ki naj bi po letu 1955 zavarovala, okrepila položaj in pravice slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji delovala tako, da se bodo te pravice po vsebini in glede na območja, kjer naj veljajo, skrčile. To seveda ni bil namen tvorcev državne pogodbe in to ni tisto, kar je sprejela SFRJ, ko je z ratifikacijo pristopila k avstrijski državni pogodbi, k vsem njenim določilom in k vsakemu posebej, od čl. 1 do čl. 38 državne pogodbe. Kot polnopravna članica državne pogodbe in kot matična država najpomembnejših manjšin v sosednji Avstriji, ima naša država vse razloge, da izčrpno pretehta svoj odnos do sosedne države in da podvzame ukrepe za spoštovanje določil državne pogodbe, katere pogodbeni stranka je.

Se tehtnejši premislek o bodočem prizadevanju stoji pred obema manjšinskima skupnostima. Udarec, katerega jedro je ugotavljanje manjšine, je bil dobro premišljen. Njegov cilj je jasen: zadati zadnji udarec obstoju manjšine na strnjemem dvojezičnem ozemlju na Koroškem, pospešiti proces asimilacije, ustvariti pogoje za popolno dokončno likvidacijo manjšinskega vprašanja; narediti čl. 7 državne pogodbe brezpredmeten. Življenjska sila obeh manjšin, njuna lastna ustvarjalnost in preizkušena trdoživost, sta prvo jamstvo, da tudi sedanji poskus ne bo dosegel končnega cilja. Vse čvrstejša vez tako slovenske kot hrvaške manjšine s socialistično Jugoslavijo, ki jima enotna nudi vso podporo, je enako pomembno zagotovilo. Pomen in ugled naše države v svetu bo pomembno sredstvo v prizadevanjih, da se evropska in svetovna demokratična javnost upre diskriminaciji zoper avtohtono narodnostno skupnost sredi Evrope. Vse to, vse naše organizirano in spontano delovanje doma in v svetu, naj bi čimprej privedlo k temu, da bodo tudi v avstrijski manjšinski politiki prevladale tiste sile, ki svojo lastno bodočnost grade na spoštovanju pravice do obstoja in razvoja, na enakopravnosti in sodelovanju vseh narodov in narodnosti.

VII. Naj ob koncu dogajanja zadnjih let in zlasti tednov strnemo v nekaj okvirnih ugotovitev in vprašanj:

a) Odnosi, dobro sosedski, celo prijateljski med obema sosednjima državama ne morejo več ostati taki, vse dokler se ne spremeni odnos Avstrije do naše manjšine;

b) očitno je pri urejanju manjšinske problematike v Avstriji prevladal nacionalistični pritisk, kar pomeni, da je postal neuspešen in morda tudi nesmiseln nadaljnji dialog manjšine z avstrijsko vlado;

c) enostranski poskus revizije določil državne pogodbe, katere sopolpisnik je SFRJ, to je enega od temeljev ureditve in stabilnosti v tem delu Evrope, ni le zaustavil razvoja pri uresničevanju črke in duha Helsinških sklepov, temveč je odprl žarišče, verjetno dolgotrajnega spora med sosedoma, saj ni pričakovati hitre spremembe začrtane avstrijske politike; ta spor se bo nujno odražal na različnih mednarodnih ravneh in ne bo nikomur v korist;

d) tako manjšina kot njena matična država bosta morali poiskati nova pota svojih prizadevanj, ki ne morejo biti več le izmenjava mnenj in dialog, temveč trdo prizadevanje zoper zavesten poskus dokončno asimilirati našo manjšino v sosedni državi, na Koroškem še posebej.

MOJCA MURKO

Prvine neuvrščenosti

(uvodni zapis)

Kot mnoga gibanja v zgodovini, katerih pglavitni nosilci so izražali trajno voljo prilagoditi neustrezne položaje posameznih človeških skupnosti nujnim spoznanjem o enakopravnosti vseh in o enaki pravici do blaginje, je tudi neuvrščenost težko časovno razmejiti in ji določiti datum nastanka. Z različnimi pojavnimi oblikami v zavesti pvojnega človeštva, soočenega z neustreznostjo »večne« delitve na omikane in neomikane, na napredujoče in zaostajajoče, se je razvila v celoto svetovno utemeljenih in času ustreznih postopkov emancipacije.

Kot gibanje, kot nastajajoča doktrina o mednarodnih odnosih in kot sistem pravil o odnosih med suverenimi in neodvisnimi državami, je združila toliko prvin medčloveških in mednarodnih stanj, da je v določenem trenutku morala predreti okvire začetne geografske določenosti, ko se je zaradi nakopičenosti vprašanj na najbolj zaostalem in zapostavljenem delu sveta zlila v podobo grozeče, nesmiselne in nedopustne asimetričnosti.

S širjenjem gmotnega temelja, ki je omogočil uresničevanje dolgoročnih teženj, ki so že sorazmerno dolgo tile v podzavesti tega dela sveta, pa so jih dogajanja zunaj njega vedno znova zaustavljala, ovirala in obsojala, se je raznoliki in v mnogočem neprimerljivi svet združil okrog nekaterih ključnih načel, ki so bila skupna vsem in so vsem v enaki meri zagotavljala pravico do življenja.

Posamezni odpor proti kolonialni odvisnosti je postal vsesplošni odpor proti oblikam odvisnosti, ki jih je uvedel kolonialni sistem z vsemi posledicami vred, torej z večjo vrednostjo nekaterih ras, s pravico do vmešavanja v zadeve majhnih in šibkih, s pravico do določanja načinov ekonomskega razvoja. Posamezni odpor proti imperialističnim resničnostim pvojnega časa, ki jih je hladna vojna konservirala, deloma pa razširila, poglobila ter posodobila, se je spremenil v svetovno prot imperialistično revolucijo, ki je čisto posebno gibanje v zgodovini človeštva. Z njo se je zanesljivo in dokončno podrla miselnost o nujnosti »velikih« in »malih«, o »trajno bogatih« in »večno revnih«, o močnih, ki urejajo svet, in o šibkih, ki so prve dolžni poslušati in se ravnati po njihovih zahtevah. Emancipacija je postala skupni naziv na raznovrstne zahteve po večji količini svobode, prostora, možnosti za sleherni narod, za sleherni ljudstvo in za pravico do nemotenega, neoviranega, sproščenega razvoja vseh držav v mednarodni skupnosti.

Neuvrščenost je bila na začetku meddržavno gibanje, ki je izoblikovalo program, v katerem je bilo jasno povedano, proti čemu so sodelujoče države, enako nedvoumno pa je bilo vse tisto, za kar so se zavzemale. Kot svetovno gibanje za uveljavitev enakopravnosti narodov ter njihove pravice do razvoja je imelo miselno oporo v zasukih po oktobrski socialistični revoluciji, po prvi svetovni vojni in razpadu evropocentrizma in večnacionalnih imperijev; tovrstni miselni tokovi so se v obdobju med obema vojnama klenili z odporom proti imperializmu, katerega kontradiktorni proizvod je bila druga svetovna vojna in poznejša zaostritev odnosov med socializmom in kapitalizmom.

V vsem tem času se je iz gibanja, ki je imelo različne pojavne oblike, izločala posebno vredna značilnost, ki ga je določala, opravičevala in mu dajala univerzalne razsežnosti; neodvisnost, ki je veljala tako za neodvisne narodov kot za države, ki so bile posledica uresničene zahteve po pravici do samoodločbe, se je v različnih obdobjih rasti neuvrščenosti ohranila kot prednostni cilj sodelujočih. Enako je ustrezala kot protiteza blokovskemu uvrščanju, kot je rabila potrebam mladih in novih držav, da se notranje utrdijo in soočijo znotraj lastnih družb brez posegov od zunaj.

Neuvrščenost, kot gibanje držav, ki se prostovoljno združujejo zato, da bi skupaj priborile veljavo nekaterim, po njihovem mnenju, za celotno mednarodno skupnost njunim pravilom, se ni mogla izogniti nasprotjem, ki so bila posledica različne razvitosti in različnih zamisli o načinih in oblikah strukturnih družbenih sprememb v deželah v razvoju. Splošna emancipacija, ki se je skozi neuvrščenost uresničevala na mednarodni ravni, je s svojimi učinki — objektivno krepitvijo protiimperialističnih in socializmu naklonjenih procesov — delovala tudi na ravni posameznosti, torej posamičnih odnosov neenakopravnosti kot najbolj ukoreninjenih in težko razločljivih posledic vsestranskega zgodovinskega zaostanka.

Narava združevanja držav v okviru gibanja neuvrščenih ni mogla pripeljati do nastanka skupinske logike v pomenu taborske miselnosti; različnost družbenih sistemov, različne pobude, zaradi katerih so se posamezne vodilne skupine v deželah v razvoju pridruževale gibanju, različni pogledi na načine uresničevanja notranje emancipacije in različni resnični položaj v svetovnem gospodarstvu so neuvrščenosti odmerili drugačno vrsto somišljenjstva in enotnosti, kot jo poznajo zaveznitva s kratkoročnimi političnimi cilji. Neuvrščeni se opredeljujejo za določeno vsebino, ki naj bi jo imeli mednarodni odnosi (neodvisnost, suverenost, pravica do ekonomske in politične samoodločbe), in za neke postopke, ki naj bi jih države uporabile, ko nastopajo v mednarodnem življenju (načela aktivne miroljubne koeksistence). Vsebinska in postopek seveda sestavljata neločljivo celoto, ki izraža koristi določenega dela sveta in zavezuje k nekemu ravnanju, da bi se navsezadnje ta pravila uveljavila tudi kot pravila celotne mednarodne skupnosti, ob predpostavki, da gre za koristi velike večine človeštva.

Beograjska konferenca pred petnajstimi leti je gibanju neuvrščenih držav, določenemu z odporom proti blokom in kakršnikoli odvisnosti, zagotovila globalne razsežnosti. Obdobja boja, prilagajanja, sporazumevanja in iskanja so v naslednjih petnajstih letih svetovno veljavo utrdila in ga, hkrati z zaostrenimi odnosi med čedalje bolj nesimetričnima deloma sveta, postavila na vrh zgodovinsko utemeljenih gibal za pričakovane spremembe. Ne kot dejavnik moči v

klasičnem pomenu besede, ampak kot moralna sila, ki črpa moč in vse bolj izrazite potrebe po odpravljanju krivičnosti iz mednarodnih odnosov, se neuvrščenost ne poseblja zgolj z deželami v razvoju, ampak tudi s tistimi razvitemi državami, ki dosedanjšega statusa quo ne štejejo več za temelj trajnega miru.

Neuvrščenost je torej gibanje, konkretna zunanja politična praksa, stanje zavesti o svetu in o odnosu v njem, doktrina o pravičnejših mednarodnih odnosih in o miru, ki je temelj za sleherne enakopravne mednarodne odnose; je ideologija o nujnosti državnega napredka in se v tem pogledu približuje ciljem socializma kot svetovnega procesa. Na eni strani — na ravni svetovnosti — je dokončna in nedvoumna, na drugi — na ravni posameznih dežel v razvoju — pa je zaradi heterogenosti njihovih družb v nenehnem procesu izgrajevanja, dopolnjevanja, prilagajanja in rasti.

Neuvrščenost, ki je dobila svoje sedanje ime v specifični fazi konsolidiranja različnih miselnih tokov po drugi svetovni vojni in v obdobju zaostrenosti med kapitalističnim in socialističnim taborom, je nedvomno že tedaj imela vrsto pomenov, v nadaljnjem procesu pa je še bolj prerasla razlage o protiblokovstvu, kot edinemu in izključnem pomenu. Simbolično je zanikala veljavo odnosom, ki so proizvod izvajanja politike sile; ob tem si ni delala utvar, da bi že razpustitev konkretnih blokovskih vojaških organizacij korenito popravila mednarodne odnose in jih obrnila v zaželeno smer. Delovati je bilo treba v smeri odpravljanja vzrokov, ki so blokovsko razdeljenost povzročili in oblikovali postopke, ki bi lahko pripeljali do zaželenih ciljev. Odprava vzrokov pa je pomenila že polovico političnih ciljev v podlagi neuvrščenosti.

Ni mogoče reči, da gre za popolno skupnost interesov v splošnem in v posameznostih; gibanje se ni moglo izogniti konfliktom med državami, ki so se pojavljali kot posledica vsestranske nerazvitosti, včasih pa tudi nesposobnosti vodilnih skupin v kratkem času zagotoviti notranjo družbeno in državno trdnost dežel v razvoju. Enotnost in solidarnost sta izraza volje dežel v razvoju in nekaterih bolj razvitih držav, da se skupaj borijo za skupne življenjsko pomembne cilje v mednarodnem merilu in za to, da se postopoma spreminjajo tudi neustrezni družbeni odnosi v njihovih družbah, da se pravičneje razdeli narodni dohodek in ustvari trden temelj za napredovanje vseh slojev prebivalstva.

Dejavno sodelovanje med državami z upoštevanjem pravil miroljubne koeksistence je konstitutivni element mednarodnega sistema, ki naj bi vsrkal pouk časa — neustreznost reševanja sporov po nasilni poti — in je uporabljivo sredstvo za tiste cilje, ki želijo spremeniti status quo, pa tega ne želijo storiti drugače kot z miroljubnimi sredstvi.

Postopnost, toda odločenost spremeniti neustrezna stanja neuvrščenemu gibanju ne dovoljuje ostati nekje na sredini med sodobnimi idejnimi tokovi, prav tako pa mu ne dovoljuje postati abstraktno, nad resničnostmi časa vzvišeno gibanje. Od beograjske konference, ki je posebej poudarila angažiranost dežel v razvoju v reševanju žgočih mednarodnih vprašanj, je bilo aktivno sodelovanje v oblikovanju prihodnosti sveta ključna skrb sodelujočih držav. Tako kljub novim pomenom, ki jih je dobila v novih razmerah, nikoli ni prenehala biti boj za neodvisnost, za samoodločbo in za svetovni mir, kar je vedno štela za temelj družbenega napredka.

VLADO BENKO

Miroljubna koeksistenca, neuvrščenost in socializem

I

Z brezpogojno kapitulacijo nemških in nekaj mesecev kasneje tudi japonskih oboroženih sil se je končala druga svetovna vojna, ki je v zgodovini mednarodne skupnosti zapisana kot doslej najbolj uničevalen in, kar se tiče geografskih razsežnosti, tudi najširši vojaški sŕopad z velikanskimi človeškimi in materialnimi izgubami. Zato je lahko bilo upravičeno pričakovanje, da bodo tragične izkušnje druge svetovne vojne prispevale k osveščanju človeštva in ustvarile potrebne pogoje za takšen sistem mednarodnih odnosov, ki bo grajen na miru, varnosti in mednarodnem sodelovanju. Ne nazadnje so se takšna pričakovanja lahko oprla tudi na »osvobodilni, napredni in demokratični značaj«¹ druge faze v tem vojaškem konfliktu.

Ta pričakovanja se niso uresničila. Od konca druge svetovne vojne pa vse do današnjih dni je namreč razvoj mednarodnih odnosov obremenjen z manifestnimi in latentnimi konfliktnimi situacijami in v tem smislu tvori nepretrgano in po svoji intenzivnosti tudi stopnjevano kontinuiteto s procesi, ki jih je v mednarodni skupnosti sprožila najprej kapitalistična industrijska revolucija in njen vrh, imperializem, in nato nastanek prve socialistične države v svetu, Sovjetske zveze.

Statistika pove, da je človeštvo samo v obdobju od 1945. do 1969. leta doživelo 97 vojaških konfliktov, katerih časovni seštevek znaša 262 let, 4 mesece in 5 dni.² V njej je nadalje presenetljiv podatek, da število ljudi, ki so v teh konfliktih izgubili življenje, ni manjše od števila, s katerim ponavadi dokazujemo katastrofalne posledice druge svetovne vojne.³ Podobo ves svet prežemajočega konfliktnega in kriznega stanja odkriva geografska razpršenost in porazdelitev teh konfliktov, ki so, v nasprotju s predhodnimi obdobji, vse bolj osredotočeni na t. i. nerazviti svet, medtem ko ostaja Evropa, do nedavnega klasično prizorišče »hladne vojne«, s 4 konflikti že v nekakšnem zavetju v primerjavi z 29 azijskimi, 16 afriškimi, 23 ameriškimi in 25 srednjevzhodnimi konflikti.⁴ Končno — in po našem mnenju tudi bistveno — je

¹ E. Kardelj, *Zgodovinske korenine neuvrščenosti*, citirano po »Delue«, 12. IX. 1975, str. 3.

² Istvan Kende, *Twenty-five Years of Local Wars*, v: »Journal of Peace Research«, 1. 1971, str. 5.

³ Po ocenah so znašale človeške izgube med drugo svetovno vojno od 32–50 millionov.

to, da raziskovanje družbene vsebine in vzročnosti v večini primerov teh konfliktov razodeva njihove skupne značilnosti ne glede na geografsko razpršenost in specifičnosti družbenoekonomskega in političnega razvoja posameznih predelov in dežel. Te skupne značilnosti so hkrati tudi v obdobju po drugi svetovni vojni potrjene splošnosti razvoja mednarodnih odnosov, ki so kot takšne bistvenega pomena za razumevanje zgodovine kot enotnega procesa. Prva svetovnozgodovinsko razvita splošnost sedanosti je boj za emancipacijo, druga boj za socializem in tretja boj za razvoj. Za vse tri velja, da so rezultat razvitih družbenih odnosov, ki se na ravni mednarodne skupnosti pojavljajo v totalnosti mednarodnega pojava, »globalni situaciji«, »svetovni konstelaciji« ipd.

Poudarek, kakršnega dajemo konfliktnemu značaju sodobnih mednarodnih odnosov, ne bi smel in tudi ne mogel zasenčiti druge, na kooperaciji in integraciji strukturnih elementov mednarodne skupnosti utemeljene strani teh odnosov. Razvoj proizvodnih sil, tehnike, znanosti, prometne in vojaške tehnologije itd., ki je po koncu druge svetovne vojne dosegel nesluten obseg, je utrdil že v preteklih desetletjih ustvarjeno medsebojno odvisnost držav in narodov, »ki vse bolj razširja področje skupnih interesov narodov in ustvarja pogoje za višje oblike mednarodne integracije kot tudi za odgovarjajoči razvoj zavesti človeštva«. ⁵ Na takšnem razvoju ustvarjena medsebojna odvisnost že danes narekuje široko, načrtno, intenzivno in enakopravno mednarodno delitev dela, ne glede na razlike v družbenoekonomskem in političnem ustroju posameznih držav ter stopnjo njihovega gospodarskega razvoja. To delitev je in bo mogoče uresničevati le po poti emancipacije in razvoja vsakega naroda in države ter preseganja anarhičnega in kapital proizvajajočega sistema odvisnosti in neenakopravnosti, in sicer s takšno družbeno kontrolo, ki bo omogočila prerazdelitev svetovnih proizvodnih sredstev in svetovnega »nacionalnega« produkta.

Takšna orientacija terja drugačno vsebino in nove oblike kooperacije. Če se namreč revolucionarni značaj mednarodnih odnosov po koncu druge svetovne vojne razodeva v družbeni vsebini in vzročnosti mednarodnih konfliktov glede na njihove skupne značilnosti — kot izraz protislovij v razrednih, ekonomskih, političnih in blokovskih interesih — se aktivna miroljubna koeksistenca pojavlja ne samo kot višja oblika kooperacije, ki ustreza revolucionarnemu značaju teh odnosov, marveč predvsem kot praktično-politični odgovor na totalnost teh odnosov in možnost njihovega razreševanja na celotni ravni mednarodne skupnosti. Uporaba njenih načel pomeni edini možni in učinkoviti odgovor politiki moči in sile, s tem pa tudi utira pota za proces emancipacije in razvoja narodov in držav ter za takšno dinamiko znotraj vsake nacionalne družbe, ki bo odpravljala vire izkoriščanja in razredne dominacije. V obdobju dvajsetih let po koncu druge svetovne vojne je postalo gibanje neuvrščeniosti poglaviten nosilec takšne politike in oblika »družbenega, razrednega, ekonomskega, političnega in kulturnega preurejanja sodobnega sveta«, ⁶ s tem ko se zavzema za politično in ekonomsko neodvisnost vseh narodov in

⁴ Istvan Kende, prav tam.

⁵ E. Kardelj, v odgovorih na vprašanja italijanskega časopisa »Rinascita« (Reflektor »Borbe«, 18. X. 1969).

⁶ E. Kardelj, *Zgodovinske korenine neuvrščeniosti*.

držav, za demokratično združevanje in za stabilizacijo miru na neblokovskih temeljih.

Očitno je torej, da doživlja mednarodna skupnost izrazito revolucionarno obdobje, očitno pa je tudi, da so mirovne pogodbe in drugi diplomatsko-politični dokumenti, ki so racionalizirali in sankcionirali vojaško zmago antifašistične koalicije nad silami osi, komaj odražali globoke spremembe v strukturi mednarodne skupnosti. Le deloma jih je bilo mogoče zaslutiti ob dejstvu, da so nekatera pomembna vprašanja ureditve povojnega sveta ostala nerazrešena. Prav tako je tudi po drugi svetovni vojni vznikli in razvijajoči se medblokovski spopad univerzalnih razsežij zastiral globoke in revolucionarne spremembe v mednarodnih odnosih in maličil pravo podobo zgodovinskega spopada med socializmom in kapitalizmom na svetovni ravni.

II

Na primeru prve svetovne vojne je mogoče določiti »kristalizacijo« konfliktnih odnosov med najbolj razvitimi kapitalističnimi državami, ki jih je sprožila industrijska revolucija ter njene posredne in neposredne posledice. Z versajskim mirom ta protislovja niso bila razrešena, ampak so se reproducirala v različnih diplomatsko-političnih konstelacijah in procesih z iztekom v drugi svetovni vojni. Hkrati z njimi je bila od konca prve svetovne vojne odprta druga konfliktna fronta, in sicer med vodilnimi kapitalističnimi državami na eni ter prvo socialistično državo na svetu na drugi strani. Eden od odgovorov nanjo je bila Leninova formula miroljubnega sožitja med temi subjekti, ki je rabila predvsem ohraniti revolucije in graditvi socializma v eni deželi.

Z nastankom novih socialističnih držav v Evropi, v Aziji in Latinski Ameriki se je strukturalni antagonizem med kapitalističnim in socialističnim načinom proizvodnje, »posredovanim« preko države, zaostрил do tolike mere, da je »potisnil v ozadje protislovja med kapitalističnimi državami, ki se povezujejo s temeljnim protislovjem današnjega sveta, med socializmom in kapitalizmom.«⁷

Dejstvo, da se je po koncu prve svetovne vojne prvokrat v mednarodni skupnosti pojavilo v *državi* organizirano protislovje kapitalističnemu sistemu proizvodnje, je imelo in še ima daljnosežne posledice za razvoj mednarodnih odnosov. Tako je kljub spremenjenim razmerjem med družbenimi in političnimi silami — nastanek novih socialističnih držav v Vzhodni Evropi, protikolonialna revolucija in nastanek novih azijskih in afriških držav in kriza kapitalizma po koncu druge svetovne vojne — ostala temeljna postavka v zunanji politiki Sovjetske zveze v bistvu nespremenjena.

Ne more biti sporno, da je bila v obdobju med obema vojnama obramba graditve socializma v eni deželi poglobljena fronta boja za revolucionarno družbeno in politično preobrazbo sveta. Zaradi tega so se mogle splošne črte politike Sovjetske zveze ujemati s strategijo in interesi mednarodnega delavskega gibanja, kajti od zunanje in notranje utrditve prve dežele socializma je bilo odvisno odpiranje nove revolucionarne faze v razvoju mednarodne skupnosti nasploh in mednarodnega delavskega gibanja posebej.

⁷ E. Kardelj, *Socializem in vojna*, str. 49.

Temu je bila namenjena tudi politika miroljubne koeksistence, kot jo je inauguriral Lenin.

Z nastankom novih socialističnih držav, prebojem kitajske revolucije, dozorevanjem protiimperialistične usmerjenosti narodnoosvobodilnih gibanj na azijskih in afriških tleh, pa tudi s krepitvijo komunističnih, socialističnih in naprednih gibanj v evropskem kapitalističnem jedru, je bilo ustvarjeno novo in drugačno stanje, ko ni bilo več mogoče upravičeno govoriti o eni poglavitni fronti boja za socializem, ampak o številnih frontah na različnih točkah zemeljske oble. Zato se je v teh novih okoliščinah enačba: obramba Sovjetske zveze je obramba socializma, izkazala za zastarelo in celo škodljivo, čeprav s tem ne zanikamo, da je obstoj Sovjetske zveze kot velike sile pomenil objektivno podporo za razvoj teh gibanj.

Dogmatična in pragmatična vsebina Stalinove razlage novih realnosti v mednarodnih odnosih, katere bistvo je bilo v tem, da je spopad med vzhodnim in zahodnim blokom enačil s spopadom med kapitalizmom in socializmom na svetovni ravni, je ponaredila pravo podobo stvari, to je, zgodovinskega spopada med obema družbenoekonomskima sistemoma na številnih frontah. Omejevala ga je na geografsko črto ločnico med obema vojaško-političnima blokoma, še več, njen korelat se je kazal v enačenju zunanjepolitičnih interesov Sovjetske zveze kot velike sile s strategijo in interesi socialističnih in naprednih sil po svetu. Škodljivost te teze se je izkazala zlasti v tem, da je zastajal razvoj mednarodnega delavskega gibanja in drugih naprednih gibanj v svetu ter bile zanemarjene možnosti, ki jih je ustvaril položaj po drugi svetovni vojni. Med posledice uveljavitve te teze je šteti zlasti naslednje:

1. Z identifikacijo socializma s »taborom« socialističnih držav in interesi v zunanji politiki Sovjetske zveze so bile zožene možnosti za sproščanje revolucionarne in razredne dinamike v evropskem kapitalističnem jedru, ki bi mogla ogroziti njegov obstoj in nadaljnje funkcioniranje. Pogoji zanjo so bili dani deloma že z močjo in pomenom teh gibanj pred drugo svetovno vojno, še posebej pa z osvobodilno, napredno in socialno vsebino druge svetovne vojne, s katero so se ta gibanja identificirala, kar jim je ustvarilo pomemben družbeni in politični kapital. Toda ta kapital ni bil izkoriščen v možni meri. Z »državno posredovanim« spopadom med socializmom in kapitalizmom, institucionaliziranim v blokovskih strukturah, sta bila praktično reducirana tako vloga kot pomen teh gibanj kot *avtonomnega faktorja* v posameznih nacionalnih družbah. Tesno povezovanje med nacionalnimi interesi Sovjetske zveze — kot velike sile, ki vstopa v spopad z drugo veliko silo — in ideologijo v korist zunanjepolitičnim interesom te države, ki so morali upoštevati logiko spopada s to veliko silo, strateške in taktične potrebe in možnosti, je najtežje prizadelo socialistične in napredne sile v Zahodni Evropi. S tem ko so postale predmet »podržavljenja« socialistične ideologije in se podredile zunanjepolitičnim interesom ene strani v meddržavnem blokovskem spopadu, so razrahljanim konservativnim in reakcionarnim strukturam v zahodnoevropskih državah ustvarile priložnost, da so se zatele v okrilje ZDA in ob njihovi aktivni politični in ekonomski pomoči izolirale socialistična in napredna gibanja hkrati s tem, ko so notranje družbene vire protislovij in konfliktov v teh deželah razlagale kot pojav, ki je zraščan z medblokovskim spopadom. ZDA kot vodilna kapitalistična država so to priložnost izkoristile za učinko-

vito reorganizacijo svetovnega kapitalističnega sistema na institucionalnih in neinstitucionalnih temeljih.

2. Ideološka substanca meddržavnega konflikta je negativno delovala na razvoj mednarodnih odnosov ne samo zaradi tega, ker je ta konflikt intenzivirala, ampak tudi s tem, ker je objektivno omejevala in omejila delovanje družbenih in političnih sil na azijskem in afriškem območju. S tem ne zanimamo dosežkov narodnoosvobodilnega boja na teh območjih, poudarjamo pa, da so narava, obseg in intenzivnost medblokovskega spopada vplivali tudi na to, da se protikolonialna gibanja niso izkristalizirala v družbeni revoluciji, o kateri je pisal K. Marx v »Britanskem gospostvu v Indiji«, kakor tudi, da so ostala v rokah nacionalne buržoazije, posledica tega pa je bila, da niso bile izkoriščene možnosti za socialistično in internacionalistično usmerjenost teh gibanj.

3. Blokavska koncepcija socializma, ki je zanemarila dejstvo, da Sovjetska zveza ni bila več ne v izolaciji in ne več edini dejavnik razvoja socializma v svetu, je povzročila hude deformacije v odnosih med socialističnimi državami. Po eni strani je Sovjetska zveza praktično predpisovala modele njihovega vedenja navzven, po drugi strani pa tudi njihovega notranjega razvoja.

4. Ostanki — in to ne nepomembni — takšne blokavske koncepcije boja za socializem in mesta Sovjetske zveze v njem so se ohranili tudi v mednarodni konstelaciji, za katero sta značilni odmiranje »hladne vojne« in vzpostavitev dialoga med Sovjetsko zvezo in ZDA. Kakor je res, da je ta dialog ustvaril nekatere pogoje, vendar ne vseh, za uveljavitev politike miroljubne koeksistence med državami z različnimi družbenoekonomskimi in političnimi sistemi, in sicer tako, da je mednarodne odnose razbremenil neposredne grožnje jedrskega spopada in s tem odpiral pota za bolj svoboden razplet zgodovinskih procesov tega obdobja, tako je res tudi to, da je politika dialoga med obema velikima silama razreševanje temeljnih političnih in drugih problemov v svetu vezala na strategijo in taktiko tega dialoga.

Če je moč obrazložitve meddržavnega blokavskega spopada v njegovi razredni naravi — boj za socializem in boj zoper socializem — torej kot razreševanje razrednih protislovij s sredstvi državne politike — je ta moč teoretsko šibko podprta, še posebej pa sporna, kar se tiče praktične uveljavitve. Praksa namreč dokazuje, da je ta politika — ko gre za socialistične države »lagerja« — tako v strateških kot taktičnih vidikih podrejena »klasičnim« mehanizmom v meddržavnih odnosih, ki so določeni z razmerji vojaške, ekonomske in politične moči. Zaradi percepcije tega razmerja — v njeno objektivnost se ne spuščamo — pogostoma v njej prevladujejo elementi defenzive in prepuščanja pobude nasprotnemu bloku, kar je mogoče dokazati s številnimi primeri iz preteklosti, posebno s primeri z območja nerazvitih delov sveta. Ravnotežje med obema silama velikankama na strateški, tj. jedrski ravni ZDA ni oviralo, da ne bi v obdobju od Kennedyja naprej, zlasti pa za časa Johnsonove in Nixonove administracije, z neposrednimi in posrednimi intervencijami posegale v ta območja z namenom ohraniti tamkajšnje družbene in politične strukture, ki jih je ogrožal in ki jih ogroža protiimperialistični boj, ob hkratni usmerjenosti v razvijanje dialoga s Sovjetsko zvezo in Kitajsko ter s tem tudi popuščanja napetosti.

Tako so torej v praksi mednarodnih odnosov postavljene meje in okviri meddržavnemu spopadu, če bi ga naj tolmačili kot spopad socializma in kapi-

talizma. Takšnih meja in okvirov ni, če ta spopad razumemo zunaj obstoječih političnih institucionalnih struktur, torej na celotni ravni mednarodne skupnosti in ob upoštevanju vseh njenih elementov, zlasti pa tistih, ki so objektivno, pa tudi že subjektivno protimperialistični in protikapitalistični. Na tem političnem področju razmerje družbenih in političnih sil ni identično z razmerjem moči na ravni medblokovskega spopada, možnosti za uveljavitev miroljubne koeksistence kot oblike boja za socializem pa so s tem tudi znatno večje.

To stališče opiramo na naslednje argumente:

1. Strategija miroljubne koeksistence je predvsem strategija boja za mir in mednarodno sodelovanje, kakršnega terjata razvoj proizvodnih sil in narava modernih vojaških sredstev. V razmerah, ko so spremembe v vojaški tehnologiji na drugačen in dejansko revolucionaren način predstavile klasično dilemo mir ali vojna, je dejstvo o usodni povezanosti bodočnosti sveta z ohranitvijo in obrambo miru globoko prodrlo v zavest človeštva.

Miroljubna koeksistenca ni stanje, ki se objektivno rojeva in ga ne bi bilo mogoče odpraviti ali pa se mu upreti, ampak je proces, ki terja nenehno angažiranje za njeno uveljavitev. Prav na tem področju — boja za mir — je zaradi rastočega osveščanja večine ljudi ne glede na državne ali medblokovske pregrade možno doseči največ s subjektivno akcijo. Z rezultati, kakršne ta boj že daje ali pa jih bo dal v prihodnosti, se praktično zožuje prostor za dejavnost imperializma kot nosilca politike sile in vojne v korist ohranitve obstoječih privilegijev in odnosov odvisnosti. Predvsem v tem smislu je strategija miroljubne koeksistence tudi strategija mednarodnega razrednega boja neprivilegiranih in izkoriščanih razredov in slojev. Uveljavitev le-te zunaj blokovskih okvirjev more biti ofenzivnejša glede na širino prostora in množico subjektov, ki se zavzemajo zanjo, in ne nazadnje tudi zaradi tega, ker ni obremenjena z interesi in eskalacijo moči, kakršni so značilni za velike sile.

2. Napetosti in konflikti na nerazvitih območjih sveta so dokaz, da je postal problem nerazvitosti oziroma ekonomske emancipacije in razvoja pereč v toliki meri, da ga ni mogoče reševati ne s polovičnimi ukrepi v smislu pomoči razvitih dežel nerazvitim, pa tudi ne z modifikacijo obstoječih pravil v mednarodni delitvi dela. Ker je ta problem dediščina kolonializma, a hkrati tudi rezultat in izraz sedaj delujočih mehanizmov na svetovnem ekonomskem trgu, ki jih določa imperializem v preobleki neokolonializma, je boj za razvoj in emancipacijo tudi boj zoper obstoječe kapitalске odnose v svetovnem merilu.

To seveda ne pomeni, da je ta vsebina strategije miroljubne koeksistence prodrla v zavest izkoriščanih množic v enaki meri, kot to velja za boj za mir, kot tudi ne, da se v vlogi protagonistov te strategije — zaradi notranjih nujnosti in pritiskov, ki jih sproža problem nerazvitosti — ne pojavljajo subjekti, ki se še niso odtrgali od »svetovne monopolistične države«. Ta pojav srečujemo tudi v gibanju neuvrčenosti, ki rabi številnim subjektom z izrazito konservativno in reakcionarno naravo za mednarodno uveljavitev ter preko nje za notranjepolitično samopotrđitev. Nesporno je, da boj za mir, emancipacijo in razvoj zaradi moči imperialističnih sil ni in ne more biti boj za vse ali nič, kar pomeni, da so neizbežna pogajanja, sporazumi o delnih rešitvah in podobno, prav tako pa je tudi res, da je »pogoste kompromise, omahova-

nja in prehodne kapitulacije⁸ v boju zoper obstoječe neenakopravne politične in ekonomske odnose pripisati tudi subjektivni nepripravljenosti nekaterih izmed teh subjektov, da bi se dejansko spopadli s tistimi dejavniki v mednarodni skupnosti, ki reproducirajo tudi njihovo družbeno in politično moč. Zaradi tega menimo, da je dejavnost gibanja neuvrščenosti »kot oblike razrednega preurejanja« sodobnega sveta moč razumeti le, če upoštevamo dialektično povezanost procesov v mednarodni skupnosti in znotraj nacionalnih družb. Vsaka imperializmu in novokolonializmu iztrgana pozicija na mednarodnem prizorišču omogoča, hrabri in krepi napredna gibanja in protikapitalistične sile znotraj nacionalnih družb v boju za takšne notranje strukturalne spremembe družbenih proizvodnih in političnih odnosov, ki bodo odpravljali vire izkoriščanja in slabili mostišča novokolonializma, imperializma in razrednega gospodstva znotraj teh družb, in vsaka zmaga teh gibanj omogoča učinkovitejši, doslednejši in frontalen boj v mednarodnih razsežjih.

Naraščajoči obseg manifestne uporabe sile na območjih nerazvitega dela sveta⁹ — ob hkratnem povečanju raznovrstnih oblik in uporabe t. i. struktur-nega nasilja — odkriva, kolikšen pomen prisojajo vodilne kapitalistične države tem območjem za reproduciranje kapitalističnega sistema eksploatacije v svetovnem merilu, dalje, da kapitalizmu ni uspelo ustvariti družbene in politične utrditve na teh področjih — kar je posledično v zvezi s prvim, ker nadaljevanje ekonomskega izkoriščanja in ohranjanje družbenih struktur, ki takšno izkoriščanje omogočajo, pogojujeta zaostrovanje družbenih in političnih protislovij — in končno, kakšni konfliktni potenciali se sprožajo na teh območjih. Po pravilu uporabo sile na prikrite ali neprikrite načine razlagajo z nujnostjo boja zoper komunizem ali boja zoper prodiranje Sovjetske zveze na ta področja — v tem smislu je boj izkoriščanih množic v nerazvitih delih sveta postavljen v kontekst blokovske konfrontacije iz obdobja hladne vojne — čeprav že površna analiza razodeva, da gre za težnjo z razrednih pozicij zadušiti procese, ki imajo svoje notranje vire in žarišča in katerih družbena vsebina je boj za emancipacijo in razvoj kot razredni boj.

Ob tem velja pritrditi stališču, da ta »objektivna empirično dokazljiva situacija mednarodnega razrednega boja«¹⁰ še ni identična z zavestno subjektivno mednarodno strategijo zatiranih razredov in narodov v teh delih sveta, kakor tudi, da zaradi tega ni vzpostavljena zveza med strategijo teh razredov in narodov s strategijo zatiranih razredov v kapitalističnih državah. Rekli bi še več, in sicer, da je od rezultatov subjektivne strategije izkoriščanih množic v nerazvitih delih sveta odvisno tudi spreminjanje objektivnih pogojev v korist revolucionarnih in protikapitalističnih gibanj v razvitih kapitalističnih državah. Perspektive za takšno povezovanje so — glede na sedanji položaj v nerazvitih deželah, še bolj pa v svetovnem kapitalističnem jedru — bolj dolgoročnega kot kratkoročnega značaja, odvisne pa so od rezultatov boja zoper izkoriščanje in izkoriščevalce v nerazvitih deželah, od zaostrovanja razrednih protislovij v kapitalističnih deželah in pa rezultatov boja za spremembe v mednarodni skupnosti kot celoti.

⁸ E. Kardelj, *Zgodovinske korenine neuvrščenosti*.

⁹ Istvan Kende, prav tam.

¹⁰ Ekkehart Krippendorf, *Das internationale System zwischen Stabilisierung und Klassenkampf*, v: »Probleme der internationale Beziehungen«, Suhrkamp Verlag 1972, Frankfurt/M., str. 29.

3. »Tematska« širina vsebine miroljubne koeksistence, tako kot je na primer operacionalizirana v programskih načelih in ciljnih gibanja neuvrščenosti, pogojuje tudi njene geografsko-politične razsežnosti in končni izid boja za »svetovno socialistično preobrazbo«, »revolucionarno socialistično preobrazbo sveta«, »svetovni proces razvoja socializma« ipd., kot je to zapisano v dokumentih ZK Jugoslavije.¹¹

Ta širina je razvidna praktično iz vseh za sodobno mednarodno skupnost relevantnih vprašanjih. Kljub premikom v prioritetah in različnim poudarkom, ki jih terjata strategija in taktika gibanja neuvrščenosti, njihova medsebojna pogojenost in povezanost ne moreta biti sporni. S tem najprej zavračata možno domnevo, da gre za seznam vprašanj, ki je sestavljen po pragmatičnem načelu »vsakemu nekaj«, in nato tezo, da bo to gibanje zaradi svojih izhodišč, nastanka in utemeljenosti tudi v prihodnje omejeno v dosedanje geografsko-politične okvire, ki se ujemajo z razmejivjivo med nerazvitimi in razvitimi deli sveta. Ni namreč težko dokazati, da je cela vrsta programskih načel in ciljev neuvrščenosti — kot na primer univerzalnost pravice do politične neodvisnosti, pravice do razvoja in napredka, pravice do samoodločbe, boj za mir in zoper uporabo sile — že dobila »domovinsko pravico« zunaj teh okvirov, še več, da se je reakcionarnim in konservativnim silam vse težavneje frontalno boriti se zoper ta načela. Zaradi tega tudi že dozorevajo pogoji za osveščanje ljudi na drugih območjih, ki se tičejo možnosti — in pa ovir — za procese povezovanja in združevanja človeštva.

Ni dvoma o tem, da obstojajo razlike v stopnjah subjektivne artikulacije načel, za katera se — na pozicijah miroljubne koeksistence — zavzema gibanje neuvrščenosti v sedanosti, oziroma pravilneje povedano, da v nacionalnih družbah zunaj tega gibanja ne obstajajo enaki pogoji za uveljavitev socialnih nosilcev teh načel. Toda kakršnekoli so že te razlike, zaradi katerih ni neupravičeno domnevati, da gre za dolgoročen zgodovinski proces, je po našem mnenju za nadaljnji razvoj bistvenega pomena, po eni strani, da se ta načela iz posameznih žarišč postopoma prebijajo v širino, tako kot stá se v 19. stoletju »z močjo zgodovinske nujnosti«¹² prebijala nacionalna ideja in socializem, po drugi strani pa, da se socialni nosilci teh načel utemeljujejo v svojih lastnih nacionalnih okoljih s programi družbene in politične preobrazbe oziroma t. i. strukturnih reform (Togliatti). Prav v tej točki vidimo usodno povezanost gibanja neuvrščenosti s procesi zunaj njegovega kroga.

III

»Politična emancipacija je nedvomno velik napredek, ona sicer ni zadnja oblika človekove emancipacije nasploh, ampak je zadnja oblika te emancipacije *znotraj dosedanjega svetovnega reda* (podčrtal V. B.). Razume se: mi govorimo o resnični, praktični emancipaciji«,¹³ je zapisal K. Marx v »Pripjevku k židovskemu vprašanju« za obdobje, ko se je z meščansko revolucijo začel »dolgi pohod« politične in nacionalne emancipacije, s tem ko so bili družbeni odnosi organizirani na podlagi splošnih načel in ko je človek kot

¹¹ Program ZKJ, 1958, str. XIX, 18, 16, 22, 103.

¹² E. Kardelj, *Zgodovinske korenine neuvrščenosti*.

¹³ K. Marx, *Od filozofije do proletarijata*, Biblioteka Suvremena misao, Zagreb 1975, str. 247.

človek postal subjekt prava in države. Odtlej je zgodovina človeške družbe zgodovina emancipacije.

To vsekakor ne pomeni, da je bila ta emancipacija dosežena vsepovsod in za vsakogar, kakor tudi ne, da je bila kot globalno razvita splošnost dosežena na ravni subjektivno-individualne svobode in prav gotovo tudi ne na ravni ekonomske emancipacije. Toda poudariti velja, da si brez uresničevanja načela nacionalne emancipacije — v smislu načelne nedotakljivosti teritorija in suverenosti — ni mogoče zamisliti kakršnegakoli nadaljnjega koraka v osvobajanju človeka. Nacionalna emancipacija je podlaga in izhodišče za procese, ki vodijo v to smer. Zaradi tega je Lenin sklenil brest-litovski mir in nato razvil socializem v eni deželi in tako prvokrat v zgodovini človeštva ustvaril politično emancipacijo zunaj obstoječega svetovnega reda in s tem praktično tudi končal obdobje meščanske emancipacije ter njene monocentričnosti.

Protikolonialna revolucija, ki je bila sprožena že v obdobju med obema vojnama, ki pa je dosegla kulminacijo po koncu druge svetovne vojne, je nadaljevanje tega dolgega pohoda politične in nacionalne emancipacije, na katerem je bilo treba izbojevati vrsto bitk proti imperializmu kot konkretni praksi meščanskega svetovnozgodovinskega gledanja.

Izhodišče gibanja neuvrščenosti kot pglavitnega nosilca protikolonialne revolucije je bila bandunška konferenca s svojimi desetimi načeli. Nasprotovanje dominaciji katerekoli države, boj proti kolonializmu, zavzemanje za mir in boj za svobodo razvoja vsakega naroda so bile osrednje programske in akcijske točke v bandunški deklaraciji. Toda, kot je dejal pokojni indijski državnik Nehru, je koncept miru, ki je inherenten načinu razmišljanja, kakršen je razviden iz bandunškega dokumenta, pogojnega značaja. Mir je namreč mogoče ustvarjati le tedaj, ko so narodi svobodni in ko imajo ljudje vsepovsod svobodo, varnost in možnosti življenja. Mir in svobodo je treba obravnavati tako v njunih političnih kot ekonomskih aspektih.¹⁴

Če so bili na beograjski in kairski konferenci neuvrščenih držav politični aspekti tega boja v ospredju oziroma če je bila ustvaritev politične emancipacije v ospredju razprav in predmet večine sklepov — samo trije paragrafi so bili na beograjski konferenci posvečeni ekonomskim vprašanjem nasproti 24 političnim — sta lusaška in alžirska konferenca posvetili velik, celo pretežen del vprašanjem, ki so povezana z bojem za ekonomsko emancipacijo in razvoj.

Ko govorimo o tretji konferenci neuvrščenih držav v Lusaki, jo ponavadi označujemo kot prelomnico v razvoju gibanja neuvrščenosti. To je nedvomno moč dokazati: po eni strani se je le-to prebilo iz stagnacije in pasivnosti, po drugi strani pa je v tolikšni meri določilo (ali redefiniralo) svoje cilje, da je bila komponenta dolgoročnosti v njem znova trdno zasidrana.

Zakaj velja to zadnje posebej poudariti?

Odgovor na to vprašanje je kratek: tudi znotraj tega gibanja — da ne govorimo o glasovih iz blokovskih struktur — je bilo slišati mnenja, da je neuvrščenost s sporazumevanjem med velikimi silami, z detentom in podobnim, pa tudi s skoraj popolno likvidacijo kolonialnega sistema postala manjšega pomena in veljave. Toda temu načinu razmišljanja je bilo mogoče oporekati.

¹⁴ J. Nehru, *Independence and after, A. Collection of Speeches 1946—1949*, New York 1950, str. 229.

V vseh nastopih državnikov na tej konferenci je bila razvidna zaskrbljenost zaradi ravnanj nekaterih velikih sil zlasti na območjih nerazvitega dela sveta. Tako je predsednik Tito v splošni razpravi opozoril, »da je politika sile, agresije, intervencije in vmešavanja v notranje zadeve drugih držav še naprej pričujoča v mednarodnih odnosih. Kot takšna pomeni nevarnost ne samo za neuvrščene, marveč tudi za tiste države, ki se v svoji zunanjepolitični orientaciji ravnajo na podlagi načel enakopravnega mednarodnega sodelovanja in ki ne želijo, da bi bile njihova suverenost, varnost in napredek odvisne od naklonjenosti ali dobre volje katerekoli tuje sile«. ¹⁵ V zvezi s sporazumevanjem med velikimi silami je tudi opozoril, »da morejo poskusi, da bi mednarodne probleme reševali parcialno, s posameznimi aranžmaji velikih sil ali vojaško-političnih blokov, dati začasne in morda tudi koristne rešitve. Mi nikoli nismo bili proti dialogu velikih sil — končno je to tudi bila zahteva neuvrščenih držav na beograjski konferenci — ker je njihova odgovornost za svetovni mir večja. Toda mi smo proti monopolu velikih sil, proti vsaki delitvi interesnih sfer in proti slehernemu dialogu med njimi, ki bi oškodoval tretje države«. ¹⁶ V šesti točki »Deklaracije o miru, neodvisnosti, razvoju, sodelovanju in demokratizaciji mednarodnih odnosov«, ki so jo sprejeli na konferenci v Lusaki, je bilo izrecno poudarjeno, »da dobiva praksa vmešavanja v notranje zadeve drugih držav in zatekanje k političnemu in ekonomskemu pritisku, grožnjam s silo in subverzijo alarmantne razsežnosti in nevarno pogostnost«. ¹⁷ Na to je bilo mogoče opozoriti na temelju dejstev in tudi na temelju tega, »da se je neposredna nevarnost spopada med silami velikankami zmanjšala, ker se je povečala njihova težnja po sporazumevanju v medsebojnih odnosih, kar pa še ni prispevalo k varnosti majhnih in srednjih držav in držav v razvoju, kakor tudi preprečilo nevarnost lokalnih vojn«. ¹⁸

Če so tendence po uveljavitvi moči in sile tudi še naprej očitne v mednarodnih odnosih in je njihova dolgoročnost pogojena z dolgoročnostjo obstoja blokovskih struktur, težej reproducirati odnose odvisnosti in zagotavljati še naprej pretok akumulacije v svetovnih razsežjih v visoko razvite kapitalistične države, potem je bilo naravno, da se je bilo mogoče temu upreti le z *dolgoročno in konsekvantno politiko*.

V tem je prvi element (re)definicije neuvrščenosti, tako kot je to razbrati iz dokumentov konference v Lusaki.

Uspešnost boja zoper različne oblike uveljavitve moči in sile je in bo toliko večja, kolikor bolj se bodo zmanjševale razlike v stopnjah družbenega, ekonomskega, političnega, kulturnega, komunikacijskega in tehnološkega razvoja. Boj zoper nerazvitost v vseh njenih podobah je bil, poleg prej omenjene, osrednja tema konference v Lusaki. Tako »Deklaracija o miru, neodvisnosti, sodelovanju in demokratizaciji mednarodnih odnosov« kakor tudi drugi temeljni dokumenti s te konference, npr. »Deklaracija o neuvrščenosti in ekonomskem napredku«, boj za razvoj in preseganje odnosov odvisnosti vseh vrst postavljajo za temeljno orientacijo gibanja neuvrščenosti v prihodnje.

To pa pomeni, da gre za drugo dolgoročno komponento v tej politiki oziroma za faktor skupinske identifikacije subjektov, ki se opredeljujejo zanj.

¹⁵ Mednarodna politika, št. 491, str. 13.

¹⁶ Prav tam, str. 15.

¹⁷ Prav tam, str. 17.

¹⁸ Prav tam, str. 22.

Pomen lusaške konference za nadaljni razvoj in uveljavitev gibanja neuvrščeniosti pa ni samo v tem, da so na njej neuvrščene države »prve« in nove generacije — število udeležencev se je v primerjavi s kairsko povečalo za trikrat — potrdile svojo privrženost njegovim ciljem in določile njegove strateške temelje, pri čemer so upoštevale spremembe v mednarodni skupnosti, marveč tudi v tem, da so v dokumentih poudarile nujnost in potrebo, da se v prid uresničevanju teh programskih ciljev oprejo tudi na *svoje lastne sile*. Od njihovega medsebojnega sodelovanja na vseh ravneh — ne samo politični in ekonomski — je odvisen končni izid zgodovinske bitke za emancipacijo in razvoj, pa tudi socializem.

Menimo, da je ta izrecno izražena usmeritev — ki jo je potrdila in konkretizirala alžirska konferenca — daljnosežnega pomena.

Ne kaže dvomiti o tem, da proces družbene preobrazbe neuvrščeniosti in hkrati tudi večine nerazvitih dežel ne more biti zaprt v nacionalne okvire. Boj zoper odtekanje presežne vrednosti iz smeri nerazvitih dežel v smer svetovnega kapitalističnega jedra, pogoja menjave, obstoječega transfera tehnologije itd. se bide in se mora bide na široki mednarodni fronti. Temu so bile in so še namenjene akcije neuvrščeniosti od alžirske konference naprej kakor tudi akcije »Skupine 77«, kjer so bili doseženi že nekateri pomembni rezultati, če navedemo samo VI. izredno zasedanje generalne skupščine OZN, svetovno konferenco o populacijski politiki v Bukarešti, konferenci o pomorskem pravu v Caracasu in Ženevi, konferenco o prehrani v Rimu, drugo konferenco UNIDO v Limi itd., kjer so neuvrščene in nerazvite dežele prvič v svoji zgodovini dokazale, da je mogoče obstoječi ekonomski red, ki so ga vzpostavile dominantne sile v mednarodni skupnosti, spreminjati in spremeniti. S svojimi dosežki postopoma spreminjajo odnos sil na planetarni ravni in značaj mednarodne ekonomije kot dveh pogojev za nadaljno socialistično preobrazbo sveta. Menimo, tudi, da bi ta boj v mednarodnih razsežjih mogli primerjati z bojem delavskega razreda in naprednih sil znotraj modernih kapitalističnih družb, ki s programi strukturnih sprememb v kapitalizmu, torej z reformami »na tleh sedanjega reda«¹⁹ spreminjajo kapitalizem in odpirajo vrata socializmu. Toda hkrati s tem bojem, katerega strategija in taktika potekata vse bolj od perifernih točk k centralnim vprašanjem v mednarodni skupnosti, mora potekati tudi boj znotraj posameznih nacionalnih družb neuvrščeniosti in nerazvitih dežel.

Ne gre za to, da bi se z usmerjenostjo na svoje lastne sile neuvrščene in nerazvite dežele »legitimirale« pred razvitimi industrijskimi državami, češ tudi same storimo, kolikor zmoremo in moremo, v prid razvoju. Prav tako je jasno, da bo bitka za ekonomsko emancipacijo in razvoj dolgotrajna in trda in da bo njena silovitost tem bolj naraščala, čim bolj se bodo neuvrščene države prebijale od perifernih in le na videz tehničnih vprašanj k centralnim vprašanjem, od katerih razrešitve je odvisna usoda »svetovne monopolistične države«. Brez opore na lastne sile bi bil ta boj dolgotrajnejši pa tudi bolj izpostavljen nihanju in omahovanjem. S tem pa se pomen te usmeritve ne končuje. Sodimo namreč, da je ne bo mogoče uresničevati, če ne bodo zanjo dani ustrezni notranji družbeni pogoji. Ali drugače povedano: v boj za razvoj

¹⁹ Engels v članku o tradeunionih, 20. II. 1881, citirano po: Franz Marek, *Filozofija svjetske revolucije*, Zagreb 1973, str. 122.

in emancipacijo z lastnimi silami ni mogoče iti z zastarelimi strukturami in preživelimi institucijami, ki so s svojo popkovino še povezane s svetovnim kapitalističnim jedrom po eni strani, po drugi strani pa objektivne zakonitosti družbenega razvoja že ustvarjajo potrebne pogoje za to, da neizbežnost socialistične revolucije vsebuje neizbežnost spoznanja njene neizbežnosti, kot sta Marx in Engels zapisala v svojih zgodnjih delih.

Obstajajo različna pojmovanja vsebinske opredelitve razvoja, na primer od Myrdalovega, ki se odloča za »racionalnost, razvoj in planiranje razvoja, povečanje proizvodjalnih sil in življenjskega standarda, socialno in ekonomsko enakost, razvite institucije in načine vedenja, racionalno konsolidacijo, nacionalno neodvisnost, demokracijo od spodaj navzgor in socialno disciplino«,²⁰ do številnih drugih, katerih vsebinska konkretizacija slej ko prej dokazuje, da v primeru dežel v razvoju kapitalistični način proizvodnje ni sposoben da bi neomejeno zagotovil povečanje proizvodjalnih sil in ekonomski napredek.²¹ Zaradi tega številne neuvrščene in nerazvite dežele prehajajo na pot »do socialistične dialektike«. ²² Brž ko se neka dežela zavzema za stvarno neodvisnost, brž ko se odloči za to, da odpravi privatno lastnino proizvodjalnih sredstev, in brž ko se v dejanjih opredeli za konec izkoriščanja človeka po človeku, stopi na pot socializma.²² Kakor je res, da je socializem beseda, ki jo danes pogostoma zlorabljajo reakcionarne klike v nerazvitih in neuvrščenih deželah, tako je po drugi strani nesporno, da tam, kjer so industrija, veletrgovina, banke podržavljene in vpliv tujega kapitala izločen tako iz proizvodnje kot notranje in zunanje trgovine, moremo že govoriti o socialistični orientaciji teh in takšnih dežel, o novem in zapletenem razvoju ter novih zakonitostih socialistične revolucije, »ki se ne more izčrpati ne iz Marxovih in ne iz Leninskih modelov«. ²³

Ne priznati tega pomeni ne upoštevati odnos splošnih zakonitosti socialistične preobrazbe in posebnih nacionalnih oblik njihovega izražanja in uresničevanja oziroma absolutizirati splošno na račun posebnega, kot da je le-ta samo »pasivna oblika obstoja in uveljavitve splošnega«. ²⁴

Tako kar se tiče materialne dozorelosti za socialistično revolucijo kot tudi subjektivne dozorelosti, je kazno, da se v primeru neuvrščenih (in nerazvitih) dežel, ki se opredeljujejo za socialistično orientacijo, soočamo z zelo zapletenim procesom in vprašanji, na katera ni lahko odgovarjati. Mednje sodijo na primer naslednja: katere so pglavitne revolucionarne sile znotraj posameznih nacionalnih družb, kakšna vloga pripada delavskemu razredu, kmetom in inteligenci, kako se lotevati problema nacionalne buržoazije, kako ocenjevati pomen »marginalnih družbenih grupacij« v revolucionarnem procesu, kako ocenjevati vlogo vojaških »populističnih« režimov ali posameznih

²⁰ G. Myrdal, *Politisches Manifest ueber die Armut in der Welt*, Frankfurt M. 1971, str. 76.

²¹ . . . »Če je kapitalistični način proizvodnje sposoben, da neomejeno zagotovi povečanje proizvodjalnih sil in ekonomski napredek, tedaj ga ni mogoče preseči«. R. Luxemburg, *Akkumulation des Kapitals*, 296. I. Auflage, citirano po: G. Lukacs, *Povijest i klasna svijest*, Naprijed, Zagreb 1970, str. 94. V polemiki z Bernsteinom je R. Luxemburg zastopala mnenje, da, kolikor razvoj kapitalizma ni več povezan z vse večjo anarhijo, socializem ni več nujno potreben. Citirano po: F. Marek, prav tam, str. 113.

²² F. Marek, prav tam, str. 104.

²³ F. Marek, prav tam, str. 104.

²⁴ Milenko Marković, *Internacionalno i nacionalno u borbi za socializam*. Marx i savremenost, četvrti naučni skup, Hercegnovi 1970, str. 430.

»avantgardističnih« družbenih elit, ki v svojih rokah koncentrirajo veliko količino politične moči, institucionalizirane v »trdi«²⁵ državi. Odgovori na ta vprašanja postanejo lažji tedaj, ko praksa takšne orientacije odkriva, »da v deželah v razvoju socializem črpa svojo globoko dinamiko v boju zoper imperializem v vseh njegovih oblikah in da se ta boj neizogibno razširja v eliminiranje nacionalnega kapitalizma, ki je obsojen na to, da je stvarno ali pa potencialno samo privesek svetovnega kapitalizma.«²⁶ S takšno prakso je mogoče ustvariti potrebno stopnjo harmonije med notranjimi družbenimi procesi in zunanjepolitično dejavnostjo neuvrščenih dežel, to pa je hkrati tudi pogoj za to, da se neuvrščene dežele vključijo v internacionalistično socialistično strategijo na planetarni ravni.

---

²⁵ Izraz je Myrdalov.

²⁶ Afrique-Asie, Paris, 17. V. 1976« *Algerie, Le Tiers-Monde et la révolution.*

Preusmeritev h konkretnim ciljem in akciji

Ob pripravah na konferenco v Colombu pogosto poudarjajo, da je treba dosedanje deklaracije in načela spremeniti v dejanja. Taka usmeritev po eni strani ustreza razvojni stopnji, na kateri je zdaj gibanje neuvrščenih dežel, po drugi pa splošnemu razvoju v svetu, zlasti dialogu med neuvrščenimi in manj razvitimi deželami ter razvitimi industrijskimi državami. To stanje zahteva, da se na dnevni red postavi točnejša opredelitev konkretnih ciljev in določi najboljša taktika in metode delovanja v tej akciji.

Zato si oglejmo najprej obstoječe stanje v gibanju in v svetu nasploh, da bi lahko napravili ustrezne sklepe glede ciljev, taktike in metod delovanja.

Gibanje neuvrščenih dežel se je razvilo iz prvih gibanj za neodvisnost, ki so jih začeli narodi v nekdanjih kolonijah že v času vojne, ponekod (npr. v Indiji) pa že mnogo prej. Ta osnova je vtkana v celotno razvojno pot gibanja, posebno jasno pa se kaže danes, ko se zelo večja število neuvrščenih držav. Prvič, gre za dežele, ki so bodisi šele pred kratkim izbojevale neodvisnost in se otrsle kolonialne podrejenosti, ali pa so dosegle svobodo že mnogo prej, v devetnajstem stoletju; so pa tudi dežele, ki so bile v svoji preteklosti na tak ali drugačen način pod tujo dominacijo. Nekatere med njimi niti niso bile kolonije (npr. Etiopija), pa so bile kljub temu cela stoletja vključene v nemočno, pasivno eksistiranje. Jugoslavija je bila v preteklosti pod tujim gospodstvom, v zadnji vojni pa je bila tudi okupirana.

Druga značilnost je njihovo relativno zaostajanje v ekonomskem razvoju v primerjavi z industrijsko razvitimi državami. V tem pogledu se seveda močno razlikujejo, toda tudi najbolj razvite med njimi so v znatnem zaostanku za industrijsko razvitimi deželami.

Ti dve značilnosti se pri teh deželah ne pojavljata kot naključni vzporednici, marveč sta slika splošnega stanja teh dežel, ki niso imele možnosti, da bi samostojno nastopale na svetovnem prizorišču ter aktivno sodelovale v oblikovanju svetovnega reda.

Če historično preletimo pot gibanja, bomo opazili, da so se že v njegovih prvih akcijah (tudi pred konferenco v Beogradu) na prvem mestu pojavljali problemi dekolonizacije in neodvisnosti. Začetki gibanja se pojavljajo v jugovzhodnem področju Azije, prve dežele z zmagovitimi protikolonialističnimi gibanji pa so bile: Indija, Indokina (Vietnam, Laos, Kambodža), Indonezija

in Burma. Vse so takoj po končani vojni dosegle neodvisnost in oblikovale svoje nacionalne države, čeprav so se morala ljudstva Indokine potem še dolga leta boriti za to, da bi si njihove narodne države ponovno ne podredile tuje oblasti.

Prva naloga, ki si jo je gibanje zadalo, je bil boj za neodvisnost; zato je bila v okvir gibanja zajeta predvsem afroazijska regija, kar izraža tudi vsebina konference v Bandungu leta 1955. Prvi začetek univerzalnega gibanja z razširjenim programom je pravzaprav konferenca v Beogradu leta 1961. K temu je dosti prispevala Jugoslavija, ki je bila gostitelj in najbolj aktiven bорец za idejo univerzalnosti. Od takrat dalje se gibanje neuvrščenih dežel neprestano širi, njegov program in koncepcije pa rastejo iz izhodišč, ki jih je dala beograjska deklaracija.

Razvoj je postal nekoliko bolj počasen v obdobju po drugi kairski konferenci. Vzrok je bil predvsem splošni razvoj v svetu, nakar je prišlo do konferenc v Lusaki in končno v Alžiru. V tem času se je iz temeljnih načel že izoblikoval akcijski program, politični vpliv gibanja se je povečal, kolonializem kot prvi cilj akcije pa je bil praktično likvidiran. V svetovnih razsežnostih je prišlo do popuščanja napetosti, hkrati pa tudi do težkih ekonomskih motenj.

V takih razmerah gibanje ni smelo in tudi ni hotelo pristati na to, da bi samo deklarativno in pridigarско ponavljalo obča načela. Zaradi svojih razsežnosti in vplivnosti — pa tudi zaradi svoje kritičnosti do stanja v svetu — je moralo od apelov in splošnih zahtev preiti h konkretni akciji in določanju konkretnih ciljev. To se kaže tudi v organizacijski strukturi gibanja. Čeprav se tudi poslej ne preoblikuje v striktno in togo organizacijo s permanentnim sekretariatom, se začenjajo v njej pojavljati razne organizacijske oblike *ad hoc* oziroma bolj ali manj trajnih teles. Ta proces se nadaljuje zlasti po alžirski konferenci, ko postanejo sestanki koordinacijskega biroja in ministrske konference redna oblika delovanja, v pomoč pa so jim razne komisije, delovne skupine in podobni organi.

Hkrati z razvojem gibanja se spreminja tudi stanje v svetu, zlasti pa pride do velikih sprememb v odnosih med industrijsko razvitimi državami in gibanjem neuvrščenih dežel. Te industrijsko razvite države so bile že od samega začetka kristalizacije univerzalnega gibanja neuvrščenih dežel njegov partner in oponent. Bile so središče obrambe kolonializma; od tam je prihajala največja nevarnost za oživljanje neokolonializma, hkrati pa so bile središče industrijske razvitosti, največje gospodarske moči in svetovne trgovine. Še več: v tem centru so pretežno odločali o oblikah in vsebini svetovne ureditve v povojnem obdobju.

Dežele, ki so se zbirale okoli Sovjetske zveze, v prvem povojnem obdobju niso imele tolikšnega vpliva na oblikovanje razmer v svetu, da bi lahko postale partner v dialogu z manj razvitim delom sveta — ta svet so v globalni debati kmalu zastopale neuvrščene dežele. Razen tega so se dežele vzhodnega bloka aktivirale izključno v hladni vojni, v interakciji z razvitimi kapitalističnimi državami, svoje stike s tretjim svetom pa so omejile na najnujnejši obseg. Še več: izključevale so se iz vseh akcij v Združenih narodih, ki so bile v stiku z nerazvitimi — na primer iz akcije za tehnično pomoč. Zastopale so tezo, da so za celotno problematiko razvoja manj razvitih dežel

odgovorne razvite kapitalistične države, da je to pač njihova skrb. Skratka, lahko ugotovimo, da so se države, zbrane okoli Sovjetske zveze, s tem izključile iz debate in jo spremenile v dialog med industrijsko razvitimi kapitalističnimi državami in med manj razvitimi deželami, pri tem je gibanje neuvrčenih dežel vse bolj vidno sprejemalo vlogo političnega predstavnika tega dela sveta in središča, v katerem se je akcija kreirala in organizirala.

Prve zahteve v dialogu z industrijsko razvitimi državami so se nanašale na povečevanje tehnične in hkrati tudi finančne pomoči. Prvi cilji so bili torej transfer znanja in izkušenj — kot tudi transfer finančnih sredstev, da bi lahko to znanje in izkušnje najbolje uporabili. To kaže na medsebojno odvisnost teh dveh transferov, kajti tudi učenja si ni moč zamisliti brez delovne prakse, se pravi brez proizvodnega dela in investiranja ob zagotovljenih nujnih finančnih sredstvih. Ta akcija se je nadaljevala v šestdesetih letih, čeprav je prevladovala v obdobju petdesetih let. Po beograjski konferenci in na pobudo Jugoslavije na tej konferenci se začne akcija za sklic svetovne gospodarske konference. Ta zamisel se je ob močnem odporu kapitalističnih držav uresničila z ustanovitvijo UNCTAD (konferenca Združenih narodov za trgovino in razvoj) spomladi leta 1964.

V tem času napreduje tudi akcija za reformo svetovne trgovine, kajti postalo je očitno, da se skoz trgovino prelivajo velikanska sredstva iz manj razvitih v razvite dežele — pa tudi to, da vprašanje transfera sredstev ne bo rodilo sadov, če se ta odliv ne zaustavi. Vse te ideje so bile prikazane že na prvem zasedanju UNCTAD v Ženevi leta 1964, dopolnjevali pa so jih še kasneje. Tudi v tem pogledu je prišlo gibanje do točke, ko se ni smelo več razpravljati samo o načelih, ne da bi načrtovali njihovo realizacijo; iz samega dialoga o temeljnih ekonomskih vprašanjih se je porodila potreba po prehodu h konkretnim problemom in sprejemanju operativnih sklepov. Drugače povedano — iz stanja debate je bilo treba stopiti v stadij pogajanj.

Vzporedno z razvojem svetovne debate o temeljnih ekonomskih načelih razvoja in trgovine so se razvijali tudi odnosi med blokoma. V teh relacijah je prihajalo do zelo obsežnih in dramatičnih zaostritev, hkrati pa se je poglobljalo spoznanje, da je vzdrževanje takih medsebojnih odnosov v luči velike rušilne moči novih orožij vse bolj nevarno. Vse bolj je dozorevala zavest o nujnem iskanju nekega *modus vivendi* med dvema velikima skupinama, ki sta se strnjevali okoli Združenih držav Amerike in Sovjetske zveze. Glede na to, da so bile tudi v fazi velikih napetosti ideološke razlike med njima bolj orožje za spopadanje kot pa glavni povzročitelj konfrontacije, je bilo zmanjševanje napetosti možno kljub tem razlikam. Seveda so nosile te razlike v sebi tudi nujnost določene diferenciacije in tekmovanja, ne pa tudi nujnost hladne vojne in latentne nevarnosti, da se zaradi teh razlik začne nuklearni obračun.

Glede na celo vrsto okoliščin, katerih tu ne bomo obravnavali, se odpirajo konec šestdesetih let nove in ugodnejše možnosti za razvoj odnosov Vzhod-Zahod — tako v Evropi, kot tudi v neposrednih ameriško-sovjetskih odnosih. Obdobje sedemdesetih let postaja tako obdobje popuščanja, detante. Ugodnejše ozračje postaja obetavnejše tudi za pogajanja o odnosih med tretjim svetom in industrijsko razvitimi državami. K temu, da se je ta možnost spremenila v realnost, je prispeval še en dejavnik: težke ekonomske motnje v razvitih državah, ki so postajale vse bolj trajne.

Te težave se začenjajo pojavljati vzporedno na celi vrsti področij: v proizvodnji, v nelikvidnosti, v nezaposlenosti, deficitu v plačilni bilanci, v nestabilnosti valutnih tečajev; konec šestdesetih let so se omenjene težave začele resno odražati tudi v političnem življenju teh držav. Ko je prišlo v letih 1973 in 1974 — delno tudi pod vplivom teh gibanj — do skoka cen surove nafte, se je ta ukrep spremenil v nov težak udarec že tako omajanim ekonomijam tistih razvitih držav, ki so odvisne od uvoza te osnovne energetske surovine.

Pri tem je pomembno to, da so zvišanje cene nafte dosegle dežele izvoznice nafte (OPEC); ta skupina se je formirala znotraj gibanja neuvrščenih dežel in tudi pod močnim vplivom organizacijskega strnjevanja manj razvitih dežel, do katerega prihaja v okviru in na pobudo gibanja neuvrščenih. Potemtakem je bil uspeh OPEC v nekem smislu tudi uspeh neuvrščenih dežel, ki so prek te majhne skupine svojih članic dobile tudi materialni vzvod za začevanje in uresničevanje svojih gospodarskih teženj in ciljev.

Če je bil v splošnih političnih in gospodarskih razmerah sploh še potreben kak dodaten impulz, je tega sprožila akcija izvoznice nafte. Ob vsem tem pa je ostalo odločujoče dejstvo, da se je ekonomski položaj manj razvitih dežel neprestano slabšal, nespremenjeno; zato so v okviru gibanja neuvrščenih dežel dajali ekonomskim vprašanjem velik poudarek. To slabšanje položaja je še dodatno prizadela povečana inflacija in nestabilnost tečajev tistih valut, v katerih plačujejo države uvoznice pošiljke surovin in drugih artiklov iz manj razvitih dežel.

Trenutno stanje dialoga med manj razvitimi in visoko razvitimi državami pred konferenco v Colombu lahko označimo kot začetno fazo preusmerjanja h konkretnim ciljem in akciji, ki naj te cilje uresniči. S tem seveda ni rečeno, da zdaj prizadevanja za nadaljnje izpopolnjevanje načelnih določil niso več potrebna — saj je prihajalo tudi v obdobju, ko so se vodile razprave okoli načel, do akcij s konkretnimi cilji. Tega razlikovanja ne smemo pojmovati preveč striktno in mehanično; kot velja to nasploh za vse družbene in politične pojave in procese. Vendar je težišče zdaj le pomaknjeno od občega h konkretnemu in zato se nujno zastavljajo nekatera vprašanja o ciljih in metodah.

Zdaj pa pogledjmo, kateri in kakšni so konkretni cilji, ki si jih zastavljajo neuvrščene dežele. Najprej moramo ugotoviti, da se o teh ciljih in nalogah običajno govori v globalnih okvirih, kot so na primer cene surovin nasploh, pospeševanje ekonomskega razvoja v vseh manj razvitih deželah ali njihovi finančni problemi itn. Tako zastavljanje vprašanja je do neke mere opravičljivo, vendar pa ne omogoča, da bi dojeli tekočo problematiko, se pravi prehajanje od občega h konkretnemu — in to v celotni problematiki gibanja neuvrščenih držav.

Če je v času opredeljevanja splošnih načel zadoščalo, da so svet interpretirali kot celoto, razdeljeno na dve ali tri kategorije dežel, to zdaj v okviru konkretizacije splošne problematike sploh ne zadošča več. Poleg splošnih in skupnih zahtev in aspiracij manj razvitih dežel kot celote, moramo ločevati tudi posebne primere, ki se nanašajo na posamične dežele ali na manjše skupine dežel z enakimi interesi v pogledu določene kategorije vprašanja. Še več: upoštevati je treba tudi to, da se često grupiranje glede skupnih interesov spreminja od vprašanja do vprašanja. Tako imata lahko dve deželi skupni

izvozni interes, ker proizvajata isto surovino, sta pa v dveh različnih skupinah glede na pomorsko vprašanje, ker leži ena ob morju, druga pa ne.

Posebno vprašanje je diferenciacija v pogledu stopnje razvitosti oziroma stopnje industrializacije, pa tudi stopnje suficita ali deficita v plačilni bilanci. To so vprašanja, pri katerih se srečujemo z razlikami v nizu veličin znotraj istega kriterija, medtem ko so prej omenjene razlike bistveno kvalitativne. Različnost interesov oziroma razlik v odnosu do posameznih ključnih vprašanj ni nič manjša, kadar gre za omenjene kvantitativne razlike, kot tedaj, ko gre za kvalitativne razlike, ki nastajajo zaradi geografskega položaja ali naravnih bogastev. Končno sodijo med kvantitativne razlike tudi obseg teritorija, gostota naseljenosti in število prebivalstva. Te zadnje razlike so sicer močno spremenljive, toda za tako kratko obdobje, kot je sedanji stadij razvoja gibanja neuvrščenih dežel, jih lahko obravnavamo kot nespremenljive veličine.

Zdaj pa pogledimo, kakšne so konkretne zahteve in cilji neuvrščenih dežel v globalnih okvirih. Našo pozornost najprej pritegnejo temeljni cilji, ki izhajajo že iz samih začetkov gibanja — to pa je neodvisnost tako v smislu odpravljanja kolonializma kot tudi onemogočanje vsakršnega drugačnega vsiljevanja volje ali pritiskov od zunaj. Ta problematika je obdelana v načelih koeksistence, ki jih je gibanje nadalje dopolnjevalo, kot izhodišče pa je sprejelo prvotno formulacijo iz Bandunga. Kasneje je bil ta sklop načel predložen Združenim narodom, ki so jih na jubilejnem 25-tem zasedanju sprejeli kot Deklaracijo o načelih mednarodnega prava o prijateljskih odnosih in sodelovanju med državami.

V teh načelih so poleg klasičnih meddržavnih odnosov in medsebojnega spoštovanja suverene enakosti zajeta še posebna vprašanja, ki so postala aktualna prav v tem času in ki rastejo iz realnosti obstoja držav, ki so komaj dosegle neodvisnost, in obstoja velikih razlik v vojaški in ekonomski moči. Ni potrebno, da bi jih v tem kratkem zapisu naštevali, saj jih vsak dan prinašajo politične izjave in dokumenti.

Druga skupina globalnih konkretiziranih ciljev je strnjena v postavkah o novem ekonomskem redu v svetu. Tu se na prvem mestu postavlja vprašanje cen surovin (razen nafte), problem velike zadolženosti in plačilnega deficita pretežnega števila manj razvitih dežel. Potem so tu vprašanja, ki so bila v splošni obliki opredeljena že v preteklih letih. Zdaj so vsa ta vprašanja v fazi pogajanj na dnevnem redu UNCTAD in posebne konference razvitih in manj razvitih dežel v Parizu. Kot je znano, so na četrtem zasedanju UNCTAD sklenili, da se bodo razprave nadaljevale po sami konferenci — in to glede cen surovin in dolgov. Tudi pariška konferenca je storila le nekaj skromnih korakov naprej, zato je glavna problematika v vseh teh vprašanjih še naprej odprta.

Če se lotimo teh problemov s stališča jasno definirane identitete konkretnih interesov — za razliko od skupnih pogledov na posamezne kategorije vprašanj — moramo vsak problem obravnavati v okviru neke točno opredeljene skupine dežel na strani manj razvitih, včasih pa tudi na strani razvitih dežel. Vzemimo na primer ceno surovin: če gre za skupne poglede na to kategorijo problemov, potem obstaja enotnost med manj razvitimi deželami v smislu povečanja cen. Če pa obravnavamo vprašanje posamične surovine, potem obstaja poseben in jasno definiran interes (za razliko od splošnih pogledov) samo pri tistih deželah, ki to surovino izvažajo.

Enotnost stališč pa je vendar realna in temelji na interesu vseh manj razvitih dežel, da z medsebojno pomočjo dosežejo zvišanje cen tudi tistim surovinam, za katere so neposredno zainteresirane. To velja tudi za celotno ekonomsko in politično problematiko. Skupno stališče do obrambe suverenosti vsake posamezne dežele izhaja iz sorodnega sklepanja, da s tem krepijo lastno suverenost, za katero so neposredno zainteresirane. Sedanje cilje in aspiracije lahko torej opredelimo kot vrsto konkretnih interesov, za katere so vedno neposredno zainteresirane samo nekatere med deželami, ki pripadajo gibanju — pa tudi kot vrsto skupnih pogledov, ki ustvarjajo solidarnost v obrambi vsakega posameznega interesa.

Za osvetlitev te trditve lahko navedemo primer dežel OPEC, ki so zvišale ceno surove nafte in s tem bistveno utrdile svoje posebne interese, hkrati pa so s tem hudo prizadele poleg razvitih tudi veliko število manj razvitih dežel. Nekatere neuvrščene dežele (npr. Indijo) je ta ukrep celo huje prizadel, kot pa industrijsko razvite dežele. Še več: industrijsko razvite dežele so končno doumele, da je lahko dvig cen zanje celo koristen, saj postaja poslej interesantno tudi razvijanje in izkoriščanje novih virov energije. Seveda so dežele OPEC v laseh z razvitimi — in manj razvite jih podpirajo in so z njimi solidarne. Skupnost interesov se kaže tudi v nasprotnem smislu: izvoznice nafte so namreč podprle druge dežele in zahtevajo, da se ob pogajanjih o nafti začno tudi pogajanja o cenah surovin nasploh, kot tudi o drugih problemih razvoja. Tako je prišlo zaradi pritiska OPEC do razširitve konference v Parizu — ne samo v pogledu števila udeleženk, pač pa tudi v pogledu obravnavane tematike.

S tem smo prišli do problema taktike in metode delovanja manj razvitih dežel oziroma gibanja neuvrščenih. Povsem očitno je, da mora potekati akcija na globalni in na grupni ravni. Zato moramo razčleniti pomanjkljivosti in prednosti vsakega od teh dveh taktičnih prijemov. Že takoj v začetku se nam vsiljuje vtis, da je za manj razvite dežele boljše, če bi vse potekalo v sklopu splošnih svetovnih pogajanj. Po drugi strani pa si razvite dežele neprestano prizadevajo, da bi pogajanja prenesli v ožji krog, v manjše skupine, na katerih bi se srečevali obe strani najbolj zainteresiranih dežel.

Očitno je, da imajo pogajanja v manjših skupinah za manj razvite dežele nekatere neugodne posledice — zato je gibanje neuvrščenih dežel v preteklosti to metodo pogajanj odločno odklanjalo kot obliko za reševanje kakršnegakoli vprašanja — razen za reševanje lokalnih političnih sporov. Vsekakor so za ekonomsko področje vedno poudarjali, da je v tej obliki pogajavska pozicija manj razvite dežele v podrejenem položaju. Ta hiba dejansko obstaja in se je ne da zanikati. Čim se pogajanja odvijajo v ozkih skupinah, prehaja težišče debate na ekonomsko področje, tu pa so razvite dežele močnejše. Moč manj razvitih dežel je izključno na politično-psihološkem področju, na katerem pa lahko ustvari ustrezno ravnotežje le večje število teh dežel.

Tako sklepanje se zdi kot dokončna odklonitev skupinskega pogajanja, vendar ni tako. Če prihaja do pomanjkljivosti zaradi prenašanja težišča na ekonomsko področje, potem je treba ugotoviti, da se morajo tudi povsem konkretna pogajanja premakniti na ekonomsko področje. To velja tudi za pr'mere, ko se pogajanja odvijajo v širokem krogu članic UNCTAD. Seveda so — za razliko od prej navedene metode — težave v ožjem krogu ekonom-

skih pogajanj manjše; lažje prihaja do obojestranskega popuščanja, brez katerega pogajanja sploh ne bi bila možna. Razen tega je šele v takem ožjem krogu možno obravnavati in soočati vse tiste posamične prednosti in pomanjkljivosti vsakega stališča, ki omogočajo potek pogajanj. In končno: če gre za en sam predmet ali za sorodno skupino predmetov pogajanja (ena surovina ali skupina surovin), je možno poiskati tudi ustrezne protikoncesije na eni in drugi strani, ker se pogajajo o konkretnih interesih, ki so jasno definirani na obeh straneh. In če je poleg tega omejeno tudi število dežel, je v procesu medsebojnih koncesij še lažje zagotoviti določene koristi. Ta metoda ima torej prednosti pa tudi resne pomanjkljivosti. Doslej so manj razvite dežele nasploh — posebej pa še gibanje neuvrščeneh — poudarjale pomanjkljivost.

Pogajanja v globalnih razsežnostih, na primer v UNCTAD, omogočajo mobiliziranje in uporabo političnih prednosti velikega števila, toda proces praktičnih pogajanj v takem okviru ni bil nikoli učinkovit. Zaradi tega so nekateri opazovalci menili, da je celotno stanje v začaranem krogu; po eni strani so možna taka pogajanja, za katera se vnaprej ve, da ne bodo uspešna, po drugi strani pa onemogočajo pogajanja, ki bi morebiti lahko rodila sardove. Kljub vsemu ta poenostavljena trditev ni točna. Obeh krogov ne bi smeli obravnavati kot poti, ki se nikoli ne srečata. Obstaja namreč možnost kombinacije ene in druge metode; in prav reševanje tega problema in iskanje najboljših kombinacij se zdi, da je tista pot, ki bo sprejemljiva za obe strani.

Če se še nekoliko zadržimo pri metodi globalnega razreševanja konkretnih problemov, moramo obravnavati tudi metode dela na teh globalnih sestankih. To vprašanje zastavljajo ob vse bolj pogostih pojavih, da imajo neuvrščene dežele v nekem forumu — na primer v generalni skupščini Združenih narodov — večino, vendar večinsko izglasovanih resolucij manjšina v življenju ne spoštuje. Še več, taki primeri glasovanj so povzročali pritožbe razvitih dežel. V nekaterih primerih so bili posebej glasni predstavniki Združenih držav Amerike, ki so neuvrščene dežele obtoževali, da so ustvarile svoj glasovalni stroj in da si zato pridržujejo v skupščini pravico veta.

Te kritike so seveda nesprijemljive, kajti glasovalni stroj predpostavlja tudi center moči oziroma velike sile, ki lahko pri mnogih državah vplivajo na potek odločanja, izrabijo svoj vpliv, če že ne pritisk, ki ga omogoča njihova vojaška in ekonomska moč. V preteklosti je ameriški glasovalni stroj tako tudi deloval. V primeru neuvrščeneh dežel pa ne moremo govoriti o takem središču moči. Tu gre očitno za skupne poglede in za soglasnost velikega števila dežel. To soglasje pa je možno in verjetno, kot smo že povedali, le pri vprašanjih občega interesa, ne pa tudi v pogledu povsem konkretnih vprašanj. To je pokazalo tudi ravnanje neuvrščeneh dežel v celi vrsti izredno važnih glasovanj o konkretnih vprašanjih. Tako vprašanje je bilo na primer, ali naj bo delegat Konga tisti, ki je imel pooblastilo Lumumbove vlade ali pa predsednika Kasavubuja; razlike so se pokazale v primeru boja Biafre s centralno vlado Nigerije, pa tudi v primeru državljanske vojne v Angoli itn.

Za pravi glasovalni stroj naj bi bilo značilno prav tako delovanje v posameznih konkretnih primerih, kakršno poznamo iz časov polnega zagona ameriškega glasovalnega stroja. Kar pa zadeva veto, je ta grožnja povsem neumestna, zlasti če jo izreka tista velika sila, ki je v zadnjem času v Varnostnem svetu ta privilegij najpogosteje izkoristila — in sicer glede tistih zadev, ki jih je prej obravnavala kot zlorabo te pravice (sprejemanje novih članov).

Potemtakem ne more biti govora o tem, da bi bilo možno spodbijati neuvrščeni deželam pravico, da uporabijo svojo večino glasov v kateremkoli forumu. Ne gre niti za moralno pravico, marveč samo za vprašanje, ki ga je treba kritično obravnavati samo iz vidika: koliko ta metoda prispeva k reševanju konkretnih vprašanj.

Tu se pojavlja predvsem neka razlika (ki ni odvisna od načina zbiranja glasov) med svoječasnno ameriško večino in sedanjo večino neuvrščeni dežel. V prvem primeru sta bili na isti strani hkrati ob večini glasov tudi vojaška in ekonomska premoč. V bistvu sta bili moč in vplivnost Združenih držav Amerike v prvih povojnih letih zagotovljeni tudi brez večine glasov v Združenih narodih. Večina je bila tedaj ustvarjena z uporabo te moči, da bi lahko ZDA svoje akte ogrinjale v dozdevno legitimnost. To so počenjali nekdanji brez vsakega slepomišljenja. Tako je na primer ameriški predsednik Truman najprej ukazal pohod ameriških enot na vojno v Vietnam in šele potem zahteval od glasovalnega stroja v Združenih narodih, naj ta sklep legalizira.

Potemtakem je na dogajanja vplivala ameriška premoč, ne pa večina glasov; te glasove je uporabljala le zato, da bi ustvarila lepši vtis o svojih postopkih. Pri neuvrščeni deželah gre za nekaj povsem drugega. Te dežele hočejo prek večine v Združenih narodih ustvariti vpliv, ki ga sicer nimajo. Drugače povedano: to, kar je bilo za Ameriko samo fasada, naj bi bilo za neuvrščene nosilna konstrukcija. In v tem je tudi šibka točka te metode. Toda naj še enkrat poudarimo, da je poleg te razlike temeljna in bistvena razlika v prostovoljni enotnosti, ki izhaja iz skupnih pogledov — nasproti pravemu glasovalnemu stroju, ki ga je ustvarila velika sila s prisilo svojih zaveznikov.

Zlasti je pomembno to, da se večinsko glasovanje v korist predlogov neuvrščeni dežel zelo pogosto nanaša na zelo važne in zgodovinske predloge oziroma probleme. Gre torej predvsem za tovrstne resolucije, kajti manj pomembne oziroma prehodne resolucije ne sodijo v okvir te obravnave. Konkretno vprašanje zadeva torej večinske resolucije, ki si prizadevajo uveljaviti v življenju akcijski program neuvrščeni dežel. Tu pa lahko ugotovimo smotrnost in pomen majorizacije, ki se opira na soglasje neuvrščeni dežel.

Še en razlog govori v prid razločevanja med resolucijami. Pri tekočih problemih gre za to, da se naglo najde ustrezna rešitev in da se ta takoj uveljavi, ker sicer zgubi vsak smisel: pri uresničevanju dolgoročnih programov pa taka naglica ni potrebna. Torej resolucij, katerih namen je v tem, da pripravljajo temeljite, vsekakor pa globlje spremembe v svetu, ne smemo ocenjevati na podlagi prvih reakcij. Nekatere sklepe sprva povsem ignorirajo, vendar se po daljšem časovnem obdobju v praksi le izvajajo.

Kadarkoli gre za tako pomembne projekte, lahko pričakujemo, da bo imelo izglasovanje neke take resolucije ali pa ponovno glasovanje o njej v naslednjih letih postopen politični in psihološki učinek na svetovno javnost. V vsakem takem primeru lahko zatekanje k večini kljub trenutni neuresničljivosti resolucije ocenjujemo kot uspeh. V teh primerih lahko negativno vpliva le taka formulacija, ki bi demobilizirala lastne vrste z ustvarjanjem dojma, da je bil dosežen stvarni uspeh, čeprav so doseženi rezultati samo politično-psihološke narave. Tako so npr. sredi petdesetih let izglasovali ustanovitev Sklada za financiranje razvoja, ki ni začel nikoli delovati; zato je ta večinski sklep samo oviral nadaljnjo akcijo za transfer sredstev.

Iz doslej povedanega lahko sklepamo, da je majorizacija koristna in da se jo da uporabiti kot psihološki način delovanja, vendar mora biti njen cilj v tem, da bo problem končno le rešen s konsenzom. Tega seveda ne smemo pojmovati preveč togo, toda praktično bodo morale pri vsaki zares zgodovinsko pomembni akciji ali pri vsakem pomembnem koraku na poti uresničevanja konkretiziranega programa neuvršenih dežel sodelovati tudi glavne visoko razvite države. To terjajo že njihova gospodarska vplivnost in njihova potreba, da se vključijo v snovanje novega ekonomskega reda. V nasprotnem primeru do novega reda ne more priti. Zapiranje manj razvitih dežel v svoj lastni svet očitno ni niti realistična niti zelena rešitev, čeprav ima tudi to stališče svoje advokate. Toda očitno si noben od zagovornikov take poti ni skušal ustvariti kvantitativne predstave o posledicah take poti.

Dalje: pot do konsenza z majorizacijo ali brez nje ni lahka niti kratka. Vendar je nujna, kajti pristanek posameznih razvitih (in ne samo razvitih) držav na temeljito reorganizacijo sistema odnosov med državami v svetu terjajo tudi hkratno zakonodajno akcijo v vsaki državi. Ne smemo pa pričakovati, da bo mednarodni večinski sklep kaj več kot psihološko vplival na predstavnika telesa. Tega učinka se ne da — in to velja za vse psihološke učinke — predvideti z enostavno definicijo. Zato je treba dodobra pretehtati vse možne učinke majorizacije; prav zaradi tega bi bilo povsem neumestno izsiljevati take sklepe, ki terjajo takojšnje uveljavljanje v življenju — še slabše pa ustvarjati utvaro, da je neko vprašanje rešeno, če očitno ni tako.

Na koncu pretresanja tega posebnega vprašanja taktike moramo opozoriti še na to, da je ameriški glasovalni stroj doživel polom predvsem zato, ker se je vse večje število držav uprlo temu, da bi jim v mednarodnih odnosih vsiljevali politiko in stališča, ki so v nasprotju z njihovimi lastnimi interesi. Drugače povedano to pomeni, da danes kakršenkoli poskus vsiljevanja rešitev, ki bi jih kaka dežela ali njeno javno mnenje ocenilo kot nasprotno njenemu interesu, ne bo uspešno, tudi takrat ne, ko gre za konfrontacijo med neko močno veliko silo, ki hoče vsiliti svojo voljo majhni državi (ZDA — Vietnam).

Potemtakem je mnogo manj verjetno, da bi bilo možno svojo voljo vsiliti neki veliki sili. Tudi če bi lahko neuvrščene dežele uporabile materialne pritiske, ne bi smele pričakovati konstruktivnih rešitev. Tako so na primer poskušale arabske dežele iz skupine OPEC (AOPEC) z embargom in omejevanjem nafte izsiliti umik Izraela; ko v tem niso uspele, so akcijo opustile. Pri tem naj opozorimo tudi na inherentne nevarnosti, ki jih sproža sleherni poskus uporabe sile, pa naj prihaja s katerekoli strani.

Če zdaj tehtamo koristnost delovanja v ožjih skupinah ali v globalnih okvirih, je očitno, da se morata ta dva prijema prepletati in prežemati. Uporabljati je treba eno in drugo metodo in ju tudi kombinirati, da bi dosegli kar se da hitre in kar najbolj ugodne rezultate. Če gre za krizna stanja ali konflikte v posameznih predelih sveta, je dokaj jasno, da se ob očitnem nesorazmerju moči celotno gibanje ne more vključevati v proces razreševanja konfliktov. Tako na primer problemov Bližnjega Vzhoda, svoječasnega iskanja premirja v Indokini ali problemov odnosov znotraj Organizacije afriške enotnosti glede Angole ni bilo moč razreševati v globalnih okvirih. Hkrati so konference neuvršenih dežel na svojih najširših sestankih ter na zasedanjih Združenih narodov ta vprašanja zastavljale v ustrezni obliki. Obravnavale so jih

v splošnem kontekstu, le posamezne rešitve so prepuščale pogajanjem v ožjih forumih, ki so za to najbolj primerni.

Ko gre za ekonomska vprašanja, bi morali uporabiti izkušnje s političnega področja. Vsekakor bi bilo treba zaščititi slabotnejšo stran, kot velja to v političnih pogajanjih v primeru regionalnih in lokalnih političnih konfliktov. Po tej analogiji bi bilo možno izdelati temeljna načela za določene kategorije vprašanj — in sicer v okviru že obstoječih splošnih načel za celotno problematiko. To pomeni, da bi bilo treba v okviru splošnih načel izdelati posebna in konkretna načela, okvire za pogajanje npr. o surovinah ali dolgovih, da bi se lahko v teh okvirih odvijala konkretna pogajanja.

To praktično pomeni, da bi bilo treba iz povsem splošnih določil akcijskih programov reducirati probleme na konkretne okvire, ki bi bili uporabni za poslovna pogajanja o posameznih primerih. Drugače povedano, iz splošnih načel in iz pogajanj o konkretnih vprašanjih bi bilo potrebno izoblikovati okvirna določila, ki bi bila dovolj široka, da bi jih uporabili v vseh primerih, in tudi dovolj precizna, da bi lahko varovala manj razvite dežele in izvoznice surovin. Potemtakem tudi po zasedanju UNCTAD v Nairobiju ne moremo pričakovati dokončnega sporazuma, marveč le začasno rešitev. Neuvrščene države se potegujejo za Sklad za stabilizacijo cen surovin, medtem ko ZDA predlagajo banko za surovine. Seveda v tem primeru ne gre preprosto za organizacijsko obliko, marveč se v teh zahtevah kažejo različni interesi glede višine, na kateri se bodo oblikovale cene oziroma razlike v menjalnih odnosih (terms of trade) med surovinami in industrijskimi proizvodi. Ob tem temeljnem vprašanju je seveda še vrsta drugih, ki jih bo moč urejati le z časnimi rešitvami v smislu že obravnavanih problemov.

Na tem primeru iz prakse lahko vidimo, da se je po nekaj letih iskanja pravih poti le našel v tem konkretnem primeru ustrezen način, da se problematika postopno približuje ravni praktičnih pogajanj. Ta pogajanja bi potekala v okviru Fonda sicer po zamislih neuvrščenih dežel in manj po zamislih razvitih dežel. Očitno je torej, da je moč navidez velike razlike in nasprotja med pogajanja v globalnem okviru (z bolj ali manj javno razpravo) ter pogajanja v manjših skupinah uspešno premostiti oziroma kombinirati. Hkrati ta primer opozarja, da neobhodno potrebno dogovarjanje na globalnem nivoju ovira tudi to, da ni moč vedno doseči enotnosti tudi znotraj ene ali druge pogajavske stranke. Ti različni pogledi zavirajo učinkovitost neuvrščenih držav, prav tako pa bremeni neenotnost tudi razvite kapitalistične države.

Take razlike so prišle na dan v Nairobiju, in sicer na obeh straneh, kar je tudi povzročilo, da so debato preložili. Med razvitimi deželami so bili različni pogledi na predlog neuvrščenih dežel glede na ustanovitev Fonda, med neuvrščenimi deželami pa si niso bili enotni glede ameriškega predloga o ustanovitvi surovinske banke. Posamezne industrijsko razvite države so glasovale za Fond (Nizozemska, Skandinavci itn.), mnoge manj razvite (neuvrščene) države pa niso hotele glasovati proti ameriškemu predlogu, tako da je bila abstenenca zelo velika.

To nas navaja na razmišljanje o problematiki enotnosti kot pogoju za doseganje sporazumov oziroma dokončnih rešitev. Če je majorizacija sprejemljiva le kot politično-psihološka faza na poti h konsenzu, potem je prav tako očitno, da je enotnost nujna na obeh straneh.

Že v času debate o splošnih načelih (Ženeva 1964) se je pokazalo, kako negativno je vplivala premajhna enotnost med razvitimi državami na izid razprave, še neprimerno bolj pa je pomembna za konkretizacijo debate, ki je zdaj v teku. Seveda neuvrščene države ne morejo vplivati (in tega od njih ne moremo pričakovati) na večjo enotnost med razvitimi državami. Zainteresirane so predvsem za to, da prihaja do večje enotnosti v tistih točkah, ki so najbližje njihovim ciljem in aspiracijam. Seveda pa lahko le nadaljnja pogajanja in nadaljevanje debate (kot se je pokazalo v prejšnji fazi — po Ženevi) prispevajo k zblizevanju pogledov. Neenotnost med razvitimi državami torej ni problem, ki bi ga manj razvite dežele lahko obrnile v svojo korist, prav tako pa tudi ni »vrzel« ali posebno ugodna okoliščina, kajti izida ni moč doseči z zmago, marveč le s sporazumom.

Seveda pa je potrebna poleg vseh instrumentov v konferenčni dvorani in okoli pogajavske mize — vključno z uporabo števila glasov —, tudi realna akcija na samem terenu. Notranja moč in vitalnost vsake posamezne dežele in taka enotnost celotnega gibanja, ki ne bo težila k niveliranju razlik in različnih interesov, marveč k njihovemu svobodnemu izražanju, so tisti pogoji in okoliščine, v katerih je možno pričakovati ugodnejši nadaljnji razvoj. Vzemimo primer dekolonizacije kot največje in najbolj uspešne akcije gibanja. Tu so uporabili ista taktična načela — od globalne debate in konkretnih pogajanj — do boja, kjer je bilo to potrebno. Toda rezultati pogajanj, debat in glasovanj bi bili jalovi, če ne bi bilo tudi volje po neodvisnosti in neomajne odločnosti, da kljub žrtvam ne bodo popuščali.

Problemi, o katerih teče beseda danes in ki bodo predmet razprav in pogajanj v prihodnosti, so sicer manj dramatični, kot je bil protikolonialni boj, vendar niso nič manj usodni za napredek in celo za obstanek velikega števila dežel in milijard ljudi. Pripravljenost in modrost akterjev na strani neuvrščenih in manj razvitih dežel je na preskušnji in očitno je, da se tega zavedajo; to pa je najbolj razvidno iz priprav na morda najbolj pomemben zbor gibanja doslej, na konferenco v Colombu.

Kriza kapitalističnega ekonomskega sistema

I

Svetovno gospodarstvo je soočeno z ostrim, kompleksnim problemom — s krizo sistema in funkcioniranja gospodarstev (in družbenopolitičnega sistema) kapitalističnih dežel, dežel »industrijske demokracije«; kriza pomeni začetek procesa razpadanja obstoječega svetovnega gospodarskega sistema. Ne gre samo za kvantitativne premike in spremembe v medsebojnih odnosih znotraj kapitalističnega sistema (kot tudi s socialističnim in »tretjim« svetom), ampak predvsem za globoki proces prestrukturiranja svetovnega gospodarstva, preraščitve dohodka in dela, posledice bistveno spremenjenih političnih in materialnih odnosov v svetu. Razrešitev nakopičenih problemov vpliva na družbenopolitična gibanja, na krepitev vloge države-etatizma, na krepitev monopolov — nacionalnih in mednarodnih — in njihove povezanosti z državo prek multi-transnacionalnih družb. Priče smo globokih sprememb »enotnega« kapitalističnega sistema in na njem zgrajene strukture in sistema mednarodnih odnosov; razvoj proizvodnih sil pospešuje podružbljenje in internacionalizacijo proizvodnje, znanosti, tehnologije, integracijska gibanja in povezanost delavskega razreda. Kapitalistični sistem se je razvijal na podlagi tehničnih izumov; znanost je rezultanta interesov družb, ki jo proizvajajo in izkoriščajo za gospodarsko in politično nadvlado, in s tem jedro tega sistema. Nacionalne meje postajajo zaviralni dejavnik progressa in radikalne razrešitve kriznega stanja; nacionalni egoizem koristi predvsem razvitim deželam in vladajočemu razredu.

Vodilne kapitalistične dežele — ZDA, Velika Britanija, ZR Nemčija, Francija, Italija in Japonska, »velika šesterica« — proučujejo in uveljavljajo (z malo uspeha) koordinirane ukrepe za oživitve gospodarske rasti, za brzdanje inflacije in povečanje zaposlenosti, za usklajevanje nacionalnih politik. Spodbujanje konjunktura je pogojeno z usklajenimi napor, kar zahteva premostitev nasprotujočih si političnih interesov in cikličnih problemov.

Kriza kapitalističnega sveta pomeni nevarnost za demokracijo, mir in varnost v svetu; krepijo se reakcionarne sile, ki manipulirajo s svobodnim trgov, z uvozom tujega kapitala in s krepitvijo privatnega sektorja kot odločilnih dejavnikov za razrešitev krize. Uresničitev strategije vodilnih dežel »industrijske demokracije« prek skupne politike »velike šesterice« naj utrdi pridobljene prednosti kapitalističnega družbenoekonomskega sistema, v nasprotju s sklepi posebnih zasedanj generalne skupščine ZN. Stališče razvitih dežel do uresni-

čitve sklepov posebnih zasedanj generalne skupščine ZN ni pogojeno samo z ideološko in družbenopolitično usmeritvijo teh dežel, ampak tudi s stopnjo odvisnosti od izvoza blaga in storitev, upoštevajoč, da je pomemben del izvoza in gospodarske dejavnosti zunaj kontrole nacionalnih vlad, ker se uresničuje po pravilih, ki jih diktirajo multi-transnacionalne družbe, karteli in monopoli. Ker postaja izvoz gonilna sila za rehabilitacijo nacionalnih gospodarstev, se zastruje konkurenca na tujih trgih; pogoji financiranja in kreditiranja postajajo ključni instrument konkurenčnega boja. Razvite kapitalistične dežele težijo k oblikovanju enotnega sistema financiranja in kreditiranja izvoza, da bi zmanjšale negativne posledice nekontroliranega konkurenčnega boja in da si zagotovijo nove trge zlasti na prostoru dežel v razvoju in v škodo neuvrčenih dežel. Ameriška vlada vztraja na oblikovanje posebnega kodeksa obnašanja, ki bi obvezoval razvite zahodne dežele pri uresničitvi ekspanzije kapitala in izvoza.

Multinacionalne družbe — oligopoli — uresničujejo nove oblike in mehanizme medsebojnega povezovanja, zlasti finančnega, zunaj kontrole nacionalnih vlad, kar jim omogoča finančne operacije — transakcije — največjih razsežnosti, ne glede na posledice za nacionalna gospodarstva niti glede dogovorjene skupne politike vlad tržnega gospodarstva. Večina pomembnejših multi-transnacionalnih družb je ameriškega porekla-domicila, kar omogoča ameriški vladi, da nadaljuje preverjeno ekspanzionistično »imperialistično« politiko v novi, sodobnejši obliki, kar nujno povzroča konfliktno situacije z nacionalnimi vladami ne samo dežel v razvoju, ampak tudi razvitih dežel Zahodne Evrope in Japonske; hkrati se soočajo s čedalje močnejšim odporom multi-transnacionalnih družb z domicilom na prostoru Zahodne Evrope in Japonske. Družbe izvajajo nenehen pritisk na povečanje cen; tehnološke dosežke ne uporabljajo za zniževanje cen, ampak za povečanje dobičkov in ekspanzije.

Napori držav za povečanje izvoza so pozitivni, dokler so namenjeni za izravnavo plačilno-bilančnega primanjkljaja; so pa izrazito negativni, če razvite dežele uresničujejo politiko stalnih izvoznih presežkov, ker le-ti pomenijo neizogibne primanjkljaje v trgovinski bilanci dežel-partnerjev. Povečanje izvoza — zmanjšanje uvoza zahteva usklajevanje s proizvodnimi zmogljivostmi in njihovo dinamiko ter zmanjšanje potrošnje v svetovnem merilu in ne sme biti predmet odločitev vodilnih dežel »industrijske demokracije« oziroma njihovih skupnosti.

Ekonomska komisija ZN za Evropo ugotavlja v letošnjem poročilu, da se je *poglobila kriza na področju blagovne menjave v evropskem prostoru*; večina zahodnoevropskih dežel je preteklo leto zmanjšala vrednost uvoza, kar je izjema v povojnem obdobju. Trgovinska bilanca teh dežel (izjema je Norveška) v ZDA, Japonsko, Avstralijo, Južno Afriko se je v prvem polletju 1975 poslabšala, medtem ko je bila z deželami v razvoju, ki niso proizvajalke nafte, boljša!

18 odstotkov svetovnega proizvoda se sedaj menjuje prek blagovne menjave; pred dvema desetletjema je znašala komaj 8 odstotkov, kar dokazuje vse večjo soodvisnost nacionalnih gospodarstev, ki pa je relativnega pomena, ker so posamezne dežele bolj (ali manj) vključene v mednarodno delitev dela in skladno s tem v večji (manjši) meri soodvisne od drugih, (Jugoslavija 25 %). Poročilo je kritično glede oživitve gospodarske konjunkturo; le-ta je posledica povečanega povpraševanja, zmanjšanja zalog, ne pa pomembnejših investicij-

skih naložb in zato kratkotrajna. Recesija kapitalističnega gospodarstva je bila globlja in dolgotrajnejša od predhodnih: *zmes strukturnih premikov in cikličnih motenj*. Hitrih rešitev ni pričakovati, ker se večina vlad usmerja k brzdanju inflacije kot primarnemu problemu in manj k spodbujanju gospodarske rasti, ki bi zmanjševala stopnjo nezaposlenosti. Značilno je zmerno zmanjševanje nezaposlenosti v proizvodnji, povečanje pa v drugih dejavnostih. Zaostrujejo se konflikti med interesom kapitala, da bi uvajal avtomatiko s hkratnim zmanjševanjem zaposlenosti, in sindikati, ki zahtevajo učinkovite ukrepe, da bi se zmanjševala stopnja nezaposlenosti (tudi delne in prikrite). Značilno je tudi gibanje tuje delovne sile v razvitih deželah tržnega gospodarstva; v letih 1973/75 se je zmanjšala tuja delovna sila v ZR Nemčiji, ki ima največ tuje delovne sile, najmanjšo stopnjo inflacije, največje devizne rezerve in plačilno-bilančne presežke, za 20,2 % oziroma za več kot pol milijona. Število Špancev se je zmanjšalo za 31,7 %, Italijanov za 34 %, Jugoslovanov za 21,7 %, Grkov za 18,6 %, Turkov za 8,6 %.

Brezposelnost zavzema nove politične dimenzije v boju delavskega razreda za premaganje krize. Struktura kapitalističnega gospodarstva onemogoča odpravljati brezposelnost; gre za globoko nasprotje v samem sistemu. Dne 8. junija se je pričela svetovna konferenca MOR-ILO v ženevi o problemu zaposlitve; MOR ugotavlja, da je bilo lani (brez socialističnih dežel) 67 milijonov brezposelnih. Konec desetletja se bo število povečalo na 85 milijonov; na industrijsko razvite dežele pride le 13 milijonov brezposelnih, konec desetletja 19 milijonov. Če bi upoštevali tudi delno in prikrito brezposelnost, bi bilo število dvakrat večje.

Na sestanku 32 ekonomistov, ki ga je nedavno organizirala francoska socialistična stranka v Suresnesu, so ugotovili, da je kapitalizem kot sistem zgodovinsko presežen in da ni mogoče urejati stopnje inflacije s klasičnim sredstvom — brezposelnostjo, hkrati pa inflacijo uporabljati kot instrument financiranja investicij; vse manj je zagovornikov klasičnih gospodarskih rešitev za odpravo recesij in kriz. Nezaposlenost, preizkušeno sredstvo za vzpostavitev ravnotežja med razredi v korist kapitalističnega sistema, v sedanjih razmerah ni sprejemljiva. To pa ne preprečuje predsedniku Fordu, da ne bi žrtvoval zaposlenosti v korist zmanjšanja inflacijske stopnje.

Kapitalistični sistem se vse bolj sooča s problemom varstva zasebne lastnine in oblasti, ki izhaja iz lastnine, ter s potrebo po koordiniranju gospodarske dejavnosti; načrtovanje v kapitalističnem sistemu ne pomeni, da preneha delovati mehanizem cen. Izhod je v prilagoditvi kapitalističnih institucij novo nastali situaciji, zato da se omogočijo visoki dobički za nove investicijske naložbe. Izkušnje zadnjih let, zlasti po izbruhu energetske krize septembra 1973, potrjujejo sposobnost kapitalističnega sistema, da se prilagaja novo nastali situaciji, da usmerja in nadzoruje spremembe za nadaljevanje in celo krepitev hegemonije. To narekuje, da se otresemo iluzij o razpadu kapitalističnega sistema, o dokončni strukturni krizi kapitalizma, iz katere ni izhoda, ter marksistično znanstveno proučujemo objektivna dogajanja v svetu, upoštevajoč tudi subjektivne dejavnike.

Monopolistična podjetja nadzorujejo trg ter administrativno določajo cene, obseg in strukturo proizvodnje. Krepi se vloga orjaških podjetij, zlasti multinacionalnih in transnacionalnih, v škodo vloge države; odloča gospodarska moč v povezavi s politično močjo. Herman Kahn meni, da koncentracija bogastva

in potrošnja v razvitih deželah pomenita edino možnost za dežele v razvoju, da se v sistemu svobodnega trga in konkurence izkopljejo iz zaostalosti; razlika med dohodki med deželami je najmočnejša gibalna sila razvoja. Za Kahna ni problem, če ZDA zajemajo komaj 6 odstotkov svetovnega prebivalstva, trošijo pa 44 odstotkov svetovnih surovin. Na tej liniji je tudi Kissingerjeva teza, da samo razvite dežele »industrijske demokracije« lahko zagotovijo deželam v razvoju potrebno tehnologijo in kapital, če želijo uresničiti postavljeni cilj, da konec tega stoletja povečajo svoj delež v svetovni industrijski proizvodnji s sedanjih 7 odstotkov na 25 odstotkov brez dislokacije proizvodjalnih sil. Od 200 milijard dolarjev, ki jih kapitalistični svet uporablja letno za primarne proizvode dežel v razvoju, ostala le-tem komaj 30 milijard dolarjev, medtem ko drugo zajema trgovinska infrastruktura, transport, distribucija, zavarovanje, stroški kapitala, skratka, razvite dežele. Robert Triffin trdi, da so razvite dežele zajele v obdobju 1970 do 1974 97 odstotkov od 103 milijard dolarjev mednarodne likvidnosti. Ameriška vlada trdi, da mora zagotoviti minimalno štiriodstotno gospodarsko rast v ZDA, če želi preprečiti povečanje sedanje visoke stopnje brezposelnosti. Povečanje domačih stroškov sili ameriški kapital, da zaostruje agresivno ekspanzijo na tujih trgih; 13 največjih ameriških bank je nedavno objavilo, da je 836 milijonov dolarjev dobička v zadnjih 5 letih rezultat operacij teh bank zunaj ameriškega prostora, od skupno 914 milijonov dolarjev profita v tem obdobju.

Navzlic krizi in nasprotnim napovedim se povečuje dinamika investicijskih naložb; General Motors je leta 1974 investiral 1,5 milijarde dolarjev brez kreditov. Krizo inflacije izkoriščajo za ekspanzijo s povečanjem gotovinskega obtoka.

Funkcioniranje kapitalističnega trga postaja vse bolj občutljivo do politike cen nafte in derivatov, o katerih odloča Organizacija dežel izvoznice nafte — OPEC; z olajšanjem je bila sprejeta novica z zadnjega sestanka OPEC na Baliju, da se ne povečuje cena nafte, čeprav se je konec junija izteklo devetmesečno mirovanje cene nafte. Zunanji pritiski vodilnih dežel industrijske demokracije niso ostali brez rezultatov; na sestanku ni bilo mogoče doseči enotnosti glede ponovnega povečanja cene nafte. Kljub temu se utrjuje enotnost dežel članic OPEC, čeprav je nafta v obdobju depresivne konjunktore. V zadnjih dveh letih se je proizvodnja nafte zmanjšala za 200 milijonov ton oziroma za 13 odstotkov; ker dosega neizkoriščeni presežek proizvodnih potencialov 550 milijonov ton, bi bilo pričakovati, da se bo cena nafte znižala, toda OPEC je uspelo to preprečiti. Glede na povečanje cen industrijskih finalnih proizvodov, opreme in zlasti oborožitve se kupna moč sodčka nafte nenehno zmanjšuje; zato dežele članice OPEC zahtevajo indeksiranje cen nafte, čemur industrijske dežele — porabnice nafte, odločno nasprotujejo.

Petrolejske družbe krepijo spet svoj vpliv, zavedajoč se, da dežele proizvajalke ne morejo realizirati svojega naravnega bogastva brez njihovega sodelovanja. Razvoj alternativnih virov energije zahteva velikanske dolgoročne naložbe, varnost, da se cena nafte ne bo znižala pod raven, ki omogoča rentabilnost nove proizvodnje in ki je znatno večja od dosedanjih virov. Podobno velja za ekstrakcijo premoga, medtem ko je perspektiva bituminoznih skrilavcev in peska neprimerno slabša, omejena.

Posebna študijska skupina nobelovca Vasilija Leontijeva je neposredno pred četrtim zasedanjem UNCTAD pripravila prognozo svetovne gospodarske rasti

za obdobje do konca tega stoletja. Prognoza predvideva šestodstotno rast bruto proizvoda v deželah v razvoju (kot to predvideva razvojna strategija drugega desetletja OZN) in 4,5 % rast v razvitih deželah. Upoštevajoč različno dinamiko demografske rasti (2,5-odstotka letno v deželah v razvoju in 1 odstotek v razvitih deželah), se zmanjša dinamika rasti v deželah v razvoju na 3,5 % in enako 3,5 % v razvitih deželah. To pomeni, da se *poglavitni vzrok obstoječih težav v svetovnem gospodarstvu (tudi političnih), tj. razlika med razvitimi in deželami v razvoju, do konca tega stoletja ne bo pričel zmanjševati*. To pomeni, da se bo perpetuiralo sedanje razmerje v bruto proizvodnji na prebivalca, ki je 12 krat večje v razvitih deželah kot v deželah v razvoju. Študija ugotavlja, da *so glavne ovire za pospešeno gospodarsko rast in razvoj manj razvitih dežel in območij politične, družbene, institucionalne, ne pa fizične*. Predloženi ekonometrični modeli ne rešujejo osrednjega problema — hitrejšega razvoja dežel v razvoju, ki pogojuje nadaljnji razvoj kapitalističnega tržnega gospodarstva.

Tudi »Rimski klub« spreminja svoje prejšnje ugotovitve o pomanjkanju hrane, surovin in energije za rastoče prebivalstvo sveta. Na sestanku v Philadelphiji priporoča počasnejšo rast razvitih dežel, da bi se varčevalo s surovinami in energijo, in skupne monetarne in trgovinske sisteme razvitih dežel z deželami v razvoju. Celo ta klub (v službi kapitalističnega gospodarstva— ugotavlja, da problem ni v zadostni proizvodnji hrane, energije in surovin, ampak v obstoječem gospodarskem sistemu, ki favorizira razvite dežele.

II

Regionalne ekonomske skupnosti se uveljavljajo kot izjemno pomembna oblika nadaljevanja privilegiranega položaja (in izkoriščanja) razvitih dežel. Obe supersili, Moskva in Washington, želita utrditi notranjo kohezijo ekonomskih regionalnih skupnosti kot instrument za uresničitev njune globalne strategije. Sovjetska zveza to uresničuje prek kompleksnega programa o integraciji gospodarstev dežel članic SEV. Washington vključuje Evropsko gospodarsko skupnost v svoj program o uresnitvi globalne strategije Zahoda z ZDA kot vodilno državo. Številni sporazumi — konvencije — so instrument dolgoročne strategije razvitih dežel o nadaljevanju neokolonialističnih odnosov. Upoštevajoč, da regionalne ekonomske skupnosti pomenijo del procesa institucionalizacije svetovnega gospodarstva, ne smemo pozabiti na razredno-politični značaj njihovega oblikovanja in vse večje razsežnosti njihove dejavnosti. Trajno mora biti prisotna ugotovitev tov. Kardelja, da »ne moremo ločeno ocenjevati regionalnega integracijskega procesa od značaja družbeno-ekonomskega odnosa, na temelju katerih se odvija, kakor tudi ne od njegove konkretne mednarodne vloge«.

Rastoča moč, gospodarska in politična, ZR Nemčije pomeni novo kvaliteto v evropskem prostoru in zlasti znotraj EGS; krepi strah pred dominacijo ZR Nemčije znotraj skupnosti in ne samo zaradi dominacije ZDA od zunaj. EGS zasleduje lastne regionalne (tudi atlantske) interese in strategijo pri premagovanju gospodarske krize, zlasti energetske in monetarne; priporoča kratkoročne, dvostranske rešitve, medtem ko ameriška vlada poudarja dolgoročne interese — rešitve. Za Kissingerja je EGS »supermarket« in ne supersila. Na

oblikovanje in dinamiko integracijskega procesa EGS vplivajo pogajanje ZDA s Sovjetsko zvezo na temelju evropskega *statusa quo*. Suverenost članic skupnosti je pogojena z notranjimi in zunanjimi elementi, izraz konkretne stvarnosti in vse večje mednarodne soodvisnosti.

Na sestanku predsednika Giscarda D'Estainga in kanclerja Schmidta februarja v Nici je bila odločilnega pomena harmonizacija ekonomskih politik Zahodne Evrope, zlasti ZR Nemčije in Francije in ne institucionalizacija direktorija, ki ga je predlagal predsednik Francije. Skupni napor izhajajo iz ugotovitve, da okrevanje gospodarstva ni senzacionalno, je pa zanesljivo. Cilj je trdna in dolgotrajna rast gospodarstva, pogoj za ponovno vzpostavitev zaupanja potrošnikov in poslovnih ljudi. Življenjski stroški so se povečali v letu 1975: Velika Britanija 24,3 %, Italija 17,6 %, Španija 16,5 %, Belgija 12,7 %, Japonska 11,8 %, Francija 11,7 %, Kanada 10,8 %, Nizozemska 10,2 %, Švedska 9,7 %, ZDA 9,1 %, Avstrija 8,5 %, Švica 6,7 %, ZR Nemčija, 6,0 %.

Čeprav se težišče nove ureditve svetovnega gospodarstva prenaša na relacijo Sever-Jug, je *krepitev odnosov na relaciji Vzhod-Zahod* še vedno pomembna za Evropsko gospodarsko skupnost. Vrednost uvoza EGS iz prostora SEV je dosegla 1973. leta. 5848 milijonov obračunskih enot, izvoza za prostor SEV pa 6,404 milijonov obračunskih enot; leta 1974 uvoz 7722, izvoz 9459; leta 1975 uvoz 7947, izvoz 11.039 milijonov obračunskih enot. Obe deveterici (SEV zajema sedem vzhodnoevropskih držav, Kubo in Mongolijo) zajemata skoraj petino svetovnega prebivalstva, 47 odstotkov svetovne industrijske proizvodnje, 54 odstotkov svetovnega izvoza. SEV je udeležena s komaj 5 odstotki v blagovni menjavi EGS s tujino, EGS pa z 20 odstotki v blagovni menjavi SEV v tujino. Obstoje izredne možnosti povečanja sodelovanja v proizvodnji, skupnih projektih v transportu, komunikacijah, standardizaciji, varstvu okolja itd. SEV vztraja na sklenitvi okvirnega sporazuma med obema skupnostma, ki bi zagotovil status največjih ugodnosti, sodelovanje brez diskriminacije in omejitev, upoštevanje notranjega trga, ki ne bi smel biti moten z vzajemno trgovino, ureditev valutno-finančno-kreditnih odnosov, ureditev trgovine s kmetijskimi proizvodi in zlasti zagotovitev sodobne vrhunske tehnologije. Pogajanja teko že od septembra 1974, ko je Fadejev, generalni sekretar SEV, povabil v Moskvo Ortollija, predsednika komisije EGS (ki pa se povabilu še ni odzval), pač pa poslal v Moskvo, marca 1975, direktorja komisije Wallensteina. Dne 16. februarja je nadaljeval razgovore v EGS kot predstavnik SEV Weiss, podpredsednik DR Nemčije. Romunija je novembra 1975 predlagala sklenitev »mini« globalnega sporazuma, ki bi omogočil sklenitev konkretnih trgovinskih in plačilnih sporazumov med članicami SEV in EGS, ker je s 1. januarjem 1975 prenehala možnost sklenitve sporazumov neposredno med članicami obeh skupnosti, temveč je za-to pooblaščen le komisija EGS. Pobuda SEV je v skladu s helsinškim sporazumom, toda temelji na utrjevanju blokovskih pozicij in vodilne vloge Moskve.

Pomemben je razvoj odnosov med EGS in ZDA, političnih in ekonomskih, za oblikovanje in funkcioniranje »svobodnega« trga in pogajalnih pozicij kapitalističnega sveta nasproti socialističnemu in neuvrščnim ter drugim deželam v razvoju. Globalna trgovinska bilanca je izrazito ugodna za ZDA; ZDA so lani povečale obseg izvoza za 10 odstotkov in uresničile presežek v trgovinski bilanci v vrednosti 11,1 milijarde dolarjev! (Leta 1974 primanjkljaj 2,5 milijarde dolarjev, leta 1972 celo 5,8 milijarde dolarjev.) Leta 1974 je

imela EGS z ZDA primanjkljaj 4,2 milijarde dolarjev, lani v devetih mesecih 5,3 milijarde dolarjev; razlog je predvsem v zaščitnih ukrepih ZDA, ki so občutno zmanjšali uvoz v ZDA iz EGS. Vrednost izvoza iz EGS v ZDA je dosegla 1974. leta. 15,2 milijarde dolarjev, uvoza iz ZDA 19,4 milijarde dolarjev. Posebno neugodna je za EGS kmetijska bilanca: 1975. leta uvoz iz ZDA 4,5 milijarde, izvoz le 0,9 milijarde dolarjev. (Kmetijski izvozni presežek ZDA leta 1975 11,9 milijarde dolarjev; izvoz 22,3, uvoz 10,4 milijarde dolarjev. Leta 1975 v 11 mesecih izvoz 20,1, uvoz 8,7, presežek 11,4 milijarde dolarjev.)

Trgovinska bilanca EGS je negativna; vrednost izvoza leta 1974 109,0, uvoza 124,9 milijarde obračunskih enot; primanjkljaj 15,8 mrd. obračunskih enot! Z DVR je imela zaradi podražitve nafte 1974. leta 25 mrd. obračunskih enot primanjkljaja. V devetih mesecih lani se je vrednost izvoza zahodnoevropskih dežel na trg DVR povečala za 85 odstotkov in dosegla vrednost 20 milijard dolarjev.

Aprilski sestanek deveterice v Luxemburgu ni uspel z institucionalizacijo skupne zunanje in obrambne niti skupne energetske politike; tudi na področju skupne kmetijske politike se porajajo nove, resne težave, zlasti med Francijo in Italijo. Vse bolj predstavlja skupnost ekonomsko močna in politično stabilna ZR Nemčija nasproti ostalim osim članicam; še vedno prevladujejo nacionalni prioritetni interesi.

Novo obliko ekspanzije EGS oziroma dežel »industrijske demokracije« pomeni konvencija LOME, ki povezuje skupnost s 46 afriškimi, azijskimi in pacifiškimi deželami in ki je začela veljati 1. julija lani po 18-mesečnih pogajanjih. Konvencija institucionalizira nov tip stikov in se bistveno razlikuje od prvotne Yaounde konvencije, uvaja mnogo novih elementov, zajema vsa področja ekonomskega sodelovanja s pomembnimi kreditnimi, tehnološkimi ugodnostmi za članice konvencije. *Resno opozorilo neuvrščnim deželam*, ker slabi enotnost vseh dežel v razvoju zaradi diskriminacije tistih DVR, ki niso članice konvencije.

Pobuda francoskega predsednika Giscarda D'Estainga o uresničitvi neke vrste »*Marshallovega plana*« za Afriko, s politično in finančno podporo ZDA, šteje med pomembne ukrepe dežel »industrijske demokracije«, da si zagotovijo trge, surovine, dominacijo, mimo sprejetih resolucij na posebnih in rednih zasedanjih generalne skupščine ZN in drugih mednarodnih konferencah.

III

Predsednik D'Estaing je v Rambouilletu izjavil, da je *jedro krize kapitalizma v krizi monetarnega sistema*. Trditev ni docela točna; monetarna kriza je eden izmed elementov krize kapitalističnega sistema in posledica kompleksa nasprotij in sprememb v sistemu kapitalističnega gospodarstva. Monetarna kriza je predvsem zajela Zahodno Evropo, zahodnoevropske valute in valutne sisteme. Odpovedali so dosedanji kriteriji nacionalnih ekonomskih politik in politik plačilne bilance; monetarna kriza se zastruje zaradi politike ekspanzije iz uvoza, restrikcije uvoza in ogroža obstoj Evropske gospodarske skupnosti. Trpijo predvsem gospodarstva dežel z »mehkejšimi« valutami, medtem ko dežele s »trdnimi« valutami zmanjšujejo uvozne izdatke, ker kupujejo ceneje, četudi občutijo negativne posledice zaradi oteženega izvoza. Rešitev iščejo z

internacionalizacijo nacionalnih politik uravnovešanja plačilnih bilanc. Svetovna rezervna valuta ne more biti odvisna od ene same dežele, ne glede na njen ekonomski potencial, ampak mora biti sestavni del mednarodne valutne politike. Vodilne zahodne valutne dežele ne morejo več nadaljevati monopol na področju mednarodnega monetarnega sistema; *novi mednarodni monetarni sistem mora biti univerzalen in zajeti vse dežele*, tudi socialistične; dežele v razvoju morajo pri tem sodelovati kot polnopravne članice. Nevzdržno je stanje, da dežele v razvoju, ki predstavljajo 2/3 svetovnega prebivalstva, razpolagajo komaj s 13 % svetovnih monetarnih rezerv.

Brettonwoodski sistem temelji na izraziti gospodarsko-finančni premoči ZDA in je omogočal, da ZDA v povojnem obdobju nekontrolirano in brez odgovornosti uresničujejo ogromne trgovinske presežke na račun drugih članic tega sistema; plačilno-bilančne primanjkljaje (vietnamska vojna, vloga svetovnega žandarja itd.) pokrivajo z izvozom nepokritih dolarjev v tujino (samo v obdobju 1970 do 1973 več kot 70 milijard dolarjev), kar je eden glavnih vzrokov svetovne inflacije. ZDA še naprej uspešno zajemajo razpoložljiva sredstva mednarodne likvidnosti, zlasti petropresežke, ki jih plasirajo kot dolgoročne investicijske naložbe v tujini. Kapitalistični sistem je dokazal izjemno sposobnost, da premosti plačilno-bilančne težave, nastale s podražitvijo nafte, da absorbira ogromne zneske petropresežkov in da se spet uveljavi kot glavni kreditor dežele v razvoju in vzhodnoevropskih dežel, z odločilno vlogo ameriških bank in multi-transnacionalnih družb.

Brettonwoodski sistem, produkt kapitalističnega sistema, ni omogočal kontrole nad gibanjem kapitala niti ravnotežja v mednarodnem plačilnem prometu; podobno velja za kontrolo mednarodne likvidnosti, ki je postalo rezervat ZDA oziroma »Big five«, kluba deseterice in BIS — mednarodnega obračunskega mesta, ki združuje guvernerje centralnih bank 24 dežel članic OECD. ZDA je uspelo, da uresničujejo tak režim mednarodnega monetarnega sistema, ki je ustrezal njihovim interesom in zagotavljal izjemno pomembno vlogo ameriškega dolarja kot edine mednarodne rezervne valute, ki ni bila vedno v skladu z interesi kapitalističnega gospodarstva. Fred Block piše v razpravi »Nasprotje kapitalizma kot svetovnega sistema«, da so ZDA vse bolj zlorabljale to izjemno možnost, hkrati pa zmanjševale svojo odgovornost za dogajanja v mednarodnem monetarnem sistemu. ZDA niso pripravljene žrtvovati svojih imperialnih interesov za utrditev mednarodnega ekonomskega sistema in koordinacije dežel »industrijske demokracije«.

Obstoječi monetarni sistem je izrazilo inflacionističen; razsežnost inflacije, količinska in geografska, je posledica dogajanj v svetovnem gospodarstvu z odločilno vlogo ZDA; plavanje oziroma drsenje valutnih tečajev pomeni v danih razmerah edino možno rešitev. Pobuda francoskega finančnega ministra Fourcada na sestanku deveterice finančnih ministrov, da bi se na evropski ravni dogovorili za prožnejši mehanizem in večje usklajevanje nacionalnih monetarnih politik, zato da bi se vrnili k trdnim tečajem, ni uspela. Praksa je zanižala dogovore v Kingstonu ter v Rombouilletu; navzlic optimističnemu komuniqueju sestanek na vrhu v Rombouilletu v novembru 1975 ni pripomogel k premostitvi temeljnih razlik. Zlom sistema valutnih tečajev ni posledica nključij niti taktike ene oziroma skupine kapitalističnih dežel; gre za vsebinske spremembe v svetu, gospodarske in politične. Obetajo se nove, resnejše težave, če bodo vodilne dežele »industrijske demokracije« nadaljevale obstrukcijo raz-

rešitve vse težjih nakopičenih problemov. Znanstveniki opozarjajo, da bo v teku desetih let prišlo do še pomembnejših strukturnih sprememb v svetovnem gospodarstvu zaradi tehnoloških in znanstvenih dosežkov; novi industrijski proizvodi, ki danes še ne obstoje, bodo zajeli v teku desetih let polovico svetovne trgovine s povečano vlogo industrijskih dežel in multi-transnacionalnih družb. Dežele v razvoju in neuvrščene dežele se morajo soočiti s tem problemom.

Razvite kapitalistične dežele kažejo vse manj pripravljenosti za vsebinsko razrešitev monetarne krize in za ustrezno reformo mednarodnega monetarnega sistema. Pogosta mednarodna srečanja in naporu neuvrščenih dežel in dežel v razvoju niso dala konkretnih rezultatov. Nadaljujejo se špekulacije največjih razsežnosti in s tem prelivanje nacionalnega dohodka v korist razvitih dežel s posebno vlogo multi-transnacionalnih družb, uporabljajoč visoko stopnjo inflacije, tečajne spremembe in devalvacije, pa tudi zunanje pritiske. Vodilne valutne dežele si prav na monetarno-valutnem področju še naprej ohranjajo svoj privilegirani položaj in s tem zmanjšujejo vrednost naporov manj razvitih dežel, da bi pospešile svojo gospodarsko rast in nacionalno ekonomsko neodvisnost. To potrjuje tudi delo v komisiji za finance pariške konference o ekonomskem sodelovanju, ki je pričela delati decembra 1975. Pariška konferenca potrjuje, da gre ameriški vladi le za »reorganizacijo« svetovnega gospodarskega sistema in ne za stvarno uresničitev finalnih dokumentov posebnih zasedanj GS ZN o uvedbi novega sistema mednarodnih odnosov. *Monetarna stabilnost je pogoj za ekonomsko stabilnost, znotraj posameznih držav kot tudi v globalnem prostoru.*

Kapitalistični ekonomski sistem sloni po drugi svetovni vojni na dveh temeljih: *monetarnih* — trdne valutne paritete, dolar — zlato — standard, in *trgovinskih* — svobodni trg, nediskriminacija, kar naj omogoča hegemonijo vodilnih gospodarskih in valutnih sil zahodnega sveta. Reformo mednarodnega monetarnega sistema žele omejiti na manj pomembna vprašanja, kot so vloga zlata, vloga »SDR« sredstev, višina kvot v Mednarodnem monetarnem skladu in njihova prerazdelitev, olajšave najbolj prizadetim deželam. *Politična komponenta je vse bolj prisotna v razreševanju monetarnih problemov*, čeprav je prenehalo obdobje, ko je Washington obsojal z antiamerikanizmom vsak poskus ameriške »dolarske politike« doma in v tujini. Januarski razgovori v Kingstonu kakor tudi lanskoletni skupščini Mednarodnega monetarnega sklada in Mednarodne banke za obnovo in razvoj to potrjujejo.

Pogloblja se nasprotje med ZDA in EGS glede oblikovanja novih odnosov na valutno-finančnem področju navzlic pogostim konferencam. Zahodnoevropske države in Japonska se upirajo dominaciji ameriškega dolarja; Washington še vedno izkorišča izjemni gospodarski in finančni potencial, pa tudi izvoz hrane in krmil (soje) »Food power« in tehnologije, da ohranja privilegirani položaj ameriškega dolarja v svetovnem gospodarstvu. Več deset milijard nepokritih dolarjev v tujini vpliva nenehno na politiko in odločanje vlad, ki z njimi razpolagajo, in zavira proces samostojne uveljavitve nacionalnih valut zahodnoevropskih držav in njihove skupnosti. Washington še naprej izgrajuje posebni valutni sistem vodilnih kapitalističnih dežel, ki bi zagotovil ameriškemu papirnatemu dolarju (po odpravi njegove konvertibilnosti avgusta 1971) funkcijo svetovne valute. Ni neutemeljena bojazen, da bi se namesto sedanje hegemonije ameriškega dolarja pojavila bigemonija dolar-DM ozi-

roma ZDA—ZR Nemčija, upoštevajoč gospodarski potencial ZR Nemčija, nje-
ne devizne rezerve, ki dvakratno prekašajo ameriške, trdnost njene valute, pa
tudi stanje njenih oboroženih sil (496.000 konec 1975).

Večji del petropresežkov je usmerjen na ameriške banke in evrotrg; od
55 milijard dolarjev (Foreign Affairs X/1975) presežkov je bilo plasiranih na
evrotrg 20,5 milijarde dolarjev, 10,5 na ameriški trg.

Angleški funt in italijanska lira onemogočata učinkovitejše ukrepanje vlad
EGS proti politiki ZDA v mednarodnih financah; funt, ki je veljal 20 švicar-
skih frankov, je zdrknil na 4,40 franka; lira je izgubila več kot tretjino vred-
nosti. Kriza funta in lire še ni končana, ne samo zaradi notranjih, predvsem
političnih težav, ampak tudi zaradi povečanih zunanjih pritiskov. Ker to ogro-
ža interese »industrijske demokracije«, je »Klub deseterice« posredoval z iz-
redno velikimi posojili, brez običajnih obveznosti za sanacijo teh valut (Velika
Britanija 5,3 % milijarde dolarjev, podobno Italija), kar dokazuje novo vrsto
prilagodljivosti kapitalističnega sistema.

Politika drsečih tečajev ustreza ofenzivnemu ameriškemu gospodarstvu;
zagotavlja mu nove trge v evropskem prostoru kot tudi v prostoru drugih raz-
vitih dežel. Obstoječi mednarodni organizmi in monetarni režimi niso spo-
sobni, da bi preprečili manipulacije in zlorabe monopolnih struktur, zlasti mul-
tinalcionalnih družb. Uresničitev skupne monetarne politike razvitih dežel ka-
pitalističnega sistema s krepitvijo etatiistično-birokratske strukture dežel »indu-
strijske demokracije« naj utrjujejo prednosti kapitalističnega družbenega siste-
ma. Deklaracija »Rambouillet« pomeni novo obliko sodelovanja »velike še-
sterice«, čeprav ni omogočena premostitev razlik znotraj šesterice oziroma
med ZDA in ostalo peterico. Predsednik Ford in kancler Schmidt sta pristaša
nadaljevanja tržne politike v svobodni konkurenci, sklicujoč se na uspešnost
gospodarstev ZDA in ZR Nemčije. Deklaracija poudarja skupno odgovornost
za obrambo gospodarskega napredka; poudarja vse večjo soodvisnost zahodnih
gospodarstev za razrešitev problema inflacije, nezaposlenosti, energetike, sve-
tovne trgovine, politike surovin in monetarne politike. Krepitev enotnega od-
prtega sistema trgovine je pogoj za povečanje svetovne blagovne menjave in
stabilizacijo cen. Potrebni so skupni napor za uresničitev politike drsečih va-
lutnih tečajev. Rambouillet naj bi pomenil začetek »direktorija šesterice« in
s tem utrditve atlantskega zavezništva, poudarjajoč kolektivno odgovornost de-
žel »industrijske demokracije«.

Na rimskem sestanku šefov držav in vlad EGS 1. decembra niso mogli re-
šiti poglobitnih problemov gospodarske krize, institucionalne krize, ki zavira
proces integracije; ni jim uspelo premostiti razlik glede praktične uresničitve
skupne politike proti inflaciji in nezaposlenosti, ki ni enako sprejemljiva —
ekonomsko in politično — za vse dežele članice Evropske gospodarske skup-
nosti.

Značilen je Kissingerjev govor 4500 delegatom v Nairobiju, da »ponuja de-
želam v razvoju izbiro med parolami in rešitvami, med retoriko in realnostjo«;
njegov govor pomeni korak nazaj za razrešitev ključnih svetovnih problemov.
Trdi, da sta ekonomska rast in napredek dežel v razvoju pogojena z nadaljnjo
blaginjo razvitih industrijskih dežel; nasprotuje globalni prerazdelitvi bogastva;
svetuje, naj razvite dežele povečajo naložbe na prostoru dežel v razvoju, s po-
gojem, da dobe potrebna jamstva proti nenadnim nacionalizacijam. Namesto
sklada v višini 3 milijard dolarjev za reguliranje in stabilizacijo cen primar-

nih proizvodov, ki ga je predložila »Skupina 77«, svetuje stabilizacijo cen za vsak proizvod posebej.

Predlaga ustanovitev Mednarodne surovinske banke s privatnim kapitalom, ki bi povezovala investitorje in dežele v razvoju in zavarovala investitorje pred ekspropriacijo; o zadolžitvi vsake dežele naj se razpravlja individualno namesto predlaganega odlaganja odplačil. Namesto predloga »Skupine 77«, naj bi industrijske dežele sprostile licence in patente in omogočile transfer tehnologije v korist dežel v razvoju, predlaga prenos tehnologije z angažiranjem multinacionalnih korporacij. Tehnologija zagotavlja razvitim deželam, da si ohranijo privilegirani položaj v svetovnem gospodarstvu, ustrezno mednarodno delitev dela in zlasti dominacijo nad manj razvitimi deželami. To dokazuje tudi govor Kissingerja glede usmeritve tehnologije. Kissingerjevi predlogi, razdeljeni v pet skupin, predvidevajo ustanovitev mreže institucij za raziskave in razvoj na lokalni, regionalni in mednarodni ravni, krepitev globalnih raziskovalnih zmogljivosti za razvoj, ustanovitev novih institucij na področju energije, kmetijstva, zdravja, vzgoje, uporabe satelitske tehnologije, izkoriščanja bogastev morskega dna, izboljšanja kvalitete obveščanja o prenosu tehnologije, povečanja učinkovitosti uporabe tehnologije, vzgoje ustreznih kadrov, sklicanje posebne konference o znanosti in tehnologiji razvoja leta 1979.

Prenos tehnologije je povezan s problemom prevelike zadolžitve dežel v razvoju; sekretariat UNCTAD ugotavlja, da so konec prejšnjega desetletja DVR plačale 1 in pol milijarde dolarjev za prenos tehnologije. Kljub temu se tehnološki prepad med razvitimi deželami in DVR povečuje. To zlasti velja za ZDA, ki načrtujejo krepitev primata v svetovnem gospodarstvu ne samo prek kapitala, ampak tudi zlasti prek plasiranja sodobne tehnologije.

Predsednik Ford je dal pobudo za nov sestanek šefov zahodnih držav in vlad »velike šesterice« 27. in 28. junija v Portoriku; na tem srečanju želi utrditi enotnost zahodnega sveta, ki ni vzdržal pritiska neuvrščenih dežel in drugih dežel v razvoju v Nairobiju, kjer pomemben del razvitih dežel ni podprl Kissingerjevih predlogov. V Portoriku bodo na dnevnem redu tudi stališča dežel »industrijske demokracije« glede problemov, o katerih bodo razpravljali na sestanku neuvrščenih »na vrhu« avgusta v Colombu. Ni naključje, da je predsednik komisije EGS Ortoli kritiziral Fordovo pobudo, ker jo omejuje samo na »veliko šesterico«, ki ne zajema vseh članic Evropske gospodarske skupnosti. Dežele v razvoju niso in ne morejo biti zadovoljne s četrto konferenco za trgovino in razvoj niti s potekom pariške konference o ekonomskem sodelovanju (komisije nadaljujejo delo 8. junija) zaradi nepomirljivih stališč vodilnih dežel »industrijske demokracije«.* Toda tudi te niso in ne morejo biti zadovoljne z rezultati IV. UNCTAD, še manj pa z razpoloženjem ogromne večine udeleženk v Nairobiju in v Parizu, vštevši pomemben del razvitih dežel tržnega gospodarstva, ki obsojajo zavlačevalne manevre vodilnih razvitih dežel. Pariška konferenca mora dati račun na letošnjem zasedanju generalne skupščine Združenih narodov; »Skupina 77« dežel v razvoju bo o tem poročala v Colombu. Resolucije posebnih zasedanj GS ZN so jasne in moralno obvezujoče tudi za vodilne razvite dežele.

---

* »Opozorilna« deklaracija 19 dežel v razvoju ni imela pričakovanega učinka na junijemskem zasedanju štirih komisij.

ANTON VRATUŠA

Raziskovanje lastne prakse

(neločljivi del boja narodov za neodvisnost in samostojen razvoj)

1. Neuvrščene dežele in dežele v razvoju posvečajo posebno pozornost vprašanju znanstvenega sodelovanja. Prizadevajo si, da bi si zagotovile svoboden in enakopraven pristop k znanstvenim, tehnološkim in tehničnim dosežkom razvitih industrijskih dežel, da bi ustvarile temelje za lastni znanstveni in tehnološki razvoj in da bi zadržale doma znanstvene in druge strokovne kadre.

Gre za orjaški boj. Razvite dežele so namreč vsestransko zaščitile svoje izume in strokovne dosežke. Tako skušajo obdržati svoj znanstveni in tehnološki monopol nad svetom. V ta namen vabijo tudi kadre iz nerazvitih dežel, naj pridejo v njihove moderne laboratorije. Tu so delovni pogoji praviloma boljši kot v deželah v razvoju, zato mnogi pridejo in tudi ostanejo. Tako neuvrščene dežele in dežele v razvoju često kar trikrat plačajo svoj znanstveni in tehnološki razvoj. Prvič, ko šolajo mladino za razne poklice, drugič, ko ti ali drugi kadri pridejo kot strokovnjaki iz razvitih dežel, in tretjič, ko v tujini kupujejo licence in druge izume, ki so jih tam izdelali tudi njihovi kadri, in industrijske proizvode, ki jih proizvajajo tudi njihovi delavci v tujini.

Razvoj lastne znanstvene osnove je sestavni del boja za ekonomsko in politično neodvisnost vsake dežele, posebej še neuvrščene ali dežele v razvoju. To je predpogoj, da bi se lahko vodila neodvisna miroljubna politika in da bi se svobodno izbirale poti lastnega razvoja in družbene ureditve brez vmešavanja od zunaj. Tuja licenca namreč tudi pomeni daljnoročno vezanost narodnega gospodarstva na deželo, ki je odstopila licenco. Odvisnost v družbenih vedah praviloma pomeni tudi dotok tujih koncepcij in modelov ekonomskega in družbenega razvoja, ki zavrlo različnosti zgodovinskih, kulturnih in drugih pogojev ne ustrezajo, pogosto pa se celo sprevržejo v vsiljevanje tujih receptov.

Zato je razumljivo, da so neuvrščene dežele v programe medsebojnega ekonomskega sodelovanja vključile tudi sodelovanje na znanstvenem in tehničnem področju, posebno od kar je Tretja konferenca šefov držav ali vlad neuvrščenih dežel (Lusaka 1970) sprejela Deklaracijo o neuvrščenosti in ekonomskem napredku z Akcijskim programom. Dve leti po tem je prišlo do ministrskega sestanka v južnoameriški državi Gvajani (Georgetown), kjer so do podrobnosti izdelali program akcije. Imenovali so dežele za koordinacijo in pospeševanje ekonomskega in znanstveno-tehnološkega sodelovanja med ne-

uvrščeni deželami in deželami v razvoju. Kot je znano sta Jugoslavija in Alžirija zadolženi za področje znanosti in tehnologije.¹

Dejavnosti neuvršenih dežel in dežel v razvoju na tem področju se razvijajo v glavnem v treh smereh. Na prvem mestu je vsekakor razvijanje lastne znanstveno tehnološke osnove, predvsem pa kadrov kot sestavnega dela programov ekonomskega in družbenega razvoja. Ker je treba v večini primerov začeti skoraj na začetku, je razumljivo, da bi na tem področju posamezne dežele samo z lastnimi močmi le malo storile. Zato se vzporedno z razvijanjem domačih možnosti prizadevajo izmenjati izkušnje in razvijati skupne programe, to pa na dvostranski ali večstranski podlagi. V tem pogledu so posebno pomembne zamisli o formiranju skupnih znanstvenoraziskovalnih centrov. Sem spadajo npr.: Center za znanost in tehnologijo, ki naj bi se ustanovil v Limi (Peru), Center neuvršenih dežel za informacije o transnacionalnih kooperacijah v Havani (Kuba), Sistem za raziskovanje in informiranje v zvezi z uresničevanjem ciljev za ustanovitev novega mednarodnega ekonomskega sistema (sedež še ni določen). V tretjo smer pa gre Organizacija združenih narodov, posebej še njene specializirane organizacije (UNESCO, FAO, UNIDO, ILO, UNCTAD — organizacija Združenih narodov za trgovino in razvoj regionalne ekonomsko-socialne komisije).

Med prvenstvenimi nalogami, ki so si jih neuvrščene dežele in dežele v razvoju zastavile v svetovni organizaciji, je tudi kodeks obnašanja na področju znanstvenega in tehnološkega sodelovanja, predvsem pa pri prenosu moderne tehnologije. Zahtevajo, naj bi šel prenos tehnologije po točno določenih in vsestransko sprejemljivih pravilih, da bi tako onemogočile tahnološki kolonializem. Toda razvite dežele, glavne izvoznice tehnologije, želijo imeti svobodne roke in se zavzemajo za to, da bi bila taka pravila le priporočilo, ne pa obveznost.

2. Mednarodni center za upravljanje podjetij v družbeni lastnini v deželah v razvoju, ki ga je ustanovila aprila 1974. leta Skupščina SR Slovenije, spada v okvir opisanih prizadevanj neuvršenih dežel in dežel v razvoju. Ima tudi nekaj pomembnih posebnosti. Predvsem je to prva znanstvenoraziskovalna institucija, ki naj bi bila skupna ustanova vseh zainteresiranih neuvršenih dežel in dežel v razvoju in ki že deluje kot torišče sodelovanja znanstvenikov in strokovnjakov z vseh kontinentov. Ne gre zgolj še za eno institucijo, ki se ukvarja s problemi podjetij v družbeni lasti. Takih ustanov je mnogo. Obstajajo v razvitih zapadnih deželah in so namenjene deželam v razvoju. Paternalistični značaj večine med njimi je očitno.

Mednarodni center v Ljubljani je ustanovljen z namenom, da bi postal skupna ustanova neuvršenih dežel in dežel v razvoju za znanstvenoraziskovalno, izobraževalno, posvetovalno in dokumentacijsko-informativno dejavnost za področje podjetij v družbeni lastnini v deželah v razvoju. Nastal je ob spoznanju, da raziskovanje lastne prakse in procesov predstavlja neločljivi del boja narodov za neodvisnost in samostojen, nemoten razvoj. Rast in pomen Centra pa bosta odvisna predvsem od sposobnosti njegovih ustanovi-

¹ Drugi koordinatorji so: Indija in Indonezija za področje financiranja in monetarnega sodelovanja; Gvajana za trgovino, industrijo in promet; Egipt in Nigerija za sodelovanje med razvitimi deželami in deželami v razvoju; Tunis naj bi bil odgovoren za koordinacijo na področju informacij, kar je naknadno dodano.

teljev, da svoje spoznanje spremenijo v program dela in da zagotovijo potrebna sredstva za njegovo delovanje.

Problematika, s katero se Center ukvarja, je bistveno pomembna za ne-uvrščene dežele in dežele v razvoju. Predmet njegovih raziskav so:

odnosi, ki se vzpostavljajo v proizvodnji v pogojih, ki so specifični za vsako deželo;

dejavnosti, organizirane in spontane, na družbenem sektorju, da bi se večale proizvodne sile, da bi se pravično delil dohodek in da bi rasla proizvodnost dela;

delovni ljudje kot akterji in odgovorni nosilci razvoja, proizvodnje in delitve.

Glede na občutljivost predmeta raziskave in področja delovanja je za učinkovitost in sprejemljivost Centra izredno pomembna njegova idejno-politična in znanstvena naravnost. Biti mora dovolj trden in odločen, da bo znal v vsakem oziru razvijati in dalje utrjevati napredno, antidogmatsko naravnost, ki sta ji tuja konzervativizem in avanturizem. Pri svojih sodelavcih mora razvijati občutek za vsak odtonek dogajanja, predvsem pa za pojave, ki šele nastajajo. Ni namreč njegova naloga opisovati stanje, institucije, odnose, ampak raziskovati procese, odnose, razvoj in z raziskavo, z izobraževanjem, svetovanjem in kompetentno informacijo ugotavljati in opozarjati, kateri elementi in dejavniki vodijo naprej, kateri napredek zadržujejo, konzervirajo stare odnose in torej delujejo kot cokla razvoja.

To ni lahka naloga. Tako nosilci napredka kakor tudi nosilci konzervativizma in dogmatizma niso abstraktne spremenljivke (variable) v znanstveno-raziskovalnem projektu. To so dejavniki, ki imajo praviloma vpliv na dogajanja in na odnose. Tako se bodo raziskovalci, pedagogi, svetovalci, informatorji in dokumentaristi Centra — prav vsi — srečevali s konkretnimi odnosi sil, ki pa predstavljajo klopčič, ki ga je mogoče odviti le z veliko potrpežljivostjo, znanstveno in strokovno dognanostjo, idejno-politično jasnostjo in človeško tolerantnostjo. Glede tega je še posebej pomembno dejstvo, da bo znanstveni in strokovni kolektiv Centra po nacionalnosti, kulturni in geopolitični pripadnosti močno raznovrsten.²

Ta raznovrstnost bo prispevala, da bodo projekti vsestransko zasnovani in utemeljeni, to pa samo pod pogojem, da bo njihove nosilce družila zavest, da v takem skupnem delovanju ne sme nikoli prevladati kak posamezni, partikularistični interes ali pa izhodišče, ki ne bi upoštevalo vseh obstoječih komponent in interesov. Še posebej gre za naloge v zvezi z ustanavljanjem in razvijanjem novih znanstvenih in drugih ustanov, v zvezi z uvajanjem novih metod odločanja in upravljanja, pa tudi s komparativnim ocenjevanjem različne družbene prakse. Vsaka delitev naukov z visokega piedestala in sploh obnašanje »z višine« bi se prej ali slej maščevalo. Učinkovita obramba pred takimi »izleti pod oblake« je v osnovni naravnosti Centra. Razvija in pospešuje predvsem samostojno dejavnost posameznih dežel, ob svoji splošni konceptualni, strokovni oziroma metodološki koordinaciji in pomoči. Komparacije,

² Trenutno je na projektih Centra angažirano večje število znanstvenikov in strokovnjakov iz znanstvenih, pedagoških in drugih družbenih ustanov po Jugoslaviji in okrog 30 iz 12-terih drugih držav. Menjanje tega odnosa bo odvisno predvsem od tempa organiziranega vključevanja drugih dežel v delo Centra.

sinteze in zaključki na osnovi tako zasnovanega samostojnega dela pa naj bi bili vedno predmet skupnega prizadevanja vseh nosilcev dejavnosti v posameznih deželah.

Skupna skrb bo vsekakor tudi vzgoja znanstvenega naraščaja in pa razvoj znanstvenih institucij v deželah v razvoju. Oboje je izredno pomembno v boju za emancipacijo in samostojni razvoj dežel v razvoju. Med cilji vsakega projekta, posebno če traja daljši čas, bo torej morala biti tudi vzgoja nove generacije raziskovalcev in strokovnih sodelavcev. Kadri, ki bodo rasli z raziskovalnim in izobraževalnim delom Centra bodo lahko učinkoviti graditelji in ustanovitelji samostojnih znanstvenoraziskovalnih in izobraževalnih institucij v svojih deželah.

Taka naravnost na lastne moči omejuje tudi vdor tujih receptov in modelov, s katerimi nosilci politične, ekonomske in druge dominacije in delitve sveta na interesne sfere kar naprej želijo »osrečevati« narode, ki so stopili na svojo samostojno pot.

3. Delovno področje Centra seveda ni le podjetje v družbeni lastnini kot tako. Lahko bi se brez pretiravanja reklo, da zajema na ta ali oni način celotni družbeni sektor v deželah v razvoju, ki jih bodo raziskovali in seveda tudi pojave v privatnem sektorju, ki so pomembni za dogajanja v družbenem.³ Vendar pa ima *podjetje* v naslovu Centra svoj pomen: to je indikacija o temeljni naravnosti na raziskavo odnosov v temeljnih celicah družbe ter vloge nosilcev progresivnih družbenih procesov v njej.

Razen tega pa je podjetje v družbeni lastnini, posebno v deželah, kjer družbeni sektor predstavlja pomembnejši del narodnega gospodarstva, tisti dejavnik in instrument, s pomočjo katerega dežela v razvoju menja podedovane odnose iz časa kolonializma. Tu je tudi odgovor, zakaj so neuvrščene dežele in dežele v razvoju pokazale tako živ interes za Center v Ljubljani.

Proučevanje odnosov v podjetju v družbeni lasti in raziskovanje vloge družbenega sektorja v narodnem gospodarstvu v deželah v razvoju postavlja Center v središče boja za družbenoekonomsko, politično in idejno osamosvojitve človeka in naroda. To pomeni, da bo moral biti Center sposoben tudi v tej smeri širiti horizonte znanja in spoznanja. Da bi bil uspešen v tem podvigu, se ne bo smel zadovoljevati z neko akademsko nevtralnostjo. Moral bo temeljiti na globokem medsebojnem spoštovanju, razumevanju in zaupanju vseh udeležencev. To ne bo lahko, kajti politika s pozicije sile, ki še vedno prevladuje v svetu, in praksa mešanja v notranje zadeve drugega, napolnjuje sodobnega človeka z nezaupanjem in sumničavostjo. Center mora tudi v praksi gojiti resnične vrednote humanizma, solidarnosti in medsebojne odgovornosti, da bo sposoben razbijati oklep nezaupanja in predsodkov in prispevati k uredniševanju odnosov med ljudmi brez eksploatacije tujega dela in k razvijanju ustvarjalnosti in aktivne zainteresiranosti delovnega človeka, ki naj bo svoboden in enakopraven član družbe in kovač svoje sreče. Samo pod takimi pogoji je delovni človek — proizvajalec — lahko aktivni nosilec neobhodnega svobodnega povezovanja in demokratične integracije v narodnem gospodarstvu v boju za stalno rast proizvodnosti dela ob optimalni uporabi moderne tehnologije.

³ V deželah v razvoju danes uporabljajo različne izraze za ta sektor: državni, javni, organizirani, planirani, socialistični itd. Izraz »družbeni« naj bi bil skupen za vse. To ni le zavoljo racionalnosti, kajti tudi »javno«, »državno« itd. je po svoji naravi *družbeno*.

Pri uresničevanju ideje, naj Center tudi po svojem statusu postane skupna mednarodna institucija, se srečujeta dva pomembna aspekta, ki sta deloma celo protislovna. Po eni strani mora Mednarodni center predvsem utrditi svojo lastno fiziognomijo, ki mu jo določa Program dela za prvi dve leti delovanja 1975—1976. Po drugi strani pa neuvrščene dežele in dežele v razvoju želijo čimprej imeti svoj lastni Center, pri katerem ne bi samo sodelovale, ampak bi z njim tudi skupno upravljale. Zato so že pred dvema letoma, v času prvega Centrovega mednarodnega seminarja o planiranju, udeleženci soglasno predlagali, naj bi se takoj začel postopek za internacionalizacijo te ustanove.

Toda sama internacionalizacija Centra, to se pravi, njegova transformacija iz jugoslovanske znanstvenoraziskovalne institucije v mednarodno, ne rešuje problema. Gre za to, da naj Center tudi v času teh sprememb normalno dela, in se uveljavlja. Zagotoviti je treba, da bo Center tudi v novem statusu deloval nemoteno in z istih idejnih in znanstvenih pozicij. Prvo nalogo Center uspešno rešuje, druga pa zadeva predvsem vprašanja skupnega upravljanja in financiranja. V interesu držav članic je, da zagotovijo strokovno, demokratično in učinkovito upravljanje in vodenje Centra. Viri za financiranje temeljnih dejavnosti morajo biti stabilni. Zato statut Centra natančno določa organe vodenja in upravljanja.

Center bo imel skupščino, upravni svet in izvršnega direktorja z dvema pomočnikoma direktorja. Skupščino bodo sestavljale vse dežele — članice Centra. Upravni svet bo sestavljen tako, da bodo na vsake štiri člane Centra volili po enega člana upravnega sveta, pri tem pa bo treba zagotoviti pravično geografsko udeležbo. Predsednika upravnega sveta volijo člani sveta iz svoje sredine. Izvršnega direktorja Centra imenuje skupščina na predlog upravnega sveta. Viri financiranja so: obvezna članarina, prostovoljni prispevki oziroma dotacije in sredstva, ki jih bo Center dobival kot nagrado za usluge posameznim naročnikom.

Na ustanovitveni konferenci 2. do 4. marca 1976 v Ljubljani, ki so se je udeležili predstavniki 39 držav, je Statut podpisalo 23 držav. Ostale so izjavile da bodo to storile kasneje. Statut je odprt za podpis 10 mesecev. Skupščina Centra se bo sestala na prvo sejo, ko bo statut Centra ratificiralo 15 držav. Še pred tem pa bo treba rešiti vprašanje financiranja. Pripravljajo predlog kriterijev za določitev obveznih prispevkov držav — članic, program dela za 1977-78 in še druge dokumente, ki naj bi jih sprejela skupščina na svojem prvem zasedanju.

4. Center ima štiri osnovna področja dela: raziskovanje, izobraževanje in strokovno usposabljanje, posvetovalno dejavnost in informacijsko-dokumentacijsko službo. Predmet raziskovanja so predvsem: planiranje v družbenem podjetju v deželah v razvoju, financiranje in upravljanje v družbenem podjetju, samoupravljanje in sodelovanje delavcev v odločanju, formiranje kadrov in vloga družbenega sektorja v narodnem gospodarstvu dežel v razvoju.

V središču pozornosti so torej vsi temeljni aspekti dejavnosti podjetij v družbeni lastnini. Seveda ne bodo vseh obdelovali enako intenzivno in dinamično. Osnovno orientacijo bo vsekakor nakazoval interes dežel — članic in drugih zainteresiranih dežel⁴.

⁴ V statutu je predvideno, da Center lahko sodeluje na osnovi posebnih pogodb tudi z deželami, ki niso iz vrst neuvrščenih dežel in dežel v razvoju.

Prvi znanstveni mednarodni sestanek je Center organiziral septembra 1974 na temo »Planiranje v podjetjih v družbeni lastnini. Udeležili so se ga visoki predstavniki in strokovnjaki iz 32 dežel Afrike (15), Azije (5), Latinske Amerike (5) in Evrope (7). Bilo je tudi 5 opazovalcev iz specializiranih agencij OZN in drugih mednarodnih organizacij. Trenutno se pripravlja nov seminar o planiranju, ki naj bi se organiziral pred koncem 1976 v Tanzaniji ob sodelovanju in sofinanciranju UNIDO (Organizacije OZN za industrijski razvoj). Skupina raziskovalcev in pedagogov iz področja planiranja pri Centru zagotavlja kontinuiteto v delu v zvezi s problematiko planiranja.

Tudi samoupravljanje in soodločanje je predmet organiziranega dela v Centru že od vsega začetka. Pravzaprav, iniciativo za ta projekt je dala Fakulteta za politične vede Univerze v Beogradu. Tu je bil že 1973 izdelan idejni projekt »Samoupravljanje in participacija delavcev v upravljanju kot dejavnik socialnih sprememb in ekonomske rasti v deželah v razvoju«, ki je dobil podporo na četrti konferenci šefov držav ali vlad neuvrčenih dežel v Alžiru septembra 1973. Ker je tudi Center že od začetka imel v svojem programu projekt o samoupravljanju in participaciji, sta se obe iniciativi združili pod njegovim okriljem, pridružile pa so se še nekatere druge jugoslovanske institucije. Ta projekt ima tudi že mednarodno članstvo⁵, Mednarodni projektivni svet, Koordinacijski odbor projekta ter Mednarodni znanstveni svet kot posvetovalni organ. Že dalj časa je v delu tudi projekt o formiranju kadrov raznih profilov, potrebnih v družbenih podjetjih oziroma v družbenem sektorju. Okrog njega je zbranih preko 15 pedagogov in drugih strokovnjakov iz raznih krajev Jugoslavije. Trenutno je v pripravi 15-dnevni seminar za voditelje kadrovske službe iz večjega števila dežel v razvoju. Seminar bo jeseni 1976 v Ljubljani. Pri financiranju in organizaciji sodeluje UNIDO.

Na Projektu o financiranju, poslovanju in organizaciji podjetij v družbeni lastnini, je doslej sorazmerno najmanj narejenega. Vzrok: pomanjkanje kadrov in sredstev. Pred koncem 1976 bo tudi za to področje izdelan idejni koncept in vse ostalo, da bi se s 1977. letom lahko začelo organizirano delo. Ta projekt je zelo potreben, kajti na tem področju je organizirana strokovna pomoč nujna, kot tudi kontinuirano sodelovanje in medsebojna menjava izkušenj.

Projekt o vlogi družbenega sektorja v deželah v razvoju ima dvojno funkcijo. Njegova naloga je, da analitično spremlja in raziskuje procese v družbeno-ekonomskem sistemu, ekonomskem in družbenem razvoju in ekonomsko politiko dežel v razvoju, obenem pa naj služi kot temelj in okvir za druge projekte Centra. Prva študija o tej problematiki je končana. V delu je koncept za stalno organizirano delo tudi na tem področju.

Sektor izobraževanja in usposabljanja ima dva osnovna cilja: izobraževanje odraslih, namenjeno predvsem kadrom vseh profilov iz prakse, in organizira-

---

⁵ V Projektu o samoupravljanju in participaciji sodelujejo znanstveniki in drugi družbeni delavci iz Alžirije, Bangladeša, Egipta, Indije, Jugoslavije, Malte, Perua, Sri Lanke, Tanzanije. Opazovalci so iz Gvajane, Iraka, Mehike, Venezuele. Inštitut za socialne študije v Haagu pa sodeluje kot povabljeni gost. V toku trajanja prve faze — izdelave nacionalnih poročil (1976/77) — je možno da se mu pridružijo še druge dežele in institucije, ki so zainteresirane za to raziskavo. Projekt ima tri faze, trajal pa naj bi pet let.

nje diplomskega študija za izbrane profile⁶. Obe dejavnosti imata osnovno in deloma črpati vsebino v raziskovalnih projektih, deloma pa na podlagi samostojnih pobud. Zato bo nujno vzpostaviti in zagotoviti tesno sodelovanje med znanstveno-raziskovalnim in izobraževalnim sektorjem dela.

Sektor posvetovalne dejavnosti ni nič manj važen kot prva dva. Glavna naloga posvetovalne službe bi bila v praksi uporaba rezultatov dela v vseh drugih sektorjih. Ta dejavnost se bo razvijala predvsem v zvezi z zahtevami zainteresiranih dežel, podjetij, institucij in tudi po lastni iniciativi, v okviru lastnih sredstev. Predvsem pa bo potrebno zbrati okrog Centra strokovnjake, ki bodo v praksi lahko nudili konkretne nasvete delavcem, strokovnjakom in vodstvenim kadrom ter posredovali znanje in spretnost na delovnem mestu. To je zelo odgovorno delo in zahteva tudi bogate izkušnje. Zato Center vzpostavlja kontakte z različnimi organizacijami in institucijami, predvsem z delavskimi univerzami po Jugoslaviji.

Informativno-dokumentacijska dejavnost ima dvojno nalogo. Prva je njena samostojna dejavnost v zbiranju, izboru in posredovanju znanstvenih in strokovnih informacij s področja dela Centra. V ta namen se izdaja tudi Bilten Centra. Druga naloga zadeva predvsem oskrbo drugih sektorjev dela in projektov Centra s potrebnimi, izbranimi podatki. Obe nalogi sta zelo zahtevni. Da bi se lahko vršili, so poleg ustreznih kadrov potrebna tudi precejšnja finančna sredstva in moderna oprema. Razvoj tega sektorja bo v veliki meri odvisen od delovne dinamike in uspešnosti ostalih sektorjev, toda tudi od lastne podjetnosti in povezave z drugimi sorodnimi institucijami. Po svoji naravi spada v ta sektor tudi priprava komparativnega priročnika — slovarja pojmov s področja upravljanja v družbenih podjetjih v deželah v razvoju oziroma s celotnega družbenega sektorja v teh deželah. Seveda bodo sestavljalci lahko računali na sodelovanje vseh drugih sektorjev, saj jim bodo izsledki in napredek na pripravi slovarja olajšali lastno delo in sporazumevanje v pogojih izredne pestrosti odnosov institucij, izrazov in pojavov v družbenem sektorju v deželah v razvoju.

5. Mednarodni center v Ljubljani za upravljanje v podjetjih v družbeni lastnini v deželah v razvoju deluje šele dve leti. Ima podporo vse večjega števila neuvrščenih dežel in dežel v razvoju kakor tudi Organizacije združenih narodov in drugih mednarodnih organizacij in institucij. Center se trudi širiti svojo osnovo da bo med podporniki vedno več organizacij in asociacij iz proizvodnje. Interes podjetij, samoupravljalcev in proizvajalcev za delo Centra bo pravzaprav najboljšo merilo njegove znanstvene, strokovne in splošne naravnosti in družbene koristnosti.

Z ustanovitvijo Centra je Jugoslavija prevzela veliko odgovornost. Ključ za prve uspehe je v dejstvu, da so tudi naše najvišje znanstvene institucije in organizacije od začetka dajale svojo moralno in drugo podporo. Predsedstvo Slovenske akademije znanosti in umetnosti je aktivno sodelovalo že v iniciativnem odboru za ustanovitev Centra. Tako tudi Svet akademije znanosti in umetnosti Jugoslavije, rektorat Univerze v Ljubljani in skupnost univerz Jugoslavije, Zveza raziskovalnih skupnosti Jugoslavije, Raziskovalna skupnost

---

⁶ Center ima ponudbo za sodelovanje na področju podiplomskega študija z Univerzo Tretjega sveta v Mehiki (Universidas abierta del Tercer Mundo) in s Centrom za visoke študije družbenega sektorja v Limi (Centro de estudios superiores de propiedad social).

Slovenije, Gospodarska zbornica Slovenije, Predsedstvo skupščine SR Slovenije in Izvršni svet skupščine SR Slovenije, kakor tudi Skupščina mesta Ljubljane. Merodajni organi Federacije so od vsega začetka podprli iniciativo.

Začelo se je 1969. leta ko je Zvezni izvršni svet pritrdilno odgovoril na vprašanje generalnega sekretarja OZN, ali bi bila Jugoslavija pripravljena biti gostiteljica Centra OZN za javna podjetja⁷. Minilo je precej časa, preden se je ideja tudi realizirala. Medtem je dozoreval idejno-politični in znanstveni koncept ustanove in tudi pripravljenost neuvrščenih dežel in dežel v razvoju, da v celoti prevzamejo skrb za Center, ki ga je ustanovila Jugoslavija. Čimbolj konkretni so bili programi gibanja neuvrščenosti, tembolj neposredno se je pojavljala potreba po skupnih ustanovah.

Lahko rečemo, da je pripravljalna faza za delo Centra že za nami. Center se je na »ustanovitveni konferenci« predstavil že z zastavljenimi projekti, samostojno organizacijo in z ustreznim ugledom.

Po mednarodnem statutu bo dala Jugoslavija Centru zemljišče, zgradbo in ustrezno notranjo opremo. Zagotovila bo tudi vse ustrezne ugodnosti za normalno delo Centra in njegovih organov v soglasju s sprejetimi programi. O tem bo sklenjena z upravo Centra posebna pogodba.

S tem seveda ni izčrpana odgovornost naše dežele do prve mednarodne znanstvene institucije na naših tleh in prve skupne institucije te vrste, ki so jo ustanovile neuvrščene dežele. Posebne naloge čakajo naše znanstvene in pedagoške delavne institucije. Zdaj imamo priložnost, da v okviru Centra neposredno spremljamo razvojne in družbene procese v drugih deželah in da tudi rezultati naše socialistične samoupravne graditve postanejo predmet pozornosti in raziskave v tej mednarodni znanstveni organizaciji, seveda ob sodelovanju naših znanstvenih, strokovnih in drugih družbenih delavcev.

---

⁷ Po ogledih, ki so jih izvršili v Beogradu, Zagrebu in Ljubljani, so strokovnjaki OZN zavoljo najboljših pogojev priporočili, naj bo sedež Centra v Ljubljani. Aprila 1972 je Zvezni izvršni svet sklenil, naj bo Center v Ljubljani. Toda medtem je bilo v Programu za razvoj OZN (UNDP) sklenjeno, da svetovna organizacija ne bo več v celoti financirala takih ustanov. Bila pa je pripravljena sofinancirati delovanje Centra. V aprilu 1974 je skupščina SR Slovenije sprejela zakon o ustanovitvi Mednarodnega centra za upravljanje podjetij v družbeni lastnini v deželah v razvoju. V maju istega leta je Izvršni svet SR Slovenije imenoval iniciativni upravni odbor Centra in iniciativni znanstveni svet. 27. 6. 1974 je sprejet Statut Centra in imenovani so organi samoupravljanja. 2. marca 1976 je položen temeljni kamen za novo zgradbo Mednarodnega centra. Prva faza gradnje bo končana oktobra 1976 in Mednarodni center se bo lahko preselil v lastne prostore. Prvega julija 1976 je v Centru delalo stalno zaposlenih strokovnih in tehnično administrativnih delavcev, občasno pa sodeluje večje število znanstvenih sodelavcev.

Razmišljanje o evropocentrizmu

1. OBLIKE EVROPOCENTRIZMA

a) Pomanjkanje zavesti o svetu kot celoti

Razprava o evropocentrizmu¹ se nam zdi ob vsaki priložnosti, ko v sodobnem svetu razmišljamo o družbenih vedah in njihovem pomenu za ta svet, prav posebno pomembna. Sicer je res, da danes le do skrajnosti zakrknjeni »izolacionisti« živijo v zmoti o resnični kakovosti sodobnega sveta. Že nekoliko bolj razgledanemu človeku se današnji svet in današnje človeštvo kaže kot celota, in to kot medodvisna celota. Vse, kar se dogaja kjerkoli, je postalo stvar vseh ljudi: nista deljiva več ne napredek ne mir. Preseneča pa nas dejstvo, kako težko taka zavest prodira prav v Evropo, če si tega dejstva nekoliko ne obrazložimo. Enotnost sveta je namreč dosežena v različnosti posameznih njegovih delov in verjetno je temeljna dialektika sodobnega sveta prav v različnosti v enotnosti.

Zasidranost evropocentrizma v zgodovinski zavesti in v družbenih znanostih je dokaj izrazita. Postal je celo bistvena ovira za boljše spoznavanje neevropskega sveta in je lahko resna ovira za mednarodno sporazumevanje. (Pri nas v Jugoslaviji je prav gotovo evropocentrizem v neposrednem nasprotju z najprodornejšimi spoznanji, ki opredeljujejo našo politiko neuvrščenosti kot temeljno opredelitev v mednarodnih odnosih).

b. Viri evropocentrizma

Med izvirne »grehe« evropocentrizma moramo vsekakor šteti prepričanje o vsestranski *superiornosti Evrope*, o nadmočnosti in o neprimerno večji vrednosti njene civilizacije in kulture. V tej ošabnosti se je izoblikovalo stališče, da ima Evropa »zgodovinsko poslanstvo« prenesti svojo civilizacijo in kulturo drugam.² Prav gotovo sta evropski imperializem in kolonializem prav v tem našla svoje ideološko opravičilo. Uporaba takih opravičil ni izginila in je še vedno ideološki zagovor najrazličnejših oblik prevladovanja in opravičilo za številne neenakopravnosti, ki so vgrajene v sodobno mednarodno skupnost.

¹ Pojem je skovan iz besed »Evropa« in »centrizem«. Pomeni pa naj, da je Evropa vso svojo pozornost osredotočila zgolj nase. Beseda je nastala po analogiji z izrazom »egocentrizem«, kar pomeni »samoljubnost« (človek misli samo nase).

² Britanski pesnik Rudyard Kipling je v letu 1899 napisal: »Nadenite si belčevo breme, nikar se ne zadovoljajte z manjšim«. V konceptu »bremen belega človeka«, ki naj bi ga nosil za blagor in v dobrobit ne-belega človeka je ena od najbolj hinavskih parol, ki so bile izmišljene.

Razlike med »nami« in »barbari« so zelo dolgo obvladovale evropsko zavest o sebi in »drugih«. Ta zavest je bila prenešana v vse dele sveta, kjer so se naseljevali Evropejci, zlasti pa na tla današnjih Združenih držav Amerike.

Ni se bilo lahko dokopati do spoznanja, da naše evropske vrednote niso absolutne in da vrednote tistih, ki niso Evropejci, niso brez vrednosti. Priznati vrednote neevropskega sveta bi pomenilo sprejeti resnico o enakovrednosti vseh ljudi, bi pomenilo odreči se številnim prednostim, ki so jih imeli ljudje evropske civilizacije — po pravilu »beli« ljudje — nad ljudmi drugih kultur — po pravilu »obarvanih« in torej »nebelih«.

Razpad svetovnega kolonialnega sistema po drugi svetovni vojni (vsekakor epohalni dogodek v svetovni zgodovini), uveljavljanje Kitajske kot velike sile, nezadržan nastop »tretjega sveta« v mednarodnih odnosih — vse to je narekovalo novo miselnost. Tradicija evropocentrizma pa se novemu času ne umika zlahka. Še več! Še vedno je močno zasidrana v številnih oblikah vedenja evropsko civiliziranega človeka, ne nazadnje pa skoraj povsem gospodari v družbenih vedah.

Tradicija te vrste je zelo stara. V novejši dobi je na primer odsevala v zanikanju, da bi nekatera ljudstva sploh imela zgodovino. Tako zanikanje je bilo seveda ideološko orožje dominacije. Sem sodi tudi trditev o »ljudstvih brez zgodovine«, ki jo poznamo tudi iz zgodovine, denimo, Slovencev, kakor so jo predstavljali njim sosedni večji narodi. Mar ni bilo politično orožje v rokah dominantnih narodov, denimo, trditev, da obstajajo »nezgodovinski« narodi v Avstro-Ogrski? Torej so bili celo nekateri evropski narodi žrtve podobnih nazorov, kot so danes narodi »tretjega sveta«.

Pri uveljavljanju te zavesti gre vsekakor za dejstvo, da se je »svet zunaj Evrope« evropskemu duhu kazal kot nekaj »zaostalega«. Če namreč primerjamo hitrost in intenzivnost evropskega razvoja v zadnjih dveh stoletjih (v ta razvoj štejemo civilizacijske podaljške Evrope, kakršni so Združene države Amerike ali druge »nove dežele«, npr. Kanada, Nova Zelandija, Avstralija itd.) z razvojem v »preostalem svetu«, se nam svet, ki ni evropski, zdi močno negiben, vsestransko zaostal zavoljo tradicij, ki jih je moč le s težavo spreminjati, zavoljo arhaičnih življenjskih oblik in neučinkovitih gospodarskih metod. Družbenoekonomske formacije, ki pogosto kažejo lastnosti predkapitalističnih sistemov, praviloma poudarjajo prav to zaostalost.

Če govorimo »tradicionalno« zgodovinsko, bi lahko ugotovili, da se je zunaj Evrope »malo« dogajalo. Seveda besedo »malo« pojmujejo relativno. Prav zato neevropski svet »stopa v zgodovino« šele potem, ko se nam zdi, da se je tudi v njem »začelo nekaj dogajati«. To pomeni, da začenja prihajati v obzorje evropskega zanimanja šele s kolonializmom, tj. s povezovanjem z Evropo prek vezi kolonialnega gospostva.

Resnična podlaga evropocentrizma je bila v dejstvu, da je Evropa obvladovala svet, in sicer do prve svetovne vojne domala popolnoma. Samo japonsko cesarstvo — med pomembnejšimi političnimi enotami zunajevropskega sveta — je ostalo zunaj območja evropske moči. To pa mu je uspelo predvsem tako, da se je »prostovoljno« vključilo v procese industrijskega razvoja po »evropskem vzoru«. Le-ti so bili med ameriško okupacijo po drugi svetovni vojni »dopolnjeni« tudi s strukturalnimi političnimi usklajevanji — seveda po evropskem oziroma severnoameriškem modelu. Japonska se je s

sprejemanjem evropske tehnike obvarovala pred kolonialno usodo. Druge države zunajevropskega sveta pa dolgujejo svojo izjemno in kočljivo neodvisnost svojemu položaju blažilnikov (Tajska — Siam med angleškimi in ruskimi posestvi in francoskimi posestmi v Aziji; Afganistan in Perzija med britanskimi in ruskimi ekspanzionističnimi smermi).

c) Evropocentrizem v zgodovinski zavesti

Med preostalimi posebnostmi evropske civilizacije je vsekakor tudi poseben pomen zgodovine kot oblike družbene zavesti. Zgodovina je imela — po vsem sodeč — veliko večji pomen v evropski civilizaciji kot v katerikoli drugi. Sirovina zgodovine kot znanosti pa je postala preteklost »pismenega« človeka in zato zgodovina »nepismenega« človeka ni imela posebne teže. Zgodovinska zavest je bila v marsičem vzpodbujena v ne-evropskem svetu z akulturacijskimi vplivi.³

Seveda je to le eden od vzrokov za evropocentrizem v zgodovinski misli, kakršna je nastajala v Evropi. Temeljni vzrok je v dejstvu, da je zaradi občutka premoči in vsestranskih prednosti, ki si jih je Evropa pridobila s pospešenim razvojem prav tedaj, ko je »odkrivala« preostali svet, uveljavljeno v zavesti Evrope pričanje o izjemnosti in izključni pomembnosti Evrope. V svetovni zgodovinski zavesti je »preostali svet nastopil šele tedaj, ko so ga pokorili in osvojili. Tako moramo evropocentrizem nujno vezati za evropski imperializem in kolonializem.

Naj to vprašanje nekoliko razčlenimo. Pri tem takoj naletimo na navzkrižje v smislu, da se zdi, kot da neevropski svet ne bi imel zgodovine preden ga ne osvojijo Evropejci.

Prav takšno gledanje v zgodovinski znanosti, tradicionalno zasidrano celo v državah, ki niso imele neposredno opraviti s kolonializmom, imenujemo evropocentrizem. Gre za to, da se vsak pojav v svetu presoja s stališča Evrope ali pa zgolj v luči evropske zgodovinske izkušnje. Neposredno podobo evropocentrizma je dobro prikazal znani angleški zgodovinar Hugh Trevor-Roper, ko je zapisal, da za Evropejca ni zgodovine Afrike, je le zgodovina Evropejcev v Afriki. Zatrdil je, da zanj ni ničesar kar bi bilo zgodovinskega pomena v »nepomembni fermentaciji« pasivnih barbarskih ljudstev.⁴

V tradiciji evropske zgodovinske misli je prav ta nepomembnost neevropske zgodovine dokazovana. Poglejmo Heglova izvajanja. Potem ko je opisal »čudovite grozovitosti« v vedenju Afrikancev, je v svoji izredno vplivni »Filozofiji zgodovine« zapisal: »S tem zapuščamo Afriko da bi je ne omenjali več. To ni zgodovinski kontinent, nima pokazati nikakršnega premikanja in razvoja; kar se je zgodilo, je le na njegovem severu in to pripada azijskemu in evropskemu svetu... Kar razumemo pod Afriko, je tisto nezgodovinsko in nepojasnjeno, je popolnoma zaobseženo z naravnim duhom in to je treba omeniti le na pragu svetovne zgodovine.«⁵

³ Izraz »akulturacija« je nastal v žargonu kulturne antropologije in pomeni »kulturni stik«. Neka kultura (navadno manj razvita) sprejema od neke druge (po pravilu bolj razvite) številne elemente. Tako nekatere kulture izgubljajo svojo prvotno naravo.

⁴ To razmišljanje je na kratko opisano v »Times Literary Supplement«, London, No. 3.507, 15. V. 1969.

⁵ Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *Filozofija povijesti* — Zagreb: Kultura, 1951, str. 102.

Pravzaprav še ni dolgo — lahko rečemo, da šele po dekolonizaciji v šestdesetih letih — kar so se pojavili v evropski znanosti ljudje, ki so skušali ovreči taka in podobna stališča o nezgodovinskosti Afrike. Še vedno pa je vprašanje, kako in kdaj bo nova in spremenjena zavest o tem, da ima tudi Afrika zgodovino, prodrla v tolikšni meri, da bo evropocentrizem vsaj ublažila, če ga že ne bo odpravila.

Vzroke za evropocentrizem moramo nekoliko natančneje opredeliti in se povprašati, ali je sploh mogoče najti opravičilo za evropocentrizem. Ali je to res le naš »egocentrizem«? O tem vprašanju je pomembno razpravljati tudi zato, ker smo pri nas prav tako kot marsikje drugje v Evropi in v Severni Ameriki (ki jo gre šteti za civilizacijski podaljšek Evrope) zgodovino spoznavali, v šolah učili in razumeli kot popolnoma evropocentristično. Morda za nas ni niti toliko opravičila kot za druge evropske narode?!

Evropocentrizem je postal že tradicija tako v zgodovini kot v družbenih znanostih sploh. Današnje vztrajanje na tej tradiciji smemo le delno pripisati neznanju o neevropski zgodovini, družbenih in političnih pojavih ali kulturi. Gre za zavest, ki je pognala globoke korenine: še vedno živi prepričanje, da ni nič »civiliziranega«, kar ne sodi v Evropo in k Evropi. Neznanje o neevropskem svetu je v glavnem posledica pomanjkljive volje, da bi ta svet bolje poznali, ki pa izvira iz zavesti, da tako poznavanje nima prave vrednosti.

Ne smemo pozabiti, da je bil celo pojem »Evrope« v marsičem v tej evropocentristični zavesti močno skrčen. Niti vsem Evropejcem ni bil priznan status »pravih« Evropejcev. Posebno radi so od Evrope odšteli Balkan ali pa Rusijo. Na ta način sta zahodna in centralna Evropa gojili prepričanje o svojih višjih kulturnih in civilizacijskih vrednotah. In nemalo tako »odštetih« Evropejcev je v to tudi verjelo . . . Prav gotovo je bilo med starejšimi generacijami pri nas kar nekaj takih »moralistov«.

Zanemariti pa ne smemo dejstva, da se je Evropa na poseben način zanimala za neevropske zgodovine. Seveda je to navadno počela zopet evropocentristično. V neevropsko zgodovino se je spuščala predvsem zato, da bi osvetlila tiste »dele« neevropske zgodovine, ki so se z evropsko nekako zllili. Z drugimi besedami: evropsko zgodovinsko znanost je zanimal neevropski svet le tedaj, ko je preučevala genezo lastne samobitnosti, oziroma neevropski svet je postal »zgodovinski« šele takrat, ko je Evropa z njim navezala stike. Tako je zgodovinarje zanimalo, kje ima Evropa — kulturno in civilizacijsko gledano — svoje izvire. Glede na to sta postala zanimiva Mezopotamija in Egipt, vendar ne ljudstva, ki sedaj tam prebivajo. S kolonializmom je zgodovina neevropskega sveta postala v prvi vrsti zgodovina kolonialnih osvojitvev in kolonializacije.

Tradicijo je težko odpravljati. Pri nas smo zelo malo storili, da bi presnovali zgodovinske programe. Tudi dosežki drugih znanosti, npr. socialne, kulturne ali politične antropologije, v rekonstrukciji zgodovine neevropskega sveta le stežka najdejo svoje mesto v učnih programih. Veda, ki se je izoblikovala kot *ethnohistorija*, med zgodovinarji evropske tradicije še vedno nima velike veljave. Ethnohistorik skuša doumeti zgodovinsko dogajanje v neevropskem svetu s stališča njegovih prebivalcev in ne v luči kolonialne zgodovine. Kot evropski zgodovinar nima na voljo pisanih virov, zato mora uporabljati celo ustno izročilo, poleg arheoloških in drugih najdb materialne kulture.

Poleg tega »potreba po novi zgodovini«, ki jo kažejo države, nastale po dekolonizaciji, pomeni možnost za razširitev zgodovinskega obzorja tudi na neevropski svet. Tudi preučevanje te »nove zgodovine« je lahko primerna pot k relativizaciji izključne pomembnosti evropske zgodovine. Po drugi strani pa je vsekakor to edina pot za boljše mednarodno sožitje in medsebojno spoštovanje. Stranske poti, v katere je vodila evropska zgodovina, tako lahko postanejo bolj očitne in primerne za odpravo.

2. EVROPA IN »SVET«

a) *Vdor Evrope v »svet«*

Evropa je začela z močnejšo ekspanzijo proti »drugemu« svetu ob koncu XV. stoletja. Kmalu je uveljavila svojo superiornost klub inferiornosti glede ozemlja in števila prebivalstva. Tako so »ljudje«, ki niso pomenili niti četrtno svetovnega prebivalstva in ki so prebivali le na 6 % svetovne površine, v naslednjih štirih stoletjih obvladovali svet.

Številni invazijski tokovi, ki so pljuskali v Evropo ali pa se ob njo zadrževali vse do poznega srednjega veka in še v novem veku (saj so Turki oblegali Dunaj še v letu 1683), so spremenili svoje smeri. Ta sprememba je prav presenetljiva. Civilizacijska premoč Evrope se nam ne zdi posebno izrazita, če evropsko civilizacijo primerjamo z neevropskimi pred evropskim naskokom na svet; Kitajska je imela večjo kontinuiteto, Indija je imela starodavno civilizacijo in arabski svet je doživel izreden razcvet, ko je Evropa živela v »mračnem« srednjem veku in politični dezorganizaciji fevdalizma. Za obe Ameriki je sicer težko določiti civilizacijsko razmerje, vemo pa, da sta se civilizaciji plemenov Maya (in njihovi »dediči« na mehiški planoti) in Inkov na Andih povzpeli zelo visoko. Edino za Afriko od Sahare navzdol je mogoče reči, da ni poznala trajnejših civilizacij, toda odkritja njene zgodovine v zadnjem času kažejo, kako visoko je bila razvita na kulturnem področju. Sicer pa je ta del Afrike postal področje evropske ekspanzije šele v XIX. stoletju.

Glede populacijske premoči Azije nad Evropo lahko rečemo, da je preobrat po XVI. stoletju prav tako presenetljiv. Še v XIII. stoletju je Evropa doživljala mongolske vdore. Ti vdori so povzročili trajne posledice v Rusiji, ki je padla pod mongolsko oblast. Otomanski Turki pa so nadaljevali z vdorom v mediteranski bazen. Ob tem je treba povedati, da sta bili mongolska prevlada v Rusiji in turška na Balkanu za Evropo nekako obrobne pomena. Kolonialna ekspanzija in z njo prodor Evrope v svet je bilo delo zahodne Evrope.

Val invazij v Evropo je prenehal v XVI. stoletju. Konec XV. stoletja so Arabce in Mavre dokončno izgnali iz Španije. Vse to kronološko ustreza prvim močnim valovom evropske kolonialne ekspanzije. Po XVI. stoletju pa je v Evropi nastopil svojevrsten razvoj, ki je ustvaril vedno več ekspanzivne moči.

Vse evropske dežele so enako sodelovale pri prodoru Evrope v svet. V največji meri je to počela zahodna Evropa in tako je bilo do druge polo-

vice XIX. stoletja. V zahodni Evropi so bile glavne kolonialne sile, ki so svet v veliki meri »pozahodnile«, to se je celo uveljavilo kot sinonim za akulturacijski pritisk, ki ga imenujemo »vesternizacija«.⁶

b) Viri evropske premoči

Vire evropske premoči je treba nekoliko natančneje določiti, da bi nam bila evropska prevlada nad svetom bolj razumljiva. Najprej moramo vzroke za to premoč iskati na področju *gospodarstva*. S tem pa sta povezani tudi politična in vojaška premoč.

Evropska premoč v gospodarskem pogledu je bila vidna že v tem, ker je Evropa pred drugimi prešla na kapitalistični način proizvodnje. Dokler je bila Evropa fevdalna, ruralna, politično raztrgana, so imeli »barbarski« narodi (oziroma ljudstva) izrazite prednosti; te so izvirale iz boljše vojaške organizacije (imeli so hitro konjenico) pa tudi iz bolj homogenega družbenega in političnega sistema, ki je despotom — vladarjem omogočal neomejeno oblast in jim prepuščal tudi vojaško iniciativo (to pa je omogočalo večjo udarno moč). Take prednosti so imela zlasti nomadska ljudstva, kot so bili npr. Mongoli. Fizična moč je bila torej dejavnik, ki ga je nevtalizirala šele bolj razvita evropska vojaška tehnika, prav gotovo utemeljena z večjo gospodarsko močjo. Evropa je z razvojem proizvajalnih sil nadomestila pomanjkljivosti glede »fizične moči«.

Z uveljavljanjem kapitalističnega načina proizvodnje kot bolj superiornega glede na fevdalni je bil pospešen razvoj zlasti v zahodni Evropi. Hitro se je razvila tudi *trgovina* in s tem možnosti za nove trgovske poti. Odprla sta se tek in želja po novih tržiščih, začelo se je iskanje dodatne akumulacije z grabžem zunaj Evrope. To so bili tudi pglavitni impulzi za kolonializem in motivacija za evropski vdor v svet.

Nagel razvoj *tehnike* je ustvaril mehanizme za ekspanzijo. Pomembno je bilo, ker je znanstveni izum dobil posebno veljavo. Pot od izuma do njegove tehnične uporabe se je skrajšala. Včasih je bilo potrebnih npr. kakih tisoč let, da bi se mlinsko kolo, ki so ga izumili v Aziji malo pred našim štetjem razširilo po zahodni Evropi v začetku XI. stoletja. Od načrta za Papinov lonec do parnega stroja, ki je bil konstruiran okoli 1780, je minilo le sto let. Potem pa je pot od izuma do njegove uporabe postajala vse krajša.

Da bi razumeli evropsko premoč je pomembno omeniti, da je prav evropska civilizacija pokazala izredno dinamično tehnično napredka. Kitajci s svojo dolgo civilizacijsko kontinuiteto ali pa Rimljani s svojo državotvorno sposobnostjo so bili zadovoljni s skromnimi in popolnoma neznatnimi tehničnimi izboljšavami. Evropska tehnika pa je po uveljavitvi kapitalizma naredila skokovit in revolucionaren razvoj. S pospeševanjem tega razvoja je prišlo do popolne evropske tehnične prevlade v svetu. S tem pa je nastala tudi usodna zaverovanost v možnosti tehnoloških rešitev, ki lahko bojda rešujejo vse probleme.

Prav na podlagi tehnološke superiornosti je zrasel velik del evropske samozaverovanosti. Absolutiziranje vrednosti tehničnih rešitev pa je ogrožala druge alternative, ki jih ima človek v skladu z vrednotami svojega življenja.

⁶ Od angleške besede »western«, kar pomeni zahodni.

Prav v tem je spor Evrope in njenih civilizacijskih podaljškov s »preostalim svetom« prav zaradi tehnološkega zaostajanja »preostalega sveta« še vedno očitien.

Med dejavnike, ki so ustvarili Evropi prednost, moramo šteti tudi *gospodarsko organizacijo*. Uveljavila so se nova načela gospodarjenja. Evropa je vzporedno z znanstvenim in tehničnim razvojem razvila novo vrsto industrijskega in trgovskega podjetja. Moderna tehnika z zapletenim kolesjem industrijskega načina proizvodnje in finančnih transakcij je ob učinkoviti organizaciji postala temeljni mehanizem evropske ekspanzionistične sposobnosti.

Z ekonomskimi dejavniki so se tesno prepletali *politični*, ki jih lahko razvrstimo okoli nove zvrsti politične organizacije in države, kakršna je nastajala v Evropi. »Modernizacija« in centralizacija, ki jih je uvajala absolutna monarhija, sta omogočili tudi ustrezno koncentracijo sredstev za ekspanzijo. Evropa se je razvijala v močnejše državne tvorbe, imela je na voljo učinkovitejšo državno organizacijo.

Ob tem pa ne gre zanemarjati tudi drugih dejavnikov. Nekatere bi lahko imenovali *intelektualne*. Pospešeni razvoj Evrope je spodbujal »znanstveno radovednost« in Evropejci so želeli spoznati svet v vseh njegovih razsežnostih. Če se je ta želja ujemala s kolonialnimi interesi, jo je ustrezno spodbujala tudi državna oblast. Prodor splošne pismenosti je prav gotovo dal Evropi dodatne vire premoči. Ko je bila v zahodni Evropi velika večina prebivalstva že pismena, je bilo med njenimi kolonialnimi podložniki le kakih 10 % pismenih.

Ne smemo tudi mimo dejavnikov, ki jih tentativno lahko imenujemo »*moralne*«. Ni dvoma, da so velike evropske ekspanzije — kot tudi dandanašnjega evropocentrizma — Evropejci moralno opravičevali, ker so bili prepričani v večvrednost svoje krščanske religije. Tako so misijonarili in bili povzročitelji prozelitizma⁷ s tako vnemo, kakršne privrženci drugih religij niso poznali. Morda je bolje reči: take vneme niso mogli izraziti, ker je tudi za misijonarsko vnemo stala Evropa s svojo premočjo. Med motivacije za prodor Evrope v svet moramo vsekakor šteti tudi napor, da bi prebivalce neevropskega sveta spreobrnil k »pravi veri«. Mnogi Evropejci so »evropeizirali« svet iz religioznih nagibov. Religiozna miselnost je sicer res prežemala zlasti zavest evropskega srednjeveškega človeka, vendar je bila misijonarska vnema živa posebno v obdobju velikih odkritij in v marsičem je ostala živa do danes. Evropsko krščanstvo — tudi po razdoru, ki ga je povzročila reformacija oziroma že razkol med Rimom in Bizancem — je vedno težilo k univerzalnosti. V prepričanju, da mora pravi vernik božji nauk posredovati vsem ljudem, da je »evangelizacija« sveta nekaj nujnega in skorajda zakonitega, je bilo delo krščanskega prozelitizma izredno pomemben dejavnik evropskega prodora v svet. Viri evropocentrizma se nahajajo tudi v tej zavesti, ki sloni na prepričanju o krščanstvu kot univerzalni »verski modi« sveta; ki sloni torej na krščanski verski ekskluzivnosti.

Ne smemo pa naštetih dejavnikov pozabiti povezovati s temeljnim motivom evropskega prodora v svet: z željo za večjim bogastvom in vladanjem nad drugimi, to je z *imperializmom*.

⁷ Prozelit (iz grškega izraza προσηλυτισμός, prosēlitōs, pri Hebrejcih pomeni človeka, ki bi prešel na židovski »zakon«) je izraz za nekoga, ki sprejme novo vero in jo širi.

Celo v križarskih vojnah v XI. in XII. stoletju, ki so privrele iz religiozne napadalnosti srednjeveške Evrope, so vidni gospodarski razlogi povsem imperialistične narave. Želja za »lahkim« plenom, dogodivščinami, ki so tako lepo nagrajene z ropanjem itd., to so bili motivi, ki pa so jih prekrivali z vzvišenimi moralnimi gesli.

Evropski prodor v svet je bil možen, ker se pač »preostali svet« Evropi ni mogel upreti. Zunajevropski svet ni živel le v gospodarsko manj učinkovitih formacijah, marveč tudi v dokaj zaprtem civilizacijskem krogu. To zaprtost je na primer izražalo prepričanje, da je njihov svet edini svet. Tudi zato niso neevropska ljudstva razumela, kakšna sila se je sprožila proti njim z evropskim imperializmom. Prav to pa so Evropejci v polni meri lahko izkoristili. Med prvimi so namreč spoznali, da njihov svet ni edini svet.

V obdobju kolonializma se je prednost Evrope pred preostalim svetom še povečala. *Kolonializem* je bil nekakšen *kumulacijski učinek* evropske premoči. Na premoč kolonizatorjev nad koloniziranimi glede kumulacijskega učinka kaže na primer podatek, da se je v zadnjih sto letih (od 1870 do 1970) bruto proizvod na prebivalca povečal v neevropskem svetu od 160 na 270 dolarjev, v Združenih državah Amerike pa od 550 na 4,900 dolarjev. Poglobile so se razlike v moči in to danes imenujemo »prepad med razvitimi in nerazvitimi državami«, gre za Evropo in njene »podaljške« ter neevropski svet.

Razpad svetovnega kolonialnega sistema, sistema, ki je bil najvidnejši odsev neenakopravnosti med Evropo in preostalim svetom, ni mogel preseči tega prepada, tega zgodovinsko ustvarjenega »neskladja«. Narobe, danes doživljamo, da se še pogloblja, kar je vsekakor eden od temeljnih problemov sodobnega sveta. Hkrati pa je to tudi še vedno pomemben vir evropocentrizma.

c) *Evropa in enotnost sveta*

Neverjetno podobni sistemi vladavine in izkoriščanja so se uveljavili, kamorkoli je segla evropska ekspanzija, in sicer ne glede na tekmovanje med evropskimi kolonialnimi silami.

Pax Europa je bil prav tako uniformen in uniformirajoč kot nekdanja *Pax Romana*, ki so ga Rimljani uveljavili v Sredozemskem bazenu. In znotraj tega »miru« se je izoblikovala enotnost sveta.

Zdelo se je, kot da se svet premika k enotni kulturi in civilizaciji, kakršni sta se zgodovinsko izoblikovali v Evropi. Evropska gospodarska superiornost ni pomenila le velikanskega prestiža za njeno kulturo. Vladajoči sloji v kolonializiranih ali drugače podrejenih deželah so se skušali v ta »prestiž« vključiti tudi z akulturacijskimi pritiski. To naj bi bila kulturna vsebina razrednega interesa in nekakša razredna povezava v mednarodnem merilu vladajočih slojev v kolonialnih metropolah in v kolonializiranih deželah. Vladajoči sloji v kolonijah so bili prepričani, da jih bodo obravnavali kot belce, če se bodo obnašali kot belci. V francoskih kolonijah je bila ta obljuba najbolj neposredna in implicitna. Ko pa so akulturirane elite ugotovile, da niso postale enakovredne Evropejcem, čeprav so se skušale asimilirati in so asimiliranca kolonialne oblasti rade opremile s formalnim državljanstvom metropole, je nastopila ena od bistvenih kontradikcij kolonialnega sistema sploh. To »od-

kritje« ni povzročilo le ogorčenje, marveč je poleg objektivnih dejavnikov razpada kolonialnega sistema največ prispevalo k zaletu antikolonialnih gibanj.

V Evropi so nastajale tudi nove ideje, posebno politične, ki so se z evropsko ekspanzijo razširile na ves svet. Posebnega pomena so bile prav politične ideje, ki so ustvarjale svetovno enotnost. Ni šlo pa samo za ideje, ki so bile ideološki okvir kapitalizma. Razširile so se tudi ideje nastale v Evropi — kar je še posebno pomembno danes —, ki doktrinarno ideološko zanikajo kapitalizem. Evropske socialistične ideje in marksizem so postali ideološki okvir dekolonizacije.⁸ To je postalo zlasti pomembno tedaj, ko je kolonializem doživel svojo negacijo s tem, da je kolonialni sistem razpadel. Socialistične ideje — posebno ideje znanstvenega socializma — so v Evropi pomenile preseganje kapitalizma, njegovih družbenih krivic in napak; podoben učinek so lahko imele na kolonializem. Skratka: Evropa je, ko je ustvarjala svetovno enotnost s kolonialno ekspanzijo, vgradila v to ekspanzijo tudi njeno negacijo.

Iz evropske izkušnje, evropske civilizacije in kulture se je torej navdihovalo vse človeštvo. Posebno pomembno je, da je Evropa ustvarila temelje za čisto nov način in tempo splošnega razvoja s svojo tehnološko premočjo, kakršna se je vedno bolj uveljavljala prav v obdobju kolonializma. Industrijska proizvodnja in nastajanje »industrijske družbe« z visoko produktivnostjo dela — to so evropski rezultati, ki so se prek kolonializma projicirali tudi na preostali svet.

Evropska hegemonija v svetu je bila videti ob koncu XIX. in v začetku XX. stoletja trdna in trajna. Bilo je dokaj ukoreninjeno prepričanje, da bo ta relativno majhen košček sveta igral še dolgo prvo vlogo v svetovni politiki, v gospodarstvu, kulturi in sploh v javnem življenju. Štiri stoletja evropskega kolonializma so se zdeli dovolj trden temelj, na katerem se bo evropsko gospodarstvo nadaljevalo.

Toda temu ni bilo tako. Evropska premoč je začela doživljati zaton že okoli leta 1880 ali 1890 z vstopom Združenih držav Amerike med velike sile. Prva svetovna vojna, ki so jo nekateri imenovali veliko evropsko »državljansko vojno«, je bila prva prelomnica in odločilni čas evropske prevlade. Bila je razbita enotna fronta kolonialnih sil; čeprav je tudi prej prihajalo do kolonialnih sporov in tekmovanja, je bila tokrat demonstracija evropske nenetnosti očitna tudi koloniziranim ljudstvom. Evropske kolonialne sile so celo vabile neevropske vojake, naj bi se bojevali v njeni »državljanski vojni«. V tem je bila zlasti dejavna Francija, ena največjih kolonialnih sil.

Skoraj vse XIX. stoletje so kolonialne sile kazale podobnost v kolonialnem početju in pri ustvarjanju enotnosti sveta. S prvo svetovno vojno so se stvari spremenile in zasejano je bilo seme upora, utemeljena je bila antikolonialna revolucija, čeprav po prvi svetovni vojni še ni prišlo do popolnega razpada svetovnega kolonialnega sistema. Z drugo svetovno vojno je evropski svetovni hegemonizem doživel resnični zaton. Druga evropska »državljanska vojna« — kot se je zopet kazala koloniziranim ljudstvom — ni pustila več Evropi dovolj moči, da bo obvladala ogromen kolonialni prostor.

⁸ Več o tem v knjižici S. Južnič: *Socializem in države v razvoju* — Ljubljana: Komunist, 1969.

Dekolonizacija je eden od najbolj revolucionarnih preobratov v zgodovini. V tem pogledu prav gotovo še ni dovolj trdno vtisnjena v evropsko zgodovinsko zavest.

d) Vprašanje evropske premoči danes

Kljub temu da je dekolonizacija velika prelomnica v zgodovini človeštva, pa se še vedno postavlja vprašanje, ali pomeni tudi *konec »evropeizacije« sveta.*

Evropska hegemonija je po drugi svetovni vojni postala pravzaprav preteklost, vendar je vprašanje, ali je ta preteklost »mrtva«. Vpliv »evropeizacije« sveta je ostal v marsičem trajen. Zlasti ne smemo pozabiti, da sta tudi dve supersili, ki imata največjo gospodarsko in drugo moč v sodobnem svetu — Sovjetska zveza in Združene države Amerike »evropski« sili v civilizacijskem pogledu.

Povedati pa moramo, da formalno politično konstituiranje »novih držav« na razvalinah kolonialnih imperijev še ne pomeni popolnega zanikanja kolonializma in njegove dediščine. Ne gre le za to, da deluje tako imenovani neokolonialistični dejavnik: povezanost nekdanjih kolonij s prevladajočim gospodarstvom metropol in neenako pravno vgrajenostjo v svetovni gospodarski sistem. Gre tudi za to, da so »nove države« nastale na specifičen način, kot kolonialna sinteza, to pomeni, da so v svojo lastno državnost vgradile elemente kolonialne dediščine. »Evropeizacija« sveta je bila v marsičem uspešna. Številne vrednote, ideologije, gesla in ne le utemeljevanje gospodarskih sistemov so ostali tudi po dekolonizaciji. V tem je njena dialektika in njeno omejevanje v smislu ločitve od Evrope, ki je ustvarila svetovno enotnost.

Čeprav je Evropa izgubila svetovno hegemonijo, je v obdobju svoje premoči s premočjo in akulturacijskimi učinki vsilila dokajšnjo trajnost svoje dediščine. Vplivala je na neenakomerno razvitost sveta, njen vdor v svet pa je utemeljil današnji svet gospodarskih prepadov med razvitimi in nerazvitimi in imperativno nujnost, da nerazviti, če hočejo postati enakopravni člani enotnega sveta, ki ga je Evropa zgradila, morajo ubrati svoja pota. Med temi je bila tudi zahteva po svoji lastni zgodovini kot bistvenemu delu zavesti o samobitnosti.

Udeležba delavcev dežel v razvoju pri odločanju v podjetjih

(Dosedanji razvoj in tendence)

Značilnost povojnih družbenoekonomskih dogajanj in preobrazb v svetu je splošna težnja, da se uresniči kar najbolj neposredno in stvarno sodelovanje delavcev v procesih upravljanja ter usmerjanja gospodarskih in širših družbenih tokov. V domala vseh predelih sveta in v različnih družbenoekonomskih ter političnih sistemih obstajajo danes številne oblike in načini udeležbe in vpliva delavcev pri upravljanju in kontroli podjetij.

Uresničevanje že davno porojenih idej in progresivnih teženj delavskega razreda k osvobajanju dela, demokratizaciji, humanizaciji in radikalnemu spreminjanju družbenih odnosov v proizvodnji in delitvi postaja vse bolj ekonomski, družbenopolitični in pa tudi znanstveno-tehnološki imperativ. Aktualni vidik te tradicionalne zahteve je močno poudarjen tudi v čedalje večji nevarnosti, ki grozi delavskemu razredu od dominacije kapitala korporacij in multinacionalnih družb, oblasti tehnokratske elite in naskokov birokratsko-etatskih sil.

Seveda pa bi bila trditev, da je »samoupravna« tendenca v obstoječem sistemu in praksi zapletenih in razvejenih odnosov v svetu že prevladujoča, skrajnje pretirana in znanstveno netočna. Še manj bi ustrezalo stvarnosti, če bi delavske svete, tovarniške odbore in podobne organe, prek katerih delavci v posameznih deželah zagotavljajo svoj vpliv, poistovetili z instrukcijami razvitega delavskega samoupravljanja, ki temelji na podružbljenih proizvodjalnih sredstvih. Toda tudi v teh rudimentarnih in še močno nedodelanih oblikah udeležbe delavcev pri upravljanju podjetij je moč ugotoviti ali vsaj zaslutiti elemente vsesplošnega in avtentičnega svetovnozagodovinskega procesa, ki se že dolgo in z mnogo težav razvija pod geslom: »Tovarne delavcem!« Dejanski rezultati in učinki praktičnega uresničevanja teoretičnih zasnov in programskih zahtev pa so bili vedno odvisni zlasti od narave lastnine, od stanja odnosov temeljnih družbenih sil, od idejnih teženj in organiziranosti delavskega — zlasti sindikalnega — gibanja.

V povojnem obdobju so v več desetinah držav začeli ustanavljati posebne organe oziroma telesa, prek katerih skušajo delavci uveljaviti svojo udeležbo in družbeni vpliv na posle upravljanja in odločanja — in sicer v državnem (javnem), mešanem kot tudi v zasebnem sektorju gospodarstva. To

ni značilno samo za nekatere industrijsko razvite dežele Evrope; tudi dežele v razvoju so vključene v ta resnično vsesplošni družbenozgodovinski proces. V novjšem času, zlasti pa v zadnjem desetletju, je ustanavljanje in postopno širjenje teh institucij značilnost družbene preobrazbe več kot dvajsetih dežel v razvoju. Seveda pa je evolucija idej in izkušenj delavskega samoupravljanja ter udeležbe pri upravljanju in odločanju zelo dinamična in raznolika. Različni so tudi cilji in ideološki prijemi; v razvojne politike posameznih dežel je ideja delavske udeležbe vpletena na različne načine; pobudo za uvajanje institucije participacije delavcev dajejo vlade, sindikati ali pa politične stranke, v nekaterih primerih pa so iniciatorji delavci sami; udeležbo delavcev uvajajo z zakoni ali pa z dogovori med zainteresiranimi partnerji; predpise, ki urejajo to snov izvajajo ponekod samo v enem ali pa v nekaj sektorjih gospodarstva, v nekaterih primerih pa na vseh področjih gospodarskega in družbenega življenja. Značilno je tudi to, da postajajo koncepti in praksa delavskega samoupravljanja in udeležbe pri odločanju vse pogostejše del procesa korenite preobrazbe dosedanjih družbenih odnosov v proizvodnji in delitvi. V drugih deželah si spet prizadevajo, da bi uvedene institucije delavske udeležbe inkorporirali v obstoječe sisteme družbenih in »industrijskih« odnosov, ne da bi spremenili njihovo naravo in družbeno vsebino. Končno obstaja velika raznolikost tudi v položaju, strukturi in funkciji organov in teles, prek katerih delavci sodelujejo in vplivajo na proces upravljanja in odločanja.

Donedavni razvoj in tendence udeležbe delavcev v upravljanju in odločanju so sprožili veliko zanimanje ne samo akademskih in profesionalnih krogov, pač pa tudi nekaterih vlad, delavskih, delodajalskih in drugih organizacij in institucij. Idejni koncepti, praktični rezultati in izkušnje udeležbe delavcev so postali v novjšem času predmet številnih razprav in diskusij v nacionalnih in mednarodnih razsežnostih.

Za razvoj Mednarodne organizacije dela je na primer značilno to, da se postopno, v zadnjem desetletju pa vse bolj intenzivno vključuje v področje udeležbe delavcev pri odločanju v podjetjih. Izhodišče za to je ugotovitev in ocena, da je 1. »usmeritev na udeležbo delavcev postala svetovni fenomen, ki se ga ne da zanikati«, in 2. da so »oblike, ki jih uvajajo ali jih iščejo širom po svetu, neizmerno raznovrstne«.¹

Debata, ki se je na lanskoletnem zasedanju Mednarodne organizacije dela (1975) razvila ob poročilu generalnega direktorja Mednarodnega urada dela, je kazalec posebne vrste o novjšem razvoju in tendencah k udeležbi delavcev pri odločanju kot pomembnem dejavniku družbenoekonomskih procesov — zlasti v deželah v razvoju.²

¹ Glej osnutek dokumenta, ki ga je pripravil Mednarodni urad dela za simpozij o udeležbi delavcev pri odločanju (Oslo, 20.—30. avgusta 1974), Labour-Management Relations Series, No. 48.

Na tem mednarodnem zboru je bilo med 176 udeleženci iz 51 držav in med 23 opazovalci največ predstavnikov iz dežel v razvoju. Podobne ocene so bile izrečene tudi na drugih mednarodnih posvetih, na primer na mednarodnem seminarju o udeležbi delavcev pri odločanju (december 1969), ki ga je organiziral Mednarodni urad dela v sodelovanju z jugoslovansko vlado.

² Neposredno pobudo za obravnavanje stanja in vloge udeležbe delavcev pri odločanju je dal generalni direktor Mednarodnega biroja dela, ko je v svojem poročilu ugotavljal, da »največjih problemov s področja dela ni mogoče reševati brez udeležbe delavcev«. Veliko število delegatov iz dežel v razvoju je to njegovo misel podprlo ter opozorilo na praktične dosežke ter uspehe na tem področju.

Uvajanje in razvoj institucije delavske udeležbe pri upravljanju in odločanju v podjetjih postaja vse bolj integralni del programov za družbenoekonomske preobrazbe v deželah v razvoju.

Za družbeno-ekonomske spremembe v *Alžiriji* so značilna prizadevanja, da razširjajo in izpopolnijo delavsko upravljanje; začetne oblike upravljanja se pojavijo že jeseni leta 1962, ko so kmetijski delavci izvolili upravne odbore na zapuščenih posestvih pobeglih kolonov. Kasneje so z znanimi »marčnimi dekreti« iz leta 1963 (ki so bili izpopolnjeni in razširjeni v obdobju 1968-69) dobili neposredni proizvajalci pravico do upravljanja proizvodnih sredstev prek naslednjih organov: splošne delavske skupščine, delavskega sveta in upravnega odbora. Alžirska ustava iz leta 1963 daje pravico do organiziranosti v sindikatih, pravico do stavke in pravico delavcev do udeležbe pri upravljanju podjetij. V zadnjem času se vloga in funkcija delavskih predstavništev razširja tudi na druga področja gospodarstva in družbenega življenja. V »socialističnih podjetjih«, ki spadajo v javni (družbeni) sektor, so osnovali tri kolegijske organe upravljanja: upravni svet, v katerem so generalni direktor, njegovi glavni pomočniki in po dva izvoljena predstavnika delavske skupščine; delavska skupščina, katere člane volijo delavci podjetja; in stalni odbori, v katerih so zastopani tudi delavci. Pomembno je to, da se je bistveno zvečala vloga delavske skupščine tudi na tistih področjih, ki so bila do nedavnega v izključni pristojnosti državnih organov in njihovih predstavnikov (npr. načrtovanje, organizacija podjetja, dohodki delavcev, personalna vprašanja itn.). Za proces decentralizacije in demokratizacije alžirskega družbenoekonomskega in političnega življenja je značilen tudi ukaz z dne 18. januarja 1976, na podlagi katerega se preoblikujejo komune v »temeljno celico države, nacije in revolucije«. Organom komune, v katerih imajo vidno mesto predstavniki državljanov in proizvajalcev, so zaupane velike pristojnosti na vseh področjih družbenega življenja.

V *Indiji* so prizadevanja za širjenje in utrjevanje udeležbe delavcev pri upravljanju podjetij sestavni del »novega ekonomskega programa«, ki je oblikovan v dvajsetih točkah in ga je centralna vlada predložila 1975. leta. V skladu s tem dokumentom je indijska vlada oktobra 1975 izoblikovala načrt za participacijo delavcev v industriji, v katerem je predvideno, da mora v sleherni industrijski enoti, ki zaposluje več kot 500 delavcev, delodajalec ustanoviti oddelčne svete in združene svete na ravni celotnega podjetja. Vlada se je zavedala tega, da mora biti načrt tako gibek, da bodo različice svetov ustrezale lokalnim razmeram. Ker oblike participacije v nekaterih enotah v različnih vejah industrije že delujejo, zlasti v javnem sektorju, je vlada sodila, da bo najbolje, če prepusti pobudo vodstvu, da le-to poišče najbolj ustrezno obliko participacije delavcev, tako, ki bo najbolj prilagojena naravi vsake enote. Ti sveti so po svoji naravi dvopartitni in jih sestavlja enako število predstavnikov delodajalcev in delavcev. Načrt je nadalje določil, da delavski odbori, ki jih je predpisal zakon o sporih v industriji iz leta 1947, delujejo še naprej. Sodeč po časopisnih poročilih, je večina podjetij v javnem sektorju že ustanovila svete in tudi zasebni sektor je pokazal dovolj zanimanja za ta načrt. Prav tako organizirajo izobraževalne programe, ki so prirejeni izvedbi načrta. Nacionalna skupščina predstavnikov javnih podjetij, ki je bila 14. in

15. aprila 1976 v New Delhiju, je priporočila, »naj bi vodstveni kadri in delavci sprejeli udeležbo pri upravljanju kot splošno vodilo«. Stališče delavcev do načrta (z izjemo Vseindijskega sindikalnega kongresa) je bilo sorazmerno ugodno.³

Širjenje in utrjevanje udeležbe in vpliva delavcev v podjetjih je tudi sestavni del sedanjih družbenoekonomskih procesov v *Sri Lanki*. Udeležba delavcev se uresničuje skoz dve instituciji, ki sta bili uvedeni že leta 1970-1971: 1) sveti zaposlenih in 2) posvetovalni odbori. Ustanovitev svetov zaposlenih v organizacijah v javni lastnini temelji na listini, ki jo je vlada sprejela avgusta 1970. leta. Ustanovna lista je »zaposlenim zagotovila sodelovanje v vodstvu družb in drugih podjetij, katerega končni cilj je uvedba sistema samoupravljanja«. Do oblikovanja posvetovalnih odborov v vladinih oddelkih je prišlo po odločitvi vlade avgusta 1970. leta. »Kabinet je odločil, naj se ustanovijo posvetovalni odbori v vseh oddelkih vlade . . . in v vseh odborih in državnih družbah« (vključno s centralno banko, nacionaliziranimi bankami, univerzami itd.). Prvi svet zaposlenih so ustanovili septembra 1970 pri Cejlonskem transportnem odboru — nato so mu v letu 1970 sledile še druge — industrijske družbe. Danes je v podjetjih v državni lastnini in v storitvenem sektorju ustanovljenih 212 svetov (ki štejejo 2243 članov in zastopajo 134.457 zaposlenih).⁴

Uvajanje sistema delavskega upravljanja v pogojih svojevrstne socializacije proizvodnih sredstev je ena bistvenih značilnosti današnjih družbenoekonomskih procesov v *Peruju*. Po celi vrsti družbenih reform so v peruanska podjetja uvedli upravne organe, v katerih imajo delavci pomembno vlogo pri reševanju vseh temeljnih vprašanj življenja in dela. Koncept družbene lastnine, na kateri so zasnovane sedanje oblike udeležbe delavcev v upravljanju, je vsekakor eden izmed izvirnih in avtentičnih poskusov, da bi delavsko upravljanje pospešili in razširili. Zlasti so pomembna prizadevanja, da bi vzpostavili in utrdili neposredno udeležbo delavcev ter njihov vpliv na procese upravljanja in odločanja.

Tudi v nekaterih drugih državah Latinske Amerike (npr. v *Venezueli*, *Boliviji*, *Kolumbiji* itn.) so uvedli oblike udeležbe delavcev, čeprav imajo ti pretežno le posvetovalni značaj.

Tudi v vrsti afriških držav je uvedena udeležba delavcev pri upravljanju, ki je tesno povezana z družbenimi preobrazbami in prizadevanji za gospodarski in družbeni napredek. V Tanzaniji je na primer uvajanje delavskih svetov, izvršilnih odborov in odborov direktorjev eden izmed konkretnih ukrepov za reformiranje podedovane družbenoekonomske in politične strukture. Znana predsedniška okrožnica št. 1 iz leta 1970 posebej poudarja nujnost, da se po tej poti poveča splošna zainteresiranost delavcev za proizvodne in družbene procese ter da se s tem dosežejo ugodni rezultati na ekonomskem in družbenem področju. Smisel uvajanja delavskih svetov je »pospeševanje industrijske demokracije v pogledu gospodarskih funkcij podjetij in pa v tem, da prevzemajo delavci večjo in neposredno odgovornost za proizvodnjo. Z drugimi besedami, namen novih delavskih svetov in ponovno vzpostavljenih izvršilnih odborov in odborov direktorjev je v tem, da s povečano učinkovitostjo in

³ Glej: K. C. Sethi, *Nove težnje v participaciji delavcev*, Indian Institute of Management, Calcutta, Maj 1976.

⁴ Glej poročilo o participaciji delavcev v upravljanju v *Shri Lanki* (National Institute of Management, Colombo, december 1975).

kvaliteto dela naših javnih podjetij prispevajo k splošni blaginji našega ljudstva.«

V *Zairu, Tuniziji, Kamerunu* in v nekaterih drugih deželah so z zakonom ustanovili organe, v katerih imajo delavci v glavnem posvetovalno funkcijo v zadevah upravljanja podjetij. V *Arabski republiki Egipt* je bilo določilo o delitvi dobička ter o skupnem vodstvu podjetij eden reformnih ukrepov, ki so jih sprejeli julija 1961. Namen dekretov o nacionalizaciji je bil v tem, da se organizira in utrdi novi družbeni red, ki bo zasnovan na javnem sektorju in v katerega so vključeni najbolj pomembni sektorji gospodarstva, kot so rudarstvo in težka industrija, banke, zavarovalnice, uvozna in izvozna podjetja, prevoz in javne službe. Oba ukrepa sta po zakonu uvedena v vsa zasebna in javna podjetja, razen v tista, kjer delujejo le posamezniki. Ustava Arabske republike Egipta v svojem 2. členu določa tudi predstavništvo delavcev in kmetov v vseh političnih institucijah dežele — in to predstavništvo ne more biti manjše kot 50 % vseh članov. Splošna konferenca Arabske socialistične unije, ki se je zbrala julija 1975, je to pravico delavcev in kmetov potrdila in jo ocenila kot temeljni kamen za razvoj demokracije.⁵

Dosedanjih izkušenj in dosežkov pri uresničevanju udeležbe delavcev pri odločanju v podjetjih dežel v razvoju doslej niso temeljito in vsestransko proučevali. Vendar pa lahko že na podlagi tega, kar nam je znano, sklepamo, da se koncepti in praksa v nekaterih deželah odlikujejo po izvirnih prijemih, ki ustrezajo specifičnim pogojem in razmeram družbenoekonomskega in političnega razvoja. Pojavljajo se seveda tudi nekateri zapleteni problemi, ki v mnogih primerih še vedno niso do konca razrešeni (npr.: odnos med delavskim samoupravljanjem oziroma udeležbo delavcev pri upravljanju ter strukturo lastnine proizvodnih sredstev; vloga in mesto sindikata; pripravljanje in usposabljanje delavcev za izvrševanje upravljaljskih funkcij; odnosi med različnimi ravninami odločanja; razlika med normativnimi določili in družbeno stvarnostjo; problem učinkovitosti udeležbe delavcev; odgovornost delavcev za izvajanje upravljaljskih funkcij; udeležba delavcev v ustvarjanju in delitvi dohodka; vpliv udeležbe delavcev na učinkovitost upravljanja in produktivnost dela; vpliv udeležbe delavcev na medčloveške odnose v kolektivih podjetij; vprašanje motiviranosti delavcev za udeležbo v procesu upravljanja in odločanja, itn.).

V nekaterih deželah, kjer so oblike in načini udeležbe delavcev v praksi najbolj razviti, se zastavlja problem, kako na novih temeljih — postopno ali radikalno — preobraziti celotni družbenoekonomski sistem. To vprašanje je povezano tudi z možnostjo, da se razširi vpliv delavcev na vsa področja družbenega življenja, vključno s politično strukturo.

Osnovna zamisel mednarodnega komparativnega raziskovanja udeležbe delavcev v deželah v razvoju

V novejšem času sta delavsko samoupravljanje in udeležba v odločanju v središču širšega in globljega proučevanja znanstvenih in akademskih krogov dežel v razvoju. V zadnjih letih je izšla o tem cela vrsta monografskih študij (npr. v Alžiriji, Indiji, Peruju itd.). Tudi jugoslovanska teoretična in znan-

⁵ Glej poročilo o participaciji delavcev v upravljanju v Egiptu (maj 1976).

stvena misel ni usmerjena le k socialističnemu samoupravljanju, marveč tudi k evoluciji fenomena udeležbe delavcev, ki je vse bolj značilna rdeča nit družbenoekonomskih procesov v deželah v razvoju.

Kljub temu pa doslej ni prišlo do znanstvenoraziskovalnih projektov, ki bi na komparativni podlagi in na temelju enotne metodologije težili k analitično-sintetičnemu — in ne le deskriptivnemu — prikazu udeležbe delavcev pri upravljanju v deželah v razvoju. Do danes še ni bila izdelana interdisciplinarna teorija delavskega samoupravljanja in udeležbe pri upravljanju, ki bi bila zasnovana na obstoječi praksi v globalnih razmerjih. Največji del raziskav je bilo naravnanih h konceptom in praktičnim dosežkom delavske participacije v posameznih industrijsko razvitih zahodnih državah. Razvoj udeležbe delavcev v deželah v razvoju je bil le redkokdaj predmet sistematičnega in poglobljenega proučevanja. Skoraj edina izjema je komparativna študija o udeležbi delavcev pri upravljanju, ki ga je izdelal Mednarodni inštitut za proučevanje dela v Ženevi (od dežel v razvoju sta v tej študiji zajeti Indija in Jugoslavija). Obstajajo sicer nekateri komparativni pregledi, ki jih je za mednarodne zbere pripravil Mednarodni urad dela in ki vključujejo tudi prikaz razvoja udeležbe delavcev pri odločanju v deželah v razvoju (npr. predlog dokumenta za tehnični sestanek o udeležbi delavcev pri odločanju, ki je bil novembra 1967. leta v Ženevi — kot tudi za že omenjeni simpozij o delavski participaciji, ki je bil v Oslu avgusta 1974. leta).

Po drugi strani pa tudi v gospodarskih in družbenopolitičnih krogih dežel v razvoju že dalj časa opozarjajo na nujnost, da se začne fenomen udeležbe delavcev pri upravljanju proučevati v okviru sodobnih družbenoekonomskih sprememb. Izredno pomembno je namreč vprašanje, v kolikšni meri lahko neposrednejše in bolj stvarno sodelovanje delavcev v gospodarskem in družbenem razvoju prispeva k intenzivnejšemu in učinkovitejšemu razvoju in napredku dežel v razvoju. Pri tem pogosto opozarjajo na nujnost, da se vzpostavljajo in razvijajo izvirne zasnove udeležbe delavcev, ki bodo kolikor se le da prilagojene dejanskim razmeram in potrebam dežel, ki gredo po novih poteh družbenih preobrazb. Zanimanje za rezultate in izkušnje na tem področju kažejo ne le razvite dežele, marveč predvsem dežele v razvoju.

In prav iz teh znanstvenih in družbenih potreb in ciljev je nastala zamisel o mednarodnem komparativnem raziskovanju, v katerem bi delavsko samoupravljanje in udeležbo pri odločanju obravnavali kot dejavnik družbenih sprememb in ekonomskega napredka dežel v razvoju. Idejo o tem raziskovalnem projektu, ki bi ga uresničili ob sodelovanju zainteresiranih institucij in organizacij dežel v razvoju, so prvokrat predstavili mednarodni javnosti na IV. konferenci šefov držav in vlad neuvrščenih držav (Alžir, septembra 1973). Jugoslovansko pobudo, ki so jo dali fakulteta za politične vede univerze v Beogradu in jugoslovanski sindikati, da bi začeli z raziskovanjem na področju samoupravljanja in participacije delavcev v deželah v razvoju na mednarodni ravni, so najprej sprejeli alžirski sindikati in indijski inštitut za upravljanje v Kalkuti. Kmalu potem je dobila široko podporo znanstvenih in raziskovalnih ustanov in organizacij (tako vladnih kot drugih) v številnih deželah v razvoju. Od vsega začetka so pri tem poudarjali znanstvene cilje kot tudi družbeno pomembnost tega mednarodnega raziskovanja. Ta projekt naj bi posredoval analize in uspešnost sedanjih koncepcij in praktičnih izkušenj v delavskem samoupravljanju in participaciji v različnih družbenih, ekonomskih in političnih

razmerah. Generalni mednarodni projekt posebej poudarja, »da je izrečni cilj študije v tem, da jo bodo izvajali na način, ki bo imel praktično vrednost za spodbujanje prizadevanj za izboljšanje in razširitev delavskega samoupravljanja in participacije kot dejavnika družbenih sprememb in ekonomskega napredka v deželah v razvoju«.

Prva med specializiranimi institucijami in organizacijami v drugih deželah ki je pokazala zanimanje za ta načrt mednarodne raziskave — in tudi pripravljenost za neposredno pomoč — je bil Mednarodni inštitut za družbene študije v Haagu na Nizozemskem; to je visokošolska in raziskovalna ustanova, katere raziskovalni in učni programi pokrivajo tudi področje dežel v razvoju. Mednarodni inštitut za proučevanje dela v Ženevi je tudi izrazil pripravljenost, da podpre predlagano mednarodno raziskovalno dejavnost, pa tudi predstavniki Mednarodnega urada dela so ob mnogoterih priložnostih podprli ta načrt.

Osnovno zamisel o mednarodnem raziskovanju so predstavili na številnih mednarodnih srečanjih, kot na primer na simpoziju o udeležbi delavcev pri upravljanju (Oslo, avgusta 1974), na mednarodni »okrogli mizi« o participaciji in samoupravljanju, ki jo je sklicala Mednarodna zveza za politične znanosti (Dubrovnik, september 1975) in na svetovnem simpoziju o družbenih posledicah nove gospodarske ureditve (Ženeva, januar 1976). Ta srečanja so bila lepa priložnost za izpopolnjevanje zamisli in ciljev mednarodnega raziskovalnega projekta in za ustvarjanje stikov ter izmenjavo mnenj, za kar so bili še posebej zainteresirani predstavniki dežel v razvoju.

Po obsežnih in temeljitih pripravah je bil v Portorožu v Jugoslaviji (od 17. do 21. maja 1976) prvi sestanek mednarodnega projektne sveta, na katerem so sodelovali predstavniki zainteresiranih institucij iz Alžirije, Arabske republike, Egipta, Bangladeša, Indije, Malte, Peruja, Shri Lanke, Tanzanije in Jugoslavije (kot opazovalci so sodelovali še predstavniki institucij iz Gvajane, Iraka in Mehike); posebej so bili povabljeni predstavniki Mednarodnega inštituta za družbene študije, kot gostje pa predstavniki Mednarodnega inštituta za proučevanje dela (Ženeva) in predstavniki jugoslovanskih znanstvenih in družbenih institucij.

Prvi sestanek mednarodnega projektne sveta je bil posvečen proučevanju in opredeljevanju glavnih ciljev in usmeritev načrtovanega mednarodnega komparativnega raziskovalnega projekta. Ko je bilo prebrano poročilo o delu mednarodnega pripravljalnega odbora⁶, so udeleženci sestanka glavno pozornost posvetili razpravi o temeljni teoretični in metodološki koncepciji mednarodne raziskave, ki je razčlenjena v generalnem mednarodnem projektu ter v projektih za glavne faze raziskovanja.

Glede na določila splošnega mednarodnega projekta lahko v njem sodelujejo vse dežele v razvoju. Kriteriji, po katerih se ravna projektni svet, ko vabi dežele v razvoj k sodelovanju, so naslednji:

- da ima dežela organiziran sistem delavskega samoupravljanja ali delavske participacije;
- da je delavsko samoupravljanje ali delavska participacija del vladnega programa, programa političnih strank ali sindikatov;

⁶ V mednarodnem pripravljalnem odboru so bili predstavniki Alžirije, Indije, Peruja in Jugoslavije — kot redni člani — in predstavniki IISS (Mednarodnega inštituta za družbene študije — Haag) kot gostje.

— da obstajajo v deželi ustrezne institucije za proučevanje, raziskovanje in izobraževanje.

Mednarodna komparativna raziskava bo potekala v treh glavnih fazah:

Faza I (1975-1977): pripravljalno delo vključno z oblikovanjem raziskovalnih programov in metodoloških vprašanj — tako na nacionalni kot na mednarodni ravni; vzpostavitev stikov z zainteresiranimi deželami v razvoju; posvetovalna in izobraževalna srečanja; oblikovanje nacionalnih in mednarodnih raziskovalnih odborov; organiziranje dokumentacije in bibliografije; zagotavljanje potrebnih finančnih sredstev za izvedbo tako nacionalnih kot mednarodnih raziskovalnih programov.

Faza II (1977-1979): priprava in dokončna izdelava nacionalnih študij v vsaki od dežel v razvoju, ki so vključene v projekt.

Faza III (1979-1980): priprava in uresničitev vrste primerjalnih študij, ki bodo temeljile na raziskovalnih izledkih nacionalnih študij kakor tudi na drugih hkratnih raziskovalnih dejavnostih in sklepih simpozijev, ki jih bodo organizirali v ta namen.

Poleg teh osnovnih dejavnosti, ki naj zagotovijo cilje projekta, so predvidene tudi nekatere druge dejavnosti, ki so povezane s posameznimi fazami raziskovanja. Dogovorili so se na primer za publiciranje vseh zakonskih predpisov in določil o delavskem samoupravljanju in udeležbi delavcev pri upravljanju in odločanju v deželah v razvoju; za pripravo bralcev, da bodo bolje dojeli teoretične in politične tekste, ki zadevajo vlogo delavskega samoupravljanja in participacije v procesu odločanja v deželah v razvoju; pripravo slovarja pojmov s področja delavskega samoupravljanja in participacije kot procesa odločanja v deželah v razvoju; za ustanovitev dokumentacijskega centra v sleherni izmed držav, ki so vključene v raziskavo, ter za ustanovitev osrednje tovrstne ustanove pri Mednarodnem centru za podjetja v javni lastnini v Ljubljani; za organiziranje posebnih regionalnih in mednarodnih konferenc in seminarjev, ki naj bi se ukvarjali z naslednjimi temami:

- vzgoja delavcev za delavsko samoupravljanje in participacijo (Alžirija);
- sindikati in delavsko samoupravljanje ter participacija v deželah v razvoju (Jugoslavija);
- družbena lastnina in delavsko samoupravljanje ter participacija v deželah v razvoju (Peru);
- indijsko-jugoslovanski seminar o udeležbi delavcev v Indiji in o samoupravljanju v Jugoslaviji — in sicer na podlagi knjige, ki bo govorila o tem predmetu.

Na portoroškem sestanku so tudi predlagali, da bi proučili možnosti za ustanovitev visokošolskega in podiplomskega študija (tečajev), ki bi se osredotočili na vprašanja delavskega samoupravljanja in participacije delavcev v procesu odločanja v deželah v razvoju.

V sklopu generalnega projekta so določili nekatera temeljna metodološka načela, o katerih bodo kasneje nadrobneje in poglobljeno razpravljali in se o njih pogovarjali. Glede na predmet raziskovanja, ki zajema zelo raznolike oblike in fenomene delavskega samoupravljanja in participacije v posamičnih deželah v razvoju, ne bo moč uveljaviti uniformiranega metodološkega postopka, po katerem bi se morale dosledno ravnati vse nacionalne raziskovalne skupine. Važno je le, da obstaja enoten in usklajen teoretični in metodološki pristop, ki bo izhodišče za raziskovanja v nacionalnih okvirih kot tudi na

mednarodni komparativni ravni. Temeljne metodološke predpostavke so razčlenjene glede na glavne faze raziskave.

1. *Metodologija za raziskovalno fazo.* Prva naloga projekta je izdelati splošni pregled obstoječih projektov in prakse samoupravljanja in udeležbe delavcev v deželah, ki sodelujejo v uresničevanju projekta. Da bi zagotovili primerljivost opisnih podatkov, so se dogovorili za skupen način zajemanja poglavitnih spremenljivk. Raziskovalna metoda, ki jo bodo uporabili v tej fazi je predvsem kompilacija in analiza že obstoječih dokumentov; te bi po potrebi dopolnili še nadrobnejši razgovori, ki naj bi izpopolnili te opisane podatke. Metodologijo za to fazo so izdelali kot poseben dokument, ki ga je mednarodni projektni svet sprejel na svojem prvem zasedanju (Prva faza projekta: Proučevanje oblik, namena in značaja delavskega samoupravljanja in participacije v procesu odločanja v deželah v razvoju).

2. *Metodologija za nacionalne študije.* Druga faza raziskovanja bo poglobljena analiza samoupravljanja in participacije v sleherni državi, in sicer na podlagi empiričnega raziskovanja. Raziskovanje bo osredotočeno na tri področja: a) na analizo delovanja in strukture samoupravnih in participativnih ustanov, b) na dobre in slabe izkušnje in, c) na procese ter identificiranje strateških dejavnikov za pospeševanje zamisli in prakse samoupravljanja in participacije. V to fazo bo vključena tudi študija o konkretnih vprašanih in problemih v podjetjih — in to na nacionalni in mednarodni ravni. Uporabili bodo vrsto raziskovalnih tehnik, kot so na primer: analiza vsebine, analiza posameznih pojavov, intervjuji, ankete, posamične študije, statistične analize itd.

3. *Metodologija za mednarodne komparativne študije.* Enotni mednarodni raziskovalni projekt terja ustrezno reševanje vrste temeljnih in praktičnih metodoloških vprašanj, ki so jih opredelili jugoslovanski in indijski strokovnjaki na sestanku v Portorožu (glej dokumente o metodologiji, part I-III).

Po konstituiranju novoizvoljenega mednarodnega projektnega sveta je bil sprejet predlog, da se ustanovi mednarodni koordinacijski komite, v katerem bodo predstavniki Alžirije, Indije, Peruja in Jugoslavije.

Mednarodni raziskovalni projekt »Delavsko samoupravljanje in udeležba pri odločanju kot dejavnik družbenih sprememb in gospodarskega napredka dežel v razvoju«, ki ga bodo izvajali kot integralni del raziskovalnega programa Mednarodnega centra za upravljanje podjetij v družbeni lasti v deželah v razvoju (sedež centra v Ljubljani) je dejansko edinstven po svoji zasnovi, znanstvenih in družbenih ciljih kot tudi po metodoloških prijemih. Prav zaradi tega pričakujejo rezultate tega raziskovalnega projekta vsepovsod z očitno pozornostjo in interesom.

Beograd, 2. VII. 1976

Neuvrščeni o komunikacijski emancipaciji

Ker so pojmi stvar konvencije, ki se utrjuje s tradicijo, prav ta pa se v novejših disciplinah družboslovja šele razvija, ne bo odveč, da na začetku razložimo besedo *emancipacija*. Izraz se najpogosteje uporablja kot sinonim za besedo osvoboditev, to je za proces osvobajanja nekoga od drugega (kar je v obeh primerih lahko tudi večja skupina ljudi, lahko so družbeni razred), in /ali nečesa (neke družbene tvorbe, kot so na primer družbene institucije, tradicije, itd.). V tem smislu je proces emancipacije nujno tudi identifikacija različnosti interesov glavnih protagonistov, konflikt med temi, odpor, napetost, boj in končno razrešitev nasprotja z uvajanjem novih, praviloma naprednejših oblik družbenih odnosov. Vendar v razpravah o emancipaciji preveč radi poudarjajo negativne lastnosti, in pozabljajo na drugo zelo pomembno razsežnost procesa emancipacije — na *razvoj*. Pri obravnavanju katerekoli oblike emancipacijskega procesa (bodisi na ravni odnosov med posamezniki, npr. med moškim in žensko, ali na ravni nacionalne emancipacije), često prihaja do skorajda izključnega osredotočenja na elemente boja, konflikta interesov, se pravi, na destruktivni del emancipacijskega procesa, na rušenje starega in preživelega, pri tem se zanemarljivo pozitivni, konstruktivni del procesa, ki se kaže predvsem v samopotrjevanju skoz preskus lastne moči (kar je življenjsko nujno tako za posameznika kot za nacijo) in v iskanju alternativnih rešitev pomembnih vprašanj. Tako razumljeni proces emancipacije v bistvu pomeni napredek ne le za tistega, ki se bori za lastno osamosvojitve, ampak tudi za tistega, ki se v določenem trenutku zgodovinskega procesa emancipacije pojavlja v vlogi nasprotnika, zaviralca, zoper katerega je objektivno usmerjen vsaj del boja v danem trenutku.

Če to prenesemo na področje obstoječih mednarodnih odnosov, bolj konkretno, na razvoj sodobnega množičnega komuniciranja v svetu, ne bo težko razumeti, zakaj prihaja problem dekolonializacije¹ v središče pozornosti vseh naprednih sil v svetu, še posebej v neuvrščenih deželah. Proces emancipacije se v tem primeru kaže kot zapleten družbeni proces, ki ne le da postavlja pod vprašaj mnoge temeljne premise dosedanjega pojmovanja družbenega razvoja

¹ Čeprav se drugi izraz pogosteje uporablja, je prvi pravilnejši, ker bolj poudarja bistvo problema, to je, da ne gre zgolj za osvoboditev, ampak tudi za možnost lastnega, alternativnega razvoja.

oz. napredka,² temveč je nujen pogoj za uresničitev še drugih oblik emancipacije. Znane so številne trditve uglednih družboslovcev, da tiči v sodobnih sredstvih za množično komuniciranje eden od pglavitnih elementov politične in družbene oblasti oz. moči; dejansko moč v družbi ima tista družbena skupina, ki nadzoruje oz. upravlja osnovna sredstva za množično komuniciranje. Potemtakem je razumljiva vse izrazitejša skrb neuvršenih dežel in dežel v razvoju, da se problemi komunikacijske emancipacije kot bistvenega dela oz. pogoja za družbeno in politično emancipacijo, obravnavajo predvsem z dveh temeljnih zornih točk:

a) v smeri pospeševanja razvoja lastne množično komunikacijske infrastrukture in usposabljanja potrebnih strokovnih kadrov;

b) v smeri razvijanja lastnega pristopa, lastne množično komunikacijske teorije, ki naj bi nudila naprednejše (z vidika družbenih potreb neuvršenih dežel in drugih dežel v razvoju), alternativne rešitve glede razvoja in uporabe sodobnih množično komunikacijskih sredstev, na podlagi katere bi se razvijala tudi ustrezna metodologija raziskovanja te problematike.

Drugače povedano, pred neuvršenimi in drugimi deželami v razvoju je izredno zahtevna naloga, kako uresničiti komunikacijsko emancipacijo, ki se kaže na dveh ravneh: na ravni prakse (a) in teorije (b). Brez dvoma sta ti dve ravni med seboj tesno povezani: uresničitev ene nujno zahteva uresničitev druge. Idealno je, če se istočasno razvijata in med seboj dopolnjujeta oz. korigirata. To se pa v stvarnosti redko dogaja; v konkretnem primeru razvoja množično komunikacijske situacije v neuvršenih deželah in drugih deželah v razvoju je očitno naraščajoče zanimanje za praktično raven, ob tem pa zapostavljanje njenega teoretičnega ozadja. Ker je takšno ravnanje, dolgoročno gledano, škodljivo, je namen pričujočega prispevka, da opozori na nujnost spreminjanja prevladujoče enostranosti, ki gre na škodo razvoja neuvrščeni politiki ustrezni množično komunikacijski teoriji.

Jasno je, da je v večini neuvršenih dežel izrazilo pomanjkanje množično komunikacijske infrastrukture in potrebnih strokovnih kadrov. Novejši podatki ki UNESCO dovolj zgovorno prikazujejo situacijo.³ Potemtakem je logično, da so ti problemi prevladovali na letošnjem mednarodnem strokovnem posvetovanju »Množično komuniciranje med neuvršenimi« (Tunis), in da so osnovna spodbuda za razne oblike medsebojnega sodelovanja in povezovanja, regionalno in drugače, kot načina združevanja svojih dokaj skromnih komunikacijskih zmogljivosti in izkušenj.

Te plati procesa komunikacijske emancipacije nikakor ne želimo omalovaževati. (Nasprotno, prav s pričujočim prispevkom želimo pokazati, zakaj so nujna lastna teoretična izhodišča o družbenem razvoju in vlogi, ki naj jo imajo sredstva za množično komuniciranje v tem razvoju. Problemi na praktični ravni se že rešujejo pod pritiskom čedalje večjega prenosa množične komunikacijske tehnologije razvitih dežel v deželah v razvoju. Vprašanje pa je, kakšna je kvaliteta in kakšne bodo posledice.) Kljub vsemu je treba usmeriti pozornost na tisti del procesa komunikacijske emancipacije, ki je bil doslej zanemarjen: namreč razvoj lastne, načelom neuvrščenosti prilagojene

² Več o tem v B. Pavlič: »Filmska in TV industrija v službi multinacionalnih družb«, *Teorija in praksa*, let. 12, št. 8—9, Ljubljana 1975.

³ Glej UNESCO: *World Communications*, Paris 1975.

teorije o množičnem komuniciranju. Izhajajoč iz osnovnih ciljev in zahtev politike neuvrčenosti, bi morala takšna teorija težiti k določanju prioriternih nalog in konkretizirane, jasne vrednostne orientacije ne le množično komunikacijskih sredstev sploh, ampak vsake oblike (vsakega medija) posebej, upoštevajoč njene posebnosti. Ni treba posebej razglablјati, čemu vse služi pravilno izpeljana teorija posameznih aspektov družbenega razvoja, ki izhaja iz konkretnih pogojev in teži k oblikovanju metod za uresničevanje zastavljenih ciljev; o tem je bilo že veliko napisanega. Tu bi poudarili le naslednje: teorija ni le potrebna za pravilno pojasnjevanje zbranih podatkov (rezultatov raziskovanja), ampak predvsem za to, ker omogoča oblikovanje in določanje prioritete vprašanj, ki jih mora raziskovanje zanesljivo opraviti, da bi bilo družbeno koristno.

Oblikovanje relevantnih vprašanj in določanje prioritete njihovega raziskovanja oz. reševanja pa je, vsaj na področju množično komunikacijske problematike, resen kamen spotike v raziskovalni dejavnosti neuvrčenih dežel. Še vedno je pod vplivom konzervativnih tokov raziskovalne usmerjenosti razvitih dežel⁴ (na katere se mnoge neuvrčene dežele obračajo kot na izhod v sili, zlasti kar zadeva šolanje raziskovalnega in drugega kadra) pretežni del raziskovalnih nalog, ki jih izvajajo v neuvrčenih deželah in deželah v razvoju sploh; redko postavljajo probleme množičnega komuniciranja v širši okvir, v obravnavo:

a) vloge sodobnih množično komunikacijskih sredstev kot bistvenega člena v razvoju materialno-ekonomske družbene baze in razvoja njene ideološko-kulturne nadstavbe ter njune medsebojne pogojenosti;

b) vloge in posledic prenosa sodobne množično komunikacijske tehnologije iz razvitih dežel v dežele v razvoju, s stališča obstoječih odnosov v svetu, zlasti vse večjega prepada med razvitimi in nerazvitimi področji (kar je ponovno potrjeno na letošnji konferenci UNSTAD v Nairobiju). Problemi, ki jih obravnavajo, so razen redkih izjem še vedno ujeti v omejenost empiričnega pristopa, ki je zakoreninjen v behaviorizmu, funkcionalizmu in strukturalizmu in zato predvsem zastopnik anahronističnega političnega liberalizma, kot ga zagovarjajo Lerner, Schramm, P. Tannenbaum, Ithiel Pool in njihovi učenci.

Nepravilno pa bi bilo, če bi ostali le pri taki oceni. Čeprav je res, da zgoraj opisana situacija prevladuje, pa vendarle kaže upoštevati tistih nekaj raziskovalnih prizadevanj (npr. v Indiji, Mehiki, Alžiriji, na Tajskem), ki so naprednejša.⁵ Značilno zanje je predvsem to, da izhajajo iz osnovnih metodoloških izhodišč finskih komunikologov Nordenstrenga in Varisa ter njunega raziskovalnega tima (univerza Tampere)⁶, naprednih pristopov nekaterih dru-

⁴ Predvsem smeri raziskovanja, ki jih zastopajo Ithiel Pool, Wilbur Schramm, Elihu Katz, Percy Tannenbaum, ipd.

⁵ Sem sodijo tudi čliski raziskovalci kot na primer: A. Mattelart, A. Dorfmann, E. Fuenzalinda in drugi, ki sedaj delajo v tujini.

⁶ Med številnimi deli K. Nordenstrenga in T. Varisa omenjamo le nekatera: Nordenstreng & Varis: »The Non-homogeneity of Nations State and the International Flow of Communications« *Communications Technology and Social Policy*, ed. by G. Gerbner, L. Gross and W. Melody, Wiley, New York, 1973. Varis: *International Inventory of TV Programme Structure and the Flow of TV Programmes Between Nations*, Tampere University 1973; Nordenstreng: »Evolution actuelle de la théorie de la communication en Europe«, *Diogenes*, No. 92, octobre-décembre 1975; Varis:

gih raziskovalcev v razvitih deželah.⁷ Pomemben premik v raziskovanju množično komunikacijske problematike, ki ga prinašajo omenjeni pristopi, je prav to, da postavljajo vprašanja v širši okvir (vloga sredstev za množično komuniciranje v dialektični interakciji razvoja materialno-ekonomske baze družbe, razvoja njene ideološko-kulturne nadstavbe in posledic prenosa množično komunikacijske tehnologije v obstoječih mednarodnih odnosih), in jih proučujejo skoz prizmo razvoja kapitalističnega sistema oziroma delovanja transnacionalnih družb, ki so glavni spodbudniki razvoja sodobne množično komunikacijske tehnologije in glavni posredovalci v prenosu te tehnologije (kot tudi drugih oblik tehnologije) iz razvitih dežel v dežele v razvoju.

Da bi dojeli bistvo problemov, do katerih prihaja zaradi razvoja množično komunikacijske tehnologije (ki se je — ne pozabimo — razvila v sklopu kapitalističnih družbenih odnosov), njenega vse večjega svetovnega prodora, da bi lahko identificirali in ovrednotili družbene posledice, ki jih prodor tovrstne tehnologije povzroča v svetu, moramo izhajati iz razvoja sveta kot celote, znotraj katere sta se istočasno kot dve plati istega procesa (to je razvoja kapitalizma v mednarodnih okvirih) rojevali tim. »center« (razvite dežele) in »periferija« (dežele v razvoju).⁸ Pomembno pri tem je vprašanje, kakšna je notranja logika razvoja tega procesa, medsebojnega pogojevanja in odvisnosti »centra« in »periferije« in kakšno vlogo je v tem procesu igrala — in jo igra še danes — množično komunikacijska tehnologija? Če se znotraj tega konteksta vprašamo, na primer, kakšen je pomen razvoja potrošniške kulture, ki nedvomno prodira v vse predele sveta, ne glede na zmogljivosti posameznih dežel in dejanske potrebe večine njihovega prebivalstva, se nujno vsiljuje vprašanje vloge, ki jo v tem procesu igra sodobna množično komunikacijska tehnologija kot glavni prenosni mehanizem tovrstnega vrednostnega sistema. Vse bolj postaja očitno, da je razvoj potrošniške kulture razvitih dežel resen problem za večino dežel v razvoju, ne le kot spodbujevalec t. im. »revolucije naraščajočih aspiracij« ljudskih množic (ki jo, ironično, prav D. Lerner imenuje »revolucija naraščajočih frustracij«), ampak predvsem kot pomemben vpliv na raspodelitev (alokacijo) skromnih družbenih sredstev.⁹ V tem pogledu izražajo številne neuvrščene dežele zaskrbljenost zaradi neustreznosti oz. škodljivosti precejšnjega dela sporočil (vsebine programov), ki jih njihova množično komunikacijska sredstva prenašajo. Znani študiji o mednarodnem pretoku televizijskih programov, ki so jo izvedli raziskovalci na univerzi Tam-

---

The Impact of Transnational Corporations on Communication, Tampere University, Research Report No. 10, 1975.

⁷ Predvsem smeri raziskovanja, ki jih razvijajo H. I. Schiller, G. Gerbner, T. H. Guback, D. W. Smythe in njihovi raziskovalni timi (Severna Amerika); J. D. Halloran, P. Golding, N. Garham (Anglija); H. Holzer, H. J. Kleinstaub, A. Hermanns, H. M. Enzensberger (Zahodna Nemčija).

⁸ Za širši okvir tega problema glej: Samir Amin: *Le développement inégal*, Editions de Minuit, Paris 1967 (1973); Osvaldo Sunkel: »Big Business and 'Dependencia', *Foreign Affairs*, Vol. 50, No. 3, april 1972; Stane Južnič: »Izhodišča in metode v proučevanju dežel v razvoju«, *Teorija in praksa*, let. 10, št. 5—6, Ljubljana 1973.

⁹ O tem več v: Osvaldo Sunkel: »Multinacionalni kapitalizem in narodnostna dezintegracija«, *Teorija in praksa*, let. 12, št. 8—9, Ljubljana 1975; Alejandro Portes: »Modernity and Development: A Critique«, *Studies in Comparative International Development*, Rutgers University, New Jersey, Vol. VIII, No. 3, 1973; Peter B. Evans: »National Autonomy and Economic Development« v *Transnational Relations and World Politics*, edit, by Robert O. Keohane & Joseph S. Nye, Jr., Harvard University Press, 1972.

pere, se pridružujejo ugotovitve afriških, latinsko-ameriških in azijskih raziskovalcev.¹⁰ Takšne ugotovitve potrjujejo novejša analiza nekaterih naprednih družboslovcev v razvitih deželah, ki čedalje bolj opozarjajo na vlogo sodobnih centrov gospodarske in politične moči, predvsem na vlogo transnacionalne družbe v mednarodni komunikacijski dejavnosti. Barnet in Müller na primer ugotavljata v svoji obsežni študiji *Global Reach*, da je za dežele v razvoju značilno, da so tri glavne oblike moči — kontrola tehnologije, kontrola finančnega kapitala, kontrola marketinga ter razširjanje ideologije — v rokah globalnih korporacij.¹¹ To potrjujejo, vsaj kar zadeva marketing in ekonomsko propagando, tudi izsledki A. Weinsteina (ki pa ne sodi med kritike ameriške globalne korporativne dejavnosti) o pospešenem prodoru ameriških marketingov in oglaševalnih agencij v dežele v razvoju v obdobju 60-ih let.¹² Podatki, ki so bili objavljeni v *Advertising Age* (vodilni tovrstni reviji v ZDA, poleg znane *Fortune*) navajajo, da so imele leta 1972 ameriške oglaševalne agencije za 11,3 milijard dolarjev prometa, od tega skoraj polovico iz tujih držav.

Razvoj potrošniške miselnosti v obstoječih družbenih in političnih pogojih dežel v razvoju, med njimi tudi neuvrščeni, je eden resnejših problemov delovanja sodobnih množično komunikacijskih sredstev. Vendar so tu še drugi problemi. Za neuvrščene dežele je zlasti pomemben problem napačnega obveščanja oziroma nezadostnega medsebojnega obveščanja o razvojnih dosežkih in problemih neuvrščeni dežel in dežel v razvoju sploh. Znano je, da pogosto dve sosednji deželi vesta mnogo manj druga o drugi, kot vesta o razvitih deželah, še posebej o metropolah, na katero sta bili vezani za časa kolonialne ureditve; to je posledica obstoječega monopola, ki ga ima nekaj informacijskih agencij iz razvitih dežel nad viri informacij in nad informacijskimi kanali. V tem pogledu je TANJUG-ov »pool« pomemben korak h komunikacijski emancipaciji neuvrščeni dežel, saj omogoča bistveno večji pretok relevantnih informacij o tistih neuvrščeni deželah, ki so se vanj vključile.¹³ Predvsem pa je pomemben kot uresničena možnost *alternativnega* načina medsebojne povezave neuvrščeni dežel, ki izhaja iz njihovih konkretnih potreb in obstoječih pogojev tako na ravni posameznih nacij kot v mednarodnih odnosih.

S tem se vračamo na začetek tega prispevka, kjer je poudarjen pomen iskanja alternativnih pristopov in rešitev kot bistvenega elementa vsakega procesa emancipacije. To poudarjamo predvsem zato, ker je za nadaljnji uspešen razvoj koncepta oz. politike neuvrščeniosti nujno spoznanje, da si je treba zavestno prizadevati za emancipacijo teoretične oz. raziskovalne dejavnosti, ki postaja čedalje bolj ogrožena prav zaradi obstoječe komunikacijske neeman-

¹⁰ Omenimo nekatere: Hamid Mowlana: »The Multinational Corporation and the Diffusion of Technology«, v *The New Sovereigns*, edit. by Abdul A. Said & Luiz R. Simmons, Prentice-Hall, 1975; M. Barahona: »Chile Entre Dos Fuegos: Cine y TV«, *Cine Cubano* 4/63—65, Habana; Máximo Humberto: »Yankee Television Control« v *The Chilean Road to Socialism*, edit. by Dale L. Johnson, Anchor, Garden City, N. Y., 1973; Manadou Mactar Thiam: »Sistem informisanja i zemlje u razvoj«, *Ekonomika politika*, br. 1236, Beograd 1975.

¹¹ Richard Barnet & Ronald Müller: *Global Reach*, Simon and Schuster, 1974, str. 146.

¹² Arnold Weinstein: *The Overseas Investment Decisions of U.S. Multinational Advertising Agencies*, University Microfilms, Ann Arbor, Michigan, 1973.

¹³ Glej izjavo iz Mehike, Morasio Estavillo: »Pravo na informisanost«, *Medjunarodna politika* br. 625, 16. aprila 1976, str. 9.

cipiranosti oz. premajhne emancipiranosti. Takšna situacija povzroča, da se alternativne rešitve premalo pospešeno iščejo ali pa se v nekaterih primerih sploh ne iščejo, kar z druge strani povzroča, da prihaja do bolj ali manj očitnega, vsekakor pa resnega protislovja med cilji politike neuvrščenosti in njihovega konkretnega (ne)uresničevanja. Dežele, ki so se vključile v to gibanje, v svojih prizadevanjih za uresničitev temeljnih načel politike ne bojo mogle in tudi ne bojo smele ignorirati osnovna vprašanja množično komunikacijske problematike: kakšna je zgodovina in filozofija, na kateri se je razvila sodobna množično komunikacijska tehnologija, v kakšnem razmerju je do ostalih družbenih institucij, še posebej do države, kakršna je prevladujoča organizacija in struktura, kdo je lastnik oziroma kdo dejansko odloča o dejavnosti množično komunikacijskih sredstev, kako se ta sredstva vključujejo v tradicionalne družbene institucije, kakšne možnosti odpirajo za resnično družbeno integracijo in za razvoj demokratičnih, socialističnih odnosov med ljudmi?

Razčiščevanje teh vprašanj v okviru pojmovanja komunikacijske emancipacije in družbene emancipacije sploh, pa ni pomembno samo za neuvrščene dežele in druge dežele v razvoju, ampak v končni fazi prav tako za razvite dežele. Če izhajamo iz dejstva, da je svet celota, v kateri vsi deli niso le medseboj povezani, temveč so tudi neodvisni in se med seboj pogojujejo na vseh ravneh družbene dejavnosti, potem do uresnitve koncepta nove mednarodne gospodarske in družbene ureditve lahko pride samo, če bo med prvimi nalogami ostvarjena komunikacijska emancipacija neuvrščenih dežel in drugih dežel v razvoju. To pa v prvi vrsti pomeni temeljito kritično ovrednotenje dosedanjega pojmovanja družbenega napredka v smislu obstoječih procesov modernizacije, na katere opozarjajo zlasti družboslovci iz Latinske Amerike (O. Sunkel, A. Portes, C. Furtado), katerih kritika ni le teoretična spekulacija, ampak temelji na zgodovinskih izkušnjah tega kontinenta. Zavedati se je treba, da za temi procesi modernizacije še vedno tiči razredni boj, ki se odvija na ravni posameznih nacij in v mednarodnih odnosih. Zakrivajo ga obstoječi procesi modernizacije v smeri prenosa potrošniške kulture. Za neuvrščene dežele je torej bistveno pomembno, da dojamajo protislovnost procesa. Na področju množično komunikacijske dejavnosti se kaže predvsem v dveh spoznanjih:

prvič — zaradi prodora skomercializiranih sodobnih množično komunikacijskih sredstev (njihove vsebine), ki imajo korenine v kapitalističnem sistemu proizvodnje in temu ustreznem vrednostnem sistemu, se razredni boj (na ravni nacije in v mednarodnih odnosih) kaže, kot da bi bil čedalje manj izostren oz. se poskuša negirati njegov obstoj in

drugič — prav v dialektičnem razvoju uporabe množično komunikacijskih sredstev se skriva zgodovinska možnost enega načina preseganja oziroma negacije kapitalističnih družbenih odnosov, če se množično komunikacijska sredstva, na podlagi lastne teorije in načrtne, politično napredne dejavnosti uporabijo za razkrivanje bistva sodobnega razrednega boja in za razvijanje alternativnih, naprednejših družbenih odnosov.

Neuvrščenost in svetovna varnost

Bližajo se koncu priprave za peto srečanje na vrhu neuvrščenih držav, ki bo avgusta v prestolnici Sri Lanke — Colombu. To srečanje bo nedvomno potrdilo nadaljnjo organizacijsko krepitev in širjenje gibanja. Število polnopravnih udeleženk bo preseгло 76 — številko z zadnjega »vrha« v Alžiru (1973) — in bo najbrž doseglo 85. Gibanje se bo razširilo predvsem z najmlajšimi neodvisnimi državami. Med njimi so najpomembnejše nekdanje portugalske kolonije. Še bolj pa bo naraslo število gostov in opazovalcev iz vrst nevtralnih držav in morda tudi formalnih članic blokov. Ravno aktivno zanimanje za sodelovanje z neuvrščenimi, s takimi članicami blokov, kot so Portugalska, Romunija, Turčija, Pakistan, Tajska, Avstralija (pod bivšo vlado) in z nekaterimi drugimi, kaže na enega izmed temeljnih učinkov dejavnosti neuvrščenih. S svojo dejavnostjo neuvrščene države vplivajo na obstoječe vojaško politične bloke. Ni slučajno, da tečeta krepitev in širjenje gibanja neuvrščenih vzporedno z notranjo slabitvijo in razkrojem nekaterih blokovskih struktur, predvsem tistih, ki so jih ustvarile zahodne velesile, ter s krepitevijo političnih tokov v številnih blokovskih ali z njimi vojaško-politično povezanih držav, ki imajo pozitiven odnos do neuvrščenih držav ali celo aktivno zagovarjajo sodelovanje z njimi. Lahko trdimo, da sta ta dva časovno vzporedna procesa (krepitev gibanja neuvrščenih in notranja slabitev nekaterih blokovskih struktur) tudi vzročnopsledično povezana.

V zadnjih letih smo pričeli sorazmerne notranje slabitve NATO. Za Francijo je iz vojaškega dela tega bloka izstopila Grčija. S podobnim korakom sta grozili Turčija in Islandija. Spremenila se je tudi kakovost članstva Portugalske; že nekaj časa ameriške uradne kroge očitno skrbi možnost odmika od »atlantizma« v Italiji. Zadnje parlamentarne volitve teh strahov zagotovo niso ublažile. Otopitev blokovske narave NATO se kaže tudi v vse večjem poudarku njegovih ekonomskih, tehnoloških, kulturnih in drugih funkcij na račun čisto vojaške sestavine pakta.

Oslabitev mreže vojaškopoličnih zavezništev zahodnih velesil je očitna tudi zunaj glavnega področja soočanja z Varšavskim sporazumom. Po izstopu Francije in Pakistana, po porazu ZDA v Vietnamu in skorajda odpravljeni vojaški navzočnosti Velike Britanije v jugovzhodni Aziji je lani naposled razpadel SEATO. Notranja kriza je zajela drugo umetno tvorbo ameriške diplomacije, pakt CENTO. Le-ta je obdržal določen smisel le kot sredstvo gospodarskega in tehnološkega sodelovanja Turčije, Irana in Pakistana. Pomemben odmik od blokovske politike je bilo čutiti v Avstraliji in v Novi Zelandiji. Neuvrščenost je dobila nove privrženca v številnih državah, ki so povezane z zahodnim vojaškopoličnim sistemom z mnogostranskimi ali dvostranskimi

pododbami z ZDA — na Japonskem, v Južni Koreji, na Filipinih, na Tajskem, v Pakistanu, Turčiji, Grčiji, nato v skandinavskih državah in v Latinski Ameriki. Prvine neblokvske politike so se potrdile in okrepile v zunanji politiki Romunije in Albanije, medtem ko se je gibanju neuvrščenih priključila LDR Koreja. Za to politiko je tudi združena socialistična republika Vietnam. Vlade nekaterih izmed zgoraj omenjenih držav so aktivno poizvedovale o morebitnem sodelovanju v gibanju.

Notranjega razkroja in slabitve blokov seveda ne kaže v celoti pripisovati delovanju neuvrščenih držav. Del teh tokov je posledica družbenopolitičnih nasprotij in razvoja znotraj blokovskih držav, spremenjenih odnosov med sedanji ali bivšimi članicami blokov. Tudi dogovarjanja med blokoma in med super-silama ZDA in ZSSR (»detant«) si ne moremo razložiti z neposredno dejavnostjo neuvrščenih. Tudi za te premike so tehtni družbenoekonomski, družbenopolitični in vojaškotehnološki razlogi znotraj samih blokovskih struktur.

Neuvrščene države so nedvomno veliko prispevale k ustvarjanju ozračja, v katerem je postalo možno popuščanje napetosti med blokoma. Večkrat so konstruktivno pomagale iz slepih ulic ob pomembnih mednarodnih dogovorih: pritiskale so na blokvske države, da bi napredovale vsaj na področju razorožitve. Že sama številčnost neuvrščenih je psihološko delovala na nosilce blokvske politike, tako da so se večkrat izogibali dejanjem, ki bi pomenila nedvomno kršitev Ustanovne listine OZN in izzivanje svetovnega javnega mnenja. Neuvrščenost blaži neposredna blokvska nasprotja, zavira ustvarjanje novih blokovskih struktur (t. j. vojaškopoličnih zavezništov) po starem vzorcu ter prispeva k notranjemu razkroju obstoječih blokov. Neuvrščanje deluje kot katalizator in realna alternativa blokovskemu povezovanju.

Ko ocenjujemo prispevek neuvrščanja pri popuščanju napetosti med dvema največjima blokoma, ne smemo izenačiti neuvrščanja kot doktrine, gibanja neuvrščenih ter števila vseh njegovih članic. Taka napaka bi bila podobna Stalinovemu izenačevanju socializma in socialističnega bloka držav okrog ZSSR. Neuvrščanje kot svetovni dejavnik je širše in globlje od neposrednih dejavnosti neuvrščenih držav. Na primer v boju za novi svetovni gospodarski red zastopa temeljne smotre neuvrščenosti tako imenovana »skupina 77«, ki dejansko na skupnih izhodiščih politično povezuje čez 110 držav (od 141 članic OZN).

Ali je neuvrščenost danes s svojo širino in vplivom, ki ga velesile ne morejo več zanikati ali prezreti, sposobna temeljito spremeniti razmerja v svetovni skupnosti narodov, iz nje za vedno izgnati politiko sile in ustvariti svetovni sistem varnosti tudi za najšibkejše države? Pričakovati kaj takega bi bilo danes neresno. Korenine politike sile v današnjem svetu so premočne, da bi jih lahko spodrezali v tako zgodovinsko kratkem obdobju. Medtem ko se borijo za bistveno spremenjene odnose v svetovni skupnosti, so številne neuvrščene države same predmet in tarča politike sile ter vsiljevanja močnejših. Zmage revolucionarnih in narodnoosvobodilnih gibanj na Indokitajskem ter v bivših portugalskih kolonijah so okrepile gibanje neuvrščenih, sorazmerni uspeh Egipta v oktobrski vojni leta 1973 pa je spravil to pomembno neuvrščeno državo iz izredno težkega položaja. Bolj varen je postal položaj nekaterih neuvrščenih držav, ki so mejile na žarišča kolonialnih in neokolonialnih vojn (Zambija, Tanzanija, Gvineja in dr.). Toda na številnih drugih področjih

se vojaškopolični položaj neuvrščenih držav v zadnjih treh letih ni izboljšal. Tukaj je očitno protislovje med širjenjem in organizacijsko krepitvijo gibanja neuvrščenih držav ter njihovim nespremenjenim vojaškopoličnim položajem. Na varnost neuvrščenih držav in njihovo sposobnost, da ohranijo svojo neodvisnost, vplivajo številni dejavniki. Njihove silnice se križajo — za skoraj vsak dejavnik, ki lahko krepí varnost neuvrščenih držav, najdemo takega, ki deluje v nasprotni smeri.

Če pregledamo neposredno navzočnost oboroženih sil, velesil in njihovih blokovskih zaveznikov na ozemlju neuvrščenih držav, ugotavljamo določeno krčenje in novo geografsko razporeditev. To velja predvsem za stalne vojaške postojanke. Politična in ekonomska »cena« za vzdrževanje takih postojank se je v zadnjih 20 letih močno dvignila. Po drugi strani so zaskrbljujoči povečanje vojaškopomorske navzočnosti supersil v neposredni soseščini večjega števila neuvrščenih držav, krepitev pomorskodesantnih in zračnodesantnih zmogljivosti velesil na velikih razdaljah, vse bolj izpopolnjeni sistemi elektronskega nadzorstva. Spričo hitrega razvoja vojaške tehnologije stalne vojaške postojanke laže nadomeščajo z manj politično obvezujočimi in cenejšimi oblikami periodične navzočnosti.

Dolgoročno gledano se v neuvrščenih državah krepí samostojnost oboroženih sil glede na nekdanje vzorce iz razvitih kapitalističnih držav (pretežno bivših kolonialnih sil). Ta osamosvojitve se kaže v postopnem prilagajanju pravil, notranjih predpisov, opreme, šolstva, gospodarske podlage in tudi vojnih doktrin značilnostim in potrebam družbe. Na drugi strani pa je močno narasla prodaja težkega orožja neuvrščenim državam (predvsem bogatejšim med njimi). Leta 1975 so dežele t. im. »tretjega sveta« (med njimi tudi številne neuvrščene države) uvozile za 6—7 milijard dolarjev¹ težkega orožja.

Glede na pomanjkanje lastne gospodarske, tehnološke in kadrovske baze taki nakupi krepijo vojaškotehnološko odvisnost od največjih izvozníc orožja. Gledano v celoti, neuvrščene države v vojaško tehnološkem pogledu (kar zadeva vrhunsko tehniko) vse bolj zaostajajo za svetovnimi velesilami in industrijsko razvitimi državami. Sredstva, ki jih samo ZDA in ZSSR namenjata znanstvenoraziskovalnemu delu v vojaške namene bistveno presegajo (v dolarških zneskih) vsoto vojaških proračunov vseh neuvrščenih držav skupaj. V industrijsko razvitih državah se z izpopolnjevanjem obstoječega in razvojem novih vrst orožja ukvarja okrog 400 tisoč znanstvenikov in inženirjev.² To je več kot jih imajo skupaj neuvrščene države za vse potrebe svojega razvoja. Ogromna večina neuvrščenih držav nima niti lastne proizvodnje lahkega pehotnega orožja, kolikor toliko avtonomen vojaškotehnološki razvoj pa se odvija le v štirih ali petih neuvrščenih državah.

V zadnjih treh letih so ugasnila nekatera žarišča neposredne vojaške nevarnosti za članice gibanja neuvrščenih. So pa tudi negativni premiki. Razvoj v zadnjem letu kaže na bistveno popestritev načinov tujih vojaških posegov na prostoru dežel v razvoju. Neposredno navzočnost in posege oboroženih sil obeh supersil lahko dopolnjuje uporaba bojnih enot manjših blokovskih sil ali celo povezave in »delitve dela« med posameznimi blokovskimi in neuvrščenimi državami (ob aktivni »stranski« vlogi supersil).

¹ »The Bulletin of the Atomic Scientists« vol. 32, št. 6, junij 1976, str. 4.

² »The Bulletin of the Atomic Scientists«, vol. 32, št. 6, junij 1976, str. 2.

Tudi zunanje posege, vojaško in politično vmešavanje ter neposredne napade olajšujejo ostra družbena in politična protislovja in spopadi v nekaterih izpostavljenih neuvrščenih državah, zunanje podpihovanje pa na drugi strani zaostruje notranje prepire in razkrajja krhke državne tvorbe. Prvine državljanske vojne so nedvomno prispevale k ustvarjanju žarišč, ostrih kriz in vojnih spopadov na Cipru, v Libanonu in Angoli, ki jih te države niso mogle rešiti same. Oboroženi spopadi so pretresali odnose med neuvrščenimi državami tudi drugje. Ker sosednje (in večje) neuvrščene države nasprotujejo načelu samoodločanja ljudstev v nekaterih dosedanjih kolonijah, je prišlo do resnih napestosti med neuvrščenimi državami, kar je oslabilo gibanje. Še več — maroško-mavretanska zasedba bivše Španske Sahare je skorajda izzvala vojno med Marokom in Alžirijo; ustvarila je novo žarišče trajne napetosti. K temu seznamu senčnih premikov lahko dodamo oživiljanje ponekod obmejnih sporov med neuvrščenimi državami. Tako je na eni strani neuvrščenost pomemben dejavnik za ohranitev svetovnega miru in varnosti, na drugi pa občasno zaostruje vojaškopolitično nestabilnost na svojih geografskih območjih.

Gledano v celoti, absolutno se krepi vojaška moč članic gibanja neuvrščenih. To se kaže v njihovem večjem deležu v svetovnih seštevkih vojaških proračunov (1975. leta okrog 280 milijard dolarjev) in številu pripadnikov oboroženih sil (1975. leta okrog 21 milijonov v rednih enotah in okrog 15,5 milijonov v polvojaških enotah). O tem trendu lahko posredno sklepamo na podlagi statističnih podatkov stokholmskega inštituta za raziskavo miru, pa čeprav neuvrščene države niso prikazane posebej (temveč tvorijo veliko večino »ostalnih držav«).

Seštevke vojaških proračunov v svetu (v milijonih dolarjev ZDA, po cenah in tečajih iz leta 1970)

	1965	1975
NATO	89.523	95.813
Varšavska pogodba	49.498	71.313
LR Kitajska	7.900	13.100
Ostale gržave	15.248	33.620
Svet	162.169	213.846

Vir: »World Armaments and Disarmament. SIPRI Yearbook 1976«, Stockholm, 1976, str. 151.

Delež neuvrščenih držav v svetovnem seštevku pripadnikov oboroženih sil je večji od deleža v seštevku proračunov.

Ti trendi vojaške krepitve imajo svoje pozitivne pa tudi senčne plati. Večja vojaška moč neuvrščenih držav zožuje prostor za izvajanje grobih vojaškopolitičnih pritiskov proti njim s strani veselih, za neokolonialistične in druge oblike dominacije v mednarodnih odnosih. To svojo sposobnost pa morajo neuvrščene države drago plačati, saj zahteva zelo velika sredstva, ki bi jih s pridom in bolje uporabili za gospodarski in družbeni razvoj. Oboroževalna tekma na svetovni ravni se nujno »preliva« tudi na področja dežel v razvoju. Posledica tega so oboroževalne tekme, ki so zajele nekatere skupine neuvrščenih držav in ki niso vedno smotrne tudi s »čisto« vojaškega stališča. Čeprav glede porabe sredstev v vojaške namene v absolutnih zneskih ali na enega

prebivalca neuvrščene države še vedno močno zaostajajo za blokovskimi državami, vendarle omenjene oboroževalne tekme zmanjšujejo odmevnost zahteve gibanja neuvrščenih po splošni razorožitvi v svetu. Možno je, da se bodo nekatere neuvrščene države v nekaj letih oborožile tudi z jedrskim orožjem in z ustreznimi raketnimi sistemi (Indija že ima to sposobnost, tehnološke možnosti pa obstajajo tudi v Argentini in v Egiptu).

Večanje vojaških proračunov in krepitev vojaške moči ima določene negativne učinke tudi spričo poudarjene zemljepisne neenakomernosti teh trendov. Za večanjem statističnih seštevkov se skrivajo izredna ekspanzija in nakupi težkega orožja (predvsem od strani večjih izvoznic nafte) ter zelo skromno povečanje ali celo bistveno upadanje vojaških prizadevanj pri številnih revnih neuvrščenih državah. Taka neenakomernost ustvarja objektivno nevarnost, da se bodo pojavile hegemonistične težnje v vodstvih gospodarsko in vojaško močnejših neuvrščenih držav.

Če skušamo oceniti rezultanto teh zapletenih procesov (katerih seznam ni polni in ki so povezani s širšimi družbenimi tokovi), lahko z večjih zornih kotov ugotovimo protislovni položaj neuvrščenosti in neuvrščenih držav.

Zunanje nevarnosti in vojaškopolični pritiski, nedokončan boj z ostanki kolonializma in belega rasizma (na jugu Afrike), izraelska okupacija sosednjih arabskih ozemelj, občasni oboroženi spopadi znotraj neuvrščenih držav ter med njimi kažejo potrebo po učinkovitejšem povezovanju skupin neuvrščenih držav. Tako regionalno povezovanje in solidarnost bi lahko vsaki izmed prizadetih držav bistveno olajšala soočanje z grožnjami, ki zadevajo njeno varnost. Pravni in politični okvir za tako povezovanje, ki ne bi bilo blokovsko, že marsikje obstaja. Na primer, združevanje vojaške pomoči afriških držav osvobodilnemu gibanju v Zimbabvi (Rodeziji) je že danes nujnost. Regionalna združenja neuvrščenih držav bi lahko razvila tudi sposobnosti za preprečevanje in mirno reševanje mednarodnih spopadov in v posebnih primerih tudi notranjih vojn. S takimi vnaprej razvitimi sposobnostmi bi si neuvrščene države povrnilo nekdanjo izredno pomembno vlogo v mirovnih silah Organizacije združenih narodov (le-to so prevzele manjše blokovske države, ni pa več nemogoča celo udeležba velesil).

V dosedanji praksi so bili odnosi medsebojne vojaške in polvojaške pomoči neuvrščenih držav pretežno dvostranski. Največ take pomoči so prejele arabske države, soočene z Izraelom (predvsem Egipt in Sirija), nato Zambija, Angola in še nekatere. Število meddržavnih pogodb med neuvrščenimi, ki urejajo pomoč na področju vojaškega šolstva, prodaje orožja, graditve vojaških naprav itn., je še vedno skromno. Kljub temu lahko pričakujemo krepitev dvostranskih in skupinskih vezi med neuvrščenimi tudi na obrambnem področju, vključno s skupinskimi prizadevanji za razvoj in proizvodnjo vojaške opreme in orožja, prilagojenega potrebam neuvrščenih držav.

Boj neuvrščenih za pravičnejši in varen svet ne bo ne kratek ne lahek. Njihova sposobnost za samostojno delovanje na mednarodnem prizorišču bo odvisna tudi od njihove odpornosti in posamične in skupinske obrambne sposobnosti.

Uveljavitev temeljnih načel neuvrščanja ter razkroj še obstoječih blokov bosta, upajmo, odprla pot postopnemu razoroževanju sveta in ustvarjanju svetovnega sistema mednarodne varnosti. Konferenca neuvrščenih v Colombu bo pomenila pomemben korak v smeri tega še vedno oddaljenega cilja.

Veliki sili in neuvrščenenost

Neuvrščenenost se je kot doktrina in kot politično gibanje predvsem novih držav uveljavila v posebnem času povojne zgodovine. Nedvomno je bila sinteza dalj časa trajajočih naprednih gibanj, ki so dobila močno spodbudo z zahtevami po pravici do samoodločbe in suverene enakosti držav; kot doktrina mednarodnih odnosov s poudarkom na pravici do neodvisnosti in do nemotenega razvoja pa je dobila samostojen pomen v obdobju svetovne delitve po idejni ločnici. Prevzela je težnje in vsebino nastajajočih demokratičnih mednarodnih odnosov, posebej še ustanovno listino Združenih narodov, in jim dodala nove prvine, ki so se zdele nujen popravek ali tudi metoda za razreševanje vprašanj, ob katerih sta se soočila kapitalistični in socialistični svet. Med elemente, ki so hkrati vsebinskega pomena (zavezujejo države k določenemu ravnanje glede na večinske težnje človeštva) in metodičnega pomena (način vodenja politike v mednarodni skupnosti), sodita teorija koeksistence in njen praktični odsev, politika miroljubne koeksistence, ki od vsega začetka vključuje tudi element sodelovanja; miroljubna koeksistenca je dobila pridevek aktivna, da bi jo bilo mogoče ločevati od koeksistence med silami statusa quo in je ne bi bilo mogoče primerjati z nevtralizmom in z načelom ekvidistančnosti do žgočih mednarodnih vprašanj.

Neuvrščenenost je zato kot pojav odpora proti razvrednotenju načel Združenih narodov in kot protest proti preozko urejenem svetu, ki je pričakoval celo izbruh totalne vojne med dvema družbenoekonomskima sistemoma, združila dolgoročne težnje manj razvitih in malih držav, ki so za nemoteni razvoj potrebovale mir, odpravo groženj z nasiljem, zadostna sredstva za premagovanje zaostalosti in pripravljenost vseh subjektov mednarodnih odnosov na postopek prilagajanja sistema novim resničnostim. Države, ki so se znašle v podrejenem položaju najprej zaradi neustreznega mednarodnega sistema, nato pa še zaradi blokovske delitve, so izoblikovale svojo pot tako, da so skušale odstraniti ključne ovire; blokovska ureditev kot posledica veljave politike sile se je tako znašla na začetku dela.¹ Nasprotovanje blokom je prav od začetka

¹ »Politika neuvrščenenosti je antiteza blokovski politiki. Antiblokovska je zato, ker se zavzema za premagovanje blokovskih ovir in za uresničenje take mednarodne ureditve, kjer blokovskih struktur ne bi bilo. Neuvrščenenost kot doktrina, ki vsebuje univerzalne mednarodne cilje, ni odvisna od obstoja blokovskih struktur«. — Petković: *Merila nesvrstanosti*, Mednarodna politika, Bgd. XXVI, 1. 9. 1975, št. 610, str. 12.

»Realnost sodobnega sveta je v tem, da so bloki bolj posledica stanja in odnosov v njem, kot pa vzrok takemu stanju. Bloki so posledice obstoječih svetovnih družbenih, ekonomskih in političnih nasprotij in protislovij. Z enostavno razpustitvijo vojaškopolitične organizacije blokov

bistveni del celostnih prizadevanj za demokratizacijo mednarodnih odnosov in miroljubna koeksistenca, katere bistvena dela sta nevmešavanje v notranje zadeve in miroljubno reševanje sporov, se je v ključnih pogledih razlikovala od stališč obeh blokovskih skupin.

Neuvrščene države so se v iskanju poti za utrditev in ohranitev miru ter za zadovoljevanje potreb po razvoju odločile za sistematičen odpor sleherni obliki dominacije in omejevanje politične volje držav, naj bo zaradi nekakšnih »višjih« koristi sistema, h kateremu države sodijo po družbenoekonomskih značilnostih, naj bo zaradi logike že opravljene delitve vplivnih območij kot oblike ravnotežja moči. Ta načelna odločitev ni dovoljevala deliti blokovsko miselnost po kriteriju večjega ali manjšega zla. Blokovstvo, kot izraz nesprejemljive politike merjenja moči, načelno ni ustrezalo neuvrščenim državam in so se predvsem s tem značilnim skupnim stališčem združevale v meddržavno politično gibanje.

V oblikovanju odnosa do blokovskih skupin so neuvrščene države vpostavile svojo metodo mogočega reševanja žgočih mednarodnih vprašanj; to je bil kriterij vsebinskega usklajevanja koristi, namesto kriterija samodejne blokovske solidarnosti. Ker je šlo za kriterij, ki je ob slehernem mednarodnem vprašanju zahteval podrobnejše analize, to ni pomenilo zavrniti sodelovanja z eno ali drugo skupino, če so se vsebine političnih akcij v kakšnih pogledih ujemale. Splošna odpoved blokovstvu bi lahko objektivno pripeljala do teze o »enaki oddaljenosti« od obeh sistemov in s tem do nevtralizma in pasivnosti, toda zaradi korektiva »dejavno sodelovanje« do tega niti teoretično ni moglo priti.² Neblokovstvo torej ni moglo pomeniti utopične osamljenosti, ker le-ta v čedalje bolj povezanem svetu sploh ni mogoče, da tudi zato ne, ker so neuvrščene države v razvoju hotele spremeniti svetovni sistem mednarodnih odnosov, ne pa se zapreti vase. To je veljalo kljub temu, da je bilo objektivno več položajev, ko so se težnje dežel v razvoju zvezale s koristmi socialističnih držav in je prihajalo do hujših konfliktov zaradi imperialistične naravnosti kroga razvitih kapitalističnih držav.³

Iz zveze med bazičnimi potrebami novih držav v mednarodni skupnosti — mir, razvoj, neodvisnost — se je torej v petdesetih letih izoblikovala aktivna miroljubna koeksistenca, ki je v svojem bistvu že negacija blokovske razdelje-

---

ne bi izginili niti svetovna nasprotja niti spopadi, ki iz nasprotij izvirajo. Reševanje blokovskih nasprotij in nastajanja sveta brez blokov je torej mogoče samo v zgodovinskem procesu, v katerem se bo spremenil celoten sistem ekonomskih in političnih odnosov med narodi.« — E. Kardelj: *Zgodovinske korenine neuvrščenosti*, Komunist, Ljubljana 1975.

² »Teorijo ekvidistance na svoj način vzdržujejo tisti, ki pravijo, da se vedejo neuvrščene države enako nasproti Vzhodu in Zahodu... gre za umetno konstrukcijo, toda le-ta se v določenih krogih in fazah pojavlja s težnjo, da bi se razvrednotila politika neuvrščenih držav, naj bo kot nerealistična politična konstrukcija, ki jo obremenjuje idejni pluralizem, ali pa kot anti-sovjetska usmeritev.« — R. Petković: *Nesvrstanost i teorija ekvidistance*, »Medunarodna politika«, XXV, 16. 6. 1974, št. 581, str. 9.

³ »Naj zdaj opozorim na zmotno, ki se občasno pojavlja v tisku... namreč o tem, kakšno smer bo ubrala konferenca voditeljev držav in vlad neblokovskih dežel: ali bo ta smer prozahodna ali provzhodna. Taka ugibanja so čisto odveč, ker se nismo sestali zato, da bi podpirali bloke, ampak zato, da bi jasno določili in uskladili svoja stališča o najpomembnejših vprašanjih... Potem pa se bo videlo, v čem se naša stališča ujemajo z eno ali drugo stranjo in v čem se razhajajo.« Iz govora Josipa Broza — Tita na beograjski konferenci voditeljev neuvrščenih držav; *Skupovi nesvrstanih zemalja*, »Medunarodna politika«, Beograd, str. 142.

nosti (po značilnostih družbenoekonomskih sistemov), vojaških paktov (kot posledice vodenja politike sile), ravnotežja moči (kot labilni osnovi miru na izenačeni vojaški moči) in ozko pojmovane miroljubne koeksistence (zgolj med blokovskima skupinama). To ne pomeni, da so se lahko kot meddržavno gibanje osamile od značilnosti časa, v katerem se soočajo kapitalistični in socialistični družbeni odnosi; zavrnilo pa so vojaško razreševanje soočenja in so v svojih pogledih na mednarodno ureditev dale prednosti vprašanjem razvoja! — ne glede na to, ali so bile po družbenih značilnostih kapitalistične ali socialistične. Za večino neuvrščenih držav še vedno velja, da sodijo med kapitalistične države; toda glede na to, da so del naprednih družbenih gibanj na mednarodni ravni, objektivno zmanjšujejo moč svetovnega imperializma in prispevajo k uveljavljanju socializma kot svetovnega procesa.⁴ Dejstvo, da se težnje neuvrščenih držav v mnogih pogledih ujemajo s socialističnimi cilji, pa na drugi strani ne pomeni, da so del sveta, ki ga opredeljujejo dolgoročne težnje tabora socialističnih držav in vloga sile, ki ga vodi.

Soočenju našega časa se torej neuvrščene države ne morejo umakniti v zavetje nekakšne nepolitičnosti in abstraktne pravičnosti. Toda odločitev o tem, kako hitro in kako intenzivno se bodo sprožila razredna soočenja v posameznih neuvrščenih državah, je prepuščena tamkajšnjim družbenim silam. Značilnosti družbenoekonomskega sistema torej niso odločilen dejavnik za sklepanje zaveznitva na meddržavni ravni; gre za povezovanje na vodoravni ravni med državami v podobnem položaju podrejenosti, nerazvitosti, izkoriščenosti in zmanjšane vplivnosti nasproti razvitim in v danem sistemu privilegiranim državam. Izhodišče za povezovanje se razlikuje od značilnosti blokovstva, ki zahteva države s podobno ureditvijo in hegemonistično silo, ki ima na voljo moč za sankcioniranje odločitev ter daje članom vojaško varnost. Neuvrščene države so se povezovale brez obvladujoče sile in brez možnosti, da bi si lahko na ta način zagotovile vojaško ali gospodarsko varnost. Upale so sicer lahko, da si bodo z usklajenim delovanjem pridobile večji vpliv v mednarodnih odnosih ter spremenile ravnotežje moči v svetovnem merilu tudi v svojo korist, vendar so delovale predvsem z močjo zgeda, ki naj bi dokazal možnost in smotrnost drugačnih načinov organiziranja mednarodne skupnosti. Z drugimi besedami, njihov položaj bi se lahko objektivno izboljšal, če bi se povečal vpliv in z njim »moč«, toda to bi bila v najboljšem primeru le »moč«, s katero bi se preurejali nepravilni mednarodni odnosi, in ne moč, ki bi rabila podrejanju nekoga drugega. Protiblokovska izhodišča neuvrščenih držav so hkrati z ohlapnostjo meddržavnega zaveznitva prav od začetka onemogočala nastanek bloka v znanem pomenu besede. V bistvu je šlo za združevanje držav, ki bi svoje cilje lahko uresničile v okviru Združenih narodov, če ne bi bili le-ti ohromljeni z idejnim konfliktom, nesposobni zagotoviti varnost malim državam, prav gotovo pa tudi zmanjšano sposobni zagotoviti take razmere, ki bi državam uresničile potrebe po razvoju.

⁴ »Za nas ni bilo nikoli sporno vprašanje, ali je politika neuvrščenosti antiimperialistična ali ni. S svojo najglobljo vsebino je usmerjena proti vsem oblikam političnega in ekonomskega tlačenja in podrejanja narodov, torej je od svojega začetka v svojem bistvu dejavnik omejevanja imperialistične politike, čeprav gre za dežele z različnimi družbenimi sistemi in zato tudi za njihov različen odnos do socialistične ideologije posameznih aspektov politike socialističnih dežel.« — E. Kardelj, cit. delo.

Te splošne značilnosti narave neuvrščenosti je treba omeniti, če naj raziščemo odnos obeh supersil do neuvrščenosti kot politične doktrine, ki sloni na aktivni miroljubni koeksistenci, in do neuvrščenih držav kot skupine, ki na prvo mesto med mednarodnimi vprašanji postavlja enakopravnost in pravico do razvoja. Njun odnos je v mnogočem zrcalna podoba programa neuvrščenih, ki jo je treba dopolniti še z vsakokratnim razmerjem med njima samima.

Kljub temu da zaradi različnih družbenih sistemov v obeh velikih državah njenega odnosa do neuvrščenosti ni mogoče samodejno izenačiti, je mogoče povleči primerjalno črto z naslednjimi predpostavkami:⁵

1. tako Sovjetska zveza kot Združene države Amerike sta osnovali blokovski skupini zato, ker sodita, da na ta način najbolje brani celotnost svojega družbenoekonomskega sistema; prepričani sta o zmagovitosti njunih sistemov in sodita, da sta njuni vojaško-politični zvezi nujni za realizacijo dolgoročnih teženj;⁶

2. kot veliki sili, ki vodita globalno politiko, imata posebne dolžnosti in pravice in zato tudi položaj v deželah, ki so zunaj vplivnih območij, presojata predvsem s stališča globalnih koristi;⁷

3. meddržavne pogodbe, ki sta jih državi sklepali po sestanku voditeljev v Moskvi 1972, vsebujejo obveznosti, ki sodijo med ključna pravila zagotavljanja ravnotežja moči.⁸

Primerjava je vnaprej nemogoča, če bi ugotavljali koliko se pretežno ujemajo zunanjepolitični cilji ene ali druge s cilji neuvrščenih držav. Sovjetska zveza ima kot prva socialistična država poseben položaj v svetu in vključuje boj proti imperializmu in kolonializmu med temelje zunanje politike. Na drugi strani se sicer Združene države Amerike niso štete za državo, ki brani interese kolonialnih sil (to naj bi bila posledica ameriške protikolonialne revolucije), toda kot imperialistična sila so vsekakor opravljale funkcijo kolonialnih držav, ko so se le-te soočile z gibanji za samoodločbo. Ne glede na to torej, da so

⁵ V zvezi z viri o stališčih Sovjetske zveze je pomembno opozoriti na naslednje: literatura, ki je na voljo (politološka in pravna), je pogosto v navzkrižju z dnevnimi političnimi izjavami. Domnevati je mogoče, da politika zahteva določeno pragmatičnost, v trajnejši znanstveni misli in publicistiki pa temu ni mogoče najti enakovrednega odmeva. Poleg tega je pogosto najti ostrejša, skrajnejša in bolj radikalna stališča o nujnosti homogenosti socialističnih držav prav v literaturi manjših dežel; pri tem le-te ne dopuščajo dvoma o tem, da govorijo v imenu celotne skupnosti, in jih je zato šteti tudi za stališča, s katerimi pojasnjujejo stališča sovjetske politološke znanosti in publicistike.

⁶ »Želim poudariti, kako pomembno je, da še naprej vzdržujemo močne strateške in konvencionalne moči, da bi preprečili sovjetsko agresijo. To pomeni, da morajo biti naše sile najmočnejše na svetu...« — Iz govora H. Kissingerja v St. Louisu 12. 5. 1975; Europa Archiv, 30. leto, št. 13, 10. 7. 1975, D 329. »Varšavska zveza zanesljivo rabi koristim miru in socializmu.« — Iz referata L. Brežnjeva na 25. kongresu KP Sovjetske zveze, »Delo«, Ljubljana, 25. 2. 1976.

⁷ »Sovjetska zveza in Združene države Amerike nosita posebno odgovornost storiti vse, kar je v njuni moči, da se ne bi nadaljevali spori in situacije, ki bi lahko povečali mednarodno napetost.« — Skupno sporočilo o osnovah odnosov, sprejeto na sestanku v Moskvi maja 1972, »Teorija in praksa«, leto 9, 1972, št. 6—7, str. 1052.

⁸ Poročilo R. Nixona kongresu z dne 3. maja 1973 o kodifikaciji načel na moskovskem srečanju: »... obe strani sta spoznali, da prizadevanja v smeri pridobitve prednosti na račun druge, naj bo na posreden ali neposreden način, ne bi bile v skladu z zastavljenimi cilji; zase ne bosta poskušali pridobiti posebnih pravic in prednosti v svetovnih političnih vprašanjih in tudi ne bosta priznavali takih teženj tretjih držav.« — Europa Archiv, XXVIII, 10. 6. 1973, št. 11, D 258.

formalno nasprotovale kolonializmu, so se kot industrijska država vključile v vse oblike neokolonialnega ravnanja in so se kot vodilna kapitalistična sila utrdile v vlogi branika zastarelega sistema mednarodnih ekonomskih odnosov, ki s svojo sedanjo logiko nenehno povečuje razlike med razvitim in nerazvitim delom sveta (med svetovnim kapitalističnim centrom in njegovim obrobjem). V tej točki bi se torej lahko supersili povsem razšli, če ne bi bila Sovjetska zveza deloma zvezana z zakonitostmi, ki izhajajo iz razmerja z drugo svetovno silo; to pomeni, da, teoretično gledano, določenim osvobodilnim gibanjem in gibanjem za emancipacijo ne bi mogla stati ob strani, če bi se ta pomoč lahko razumela kot način za pridobivanje državnih koristi Sovjetske zveze.⁹

Primerjava tudi ni mogoča na ravni ekonomskih odnosov, ker Sovjetska zveza v nastajanje novih mednarodnih odnosov ni posegla in se je omejila na to, da je v okviru socialističnih držav ustvarila »socialistične mednarodne ekonomske odnose«, ki pa kot sistem za veliko večino neuvrščenih držav ne ustrezajo in jih le-te vsekakor ne morejo zamenjati s sedanjimi neustreznimi, ki so delo razvitih kapitalističnih držav. Načelno zato Sovjetska zveza nasprotuje veljavnemu sistemu (kot proizvodu kapitalizma), vendar pa se v kritiki ne pojavlja na isti ravni s težnjami neuvrščenih držav.¹⁰ Ko gre za konkretno razdeljevanje obveznosti vseh držav v predvidenem bolj pravičnem sistemu, se socialistične države umaknejo v svoj krog in samo formalno podprejo potrebe po spremembah.

Ob naštetih predpostavkah in z upoštevanjem razlik, ki jih imata različna družbenoekonomska sistema, posebej še glede na dolgoročna prizadevanja neuvrščenih držav za enakopravnost in neodvisnost, je torej mogoče zastaviti nekaj hipotez; pri tem je treba upoštevati še resnico, da med posameznimi obdobji v zunanji politiki obeh sil ni bilo ostrih razlik in da so značilne faze, negativno stališče — zanemarjanje — delno sprejemanje, prehajale druga v drugo, pri čemer so ohranile tudi značilnosti prejšnje.

Obe supersili sta se v dosedanji zgodovini odnosa do neuvrščenosti vedli tako, kot da gre a) za enemu ali drugemu sistemu sovražno politiko, b) za nepomembno politično gibanje, c) za posredovalno funkcijo v času, ko nasprotujoča si sistema ne moreta najti drugih poti za vzajemno komuniciranje, ali pa sta sprejeli č) del platforme neuvrščenosti, ki je ustrezal trenutnim političnim izhodiščem ene izmed njiju, oziroma sta d) izključili neuvrščenost iz »svojih« vplivnih območij.

Ad a). Politične ocene neuvrščenosti so zvesto sledile zaostritvam v mednarodnih odnosih in so se prilagajale občutku ene izmed sil, da je izgubila del moči nasproti drugi supersili. Za obe je mogoče reči, da sta v času hladne vojne in zahtev po maksimalni monolitnosti misli in dejanj zavzeli do neuvrščenosti negativno stališče. V sovjetskem primeru je šlo za sovražno »ne-

⁹ Izida »angolskega soočenja«, ki se je končalo s prepričljivo zmago strani, ki jo je podpirala Sovjetska zveza, ni mogoče imeti za merilo za prihodnost. O tem morda govori izjava enega izmed ameriških predsedniških kandidatov J. Carterja: »... To je tipični primer, kako narobe je z našo politiko... Dovolili smo Kubi, da je preživela v Angoli deset let. Prišli smo prepozno. Podprli smo napačno frakcijo... in v celoti propadli«. »Newsweek«, 10. 5. 1976; H. Kissinger je v govoru na zasedanju Organizacije ameriških držav obtožil Sovjetsko zvezo »ideološke agresije, ker je bilo v Angoli 50.000 kubanskih vojakov«. — »Delo«, 9. 6. 1976.

¹⁰ Po pisanju »Pravde« so nevarni poskus, da bi neuvrščeno gibanje spremenili v novo političnoekonomsko zvezo, ker bi to onemogočilo uspešno usklajevanje akcij z drugimi naprednimi silami v boju proti imperjalizmu. — »Delo«, Ljubljana, 17. 5. 1976.

opredeljenost«, »nerazrednost« in »nedopustno ekvidistanco«, kar naj bi objektivno povečevalo moč kapitalističnega tabora, v ameriškem primeru pa je šlo za »obrambo svobodnega sveta« in nedovoljenost neopredelitve v postopku »zadrževanja komunizma«. ¹¹ Ta skupna logika je izhajala iz zrcalno različnih interesov; sleherna država, ki je ostala zunaj sovjetskega ali ameriškega tabora, je zmanjševala moč slehernega izmed njiju in naj bi zato objektivno koristila drugemu.

Kljub opredeljenosti z značilnostmi hladne vojne se je negativna ocena pojavljala tudi še pozneje, čeprav spet na obeh straneh z različnimi motivi in v specifičnih podtekstih njunih zunanjepolitičnih potreb. V ameriškem primeru se je na primer prilepila na obdobje najbolj pozitivnega ocenjevanja neuvrščeniosti, ¹² kar pa je kontradiktorno samo na prvi pogled; v obdobju energetske stiske in okrepljenega zavezništva nekaterih neuvrščenih držav za spremembo mednarodnih ekonomskih odnosov so se Združene države Amerike odločile za upoštevanje neuvrščeniosti v dobesednem smislu (to naj bi med drugim izkjučevalo solidarnostna dejanja držav, ki bi na neki način izvajale pritisk na druge). Povečana stopnja enotnosti je po ameriških potrebah že bila novi »blok«; zapoznelo priznanje indijski neuvrščeniosti ¹³ je zato imelo namen iz celotne neuvrščeniosti izločiti tiste dele, ki ameriški politiki niso ustrezali, ter namesto tega poudariti preostale, ki so bili v tej fazi videti kot nekakšen poskus ameriškega prilagajanja novim realnostim v svetu. Tudi za sovjetski primer je mogoče reči, da je imel značilnosti prilagajanja trenutnim ciljem sovjetske zunanje politike; v tistem delu, kjer neuvrščene države zavračajo sleherno obliko hegemonije, so neuvrščeniost zadele ostre obsodbe o »nerazrednosti« in »buržoaznem nacionalizmu«. ¹⁴

Ad b). Supersili sta s pomočjo tihega in nato izrečnega dogovora vzpostavili globalni politični sistem, kjer o količini političnega vpliva odloča moč

¹¹ »V letih soočenja v hladni vojni . . . se je doktrina Zdanova o ‚dveh taborih‘ — kapitalističnem in socialističnem — začela uporabljati tudi za dežele, ki so se šele osvobodile kolonialne odvisnosti, in se je ta način interes sovjetske zunanje politike še bolj zožil . . .« R. Vukadinović: *SSSR in nesvrstanost*, »Mednarodna politika«, XXV, 1. 1. 1974, št. 570, str. 13.

»V času nastajanja pakta SEATO je New York Times pojasnjeval bralcem, da je oblikovanje tega vojaško-političnega bloka nujno ne le zaradi komunističnih sil, ampak tudi zaradi ‚azijskih nevtralističnih držav‘. R. Vukadinović: *Ameriška vanjska politika i nesvrstavanje*, »Mednarodna politika«, XXVI, 1. 1. 1975, št. 594, str. 22.

¹² »Odnosi z neuvrščeniimi deželami pomenijo enega izmed stebrov naše zunanje politike. Nobeno usklajevanje teženj med deželami, naj bodo še tako močne, ne more biti trajno, če se ne upošteva koristi ostalih . . .« — Izjava H. Kissingerja v New Delhiju, »Politika«, Beograd, 29. 10. 1974.

». . . članice generalne skupščine, ki pripadajo ‚tretjemu svetu‘ . . ., sistematično poskušajo spremeniti Združene narode v politično orožje za uresničenje svojih ciljev — to pa pomeni kršenje ustanovne listine. Generalno skupščino so že opozorili, da tvega izgubiti finančno in drugo pomoč Amerike, če bo še naprej grobo kršila koristi manjšine, vključno z ZDA.« — U. S. News and World Report, 23. 12. 1974.

¹³ »Zdaj ni nujno razpravljati o tem, ali bi morale Združene države Amerike sprejeti tak koncept mednarodnih odnosov že tedaj, ko je nastal. Pomembno je ugotoviti, da je tak koncept povsem razumljiv in sprejemljiv za države, kakršna je Indija.« In na drugem mestu: »Toda je še drug problem. Če neuvrščene države začnejo ustvarjati blok, bodo postale blokovska skupina, kot so druge.« — Izjava H. Kissingerja v New Delhiju, cit. št. »Politike«.

¹⁴ ». . . Taka ideologija, ki je polna pojmov o bogatih in revnih deželah, tretjega sveta. Severa in Juga, supersil in hegemonije . . . dokazuje svojo neustreznost, ker se pojavlja skupaj s koncepcijami o imperializmu, kolonializmu, narodnoosvobodilnih gibanjih in socializmu.« — »Chaires du communisme«, glasilo KP Francije, povzeto po Tanjugu, 13. 11. 1973.

(predvsem vojaška). Ta kriterij neuvrščeni državam ni dajal priložnosti, da bi se uveljavile kot enakopraven dejavnik v mednarodnih odnosih, čeprav sta se veliki sili na sestanku v Moskvi 1972 zavzeli za demokratične mednarodne odnose. Domnevati pa je mogoče, da sta gledali stopnjo demokratizacije predvsem skozi svoje koristi in sta jo zato hoteli podrediti izidom »popuščanja napetosti«. Glede na to, da je neuvrščeni izpodbijala vrednost mednarodne ureditve na temelju moči, se je zdelo v obeh državah koristno o tem gibanju molčati in ga kdaj pa kdaj dati med narekovaje. Obdobje zanemarjanja je trajalo v ameriškem primeru precej dlje, ker je bila ameriška politika dalj od teženj neuvrščeni držav kot sovjetska in zato, ker se je sorazmerno pozno odločila za prilagajanje temeljnih političnih postavk novim resničnostim v mednarodnem življenju. Toda ne glede na občasne ugodne ocene tudi sovjetska stran vse do alžirske konference neuvrščeni ni resneje štela za prvo svoje zunanjepolitične strategije; prav tako je niso omenili v referatu na 25. partijskem kongresu KP Sovjetske zveze.¹⁵

Ad c). Posredovalno funkcijo sta obe sili sprejeli kot koristen element v mednarodni politiki, toda logika delnega priznavanja neuvrščeni je veljavo le-te omejevala le na čas konfrontacije med supersilama, ne pa tudi v času koeksistiranja. Z drugimi besedami, ko bi nasprotujoči si sili uveljavili lastna pota sporazumevanja, neuvrščeni ne bi bila več potrebna. Dodati pa je treba, da so take ocene vedno dajali za nazaj in da neuvrščeni resnične vloge posrednikov (kot gibanju) nikoli nista namenili. Posredništvo med velikimi, od katerih naj bi bili odvisni preostali subjekti, je mogoče primerjati s tezami o »malih« in »tretjih« državah, ki jim je odmerjena vloga prizadetih statistov v mednarodnih odnosih; male države naj bi ne imele možnosti zagotoviti varnosti in blaginje drugače kot v zvezi z neko močno globalno silo, nekatere pa bi zaradi posebnega geografskega položaja ali kakšnih drugih značilnosti lahko povezovale koristi taborov.¹⁶ O omejenem sprejemanju vloge neuvrščeni držav priča tudi že omenjeno prvo skupno sporočilo 1972, ko sta supersili obdobje konfrontacije zamenjali za obdobje pogajanj. »Tretje države« sta omenili le po kriteriju velikosti (oziroma majhnosti in ekonomske šibkosti), ne pa po politični opredelitvi, ki presega njune regionalne dogovore z univerzalistično vsebino v nujnosti miru in razvoja. Obe sta hkrati, čeprav znova z različnimi motivi, skušali pojem neuvrščeni omejiti na »tretji svet«; v sovjetskem primeru so to »antiimperialistične in antikolonialne težnje«, v ameriškem pa »po-

¹⁵ L. Brežnjev je v referatu uporabil izraz dežele v razvoju in ne neuvrščene države, kar je v določenem nasprotju z besedilom dokumenta z evropskega posvetovanja komunističnih partij junija 1976 (»neuvrščeni je pomemben dejavnik v sodobnih mednarodnih odnosih«), toda ustreza dalj časa trajajoči ambivalentnosti sovjetske politike: gre za to, da se v strateških načrtanih zunanje politike izogiba priznati neuvrščeni politiki ključni položaj v postopku krepitve miru in socializma.

¹⁶ Sem sodijo veljavne teze o nujnosti prispevka Združenih držav Amerike k obrambi Zahodne Evrope, ki je ključni del strategije tega dela evropske celine. Na vzhodni strani je nemogočnost malih držav zagotoviti si varnost, vsebovana v pogostnih pozivih k »večnemu« zavezništvu z veliko silo (Sovjetsko zvezo); v zadnjem času je v zvezi s tem zanimiva teza poljskega avtorja, ki deloma sprejema zamisli o nujnem varstvu malih držav, toda je hkrati kritičen do neuvrščeni: »... avtor poudarja, da so (na seminarju o neuvrščeni v Novem Sadu 1969, op. p.) politiko neuvrščeni »ocenili kot zastarelo kategorijo mednarodnih odnosov, brez perspektive za v prihodnje.« — Poročilo o članku v »Sprawy miedzynarodowe«, Varšava, objavljeno v »Delu«, 23. 6. 1976.

treba po prilagajanju mednarodnih ekonomskih odnosov koristim najbolj revnih držav«.

Ad d). Za obe politiki je bilo značilno, da sta kdaj pa kdaj sprejeli neuvrščenost v tistem delu, ki je ustrezal posebnim poudarkom v njihovih politikah. Časovno je Sovjetska zveza ugotovila mnogo prej, da se morajo tudi globalne sile prilagoditi novim razmeram v svetu, ne glede na to, ali jih odobravajo ali ne, oziroma da lahko iz njih pridobijo nekatere možnosti nasproti konkurenčnemu taboru. Postopna rast sovjetskega stališča do neuvrščenosti se je ravnala po stanju v mednarodnih odnosih; v obdobju dekolonializacije je ugotovila, da lahko z deželami, ki težijo k emancipaciji ustvari nekako naravno zaveznitvo in da je to lahko hkrati objektivna skupnost koristi v boju zoper imperializem. Tako so se spremenili tudi teoretični pogledi na načine revolucionarnega boja, kamor so bile poslej vključene nacionalno zavedne družbene plasti v deželah v razvoju, vključno z meščanstvom. Povečal se je tudi obseg gospodarskega sodelovanja z deželami v razvoju, kar je v nekaterih pogledih vplivalo tudi na odnos do neuvrščenosti.

V obdobju med kairsko in lusaško konferenco voditeljev neuvrščenih držav, ki ga je označevalo preurejanje gibanja, so se množila prizadevanja za povezovanje prizadevanj neuvrščenih držav in držav socialističnega tabora, posebno še kot reakcija na tedaj veljavno zahodno tezo o »enaki oddaljenosti« neuvrščenosti in o njenem »nevtalizmu«. To prizadevanje je pozneje še dobilo nov pomen, čeprav so z njim poskusili odstraniti neželene dele iz temeljev neuvrščenosti. V času ob alžirski konferenci so poskušali nekatere dolgoročne cilje, posebej v zvezi s »popuščanjem napetosti«, povezati z neuvrščenostjo kot s pomembnim dejavnikom v mednarodnih odnosih, toda s pridržkom o vodilnosti držav »resničnega socializma« v antiimperialističnem boju.¹⁷ Z drugimi besedami je to pomenilo neuvrščenosti odvzeti druge sestavine (predvsem protiblokovstvo in bistvo ekonomskih zahtev) ter ga uporabiti kot gradivo v bitki z drugim sistemom.

Za Združene države Amerike je bilo teže najti dele neuvrščenosti, ki bi ustrezali njeni politiki, a vendar so bila obdobja, ko je bilo mogoče najti tudi to. Neuvrščenost so uporabile v posebnem primeru: kot razvita kapitalistična država, ki ji sistem in prednostni položaj v njem dajeta vse možnosti za maksimalno realizacijo svojih potreb, se v tem času zavzema za univerzalnost, se bori proti »škodljivim nacionalizmom« in se, sledeč tej logiki, bori tudi proti »združevanju« dežel v razvoju. »Uvrščanje neuvrščenih« je bil pojem, ki je izšel iz te miselne kombinacije, sloneče na želji po ohranitvi statusa quo, ki pa naj bi hkrati ameriško zunanjo politiko osvobodil okovov Dullesovih stališč »o nemoralnosti neopredeljenih«. Iz iste logike so izšle ostre kritike na račun »blokovstva« neuvrščenih držav, ko so se na zadnjih treh zasedanjih generalne skupščine Združenih narodov povezale in dogovorile o skupnem nastopanju. To dejstvo je ameriška politika štela za element nedovoljnega nasilnega spreminjanja mednarodnih odnosov in nasilja večine nad manjšino oziroma neupoštevanja zahtev slednje.

Ad e). Stališča obeh supersil se povsem ujemajo tedaj, ko gre za brezpogojno izključitev neuvrščenosti na območjih njunega izključnega vpliva. Tu še

¹⁷ »S spoštovanjem gledamo na antiimperialistični program, ki so ga predlagali v Alžiru . . .«
— Iz govora L. Brežnjeva v Taškentu, »Politika«, 10. 11. 1973.

vedno veljajo stare teze o nujnosti kompaktnosti enega ali drugega tabora. Zahodna polobla torej ne bi prenesla neuvrščeniosti prav tako, kot je ne bi smeli uveljaviti v Vzhodni Evropi. V tem pogledu je vse jasno tudi s stališča dvostranskih odnosov: moskovski sporazum o osnovah odnosov v eri popuščanja napetosti je izhajal iz danega ravnotežja moči (torej vključno s »pridobljenimi pravicami« iz opravljene delitve vplivnih območij).

Skupno in posebno v stališčih globalnih sil

Na podlagi tega, kar smo dejali, je mogoče ugotoviti, da se znotraj okvirnih prekrivanj interesov supersil v razmerju do neuvrščeniosti pojavljajo vsebinske razlike. V nekih obdobjih je celo videti, kot da Sovjetska zveza in druge socialistične države sprejemajo politiko neuvrščeniosti v celoti, toda tako podoba, ki jo ustvarjajo izjave politikov, sistematično motijo odmevi v publicistiki in v znanstveni literaturi dežel socialističnega tabora. Take vrste prispevki skrbijo za nekakšno »ravnotežje« med ugodnimi ocenami, ki sodijo v krog dnevnih političnih potreb, ter zadržanostjo, s kakršno se v tem pogledu ponaša načrtovanje dolgoročne zunanjepolitične strategije. Seštevek enih in drugih izrazov politične volje praviloma utrdi odnos do neuvrščeniosti na tisti ravni, ki velja za dolgoletno značilnost in prek katere socialistične države vzhodnega tabora še niso segle; gre za skupnost koristi in solidarnost svetovnih naprednih sil, ki se, prav tako po pravilu, konča z utemeljevanjem vojaško-politične organizacije varšavske zveze. Nedvomno pa je mogoče reči, da je odnos Sovjetske zveze do neuvrščeniosti mnogo bolj kompleksen, kot je lahko stališče Združenih držav Amerike, ki ji v teoriji sploh ne posvečajo pozornosti, v praksi pa le občasno. To so vzroki, zaradi katerih velja razmerju med neuvrščeniimi državami in Sovjetsko zvezo (s taborom vred) posvetiti več pozornosti.

Najprej, nekaj vzrokov, zaradi katerih Sovjetska zveza ne more sprejeti neuvrščeniosti v celoti (ocena sloni na objavljenih znanih težnjah sovjetske mednarodne politike, vsebovanih zlasti v dokumentih, 24. in 25. kongresa KP Sovjetske zveze:

a) Konstitutivni del neuvrščeniosti je protiblokovstvo; nasprotovanje blokom je posledica prepričanja, da se na ta način najbolj žgočih mednarodnih vprašanj ni mogoče rešiti, Sovjetska zveza pa sodi, da je to koristna oblika v procesu utrjevanja socializma v svetu.

b) Miroljubna koeksistenca je zanjo sistem odnosov med dvema diametralno različnima družbenima sistemoma oziroma način vodenja razrednega boja v jedrski dobi.¹⁸ V poenostavljeni obliki, kakršno prinaša dnevna politika, gre celo za miroljubno koeksistenco med obema vojaško-političnima gru-

¹⁸ »KP Sovjetske zveze stoji na stališču, da je treba nadaljevati razredni boj med obema sistemoma na področju gospodarstva, politike in seveda tudi ideologije... Svetovnonazorski pogledi in razredni cilji socializma in kapitalizma si nasprotujejo in so nespravljivi. Prizadevali pa si bomo, da bomo ta nujni zgodovinski boj postavili v okvire, v katerih ne bodo grozile vojne, nevarni konflikti in nenadzorovana oboroževalna tekma.« L. Brežnjev, »Einheit«, Berlin, 30 let, 1—75, str. 330.

»Toda ne mislimo tako kot nekatere napredne sile v mirovnem gibanju, da v atomski dobi pravična vojna ni več mogoča oziroma da raketno-atomska vojna ne pomeni več nadaljevanja razredne politike, temveč samo propad sveta.« — Poročilo o članku obrambnega ministra DR Nemčije Hoffmana v »Einheit«; »Delo«, 22. 4. 1976.

pacijama. Stališče o nespravljalnosti med socializmom in kapitalizmom v osnovi ustreza jugoslovanski razlagi miroljubne koeksistence, ključne razlike pa so v načinih izvajanja razrednega boja. Medtem ko je le-tega po sovjetskih razlagah mogoče uspešno bojevati le z maksimalno združenimi močmi in pod vodstvom najmočnejše socialistične države (sistem proti sistemu, blok proti bloku), se jugoslovanska razlaga približuje mnenju večine neuvrščenih držav o tem, da države v idejnem soočenju ohranjajo neodvisnost in suverenost in so oblike in postopki družbenih sprememb njihova notranja zadeva.¹⁹

c) Iz prejšnjega temeljnega postulata sledi, da se neuvrščene države združujejo v politično gibanje na mednarodni ravni in si kot celota prizadevajo za razrešitev, po njihovem temeljnega konflikta med razvitimi in nerazvitimi. Narobe je za Sovjetsko zvezo konflikt med socializmom in kapitalizmom prvo vprašanje, ob katerem bi se morale opredeljevati države v razvoju.

č) V znanstveni literaturi in v politični praksi socialističnih držav vzhodnega tabora je Sovjetska zveza pogoj za neuvrščenost; le-ta je sredstvo za doseganje nekega cilja (osvoboditve in družbenega napredka) ne pa že osvoboditev sama. Stališče je v ostrem nasprotju z že omenjenimi prednostnimi postavkami gibanja neuvrščenih (neodvisnost, suverenost, neblokovanje).²⁰

d) Sovjetska zveza sodi, da je neuvrščenost vezana na protimperialistični in protikolonialni boj na treh celinah, ne pa v Evropi. To stališče je na prvi pogled podobno kitajskemu »trikontinentalizmu« in je imelo odmev tudi v nekaterih neuvrščenih državah (npr. Alžiriji), toda ne bi bilo mogoče reči, da izhaja iz podobnih motivov. Želja odvzeti neuvrščenosti univerzalne systemske značilnosti, Sovjetsko zvezo vodi v poudarjanje specifičnih in regionalno pogojenih značilnosti neuvrščenosti.

e) Temeljno načelo sovjetske zunanje politike v odnosih z zavezniškimi socialističnimi državami je načelo proletarskega internacionalizma, ki v tem krogu uveljavlja hierarhijo načel in vrednosti. Po razlagi »najvišje načelo« je proletarski internacionalizem pravna norma in nadomešča mednarodno pravo oziroma dopušča uveljavitev omenjene suverenosti v korist višjih interesov.²¹

Srečanja in razhajanja

Sovjetska zveza pričakuje od neuvrščenih držav, da se solidarizirajo s skupnostjo držav »realnega socializma« kot z najpomembnejšim naravnim nosilcem

¹⁹ »Zanje (za nosilce bipolarnе konstelacije, op. p.) se je miroljubna koeksistenca krčila na koeksistenco med blokovskimi skupinami in je s tem izgubljala svojo pravo vsebino. To pomeni, da je v blokovski interpretaciji koeksistenca dobila pomen modusa videni med Vzhodom in Zahodom, brez teženj in prizadevanj, da se v praksi uresničijo njeni bistveni cilji univerzalnega modela... za razvijanje odnosov med vsemi državami, ne glede na razlike in podobnosti njihovih družbenih sistemov in mednarodnih opredelitev.« — R. Petković: *Merila nesvrstanih*, »Medjunarodna politika«, Beograd, XXV, 19. 1975, št. 610, str. 11.

²⁰ »Sleherni poskus, da bi se neuvrščene države soočile s socialističnim taborom, je skrajno kontrarevolucionaren in koristi izključno imperialističnim interesom.« — F. Castro v govoru na alžirski konferenci 1973, *Medjunarodna politika*, XXIV, 1. 10. 1973, št. 564, str. 22.

²¹ Vprašanje je v zadnjem času vzbudilo različne načine prikazovanja. Opredelitev »internationalističnega sodelovanja« iz dokumenta o sestanku evropskih partij je dokaj drugačna kot članek v »Voprosi filozofije« (Moskva): »... KP Sovjetske zveze pripisuje proletarskemu internacionalizmu poseben pomen kot najbolj dragocenemu in neizčrpnemu viru moči mednarodnega komunističnega gibanja... Pravi proletarski internacionalizem pa je tisto, na čemer temeljijo vzajemni odnosi v državah »socialistične skupnosti« — Poročilo o članku v »Delu«, 3. 6. 1976.

boja proti izkoriščanju ter za mir in pravičnost v mednarodnih odnosih. To pomeni, da bi se neuvrščene države morale podrediti koristim vodilnega dejavnika, s tem pa privoliti tudi v njegovo razlago miroljubne koeksistence, določene z značilnostmi globalne politike, ki jo vodi Sovjetska zveza. To ne bi pomenilo pritegovanja v blokovsko skupino v klasičnem pomenu besede, vsekakor pa bi pomenilo razporeditev mednarodnega političnega življenja na črti kapitalistični tabor-socialistični tabor.

Novosti v teoretičnem sovjetskem pogledu na naravo koeksistence glede na stalinsko obdobje) povedo, da Sovjetska zveza ne bo vztrajala na dobesednem razrednem soočenju v vsaki deželi v razvoju; podprla bi tudi buržoazne sile, če so objektivno v takem položaju, da se upirajo imperializmu. Zelo dosledno pa Sovjetska zveza razdeli dežele v razvoju med napredne in nazadnjaške po kriteriju njihovega odnosa do vloge Sovjetske zveze, posebej še, če katere izmed njih obsodijo Sovjetsko zvezo izvajanja hegemonistične politike. S podmeno, da je Sovjetska zveza vodilna sila socializma in da je zato njena politika dosledno razredna, so taka stališča obsodili kot proizvode buržoazne nacionalistične ideologije. Sovjetska zunanja politika naj bi dosledno in nepogojno uresničevala zgodovinske interese proletariata in vseh izkoriščanih ljudstev in zato med njimi ne bi moglo priti do kolizije.

Dosledno tej tezi so vzete pod zaščito Sovjetske zveze dežele v razvoju kot celota, ne samo njihov proletarski del. Sem bi kot podtočka sodilo še sprejemanje dejstva, da je vzhodni tabor samo posledica agresivnosti Zahoda in da sta tako Varšavska zveza kot Svet za vzajemno gospodarsko pomoč (po svojih značilnostih zaprta integracijska skupina) edina načina obrambe pred grožnjo imperializma.²² Po veljavni tezi med pisce socialističnih vzhodnih držav je »popuščanje napetosti« proizvod spremenjenega ravnotežja moči v korist svetovnega socializma, še posebej za Varšavske zveze in uspešne gospodarske integracije med socialističnimi državami. Neuvrščeni torej ne bi mogli govoriti o protiblokovstvu, ampak o nevarnosti in škodljivosti enega bloka.²³

Iz tega izhaja tudi nesporazum o vlogi »popuščanja napetosti«: po veljavni sovjetski razlagi naj bi bila »detente« koristna za dežele v razvoju; predpostavlja torej izenačenost interesov vodilne socialistične države z deželami v razvoju in tudi to, da je popuščanje napetosti posledica naraščajoče moči socialistične skupnosti.²⁴ Take razlage zanemarjajo dejstvo, da so prav neuvrščene države v razvoju prve začele opozarjati na neizhodnost blokovskega soočenja

²² »Odločno nasprotujemo delitvi sveta na bloke in tekmi v oboroževanju, toda dokler bo obstajal NATO...« — L. Brežnjev v referatu na 25. kongresu KP Sovjetske zveze, cit. štev. »Delac«.

²³ »Pravda« piše, da je gibanje neuvrščenih nastalo kot odgovor na poskuse imperialističnih sil, na čelu z ZDA, da bi države, ki so se komaj osvobodile kolonializma, vključili v vojaške bloke vrste SEATO, CENTO, ASEAN in druge.« — »Delac«, 17. 5. 1976.

²⁴ »Kot nasprotje govoricam o njeni 'jalovosti' se širi pretirana predstava o vplivu neuvrščene politike na svetovni razvoj. Pripisuje se ji odločilna zasluga za to, da je človeštvo rešeno groze samouničenja... Takšno popačeno razmerje mednarodne resničnosti krepi napačno zamisel o 'lastni' (in zaradi tega oslabilni zgodovinski poti držav v razvoju, pri čemer se politika neuvrščenosti prikazuje kot sredstvo, ki omogoča 'enako oddaljenost' tako od socializma kot od kapitalizma,« — »Otzaky miru a socializmu«, Praga, cit. po »Naši razgleda«, Ljubljana, 23. 11. 1973.

Tako tudi v referatu E. Honeckerja na 9. kongresu ESPN: »...popuščanje napetosti je postalo pglavitna značilnost mednarodnega razvoja v prvi vrsti po zaslugi Sovjetske zveze in drugih držav socialističnih skupnosti,« — »Delac«, 19. 5. 1976.

ter so imele v tem pogledu samostojno vlogo aktivnih subjektov v mednarodnih odnosih.

Slehera posebnost v odnosu med Sovjetsko zvezo in neuvrščeniimi je tako delček v verigi osnovne logike, ki pooseblja v sovjetski državi idejno zaščitnico protiiperialističnih prizadevanj dežel v razvoju; le-ta naj bi jim edina lahko dala obsežnejšo gmotno pomoč v času osvobodilnega boja in naj bi bila zato pogoj za realizacijo njihovih ciljev. Z drugimi besedami: »kar je dobro za Sovjetsko zvezo, je dobro za neuvrščene države«, je trditev, ki spremlja postalinsko obdobje oblikovanja sovjetskega stališča do neuvrščenosti.²⁵

S tega vidika je vredno posvetiti več pozornosti različnim postopkom do različnih neuvrščenih držav. Indijska neuvrščenost ima, zaradi posebnih poudarkov na regionalnih, azijskih značilnostih, vso podporo Sovjetske zveze, kar je v velikem delu tudi posledica spora s Kitajsko. Posebno dobre vezi z Indijo (pogodba o prijateljstvu in sodelovanju je njihov izraz) sodijo v okvire splošnega prizadevanja za pridobitev tihega ali izrečnega priznanja o kompatibilnosti interesov supersile z interesi neuvrščenih držav.²⁶ Poudarki na azijski neuvrščenosti hkrati izključujejo Evropo, ki je, kot je videti, določena z elementi delitve vplivnih območij po drugi svetovni vojni, hkrati pa se na ta način zmanjšuje vrednost prispevka Jugoslavije k neuvrščnemu gibanju.

Do jugoslovanske neuvrščenosti je imela Sovjetska zveza v vsakem izmed omenjenih obdobjih nekoliko bolj zadržano stališče, kar je bilo posledica dejstva, da gre za socialistično državo, ki naj bi bila zvezana s skupnostjo »realnega socializma« po načelu proletarskega internacionalizma. Tudi zaradi geografskega položaja in zaradi dejstva, da je bila po drugi svetovni vojni že uvrščena v vzhodni tabor, je Jugoslavija pomenila poseben primer v strategiji Sovjetske zveze. V dvostranskih odnosih se je zvečine odločala za kombinacijo splošnega priznanja pomena neuvrščenosti²⁷ (nikoli pa to ni bilo izrečno priznanje jugoslovanski neuvrščenosti) in poudarjanja zavezništva med dvema socialističnima državama. Drugače pa je tedaj, ko je govor o neuvrščenosti v splošnem; v takih primerih Jugoslavije po pravilu ne omenjajo, niti njenih državnikov, razen če je Jugoslavijo nujno treba omeniti (npr. beograjsko konferenco voditeljev neuvrščenih držav.²⁸ Stališča do neuvrščenosti so se sicer spremenila in opravili so določen miselni zasuk glede ciljev zunanje politike, toda še vedno so izrazito dvosmerna in izraz trenutnih potreb. Tako je treba ocenjevati tudi spremenjeno stališče do pristopanja socialističnih držav k ne-

²⁵ »... gibanje neuvrščenih, ne glede na nezadostno doslednost in zmote nekaterih njenih udeležencev, ne izgublja protiiperialistične usmeritve in rabi kot pomemben pozitivni dejavnik v svetovni politiki. Upati je, da bo zdravim silam uspelo obvladati še vedno bistvena nihanja in da bodo uskladile svoje zavezništvo s silami miru, demokracije in družbenega napredka« — Poročilo o članku v moskovskem »Komunistu«; »Vjesnik«, Zagreb, 31. 5. 1976.

²⁶ »Sovjetska zveza spoštuje indijsko politiko neuvrščanja in znova izjavlja, da je ta politika pomemben dejavnik v ohranitvi svetovnega miru, mednarodne varnosti in zmanjšanja napetosti v svetu.« — 4. čl. sporazuma o miru, prijateljstvu in sodelovanju (sklenjenega 9. 8. 1971), Keesing's Archives, London, 21.—28. avg. 1971.

²⁷ »Sovjetska zveza podpira antiimperialistično usmerjenost politike neuvrščanja dežel in, v zvezi s tem, pozitivno ocenjuje njeno vlogo v utrditvi miru in mednarodnega sodelovanja... za neodvisnost in družbeni napredok...« — Skupno sporočilo ob obisku predsednika Tita v Sovjetski zvezi, »Borba«, Beograd, 10. 6. 1972.

²⁸ »Pravda« objavlja poročilo dopisnika iz Colomba, da so gostitelji ponosni, ker je bil pri virih gibanja neuvrščenih in med takimi voditelji, kot sta bila Nehru in Naser, tudi tedanji premier Bandarenaika.« »Vjesnik«, cit. štev.

uvrščenu gibanju; mogoče bi namreč bilo, da bi nekatere take države delovale znotraj gibanja za sprejetje sovjetske teze o izključnosti antiimperialističnih in antikolonialnih značilnosti. To seveda ne pomeni, da se je spremenilo stališče o tem, da socialistične države morajo biti v najtesnejši gospodarski in vojaški zvezi s Sovjetsko zvezo; gre le za tiste socialistične države, ki so locirane zunaj Evrope (Kuba, LR Koreja, Vietnam) in ki vsaj načelno priznavajo pomembno zvezo med prvo socialistično državo in uspehi neuvrščene politike. Razmerje do Jugoslavije je zato še vedno obremenjeno z večino točk iz načelnih nesporazumov med Sovjetsko zvezo in neuvrščeni.

Ko je že govor o Jugoslaviji, velja omeniti tudi stališče druge supersile, ki se je prav tako ravnala po trenutnih potrebah. Jugoslovanska neuvrščena za Združene države Amerike ni imela pomena zaradi neuvrščeni same, ampak zato, ker je šlo za socialistično državo v spopadu s stalinskimi koncepcijami o »enotnosti vzhodnega tabora«.

Neuvrščena je zato pomenila toliko kot nevtralnost in kaže, da je tako mogoče razumeti tudi nekatere novejša ocena jugoslovanskega položaja.²⁹ Nikakor pa občasne pozitivne ocene jugoslovanske neuvrščeni niso pomenile priznanja gibanja neuvrščeni in njene doktrine, prav tako ne priznanja samostojnega, enakopravnega položaja med drugimi subjekti mednarodnih odnosov.

Okvirni sklepi

Če bi v kratkem združili povedano, bi lahko rekli, da so poglaviti vzroki razhajanja neuvrščeni s Sovjetsko zvezo v naslednjem:

1. v dejstvu, da je Sovjetska zveza blokovska voditeljica; 2. da svojo zunanjo politiko, ki je med drugim tudi politika globalne sile, povezuje z zgodovinskimi težnjami izkoriščanih narodov; 3. da meni, da je zaostajanje dežel v razvoju izključna posledica kolonializma in da nastajanje novega mednarodnega ekonomskega reda ne zadeva socialističnih držav; 4. da socialistične države po naravi ne morejo imeti ekspanzivnih teženj; 5. da je odpor določenim prvinam o sovjetski politiki hkrati že antisocializem; 6. da jemlje iz neuvrščeni samo tisti del, ki zvečine ustreza njenemu taboru v boju proti drugemu; 7. da neuvrščeni lahko izkoristijo prednosti iz popuščanja napetosti, toda ostanejo pasivni spremljevalci sprememb, ki se odvijajo med protagonisti mednarodnih odnosov s posebnimi pravicami in dolžnostmi.

Glede obeh sil pa bi bilo mogoče ugotoviti, da se v njunem odnosu do neuvrščeni zrcali podoba mednarodnih odnosov, ki sta jim zaradi njune moči dali v posameznih obdobjih odločilni pečat. Nesporno je, da sta neuvrščena obe štelj za ozadje, v katerem se odvija »prava« mednarodna politika. Toda pomembno je ugotoviti, da sta bili, ena prej, druga pozneje, primorani podrediti dele svojih politik spremenjeni resničnosti v svetu v petdesetih in zlasti v šestdesetih letih tega stoletja. Glede na jaltske formule in celo glede na ustavno listino Združenih narodov z vodilno vlogo velikih sil je sedanje sprejemanje neuvrščeni kot »pomembnega mednarodnega dejavnika« (Kissin-

²⁹ »R. Nixon je v 'politiki za 70-ta leta' opredelil Jugoslavijo kot 'pomembno neuvrščeno deželo': »Njena neodvisnost, politična trdnost in ekonomska blaginja so bistveni dejavniki za vzpostavitev miru v Evropi.« — »Politika«, 5. 5. 1970.

ger) in »dejavnika miru« (Brežnjev) pričevanje o spremenjenih mednarodnih odnosih oziroma o nezadostnosti teorije sile. Raztezanje neuvrščeniosti na robove Evrope in nastajanje jedra dežel v razvoju, ki se borijo za ekonomsko emancipacijo, pomeni objektivno dejstvo, ki sta ga morali upoštevati obe sili.

To se zdi dolgoročna ugotovitev in dovoljuje sklepanje, da nobena globalna sila ne more več povsem zanemariti gibanja neuvrščeni držav in doktrine mednarodnih odnosov, ki sloni na neodvisnosti in suvereni enakosti ter se zavzema za priznanje aktivne miroljubne koeksistence kot sodobnemu času ustreznega teoretičnega počela mednarodnih odnosov. Ugotovitev je mogoče obrniti tudi v nasprotno smer: neuvrščeni morajo ustvarjalno sodelovati z obema silama v postopku mirnega spreminjanja mednarodnih odnosov. Pri tem še naprej velja kriterij vsebine — solidarnost in sodelovanje glede vprašanj samih in ne zaradi apriorne pripadnosti temu ali onemu sistemu.

Listina o gospodarskih pravicah in dolžnostih države

PREAMBULA

Generalna skupščina

v želji okrepiti osnovne cilje Združenih narodov, posebno obvarovati svetovni mir in mednarodno varnost, razvoj prijateljskih vezi med narodi in vzpostaviti mednarodno sodelovanje, ki naj prispeva k reševanju mednarodnih gospodarskih in družbenih vprašanj;

poudariti nujnost utrjevanja mednarodnega sodelovanja na teh področjih;

kakor tudi potrditi nujnost krepitve mednarodnega sodelovanja na področju razvoja;

izjaviti, da je prvenstveni cilj te Listine zahtevati vzpostavitev nove mednarodne gospodarske ureditve, ki počiva na pravičnosti, suvereni enakosti, vzajemni odvisnosti, na skupnih koristih in na sodelovanju med vsemi državami, ne glede na njihov gospodarski in družbeni sistem;

v želji prispevati k ustvarjanju pogojev za

- a) več blaginje za vse dežele in za višjo življenjsko raven za vse narode,
- b) prizadevanje celotne mednarodne skupnosti za gospodarski in družbeni napredek vseh dežel, posebno dežel v razvoju,
- c) pospeševanje sodelovanja — na osnovi vzajemnih koristi in enakih ter ustreznih ugodnosti za vse miroljubne države, ki so pripravljene izvajati to Listino — na gospodarskem, trgovinskem, znanstvenem in tehničnem področju — ne glede na politične, gospodarske in družbene sisteme,
- d) premagovanje pglavitnih ovir na poti gospodarskega razvoja dežel v razvoju.
- e) pospeševanje gospodarske rasti dežel v razvoju s ciljem premostiti gospodarski prepad med razvitimi deželami in deželami v razvoju,
- f) prispevek k varstvu, vzdrževanju in ustreznemu ravnanju z okoljem; zavedajoč se nujnosti ustvariti in vzdrževati pošteno in pravično mednarodno gospodarsko in socialno ureditev, z
  - a) vzpostavitev ustreznih in pravičnejših mednarodnih gospodarskih odnosov in podpiranjem strukturnih sprememb svetovnega gospodarstva,
  - b) uresničevanje razmer, ki bi omogočile razrešitev trgovine in okrepitev gospodarskega sodelovanja med vsemi državami,
  - c) krepitvijo gospodarske neodvisnosti dežel v razvoju,
  - d) uresničevanjem in prispevanjem k takim mednarodnim ekonomskim odnosom, ki bi spoštovali dane razlike v razvitosti dežel v razvoju in upoštevali njihove posebne potrebe;

* Objavljena listina je bila sprejeta na 29. zasedanju Generalne skupščine ZN z resolucijo št. 3281 dne 12. decembra 1974.

Vir: Europa Archiv št. 14, 25. 7. 1975, let. 30, str. D 365.

odločena podpirati kolektivno gospodarsko varnost posebej za razvoj dežel v razvoju ob strogem spoštovanju suverene enakosti vseh držav in ob sodelovanju celotne mednarodne skupnosti;

v prepričanju, da resnično meddržavno sodelovanje, ki počiva na skupnem ugotavljanju mednarodnih gospodarskih vprašanj in na soglasnih izhodiščih o njih, pomeni bistveno predpostavko za izpolnitev skupne želje človeške skupnosti po pravičnem in razumnem razvoju vseh delov sveta;

s poudarjanjem pomena, ki ga ima zagotovitev ustreznih pogojev za vzdrževanje normalnih gospodarskih stikov med državami — ne glede na razlike v njihovih družbenih in gospodarskih sistemih — kakor tudi brezpogojno spoštovanje pravic vseh narodov, in pomena, ki ga ima krepitev instrumentov mednarodnega gospodarskega sodelovanja kot sredstva za krepitev miru v dobro vseh;

prepričana, da je nujno razvijati sistem mednarodnih gospodarskih stikov na osnovi suverene enakosti, vzajemnih pravičnih koristi in tesne vzajemne odvisnosti koristi vseh držav po svetu;

s ponovno ugotovitvijo, da leži odgovornost za razvoj sleherne države najprej na njej sami, da pa je hkrati učinkovito mednarodno delovanje bistveni dejavnik za polno uresničevanje lastnih razvojnih ciljev;

trdno prepričana, da je nujno razvijati bistveno izboljšani sistem mednarodnih gospodarskih odnosov;

svetovno sprejema Listino o gospodarskih pravicah in dolžnostih držav.

1. POGLAVJE

Osnove mednarodnih gospodarskih odnosov

Tako gospodarski kot politični in drugi odnosi med državami morajo med drugim temeljiti na naslednjih načelih:

- a) na suverenosti, ozemeljski nedotakljivosti in politični neodvisnosti držav;
- b) na suvereni enakosti držav;
- c) na odpovedi agresij;
- d) na odpovedi vmešavanju;
- e) na vzajemnih in upravičenih koristih;
- f) na miroljubni koeksistenci;
- g) na enakopravnosti in samoodločbi narodov;
- h) na miroljubnem reševanju sporov;
- i) na odstranjevanju nepravičnosti, ki so bile posledica nasilja in ki narodom odvzemajo nujna naravna sredstva za normalni razvoj;
- j) na doslednem izpolnjevanju mednarodnih obveznosti;
- k) na spoštovanju človekovih pravic in osnovnih svoboščin;
- l) na odpovedi težnjam po hegemoniji in vplivnih območjih;
- m) na prizadevanju za mednarodno družbeno pravičnost;
- n) na mednarodnem sodelovanju na področju razvoja,
- o) na prostem pristopu celinskih dežel do morja v okviru zgornjih osnov.

2. POGLAVJE

Gospodarske pravice in dolžnosti držav

Čl. 1.: Sleherna država ima suvereno in neodtujljivo pravico izbrati tak gospodarski, politični, družbeni in kulturni sistem, ki ustreza volji njenega naroda in to brez vmešavanja, pritiska ali kakršnekoli grožnje od zunaj.

Čl. 2: 1. Vsaka država ima polno in trajno suverenost nad vsemi svojimi naravnimi bogastvi in gospodarskimi aktivnostmi, vključno s pravico do posesti, izkoriščanja in razpolaganja in izvaja to suverenost neovirano.

2. Vsaka država ima pravico,

a) urediti in nadzorovati inozemske investicije na ozemlju svoje vrhovnosti po določenih svojih pravnih in drugih predpisov in v skladu s svojimi nacionalnimi cilji in prioriteta. Države ni mogoče prisiliti, da bi zagotovila tujim vlaganjem posebno ugodne postopke.

b) nadzorovati dejavnost transnacionalnih družb na območju svoje vrhovnosti in sprejemati ukrepe, s katerimi naj se zagotovi vskladitev njihovega delovanja s pravnimi in drugimi predpisi in ustreznost gospodarskim in družbenim ciljem države. Transnacionalne družbe se ne smejo vmešavati v notranje zadeve držav gostiteljic. Vsaka država naj ob polnem spoštovanju svojih suverenih pravic sodeluje z drugimi pri izvajanju na ta način zagotovljene pravice.

c) poddržaviti tuje premoženje, ga razglasiti ali prenesti lastništvo; v tem primeru naj država, ki jo zadevajo ti ukrepi, ob upoštevanju pravnih in drugih predpisov in vseh, po njenem mnenju bistvenih pogojev plača primerno odškodnino. Če je v posameznem primeru vprašanje odškodnine sporno, odločajo o njej notranje pravo in sodišča države, ki poddržavlja, v kolikor vse prizadete države svobodno in sporazumno ne sklenejo, da bodo na osnovi suverene enakosti držav in v skladu z načelom svobodne izbire sredstev, iskale neko drugo miroljubno obliko sprave.

Čl. 3: Pri izkoriščanju naravnih bogastev, ki sodijo dvema ali več deželam, mora vsaka država na osnovi sistema informacij in prehodnih posvetovanj delovati za to, da bi se ta bogastva izkoriščala na najboljši mogoči način, ne da bi bile prizadete zakonite koristi drugih.

Čl. 4: Vsaka država ima pravico do mednarodnega trgovanja in drugih oblik gospodarskega sodelovanja, ne glede na razlike v političnem, gospodarskem ali družbenem sistemu. Nobene države ne sme zaradi takih razlik prizadeti kakršnakoli diskriminacija. Pri izvajanju mednarodne trgovine in drugih oblik gospodarskega sodelovanja vsaka država svobodno odloča o oblikah vzpostavljanja gospodarskih stikov z inozemstvom in o sklepanju dvo in večstranskih sporazumov, ki ustrezajo njenim mednarodnim obveznostim in so v soglasju z zahtevami mednarodnega gospodarskega sodelovanja.

Čl. 5: Vse države imajo pravico vključevati se v organizacije proizvajalcev primarnih proizvodov, da bi tako razvijale svoja nacionalna gospodarstva in s tem dosegle trdno financiranje njihovega razvoja, kakor tudi za to, da bi v uresničevanju svojih ciljev prispevale k trajni rasti svetovnega gospodarstva in pri tem pospešile razvoj dežel v razvoju. Glede na to so vse države dolžne spoštovati to pravico, s čimer se odrekajo vseh gospodarskih in političnih ukrepov, ki bi jo omejevali.

Čl. 6: Dolžnost držav je prispevati k razvoju mednarodnega blagovnega prometa, posebno s pomočjo predpisov in po potrebi s sklepanjem dolgoročnih večstranskih sporazumov o primarnih proizvodih, pri čemer je treba upoštevati interese proizvajalcev in porabnikov. Vse države so odgovorne za redni pretok in pristopnost vseh dobrin, s katerimi se trguje po trdnih, koristnih in pravičnih cenah in tako prispevati k pravičnemu razvoju svetovnega gospodarstva, pri čemer je posebej treba upoštevati koristi dežel v razvoju.

Čl. 7: Sleherna država je najprej sama odgovorna za gospodarsko, družbeno in kulturno rast svojega naroda. Ob tem pa ima sleherna država pravico in nalogo izbrati sredstva in razvojne cilje, neomejeno zastaviti in uporabiti dodatna sredstva, izvesti napredne gospodarske in družbene reforme in zagotoviti polno udeležbo svojega naroda na napredku in uspehih razvoja. Vse države so, kot posameznice in v skupnosti, dolžne vzajemno sodelovati, da bi odstranile ovire, ki omejujejo to določilo in njegovo uporabo.

Čl. 8: Države naj bi zato, da bi olajšale ustrezne in pravične svetovne gospodarske odnose in prispevale k strukturnim spremembam v okviru uravnovešenega svetovnega gospodarstva glede na potrebe in interese vseh dežel, posebno še dežel v razvoju, vzajemno sodelovale in sprejemale ustrezne ukrepe.

Čl. 9: Vse države so dolžne sodelovati na gospodarskem, družbenem, kulturnem, znanstvenem in tehnološkem področju, da bi prispevale k gospodarskemu in družbenemu napredku po vsem svetu, posebej pa v deželah v razvoju.

Čl. 10: Vse države so pravno enake in imajo kot enakopravni člani mednarodne skupnosti pravico v polnem obsegu in učinkovito sodelovati pri reševanju gospodarskih, finančnih in monetarno-političnih svetovnih vprašanj, med drugim v pristojnih mednarodnih organizacijah in v skladu z njihovimi obstoječimi in nastajajočimi pravili, prav tako pa dobiti iz nastalih koristi pravičen delež.

Čl. 11: Vse države naj sodelujejo, da bi okrepile in nenehno izboljševale sposobnost mednarodnih organizacij pri izvajanju ukrepov za vzpodbuditev splošnega gospodarskega napredka vseh dežel, posebno dežel v razvoju; tako naj bi skupaj delale za to, da bi ti ukrepi v danih primerih ustrezali spremenjenim potrebam mednarodnega gospodarskega sodelovanja.

Čl. 12: Vse države imajo pravico v soglasju z drugimi državami članicami udeleževati se subregionalnega, regionalnega in medregionalnega sodelovanja, da bi tako pospešili svoj gospodarski in družbeni razvoj. Vse na tak način delujoče države so dolžne skrbeti za to, da cilji združenj, ki jim pripadajo, ustrezajo določilom Listine in so odprta svetu, da ustrezajo mednarodnim obveznostim in zahtevam mednarodnega gospodarskega sodelovanja in da v celoti varujejo zakonite koristi tretjih dežel, posebno dežel v razvoju.

2. Pri združenjih, na katera so prizadete države prinesle ali hočejo prinesiti določene pristojnosti o nekaterih zadevah iz te Listine, velja Listina glede teh zadev tudi za omenjena združenja, dokler je to združljivo z odgovornostjo teh držav kot članic takih združenj. Te države skupaj skrbijo za to, da se spoštujejo določila Listine.

Čl. 13: Vsaka država ima pravico uporabiti napredek in razvoj v znanosti in tehnologiji za svoj hitrejši gospodarski in socialni razvoj.

2. Vse države naj pospešujejo mednarodno znanstveno in tehnološko sodelovanje in prenos tehnologije, pri čemer je treba vedno bolj upoštevati zakonite koristi vseh, med drugim pravice in dolžnosti lastnikov, prenašalcev in prejemnikov tehnologije. Posebej naj bi vse države olajšale naslednje: dostop dežel v razvoju k dosežkom moderne znanosti in tehnologije, prenos tehnologije in ustvarjanje domače tehnologije v korist dežel v razvoju v tisti obliki in po izkušnjah, ki ustrezajo njihovim gospodarskim razmeram in njihovim potrebam.

3. Zato naj razvite dežele sodelujejo z deželami v razvoju pri ustvarjanju, krepitevi in razvoju njihove znanstvene in tehnološke infrastrukture in njihove znanstvene aktivnosti v raziskovanju in tehnologiji, da bi na ta način prispevale k razširitvi in spremembi narodnih gospodarstev dežel v razvoju.

4. Vse države naj sodelujejo, da bi ugotovile možnosti za nastajanje nadaljnjih mednarodno priznanih usmeritev ali predpisov za prenos tehnologije, pri čemer je treba v celoti upoštevati interese dežel v razvoju.

Čl. 14. Vsaka država je dolžna delovati za pospeševanje stalne in rastoče širitve in liberalizacije svetovne trgovine in za izboljšanje življenjske ravni in blaginje vseh narodov, posebno v deželah v razvoju. Zato naj države sodelujejo, da bi omogočile med drugim nadaljnje odstranjevanje trgovinskih ovir in izboljšanje mednarodnih razmer, v katerih se odvija svetovna trgovina; v ta namen naj se sprožijo koordinirana prizadevanja za pravično rešitev trgovinskih vprašanj vseh dežel, pri čemer je posebej treba upoštevati specifične trgovinske probleme dežel v razvoju. S tem v zvezi naj države sprejmejo ukrepe za zagotavljanje dodatnih ugodnosti zunanji trgovini dežel v razvoju, da bi omogočili znaten dvig njihovih deviznih rezerv, večjo raznolikost izvoza in hitrejšo stopnjo rasti njihove trgovine,

pri čemer naj se upoštevajo njihove potrebe po razvoju, izboljšanje možnosti njihove udeležbe v razširitvi svetovne trgovine in zanje ugoden položaj pri delitvi iz te razširitve izhajajočih prednosti, ki jih je mogoče doseči tako, da se pogoji za prodajo proizvodov, ki so v posebnem interesu dežel v razvoju kar se da izboljšajo in se sprejemajo ustrezni ukrepi za doseg trdnih, pravičnih in koristnih cen za primarne proizvode.

Čl. 15. Vse države so dolžne delovati za splošno in popolno razorožitev pod učinkovitim mednarodnim nadzorstvom in nameniti sredstva, ki bi se sprostila za učinkovitimi razorožitvenimi ukrepi, za gospodarski in družbeni razvoj, pri čemer naj bi bil njihov bistveni del dan na voljo kot dodatno sredstvo za razvojne potrebe dežel v razvoju.

Čl. 16: 1. Vse države imajo pravico in dolžnost posamično in skupaj nastopati proti kolonializmu, apartheidu, rasni diskriminaciji, neokolonializmu in vsem oblikam napada od zunaj, proti tuji okupaciji in tuji nadvladi kakor tudi njihovim gospodarskim in družbenim posledicam kot oviri razvoju. Države, ki uporabljajo take oblike pritiska, imajo do prizadetih dežel, ozemlj in narodov gospodarsko odgovornost vzpostaviti prvotno stanje in dati polno odškodnino za izkoriščanje, porabo kakor tudi poškodovanje naravnih in drugih virov teh dežel, ozemelj in narodov. Vse države so le-tem dolžne dati pomoč.

2. Države nimajo pravice pospeševati in podpirati tistih investicij, ki bi ovirale osvoboditev takega nasilno zasedenega suverena ozemlja.

Čl. 17: Mednarodno sodelovanje v korist razvoja je skupni cilj in skupna naloga vseh držav. Slehera država naj sodeluje v prizadevanjih dežel v razvoju za pospeševanje njihovega gospodarskega in družbenega razvoja, pri čemer naj ustvarja in dejavno podpira take zunanje razmere, ki ustrezajo njihovim potrebam po razvoju in razvojnim ciljem — ob doslednem spoštovanju suverene enakosti držav in brez pogojev, ki bi omejevali njihovo suverenost.

Čl. 18: Razvite dežele naj razširijo, izboljšajo in obogatijo sistem splošnih nevzajemnih in nediskriminatornih carinskih preferencialov za dežele v razvoju v skladu z zadevnimi ter v okviru pristojnih mednarodnih organizacij dogovorjenimi odločitvami in sprejetimi sklepi. Dežele naj resno pretehtajo možnosti za uvedbo drugih posebej ugodnih ukrepov na področjih, na katerih je to mogoče in primerno ter na način, ki zagotavlja posebno in bolj ugodno ravnanje, da bi tako ustregle potrebi po trgovini in razvojnim potrebam dežel v razvoju. Pri nastajanju mednarodnih gospodarskih odnosov naj se razvite dežele potrudijo, da bi se izognile ukrepom, ki imajo negativni vpliv na razvoj narodnih gospodarstev dežel v razvoju, kot s pospeševanjem splošnih carinskih ugodnosti in drugih skupaj dogovorjenih ugodnostnih ukrepov v njihovo korist.

Čl. 19: Da bi pospešili gospodarsko rast dežel v razvoju in premostili gospodarski prepad med razvitimi in razvijajočimi se državami, naj razvite države zagotovijo deželam v razvoju na tistih področjih mednarodnega gospodarskega sodelovanja, kjer je mogoče, splošno bolj ugodno obravnavanje, ki ne temelji na recipročnosti in ni diskriminatorno.

Čl. 20: V prizadevanjih za dvig skupnega obsega trgovine naj dežele v razvoju posvetijo več pozornosti možnosti razširitve njihove trgovine s socialističnimi deželami na osnovi trgovinskih pogojev, ki niso slabši od tistih, ki jim jih običajno zagotavljajo dežele razvitih tržnih gospodarstev.

Čl. 21: Dežele v razvoju naj si prizadevajo za razširitev trgovine med njimi samimi; ob tem lahko v skladu z obstoječim in nastajajočimi določili in izkušnjami mednarodnih dogovorov, če so uporabljivi, dajejo drugim razvijajočim se deželam trgovinske ugodnosti, ne da bi bile dolžne take ugodnosti zagotoviti tudi razvitim deželam, v kolikor taki ne ovirajo splošne liberalizacije in razširitve trgovine.

Čl. 22: 1. Vse države naj delujejo v skladu s splošno prizanimi in sporazumno utrjenimi razvojnimi potrebami in cilji dežel v razvoju, pri čemer naj prispevajo k močnejšim netto prilivom realnih sredstev v dežele v razvoju iz vseh virov; v

zvezi s tem naj se spoštujejo siceršnje dolžnosti in zadolžitve, ki so jih sprejele prizadete države, da bi okrepile prizadevanja dežel v razvoju za pospešitev njihovega gospodarskega in družbenega razvoja.

2. S tem v zvezi naj storijo vse, da bi v soglasju z zgoraj naštetimi cilji in smotri in ob spoštovanju vseh v tem okviru sprejetih dolžnosti in zadolžitvev, dvignile čisti obseg finančnih sredstev iz državnih virov v dežele v razvoju in izboljšali pogoje.

3. Pritok sredstev za pomoč v razvoju naj vključi gospodarsko in tehnično pomoč.

Čl. 23: Za učinkovitost lastnih sredstev naj dežele v razvoju krepijo vzajemno gospodarsko sodelovanje in razširijo vzajemno trgovino, da bi pospešile gospodarski in družbeni razvoj. Vse dežele, posebej razvite, naj kot posameznice in v pristojnih mednarodnih organizacij, ki jim pripadajo, izkažejo ustrezno in učinkovito podporo in sodelovanje.

Čl. 24: Vse države so dolžne tako oblikovati vzajemne gospodarske stike, da upoštevajo tudi interese drugih držav. Še posebej naj se države izogibajo škodovati interesom deželam v razvoju.

Čl. 25: V prizadevanju za svetovni gospodarski razvoj naj mednarodna skupnost, posebno njeni najbolj razviti člani, posvetijo posebno pozornost najmanj razvitim, suhozemskim in otoškim državam med deželami v razvoju, da bi jim pomagali pri premagovanju njihovih posebnih težav in prispevali k njihovem gospodarskemu in družbenemu razvoju.

Čl. 26: Vse države so dolžne, ne glede na njihove različne politične, gospodarske in kulturne sisteme, živeti v miru in strpnosti in olajšati trgovanje med različnimi gospodarskimi in družbenimi sistemi. Mednarodna trgovina naj se, brez škode za načelo o splošnih nediskriminatornih in na nevzajemnih ugodnostih v korist dežel v razvoju, razvija na osnovi največjih ugodnosti.

Čl. 27: 1. Slehera država ima pravico, v celoti uporabiti prednost mednarodnega prometa uslug in sodelovati pri razširitvi tega prometa.

2. Skupni cilj vseh držav je zastaviti mednarodni promet uslug na osnovi zmožljivosti in vzajemnih ter pravičnih koristi za pospešen razvoj svetovnega gospodarstva. Vloga dežel v razvoju v mednarodnem prometu uslug naj se širi in krepi v soglasju s temi cilji, pri čemer je treba posebej upoštevati interese dežel v razvoju.

3. Vse države naj v skladu z možnostmi in potrebami sleherne dežele v razvoju in v skladu z omenjenimi cilji sodelujejo z deželami v razvoju v njihovih prizadevanjih, da bi izboljšale sposobnost pridobivanja deviznih izkupičkov v podjetjih, ki se ukvarjajo z uslugami.

Čl. 28: Vse države so dolžne skupaj delovati za pospešeno prilagojevanje izvoznih cen dežel v razvoju njihovim uvoznim cenam, da bi tako omogočile tem deželam poštene in pravične trgovinske pogoje na način, ki je za proizvajalce koristen in za proizvajalce in porabnike pravičen.

POGLAVJE III

Skupna odgovornost do mednarodne skupnosti

Čl. 29: Morsko dno in podzemlje zunaj meja nacionalne jurisdikcije, kakor tudi bogastva tega območja, so skupna dediščina človeštva. Na osnovi resolucije Generalne skupščine 2749 (XXV) z dne 17. decembra 1970 in v njej sprejetih načel so dolžne vse države skrbeti za to, da se raziskovanje območja in izkoriščanje njegovega bogastva izvaja na miroljubne načine in da se na ta način dobljene koristi pravično razdelijo med vse države, pri čemer je treba posebej upoštevati interese in potrebe dežel v razvoju; mednarodno ureditev za območje in njegova

bogastva vključno z ustreznim instrumentarijem za izvedbo teh določil bo dala splošna sporazumna mednarodna pogodba s svetovnim značajem.

Čl. 30: Vse države so odgovorne za varstvo, vzdrževanje in negovanje človekovega okolja za današnje in prihodnje generacije. Vse države naj si prizadevajo, da bi glede na to odgovornost oblikovale lastno politiko do okolja in razvoja. Ukrepi za zaščito človekovega okolja vseh držav naj množijo sedanji in prihodnji razvojni potencial dežel v razvoju in naj mu ne škodijo. Vse države so dogovorne za to, da dejavnosti na ozemlju svoje jurisdikcije ali dejanja varovanja okolja ne škodijo človekovemu okolju drugih držav ali območij zunaj meja nacionalne vrhovnosti. Vse države naj vzajemno sodelujejo pri razvoju mednarodnih pravil in predpisov na področju varstva okolja.

POGLAVJE IV

Sklepna določila

Čl. 31: Vse države so dolžne prispevati k enakomernemu širjenju svetovnega gospodarstva, pri čemer naj vedno bolj upoštevajo tesno vzajemno razmerje med blaginjo razvitih držav in rastjo ter razvojem dežel v razvoju, kakor tudi odvisnost blaginje mednarodne skupnosti kot celote od blaginje njenih posameznih delov.

Čl. 32: Države ne smejo uporabiti nobenih gospodarskih, političnih ali podobnih prisilnih ukrepov proti drugi državi, ali tako uporabo odobriti, da bi na ta način izpodkopale izvajanje suverenih pravic.

Čl. 33: Listine ni mogoče razlagati tako, kot da nasprotuje določilom Ustanovne listine Združenih narodov ali z njo predvidenim ukrepom, oziroma da jih odstranjuje.

2. Pri interpretaciji in uporabi so določila v tej listini vzajemno odvisna; sleherno določilo naj se interpretira v zvezi z drugimi določili.

Čl. 34: Listina o gospodarskih pravicah in dolžnostih držav bo postavljena kot točka dnevnega reda na 30. zasedanje Generalne skupščine in nato na zasedanje vsakih pet let. Na ta način bo mogoče sistematično in celovito ugotoviti izvajanje Listine z ozirom na doseženi napredek kot tudi opozoriti na nujne izboljšave in dodatke ter priporočiti ustrezne ukrepe. To ugotavljanje naj upošteva vse gospodarske, družbene pravne in druge dejavnike, ki so vzajemno odvisni od osnov in ciljev, zastavljenih v tej Listini.

Deklaracija o uresničevanju nove mednarodne gospodarske ureditve

(sprejeta na VI. specialnem zasedanju Generalne skupščine ZN 4. maja 1974)

MI, ČLANI ZDRUŽENIH NARODOV,

potem, ko smo imeli posebno zasedanje generalne skupščine, da bi prvič preučili vprašanja surovin in razvoja, zasedanje, ki smo ga posvetili razpravi o najpomembnejših gospodarskih vprašanjih, ki so pred svetovno skupnostjo,

in, zavedajoč se duha, ciljev in načel listine Združenih narodov v dobro hitrejšega gospodarskega razvoja in družbenega napredka vseh narodov,

slovesno razgllašamo skupno pripravljenost, da nujno sodelujemo pri vzpostavljanju nove mednarodne gospodarske ureditve, sloneče na enakost, suverni enakopravnosti, vzajemni odvisnosti, skupnem interesu in sodelovanju med vsemi državami, ne glede na njihov gospodarski in družbeni sistem, ureditve, ki bo popravila neenakosti in popravila sedanje krivičnosti, ki bo omogočila odstranitev vse širšega prepada med razvitimi deželami in deželami v razvoju in ki bo omogočila stalno rast gospodarskega in družbenega razvoja v miru in pravičnosti, tako za sedanje kot za prihodnje generacije.

1. Največja in najbolj pomembna pridobitev zadnjih desetletij je osamosvojitve velikega števila narodov in dežel izpod kolonialne in tuje nadvlade, kar jim je omogočilo, da so postali člani skupnosti svobodnih narodov. Tehnološki napredek so zaznamovali na vseh področjih gospodarske dejavnosti v zadnjih treh desetletjih, s čimer je nastal zadovoljiv potencial za izboljšanje blaginje vseh narodov. Toda ostanki tuje in kolonialne nadvlade, tuje okupacije, rasne diskriminacije, apartheid in neokolonializma v vseh oblikah so še naprej največje ovire k polni emancipaciji in napredku dežel v razvoju in njihovih narodov. Člani mednarodne skupnosti si dosežkov tehnološkega napredka ne delijo enakopravno. Dežele v razvoju, ki sestavljajo 70 % svetovnega prebivalstva, imajo samo 30 % svetovnega dohodka. Pokazalo se je, da v sedanji mednarodni gospodarski ureditvi ni mogoče doseči enakopravnega in uravnane razvoja mednarodne skupnosti. Prepada med razvitimi deželami in deželami v razvoju se širi v sistemu, ki so ga vzpostavili tedaj, ko večina dežel v razvoju še ni živela v neodvisnih državah in v sistemu, ki je ovekoječil neenakost.

2. Sedanja mednarodna gospodarska ureditev je v neposrednem konfliktu z dogodki v mednarodnih političnih in ekonomskih odnosih. Od leta 1970 dalje je svetovno gospodarstvo doživelo vrsto hudih kriz, ki so imele občutne posledice, zlasti v deželah v razvoju, ker so le-te bolj prizadete z mednarodnimi ekonomskimi impulzi. Svet v razvoju je postal dejavnik moči, katerega vpliv je čutili na vseh področjih mednarodne dejavnosti. Te neustavljive spremembe v razmerju moči v svetu zahtevajo aktivno, popolno in enako sodelovanje dežel v razvoju v formuliranju in uporabi vseh sklepov, ki zadevajo mednarodno skupnost.

3. Vse te spremembe so poudarile resničnost vzajemne odvisnosti vseh članov mednarodne skupnosti. Dogodki so ostro opozorili na dejstvo, da interesov dežel

v razvoju ni mogoče ločiti od razvitih dežel, da je vzajemno razmerje med blaginjo razvitih dežel in rastjo ter razvojem dežel v razvoju in da je blaginja mednarodne skupnosti v celoti odvisna od blaginje njenih sestavnih delov. Mednarodno sodelovanje v dobro razvoja je skupna dolžnost vseh dežel. Tako je torej politična, gospodarska in družbena blaginja sedanjih in prihodnjih generacij bolj kot kdaj prej odvisna od sodelovanja med vsemi člani mednarodne skupnosti na temelju suverene enakosti in odprave neravnotežja med njimi.

4. Nova mednarodna gospodarska ureditev bi morala sloneti na doslednem spoštovanju naslednjih načel:

a) suverena enakost držav, samoodločba vseh narodov, nesprejemljivost pridobivanja ozemlja s pomočjo nasilja, ozemeljska nedotakljivost in nevmešavanje v notrnje zadeve drugih dežel;

b) čim širše sodelovanje med vsemi državami članicami mednarodne skupnosti, ki bi moralo temeljiti na enakosti, tako da bi bilo mogoče odpraviti sedanje neenakomernosti po svetu in bi bilo mogoče zagotoviti blaginjo za vse;

c) popolno in učinkovito sodelovanje vseh dežel na temelju enakosti v reševanju svetovnih ekonomskih vprašanj, kar naj bo v splošnem interesu vseh držav, pri čemer je treba računati s tem, da se mora zagotoviti hitrejši razvoj vseh dežel v razvoju, hkrati pa posvetiti posebno pozornost sprejemanju posebnih ukrepov v korist najmanj razvitih dežel, v korist dežel, ki nimajo izhoda na morje, in v korist otoških dežel v razvoju, kakor tudi v korist tistih dežel v razvoju, ki so jih najmočnejše prizadele ekonomske krize in naravne nesreče, toda pri tem ne bi smeli izgubiti izpred oči koristi drugih dežel v razvoju;

d) sleherna država ima pravico vzpostaviti gospodarski in družbeni sistem, o katerem sod, da najbolje ustreza njenemu razvoju, in je zato ne smejo zadeti diskriminacijski ukrepi katerekoli vrste;

e) popolna stalna suverenost sleherne države nad naravnimi bogastvi in celotno gospodarsko dejavnostjo. Da bi si zavarovala ta bogastva, ima vsaka država pravico do nadzorstva in izkoriščanja s pomočjo sredstev, ki ustrezajo njenemu položaju, vključno s pravico do nacionalizacije ali prenos lastništva na lastne državljane s predpostavko, da ta pravica pomeni izraz popolne stalne suverenosti države. Nobene države ne smejo zadeti ekonomski politični ali kaki drugi pritiski, ki bi jo ovirali v svobodnem in popolnem izkoriščanju te neodtujljive pravice;

f) vse države, ozemlja in narodi pod tujo in kolonialno dominacijo ali apartheidom imajo pravico do nadomestitve in popolne kompenzacije zaradi izkoriščanja, izčrpanja in poškodovanja naravnih in vseh drugih bogastev teh držav, ozemelj in narodov;

g) ureditev in nadzorstvo nad dejavnostmi multinacionalnih družb s sprejemanjem ukrepov v korist nacionalnih gospodarstev držav, v katerih te multinacionalne družbe delujejo, in sicer na podlagi popolne suverenosti teh dežel;

h) pravica dežel v razvoju in narodov na ozemljih pod kolonialno in rasno nadvlado in tujo okupacijo, da dosežejo lastno osvoboditev in povrnejo učinkovito nadzorstvo nad svojimi naravnimi bogastvi in gospodarsko dejavnostjo;

i) dajanje pomoči deželam v razvoju, narodom in ozemljem, ki so pod kolonialno in tujo nadvlado, pod tujo okupacijo, rasno diskriminacijo, apartheidom ali pritiskajo nanje z ekonomskimi, političnimi ali kakimi drugimi prisilnimi ukrepi, zato, da bi jim onemogočili izrabiti to suvereno pravico in izvlekli iz njih raznovrstne koristi, prav tako pa tistim, ki so vzpostavili oziroma si prizadevajo vzpostaviti učinkovito nadzorstvo nad lastnimi naravnimi bogastvi in gospodarsko dejavnostjo, ki so bili, ali pa so še pod tujim nadzorstvom;

j) pravični enakopravni odnosi med cenami surovin, primarnih proizvodov končnih in polfinalnih proizvodov, ki jih dežele v razvoju izvažajo, in cenami surovin, osnovnega blaga, gotovih izdelkov, kapitala in opreme, ki jih uvažajo, da bi s tem izboljšali nezadovoljive pogoje trgovine in razširili svetovno gospodarstvo;

k) razširitev aktivne pomoči celotne mednarodne skupnosti deželam v razvoju, ki naj ne bi imela političnih ali vojaških pogojev;

l) zagotovilo, da bo eden izmed glavnih ciljev mednarodnega monetarnega sistema spodbujanje dežel v razvoju in zagotovitev pritoka sredstev;

m) izboljšanje konkurenčnosti naravnih snovi, ki jim konkurirajo sintetični nadomestki;

n) preferencialni in neregularni tretma dežel v razvoju, kjer je mogoče in na vseh področjih mednarodnega ekonomskega sodelovanja, kjer je to uresničljivo;

o) zagotovitev ugodnih pogojev za prenos finančnih sredstev v dežele v razvoju;

p) zagotoviti deželam v razvoju možnost uživati dosežke sodobne znanosti in tehnologije, prispevati k napredku prenosa tehnologije in ustvarjati domačo tehnologijo v korist dežel v razvoju v tistih oblikah ter na načine, ki ustrezajo njihovim gospodarstvom;

q) nujnost, da vse dežele prenehajo razmetavati z naravnimi bogastvi, vključno s prehranskimi proizvodi;

r) nujnost, da dežele v razvoju osredotočijo vsa svoja sredstva v korist razvoja;

s) krepitev — s posameznimi in skupnimi akcijami — vzajemnega ekonomskega, trgovinskega, finančnega in tehničnega sodelovanja med deželami v razvoju, v glavnem na periferalni osnovi;

t) spodbujanje vloge, ki jo lahko odigrajo združeni proizvajalci v okviru mednarodnega sodelovanja in za uresničenje njihovih ciljev, s čimer naj se med drugim prispeva k trdni rasti svetovnega gospodarstva in k hitrejši rasti dežel v razvoju.

5. Soglasno sprejetje mednarodne strategije razvoja za drugo desetletje razvoja je bilo pomemben korak v izboljšanju mednarodnega gospodarskega sodelovanja na pravičnem in enakopravnem temelju. Hitrejše izpolnjevanje obveznosti, ki jih je prevzela mednarodna skupnost v okviru strategije, posebno tistih, ki zadevajo imperativne razvojne potrebe v razvoju, bi v pomembni meri prispevalo k uresničenju ciljev te deklaracije.

6. Združeni narodi kot svetovna organizacija morajo biti sposobni reševati vprašanja mednarodnega ekonomskega sodelovanja v celoti in tako, da se zagotovi spoštovanje koristi vseh dežel. Dobiti morajo še večjo vlogo v nastajanju nove mednarodne gospodarske ureditve. Listina o ekonomskih pravicah in dolžnostih držav, za katero bo ta deklaracija pomenila še en vir navdiha, bo pomemben prispevek v tej smeri. Vse dežele članice Združenih narodov so zato naprošene, da se kar najbolj trudijo za izvedbo določila te deklaracije, ki pomeni eno izmed glavnih zagotovil za ustvarjanje boljših razmer za vse narode, ko bi dosegli človeka vredno življenje.

7. Deklaracija o uresničevanju nove mednarodne gospodarske ureditve bo eden izmed najbolj pomembnih temeljev za ekonomske odnose med vsemi narodi in vsemi deželami.*

---

* Deklaracija je povzeta po »Tanjug«, objavljena pa je bila v »Mednarodni politiki«, (dokumentacijska priloga) št. 579, 16. maja 1974.

ALEKSANDAR GRLIČKOV

Razredno in nacionalno

Marksistična teorija in revolucionarna praksa sta se v svoji zgodovini že od nekdaj srečevali s problemi odnosov med razrednim in nacionalnim; zato ti problemi niso niti za strategijo niti za taktiko boja proletariata za socializem in graditev socializma neko novo teoretično ali praktično politično vprašanje.

Splošne zgodovinske in konkretne razmere, v katerih je potekal boj proletariata za njegovo socialno in nacionalno osvoboditev, so se dokaj razlikovali, zato so v posameznih fazah zgodovine vtisnili odnosom med razrednim in nacionalnim interesom — tako v marksistični teoriji kot v revolucionarni praksi — različno družbeno vsebino. Zlasti v tistih etapah, ki so posebej pomembne za zgodovino revolucionarnega boja proletariata, je prežetost teorije in revolucionarne prakse z razrednim in nacionalnim vprašanjem tako glede vsebine, obsežnosti in kvalitete veliko večja.

Kolikor bolj konkreten je bil revolucionarni boj proletariata — denimo: v neposrednih pripravah socialističnih revolucij, v izgradnji socializma v večnacionalnih skupnostih, v oblikovanju mednarodnih političnih in ekonomskih odnosov med že številnimi socialističnimi državami v svetu — s toliko večjo silovitostjo se je pred marksistično teorijo in revolucionarno prakso postavljala zahteva, da glede razmerja med razrednim in nacionalnim iščeta in dajeta take odgovore, ki bodo polneje izražali nove, sodobne razmere.

S tem smo posredno že tudi odgovorili na vprašanje, zakaj je prihajalo do razlik v obsežnosti in globini teoretičnih zasnov razrednega in nacionalnega pri Marxu in Engelsu na eni strani ter pri Leninu na drugi strani; hkrati je v tem že tudi odgovor, zakaj so se v razmerah, ko je v svetu vedno več socialističnih držav, ko se spreminjajo pogoji za razredni boj, ko se kažejo različne poti boja proletariata za socializem, postavljale pred marksistično teorijo in revolucionarno prakso vedno nove zahteve po oblikovanju teoretične in konkretne, praktične koncepcije razmerja med razrednim in nacionalnim.

Kot vemo, Marx in Engels nacionalnemu vprašanju, ki opredeljuje politični program razrednega boja proletariata, nista posvečala večje pozornosti. Za njiju je bilo nacionalno vprašanje stvar buržoaznih revolucij in s tem že doseženih predpostavk za razredni boj, za boj delavskega razreda za svojo socialno osvoboditev. V času njenega delovanja je bil proces konstituiranja narodov v razvitih deželah zahodne Evrope že končan. Zato sta ves svoj znanstveni in politični interes posvetila predvsem razrednim problemom, razredni vsebini revolucionarnega boja proletariata.

Kljub temu pa bi bilo napak, če bi domnevali, da sta se Marx in Engels v svojih teoretičnih delih nacionalnemu vprašanju popolnoma izognila in s tem tudi pustila ob strani zapleteno razmerje med razrednim in nacionalnim. Nasprotno! V njunih delih se srečujemo s tem vprašanjem v taki obliki, ki sicer odseva čas njunega snovanja, hkrati pa imajo njuna spoznanja trajno vrednost za marksizem — tudi v sodobnih razmerah revolucionarnega boja proletariata za socialno osvoboditev.

Za njun odnos do nacionalnega vprašanja oziroma do razmerja med razrednim in nacionalnim v vseobčem revolucionarnem boju proletariata je značilnih nekaj bistvenih spoznanj.

Eno teh spoznanj, ki imajo trajno vrednost, srečamo v Komunističnem manifestu, kjer je zapisano, da se mora proletariati v svojem boju za prilasčanje politične oblasti najprej dvigniti na raven nacionalnega razreda. »Boj proletariata proti buržoaziji je sprva nacionalen po obliki, ne pa tudi po vsebini . . . Toda če mora proletariati najprej izvojevati politično oblast, če se mora dvigniti do nacionalnega razreda, če se mora sam konstituirati kot narod, je tudi sam še nacionalen, seveda ne v buržoaznem smislu.«

To njuno pojmovanje čisto jasno nakazuje, da se mora proletariati, če naj uspešno izvede socialistično revolucijo, najprej uveljaviti kot nacionalna sila, torej kot sila, ki je hkrati nosilec in reprezentant svojega razreda in skupnega nacionalnega interesa. To marksistično pojmovanje opredeljuje skupen možen in uresničljiv temelj za razmerje med razrednim in nacionalnim, med nacionalnim in internacionalnim interesom — in sicer v procesu boja proletariata za socializem kot tudi v procesu graditve socializma. Že samo to, da je delavski razred nacionalna sila in hkrati nosilec razrednega in nacionalnega interesa, nedvomno izpričuje, da je avantgarda za svojo revolucionarno akcijo neposredno odgovorna pred ljudstvom. To je organska zveza med razrednim in nacionalnim, to je objektivni teoretični in politični okvir za razvoj mednacionalnih političnih in ekonomskih odnosov med proletariatom in njegovimi avantgardami, komunističnimi partijami, najsi so te na oblasti ali ne. Le tako se lahko razredni in nacionalni interes spajata v organsko enoten interes: s tem ko proletariati v boju za socializem in za izgradnjo socializma uveljavlja svoj razredni interes, uveljavlja hkrati tudi nacionalni interes — in obratno: z uresničevanjem nacionalnega interesa hkrati uresničuje svoj razredni interes.

Druga postavka v delih Marxa in Engelsa, ki ima trajno vrednost, govori o tem, da socialno osvoboditev delavskega razreda določa nacionalna osvoboditev — in obratno! Po njunem mora spremljati razredni boj in socialno osvoboditev delavskega razreda tudi nacionalna osvoboditev, »sicer bi bila socialna osvoboditev samo utvara«. Medsebojno odvisnost razrednega in nacionalnega lahko ugotavljamo tudi tedaj, ko klasika celoto internacionalnega gibanja proletariata povezuje s samostojnostjo narodov — »internationalno gibanje proletariata je možno samo med neodvisnimi narodi«. V odnosih med razrednim in nacionalnim je torej bistven pogoj: internacionalno gibanje je možno le med svobodnimi narodi. V bojih delavskega razreda za socializem je mogoče le v takih družbenih okvirih doseči usklajevanje razrednega in nacionalnega interesa. Ta družbeni okvir, da je internacionalno gibanje proletariata mogoče samo med neodvisnimi narodi, je bil in je še vedno teoretični temelj za nastajanje moralnih in političnih norm v odnosih med komunistič-

nimi partijami in socialističnimi deželami. Gre za načela spoštovanja neodvisnosti, nevmešavanja, spoštovanja suverenosti ter odgovornosti vseh partij pred svojim delavskim razredom in ljudstvom. Le na teh načelih je lahko zasnovana tudi družbenopolitična vsebina proletarskega internacionalizma kot moralne in politične norme za razvijanje odnosov med proletariatom različnih dežel ter njihovimi avantgardami — najsi so te na oblasti ali pa se za oblast še borijo.

Tretji, še vedno veljavni nauk iz dediščine utemeljiteljev marksizma, ki je bistven za odnos med razrednim in nacionalnim, zadeva neposredno odnose med narodi. Po Marxu »narod sam ne more biti svoboden, dokler podjarmlja drug narod«. Klasiki marksizma so to vprašanje zlasti povezovali z »odpravljanjem eksploatacije človeka po človeku kot bistvenim pogojem za odpravljanje eksploatacije med narodi«.

Gre za pojmovanje, da dokler obstaja eksploatacija med ljudmi, tudi eksploatacija med narodi ne bo odpravljena; v odnosih med komunističnimi partijami, posebej med partijami na oblasti, in nasploh v odnosih med socialističnimi deželami — dokler obstajajo razredi, narodi, blagovna proizvodnja, proizvodnja vrednosti — je problem odnosa med razrednim in nacionalnim interesom tisti kategorialni sistem, tisti družbenopolitični okvir, v katerem se razvijata tako marksistična teorija kot tudi revolucionarna praksa. Gre za iskanje takega konkretnega sistema odnosov, ki bodo v največji možni meri nevtralizirali protislovja, ki izhajajo iz objektivnih ekonomskih zakonitosti blagovne proizvodnje, oziroma ki bi kolikor se da slabili njihove antagonistične vplive in potence. To, da obstajajo razredi, narodi, blagovna proizvodnja, je vzrok in hkrati posledica razlik v zgodovinskih razmerah, v katerih delavski razred bojuje boj za socializem in za graditev socializma. Vzrokov za eksploatacijo človeka po človeku, naroda po narodu je veliko. Do eksploatacije prihaja v bistvu zaradi razlik v razvoju materialnih proizvodnih sil, zaradi neenakomernega razvoja teh sil, zaradi njihove ugodne ali pa neugodne strukture, zaradi objektivnih potencialnih pogojev za njihov razvoj.

V zgodovinskem smislu gre torej za dolgoročno vprašanje, s katerim se bodo ukvarjale socialistične sile v svetu, še posebej pa seveda komunistične partije. Odnos med razrednim in nacionalnim postaja odločilni dejavnik strategije boja proletariata za socializem, boja za graditev socializma, dejavnik odnosov med komunističnimi partijami in socialističnimi deželami, dejavnik boja proletariata za socializem kot svetovni proces in za enotni svetovni sistem političnih in ekonomskih odnosov.

Za opredeljevanje teoretičnih razsežnosti razmerja med razrednim in nacionalnim je pomembno še neko določilo klasikov. Gre za ugotovitev, da mora delavski razred kot nacionalna sila in kot reprezentant celostnega nacionalnega interesa v nasprotju z buržoazijo kot vladajočim razredom — odpraviti dotedanji način prilaščanja. »Proletarci si lahko prilastijo družbene proizvodne sile samo tako, da odpravijo svoj lastni dosedanji način prilaščanja, s tem pa tudi dosedanji način prilaščanja v celoti.« Razredni program proletariata in socialistične revolucije vsebuje in zahteva — kot sta učila Marx in Engels — samoodpravo proletariata kot razreda, s tem pa tudi odpravo naroda: »Z odpravo razreda zginja tudi narod«. Ta zgodovinski in dialektično soodvisen proces navaja k sklepu, da so prav odnosi med razrednim in nacionalnim kot celostni izraz interesov delavskega razreda in naroda bistvo strate-

gije proletariata v boju za socializem ter v času graditve socializma kot brezrazredne družbe.

Zgodovinska pot socializma kot svetovnega procesa in enotnega svetovnega sistema družbenoekonomskih odnosov nam dokazuje, da ta proces ne poteka brez notranjih protislovij. Od pravilnega razreševanja odnosov med razrednim in nacionalnim je v mnogočem odvisna uspešnost revolucionarnega boja proletariata. Glede tega nam posreduje zgodovina delavskega gibanja dobre in tudi slabe zglede, uspehe pa tudi napake in tavanja v revolucionarnem boju proletariata za socializem. Enostransko poudarjanje samo razrednega ali samo nacionalnega interesa ni nikoli spodbujalo k uspešnemu uresničevanju socialistične revolucije, graditvi socializma in dobrih odnosom med socialističnimi deželami. Medsebojna določenost in odvisnost, ki je, kot smo že ugotovili, močno poudarjena tudi v teoretičnem opusu Marxa in Engelsa, je bila in bo še naprej temeljna koordinata strategije boja delavskega razreda za socializem in graditev socializma. Sleherno zapostavljanje enega elementa na račun drugega slabi moč revolucionarnega boja.

Lenin, ki je nadalje razvijal marksistično teorijo in revolucionarno prakso (tudi teorijo in prakso odnosov med razrednim in nacionalnim), je živel in deloval v dokaj drugačnih mednarodnih in konkretnih političnih, ekonomskih in socialnih razmerah. V primerjavi z Marxom in Engelsom, ki sta živela v industrijsko razvitih evropskih deželah, kjer se je proces formiranja narodov že končal, je Lenin razvijal teorijo in revolucionarno prakso v večnacionalni, industrijsko nerazviti deželi, v kateri nacionalno vprašanje še ni bilo rešeno. Številni narodi carske Rusije so bili zatirani, pri drugih pa proces nacionalnega formiranja še ni bil končan.

V takih razmerah se je nacionalno vprašanje objektivno zastavljalo kot osrednje vprašanje celotne strategije razrednega boja proletariata. Uspešnost razrednega boja in socialistične revolucije je bila zato močno odvisna od podpore, ki bi jo ruskemu proletariatu ponudili drugi brezpravni narodi carske Rusije. To pa je bilo mogoče doseči le tako, da so bila v revolucionarno strategijo razrednega boja vključena tudi jamstva tlačanih narodov, jamstva glede njihove svobode, pravice do samoopredelitve in do odcepitve. To so bili glavni notranjepolitični, ekonomski in socialni razlogi, zakaj je postalo nacionalno vprašanje osrednja politična linija proletariata v boju za socializem v carski Rusiji.

Mednarodne razmere so bile za Lenina dodatna spodbuda, da je nacionalnemu vprašanju posvetil mnogo več pozornosti. Zgodovinska značilnost njegovega obdobja je bil začetek antikolonialnih revolucij in gibanja kolonialnih narodov za osvoboditev. Po končanih meščanskih revolucijah je začela buržoazija podirati meje nacionalnih trgov in začejala s prilaščanjem in podrejanjem kolonialnih narodov. S tem buržoazija prekinja normalni potek formiranja narodov, hkrati pa tudi zavre njihovo politično in ekonomsko emancipacijo. V tej fazi ni nacionalno vprašanje le osrednje vprašanje strategije antikolonialističnih revolucij in boja za nacionalno osvoboditev, pač pa tudi kasnejšega boja za socialno osvoboditev. S prepletanjem boja za nacionalno in socialno osvoboditev dobiva nacionalno vprašanje vedno širšo vsebino in tudi vse pestrejše oblike izražanja. V teh razsežnostih postaja nacionalno vprašanje sestavni del prizadevanj narodov k vseobči emancipaciji, k hitrejšemu industrijskemu napredku, k odpravljanju prepada med industrijsko razvitimi in

nerazvitimi deželami, k enakopravnejšim političnim in gospodarskim odnosom v svetu.

Zgodovinski prispevek Lenina je bil v tem, da je znanstveno in politično izhodišče nacionalnega vprašanja iztrgal iz tradicionalnega teoretičnega in političnega okvira buržoaznih revolucij. Njegov prispevek je bil v tem, da je nacionalno vprašanje uvedel v svet razrednega boja, tako da je postal sestavni del socialistične revolucije. Ker je veliko globlje proučeval nacionalno vprašanje, je lahko zavrnil tudi znanstveno utvaro, ki jo je zgodovina vsiljevala marksistični znanosti in seveda tudi revolucionarni praksi. S tem da je nacionalno vprašanje vključil v politično strategijo socialistične revolucije, je reševanje tega vprašanja zasnoval na razredni podlagi. To se najbolje izraža v njegovi trditvi, da je zgolj nacionalna platforma revolucionarnega programa proletariata pomanjkljiva in tudi konservativna. S tem je potrdil Marxovo pojmovanje, da je dokončna nacionalna osvoboditev možna le v socializmu, v razmerah, ko je delavski razred vodilna družbena sila, ko je ta razred na oblasti. Ker pa se je soočal tudi z izkušnjami revolucionarnih gibanj v kolonijah, je dopuščal možnost, da je lahko narodno osvobodilni program teh gibanj progresiven tudi v tistih primerih, ko izhaja iz teženj narodnih gibanj. Zgodovina protikolonialističnih revolucij je to njegovo pojmovanje vse bolj potrjevala. Po Leninovih nazorih se socialistična revolucija ne izraža le v boju proletariata proti buržoaziji, marveč tudi v boju vseh zatiranih narodov proti zaslužnjevalcem, proti imperialistični buržoaziji.

Leninova zgodovinska zasluga ni bila le v tem, da je nacionalno vprašanje vpeljal v svet razrednega boja, pač pa tudi v tem, da je poglobljajal funkcijo razrednega in nacionalnega v boju proletariata za socializem.

Ko je Lenin obravnaval odnose med ekonomsko razvitimi in nerazvitimi deželami ter sistem podrejenosti in medsebojne eksploatacije, je izpostavil odnos proletariata tlačiteljske, eksploatatorske nacije do proletariata tlačene, eksploatirane nacije. S tem je odprl vprašanje, ki postaja tudi v sodobnih razmerah eden temeljnih dejavnikov boja proletariata za socializem v svetu. To vprašanje je bilo tako za teorijo kot za revolucionarno prakso nova spodbuda za globlje proučevanje odnosa med razrednim in nacionalnim interesom — in sicer v odnosih med komunističnimi partijami in še posebej med socialističnimi deželami. Politika, ekonomska teorija in revolucionarna praksa so se znašli pred nujno nalogo, da se glede odnosov med socialističnimi deželami dokopljejo do takih spoznanj, ki bodo utirala pot novim načelom, novim političnim, moralnim in pravnim normam uravnavanja mednarodnih odnosov med socialističnimi državami in komunističnimi partijami in ki bodo v odnose med razrednim in nacionalnim vnesle čim več socialistične vsebine. Lenin je bistveno prispeval k temu, da so dobili politični, ekonomski in socialni vidiki nacionalnega vprašanja kot oblike izražanja razrednega vprašanja (»z odmiranjem razreda odmrje tudi nacija«) v političnih programih socialističnih revolucij in boju delavskega razreda za socializem mnogo širšo marksistično platformo.

V svojih znanih zapiskih »Oporoka« je Lenin vztrajal, da je treba že v izhodišču odnosov med razrednim in nacionalnim ugotoviti bistvene razlike v položaju in interesih proletariata izkoriščevalskih (velikih) nacij in proletariata izkoriščanih (malih) nacij; velike razvite nacije niso dolžne le spoštovati formalno enakost, pač pa morajo malim narodom zagotoviti nadomestilo za tisto

neenakost, »ki v življenju dejansko nastaja«. Nobenega dvoma ni, da prihaja do največje neenakosti, do dejansko različnega položaja delavca v izkoriščevalski in izkoriščani naciji prav na ekonomskem področju, v mednarodnih ekonomskih odnosih. Na podlagi tega je prišel Lenin do ugotovitve, da so delavci eksploatatorske nacije »v nekem smislu soudeleženci njihove buržoazije v ropanju delavcev izkoriščane nacije«. Ko je razmišljal o bolj ustreznih in bolj pravičnih rešitvah za ta sklop odnosov, je prišel do ugotovitve, da se je proletariat izkoriščevalske nacije dolžan boriti za pravico tlačene nacije do samoopredelitve in odcepitve, za njihovo enakopravnost na političnem področju in za neizkoriščevalske odnose na ekonomskem področju. To sta dve zgodovinsko izredno pomembni načeli za oblikovanja odnosov med razrednim in nacionalnim, nacionalnim in internacionalnim v odnosih med razvitimi in ekonomsko nerazvitimi narodi. Ti načeli sta postali del nove strategije boja proletariata za socialno osvoboditev, boja za socializem in graditev socializma.

Glede na omenjena teoretična in politična izhodišča se je Lenin vztrajno boril proti abstraktnemu pojmovanju internacionalizma delavskega razreda. Ko je o tej temi polemiziral z Buharinom, je opozoril na dve možni nevarnosti: prvo nevarnost je videl v tem, da bi z ignoriranjem obstoja narodov in njihovih pravic do samoodločbe in odcepitve spregledali tudi pomembno dejstvo, da poteka boj proletariata narodov v različnih razmerah, kar zahteva in tudi določa različne poti v razvoju posameznih narodov. V tem je tudi smisel Leninove zahteve, da se ne sme »ničesar predpisovati iz Moskve«. Drugo nevarnost abstraktnega pojmovanja internacionalizma je videl Lenin v sferi mednarodnih odnosov, v možnosti, da bi nemški »socialni izdajalci« govorili, kako »boljševiki vsiljujejo svoj univerzalni sistem, ki naj bi ga menda radi na rdečearmejskih bajonetih vnesli v Berlin.« Lenin se je zavzemal za tako vsebino proletarskega internacionalizma, katerega teoretična in politična podlaga so svoboda, prostovoljnost in enakopravnost narodov in delavskega razreda kot vodilne družbene sile.

Za Lenina je bil družbeni smisel in vsebina proletarskega internacionalizma v takih odnosih med proletariatom različnih narodov in narodi samimi, ki so zasnovani na popolni svobodi, prostovoljnosti in enakopravnosti. Pri tem je pomembno to, da je politična in ekonomska vsebina tako pojmovanega proletarskega internacionalizma zasnovana na sintezi razrednega in nacionalnega elementa v boju delavskega razreda za socializem — in pa to, da daje taka vsebina internacionalizmu možne in zgodovinsko sprejemljive konkretne družbenopolitične okvire, teoretični temelj za razvoj odnosov med delavskim razredom, njegovimi avantgardami (komunističnimi partijami) in socialističnimi deželami. Nobenega dvoma ni, da je internacionalistična solidarnost delavskega razreda sestavni in neločljivi del proletarskega internacionalizma. Seveda pa je proletarski internacionalizem — kot sta trdila Marx in Engels — možen le med svobodnimi narodi. »Zveza enakih« je pogoj za internacionalistično solidarnost.

Že ta kratek oris Leninovih nazorov o razrednem in nacionalnem kaže na to, da je pripisoval nacionalnim problemom veliko večji pomen; obravnaval jih je veliko bolj konkretno, predvsem zaradi potreb revolucionarne prakse. S tem je pomembno obogatil marksistično teorijo in revolucionarno prakso z vrednotami trajnega pomena, z vrednotami, ki so veljavne tudi za sodobno strategijo proletariata v boju za socializem in graditev socializma. To velja

zlasti za njegove teoretične opredelitve, kot so: nacionalno vprašanje je sestavni in neločljivi del socialistične revolucije; odnosi morajo temeljiti na spoštovanju pravice slehernega naroda do samoopredelitve in odcepitev; enakopravnost in neizkoriščanje so trajne vrednote razrednega boja proletariata; proletarski internacionalizem ni abstrakcija, marveč konkretna oblika izražanja internacionalizma delavskega razreda, zasnovanega na enakopravnosti; abstraktni internacionalizem je krinka, za katero so se pritajili pojavi nacionalizma v boljševiški partiji; internacionalizem delavskega razreda lahko obstaja le v odnosih med svobodnimi narodi; solidarnost delavskega razreda je oblika izražanja internacionalizma itn.

Iz proučevanja bogatega teoretičnega opusa Marxa, Engelsa in Lenina lahko pridemo do spoznanja, da je socializem razredna družba in družbeno-ekonomski odnos, v katerem je delavski razred vodilna družbena sila, ki se zato, da bi lahko bila vodilna sila, identificira tudi z nacionalnim interesom. Tako socialistično družbo spremljajo seveda tudi protislovja, ki so bodisi dediščina stare družbe ali pa ta protislovja nastajajo v procesu graditve socializma. To so protislovja, ki izvirajo iz dejstva, da v družbi še vedno obstaja lastnina, blagovna proizvodnja, razredi, narodi itn. S samo zmago socialistične revolucije proletariati še ne more odpraviti teh kategorij. Še naprej so sestavni deli mozaika političnih, ekonomskih in socialnih vsebin znotraj socialističnih dežel in v odnosih med njimi ter v odnosih med komunističnimi partijami. In če priznavamo ta dejstva, moramo priznati tudi implikacije teh dejstev na področju razrednega in nacionalnega v odnosih med socialističnimi državami in komunističnimi partijami; te posledice pa so protislovne in se bodo po vsem sodeč kazale v celotnem procesu preraščanja socializma iz razredne družbe v brezrazredno.

Sodobna socialistična družba — ne le prva dežela socializma — nastaja materialnimi proizvodnimi silami in družbenimi odnosi. To dejstvo je vtisnilo prizadevanjem za kar najbolj popolne, marksistično opredeljene socialistične družbene odnose globok pečat. Nerazvite materialne proizvodne sile ter izrazite razlike med njimi so pustile globoke sledove v stopnji ekonomske razvitosti socialističnih držav; resno zadržujejo razvoj socialističnih vsebin ter političnih in ekonomskih odnosov med socialističnimi državami. Ta okoliščina zadržuje tudi razvoj sistema in strukture svetovnega trga ter mehanizmov za njegovo delovanje, ki se jim tudi socialistične dežele v medsebojnih ekonomskih odnosih ne morejo v celoti izogniti. V takih zgodovinskih razmerah je seveda lahko odnos med razrednim in nacionalnim — z vidika odnosov med socialističnimi državami — protisloven, včasih pa se lahko izraža tudi v antagonistični obliki.

Protislovja med razrednim in nacionalnim interesom v mednacionalnih odnosih — bodisi znotraj posameznih večnacionalnih držav ali pa med socialističnimi državami — niso niti deformacija tega procesa niti od zunaj vnešeni vplivi na razvoj teh odnosov. Na sedanji zgodovinski stopnji razvoja socializma so ta protislovja z družbenimi odnosi neločljivo povezana. Družbene sile socialističnih držav so odgovorne za to, da bodo v ta proces neprestano in na podlagi sprejetih načel vgrajevali tak sistem odnosov, ki omogoča postopno razreševanje objektivnih protislovij; ta protislovja se izražajo kot različni nacionalni interesi, s tem pa tudi kot razredno-politični in ekonomski interesi.

Na poti uresničevanja tega imanentno dvojnega in dvostranskega lastnega interesa — razrednega in nacionalnega — se srečuje delavski razred s protislovji, ki imajo včasih, kot smo že poudarili, lahko tudi naravo antagonizmov. Če naj proletariat uresniči svoje zgodovinsko poslanstvo, zmago nad buržoazijo, mora v spremenjenih družbenih, političnih in ekonomskih razmerah, ko prevzema odgovornost za usodo naroda, zagotavljati proces odpravljanja sleherne eksploatacije »individua nad individuo« (kot pravi Marx) ter s tem odločilno prispevati k odpravljanju eksploatacije med narodi. Zgodovinske izkušnje nas uče, da so bila — in so tudi poslej — mednacionalna protislovja posledica interesa vladajočega razreda, da izrabi svojo nacijo za eksploatacijo drugih nacij. Proletariat, ki se je tega zavedel, ki se je identificiral z nacijo, zmagal v revoluciji ter postal vladajoči razred, mora v zgodovinskem in konkretnem smislu težiti k odpravljanju protislovij med socialističnimi deželami. Glede tega je pričakovati, da bosta proletariat in njegova avantgarda v razvoju socializma kot svetovnega procesa uvajala v sistem in strukturo mednarodnih ekonomskih odnosov nova merila, ki bodo izključevala medsebojno eksploatacijo proletariata in seveda tudi eksploatacijo narodov.

Eden zelenih oziroma nujnih ciljev razvoja mednarodnih odnosov med socialističnimi deželami je ta, da razpolaga delavski razred kot vodilna družbena sila s celotnim presežkom dela. S tem bi lahko proletariat neposredno in mnogo bolj učinkovito uresničeval svoje imanentne nacionalne in internacionalne, razredne in nacionalne interese. Družbena vsebina tega procesa, ki je razvidna iz dosedanjega razvoja odnosov med proletariatom na oblasti in med socialističnimi državami, dokazuje, da delavski razred ni niti anacionalen niti antinacionalen. Nasprotno: v tem procesu se interesi delavskega razreda kot vodilne politične sile pokrivajo z interesi naroda: dokler obstaja delavski razred kot razred, se bo boril za vodilno vlogo v lastnem narodu, za identifikacijo svojega razrednega interesa z nacionalnim interesom. Prav v tem se izraža v odnosih delavskega razreda na oblasti, organiziranega v socialistični državi, enotnost razrednega in nacionalnega interesa. »Združevanje presežka dela s potrebnim delom« omogoča proletariatu, da v procesu lastnega osvobajanja pospešuje odmiranje nacije. To je proces, ki naciji onemogoča, da bi bila v funkciji države ali prek nje v mednarodnih ekonomskih odnosih in drugih odnosih nasploh edini in izključni posrednik med proletariatom drugih nacij. To funkcijo postopno neposredno prevzema sam proletariat. S tem se odpira proces postopne, toda bistvene preobrazbe odnosa med razrednim in nacionalnim, v katerem postaja proletariat v mednarodnih odnosih vse bolj subjekt odločanja. To je proces, v katerem ekonomski odnosi med proletariatom na oblasti, med socialističnimi državami niso več izključno ali pretežno odnosi med socialističnimi državami, marveč odnosi med proletariatom kot neposrednim nosilcem mednarodnega povezovanja. To, da poudarjamo procesnost v teh odnosih, izhaja iz spoznanja, da se države ne da odpraviti z nikakršnim odlokom. Država bo še dolgo navzoča, vendar vse manj kot dejavnik prisile, pač pa vse bolj kot dejavnik asistencije, opore proletariata v medsebojnem povezovanju. Če sprejemamo taka hotenja proletariata na oblasti, sprejemamo v bistvu bolj učinkovito in bolj racionalno pot, bolj učinkovito strategijo in taktiko za usklajevanje objektivnih protislovij in različnih ekonomskih interesov med njimi.

Temeljitejše spoznavanje protislovij, ki spremljajo razvoj socializma, nas ne navaja k sklepanju, da je nacija najbolj popolna organizacija družbe. Na neki stopnji družbenega razvoja, tudi razvoja socialistične družbe, je dejansko tudi bila. Toda strateški cilj revolucionarnega boja proletariata je konec koncev le uresničenje asociacije proizvajalcev, njihovo internacionalistično politično in ekonomsko povezovanje in prežemanje. Ta strateški cilj bo proletariati uresničil z odpravo razredov, s tem pa tudi nacije. To je zgodovinski trenutek prehoda iz socializma v komunizem.

Na neki stopnji družbenega razvoja, v nekih določenih političnih in ekonomskih razmerah v svetu in med posameznimi državami je nacionalna država tisti okvir, v katerem se izraža v mednarodnih političnih in ekonomskih odnosih enotnost razrednega in nacionalnega interesa. To dejstvo pojasnjuje, zakaj prihaja v nekih zgodovinskih okoliščinah do primerov, ko tudi v sam delavski razred vdirajo nacionalistične naplavine. Taka stanja bodo možna tudi v prihodnosti — kar samo dopolnjuje dejanski mozaik protislovij, ki zavirajo vzpostavljanje mednarodnih političnih in ekonomskih odnosov s socialistično vsebino — in seveda tudi odnosov med razrednim in nacionalnim.

Nacionalizmu v mednarodnih političnih in ekonomskih odnosih se niso mogli izogniti niti politični in ekonomski odnosi med socialističnimi državami. V teh odnosih se pojavlja nacionalizem v dveh oblikah, v dveh skrajnih težnjah. Prva se kaže v prizadevanju, da bi s sistemom in strukturo ekonomskih odnosov vzpostavili neenakopravne odnose med močnejšimi in ekonomsko razvitejšimi ter slabotnejšimi in nezadostno razvitimi deželami. Hegemonizem je samo ena izmed oblik omenjene težnje. Druga skrajna težnja nacionalizma se kaže v nacionalnem zapiranju, avtarkiji in ignoriranju socialistične solidarnosti delavskega razreda v mednarodnih odnosih. V takih primerih največkrat nastopa nacionalna država kot edini predstavnik delavskega razreda, ki določa ali onemogoča sodelovanje proletariata in njegove internacionalistične težnje.

Nadnacionalne težnje imajo svojo teoretično in politično izhodišče v abstraktnem proletarskem internacionalizmu, kar je seveda v nasprotju z nauki klasikov marksizma. Postavljanje razrednega interesa proti nacionalnemu interesu — in obratno — krepi v tem procesu nacionalistične težnje, krepi sile, ki v bistvu nasprotujejo tako razrednemu kot nacionalnemu interesu kot enotnemu interesu proletariata. Dosedanje izkušnje nas uče, da je to srž ekonomskega nacionalizma birokracije nasploh in še posebej socialistične birokracije.

Druga oblika nacionalizma se izraža v težnji k avtarkiji, k zapiranju v nacionalne meje, napaja pa se v utvari, da je to najbolj učinkovita pot in najbolj zanesljivo sredstvo za zavarovanje nacionalnega in razrednega interesa. Če je moči take nazore dopuščati v primerih, ko gre za začasne ukrepe in omejitve, ki naj zavarujejo pospešeni razvoj ekonomsko nerazvitih socialističnih držav, pa je nasploh politika avtarkije kot teorija in kot ideologija konservativna. Ekonomski nacionalizem in nacionalizem nasploh je eden izmed simptomov, da vodilna politična vloga ni trdno v rokah delavskega razreda ali da je njegova vloga ogrožena. Seveda pa bi bilo napak, če bi politični in ekonomski nacionalizem in njune pojavne oblike zreducirali zgolj na strukturalno delitev moči med proletariatom in njegovo birokracijo, se pravi le na vsebino političnega sistema — čeprav tudi tega ne smemo zanemariti. Ekonomski nacionalizem se navdihuje predvsem v materialnih pogojih boja za socializem, v

stopnji razvitosti, se pravi v neenakomerni razvitosti materialnih proizvodnih sil. Dejstvo, da se socializem na družbenem, političnoekonomskem področju razvija v procesu premagovanja kategorij, kot so razred, narod, država in blagovna proizvodnja, ki se jih s samim aktom revolucije ne da odpraviti, gre v prid možnosti razraščanja nacionalizma, prodora nemarksističnih pojmovanj ter deformacij v odnosih med razrednim in nacionalnim. Razen tega spremljajo tudi sam delavski razred na njegovi poti graditve socializma njegova lastna protislovja, protislovne ekonomske težnje nekaterih njegovih delov, ki so posledica objektivnih in institucionaliziranih neenakosti v pogojih gospodarjenja. Te konstante bodo še dolgo spremljale delavski razred v njegovem boju za socializem, vse do komunizma. Iz tega lahko sklepamo, da družbena bit delavskega razreda ni popolna; taka tudi biti ne more, dokler obstaja kot razred in s tem kot nosilec nacionalnega interesa, dokler obstaja blagovna proizvodnja, lastnina in prelivanje presežka dela v kakršnikoli obliki znotraj razreda in med nacijami. Zato je izredno pomembno, da pride v revolucionarni praksi do optimalnih odločitev za premagovanje in razreševanje tega protislovja — bodisi z neposrednim sporazumevanjem med delavskim razredom posameznih narodov, bodisi z izključnim posredovanjem nacionalne države ali po poti spreminjajoče se medsebojne odvisnosti temeljnih dejavnikov razvoja socializma.

Iz doslej povedanega lahko sklepamo, da družbenoekonomski produkcijski odnos ni nevtralen, marveč aktiven dejavnik v razreševanju protislovnih odnosov med razrednim in nacionalnim interesom. Buržoazne revolucije in za kapitalizem značilni produkcijski odnosi so bili dejavniki konstituiranja in integracije narodov. Na neki stopnji razvoja pa se kapitalistični sistem na svetovnem prizorišču preobraža v silo, ki prekinja konstituiranje novih narodov ter zavira proces narodnoosvobodilnih teženj. Njegov *credo* postaja nacionalna neenakopravnost in ekonomska eksploatacija v mednacionalnih odnosih. Kapitalistični razred in kasneje njegova birokracija se identificirata z narodom, z narodom se identificira tudi država (teza o tako imenovani nacionalni državi); s tem pa začne najprej eksploatirati svoj delavski razred, potem pa delavski razred in narode drugih dežel. Ekonomski nacionalizem v sodobnem svetu se navdihuje — poleg drugih, nič manj pomembnih virih — v fetišizmu nacionalne države, ki naj bi bila nosilec sinteze interesov vseh slojev in razredov v njej. S poudarjanjem tega sintetičnega nacionalnega interesa skuša prikriti svoj dejanski interes za tlačanjem in izkoriščanjem drugih narodov. To je skupni interes vladajočega razreda kapitalističnih držav, ki je sam v sebi lahko tudi protisloven.

Razmere, v katerih se je oblikovalo in razvijalo komunistično gibanje, so na odnosih med razrednim in nacionalnim pustile v teoretični misli in revolucionarni praksi globoke sledove. Gibanje, ki je bilo svoj čas zasnovano kot »enotna mednarodna delavska partija«, je moralo oblikovati ustrezno institucionalno podlago za svoje delovanje; to so bile norme, kot na primer demokratični centralizem na mednarodnem področju — med komunističnimi partijami, članicami Tretje internacionale, pa monolitnost v mednarodnih odnosih int. Toda težnja k samostojnosti strategij in taktiki, ki bosta prilagojeni konkretnim razmeram časa, prizadevanja za enakopravnost v medsebojnih odnosih, identifikacija razrednega z nacionalnim interesom — v partijah, ki so na oblasti ali pa so vodilne sile v družbi — terjajo prilagajanje, novo

osmišljanje odnosov med razrednim in nacionalnim, osmišljanje za na novo nastale razmere.

Revolucionarna praksa v drugačnih političnih, ekonomskih in socialnih razmerah v svetu, ki so rezultat zmagovitih socialističnih revolucij in nastanka vrste socialističnih držav, postavlja pred marksistično teorijo in revolucionarno prakso zahtevo po oblikovanju novih načel za uravnavanje odnosov med komunističnimi partijami in socialističnimi deželami, s tem pa tudi za uravnavanje odnosa med razrednim in nacionalnim, med nacionalnim in internacionalnim.

Če izhajamo iz marksističnega pojmovanja, da je nacionalno vprašanje v bistvu razredno vprašanje oziroma da je narod oblika razredne strukture družbe ter da bo odmrl, ko bo odpravljen tudi razred, se ponuja sklep, da bodo protislovja med nacionalnim in razrednim spremljala socializem vse dotlej, dokler ne bosta odmrla kot kategorijalni strukturi družbe. Po vsem sodeč gre torej za realen družbenozgodovinski okvir, v katerem se bodo razvijali tudi odnosi med komunističnimi partijami in socialističnimi državami.

Beograd 17. 4. 1976

Specifičen trg svobodne menjave dela (II)

V. Interesne skupnosti — mesto usklajevanja ponudbe in povpraševanja

1. Ker je vprašanje subjektov odločanja, tj. vprašanje, ki zadeva temeljni proizvodni odnos, jasno opredeljeno v ustavi, je naša naloga predvsem ta, da obdelamo ravni odločanja z vidika uspešnosti odločanja, z vidika uspešnega delovanja samih družbenih dejavnosti pa tudi celotnega procesa reprodukcije.

2. Postavimo najprej vprašanje, ali bi bilo upravičeno tudi na področju družbenih dejavnosti — kot je v materialni proizvodnji — da proizvajalci storitev postavljajo proizvodne odločitve sami in v osnovi na ravni organizacije združenega dela?¹⁰ Ali pa so morda na področju družbenih dejavnosti take specifičnosti, da to ni mogoče,

Mislimo, da gre na področju družbenih dejavnosti za take specifičnosti, da ne prihaja v poštev analogija z materialno proizvodnjo pri razreševanju postavljenega vprašanja. Argumentov v prid takemu stališču je več; navajamo samo dva.

Prva specifičnost izvira iz neblagovne narave storitev družbenih dejavnosti. S tem v zvezi moramo podčrtati, prvič, to, da blagovna proizvodnja nudi v ceni *narodno gospodarsko* merilo kot podlago za *mikro* odločitve proizvajalcev, merilo, ki zagotavlja racionalno odločanje. In drugič, da je cena blagovnega trga rezultat interakcije ponudbe in povpraševanja. Skoz ceno se, torej, izražajo vsakodnevne odločitve številnih porabnikov. Z drugimi besedami, čeprav so formalni nosilci proizvodnih odločitev blagovni proizvajalci, *njihove odločitve* upoštevajo preferencialne skale porabnikov.

Zato je treba zagotoviti tudi na področju družbenih dejavnosti, prvič, možnost določitve nekih poprečnih pogojev poslovanja po sektorjih, s tem pa tudi možnost odrejanja meril za vrsto odločitev. In drugič, tudi na področju družbenih dejavnosti je treba rešiti kardinalno vprašanje, kako identificirati želje porabnikov. Gre torej za soočenje interesov proizvajalcev in interesov porabnikov storitev; gre torej za vprašanje usklajevanja ponudbe in povpraševanja.

Toliko kot prvi in glavni argument za zgoraj postavljeno trditev. Ko razmišljamo o strukturi odločanja, želimo podčrtati tudi drugo razliko med raz-

¹⁰ Če pravimo v osnovi, želimo podčrtati to, da tudi v materialni proizvodnji niso vse proizvodne odločitve sprejete na ravni organizacije združenega dela.

merami v materialni proizvodnji in razmerami na področju družbenih dejavnosti, razliko, ki zadeva razmestitev zmogljivosti v prostoru. Tu gre za dva momenta, in sicer za izbiro lokacije in za nujno stopnjo koncentracije.

V materialni proizvodnji je že sama izbira lokacije taka odločitev, ki mora biti v znatni meri odvisna od ekonomskih kriterijev, ker opredeljuje s svoje strani stopnjo rentabilnosti poslovanja. Po drugi strani pa optimalna raven (obseg) posamezne proizvodnje določa stopnjo koncentracije združenega dela v prostoru.

Sama izbira lokacije in obsega posameznih zmogljivosti na področju družbenih dejavnosti ne temeljita na ekonomskem kriteriju, temveč sta rezultat drugače motiviranih odločitev. Ekonomski kriterij je samo eden v vrsti dejavnikov in vrsti vidikov, ki vplivajo na postavljanje mreže in dimenzioniranje posameznih organizacij združenega dela. Njemu gre vsekakor različna teža v kompleksu drugih meril, odvisno od tega, ali gre za storitve, ki zadovoljujejo bazne potrebe (osnovno šolstvo, elementarno zdravstveno varstvo, otroško varstvo in podobno), ali pa za potrebe višjega reda (višje in visoko šolstvo, znanstvene institucije itn).¹¹

Pri storitvah, ki pokrivajo bazične potrebe, je vprašanje koncentracije podrejeno, čeprav ni brez pomena; primat pripada zahtevi, da je treba vzpostaviti tako mrežo organizacij združenega dela, ki bo te storitve čim bolj približala porabnikom. Pri storitvah, ki zadovoljujejo potrebe višjega reda, pa je nujnost koncentracije veliko bolj v ospredju; s tem pa nikakor ne zanikamo dejstva, da vrsta drugih momentov tudi tu povzroča odstopanja od tistih dimenzij organizacije združenega dela, ki bi bile izključno rezultat ekonomskih determinant.

Navedena problematika zahteva razreševanje na širšem planu in je tako razlog več v prid stališču, da glede mesta in vloge v strukturi odločanja ni mogoče primerjati organizacij združenega dela v materialni proizvodnji, ki je podvržena blagovnim zakonitostim, z onimi v sferi družbenih dejavnosti.

3. Potem ko smo ugotovili, da proizvajalci storitev ne morejo prinašati proizvodnih odločitev sami na ravni organizacije združenega dela, odpiramo zdaj vprašanje v pozitivni obliki: kje, na kateri ravni sprejemati odločitve?

Mislimo, da je izhod v treh smereh:

Prvič, v družbenih dejavnostih so nujne interesne skupnosti kot nova raven odločanja. Kot smo že ugotovili, je nujno glede na neblagovno naravo proizvodnje storitev razrešiti kardinalno vprašanje, tj. zagotoviti srečanje ponudbe in povpraševanja. Zato je treba konstituirati v eni skupščini ali pa dvoidomno interes proizvajalcev in interes porabnikov storitev.

Drugič, gre za premik odločitev v korist teritorialnih skupnosti v primerjavi z materialno proizvodnjo. Pri tem pa je treba vedeti, da to bistveno ne spreminja vloge posameznih kategorij subjektov odločanja glede na dvojno naravo teritorialnih skupnosti: te skupnosti so, kot vemo, na eni strani samoupravno organizirane, na drugi strani pa imajo nekatere funkcije državne oblasti.

¹¹ Klasifikacija potreb na bazične potrebe in potrebe višjega reda je seveda relativna, torej različna po deželah v nekem določenem času in različna v isti deželi v različnih časovnih razdobjih.

In tretjič, nujno bi bilo treba ustanoviti krajevne skupnosti, ki so izrecno samoupravne narave.

Glede na problem, ki ga proučujemo, in samo na to se omejujemo na tem mestu, pripada krajevnim skupnostim zelo važna vloga v strukturi odločanja. Krajevne skupnosti morajo oblikovati in izražati interes porabnikov finalnih storitev. To pa pomeni, prvič, odločanje in zadovoljevanje potreb, ki so lokalne narave, na svoji ravni (npr. ustanavljanje otroških ustanov). In drugič, krajevne skupnosti morajo predočiti kompleksno problematiko finalnih storitev v interesnih in teritorialnih skupnostih, ker so potrebe po finalnih storitvah in razpoložljiva finančna sredstva za pokrivanje teh potreb eden pomembnih parametrov za planiranje in odločanje o razdelitvi ter za usmerjanje po sektorjih in podsektorjih. In dalje, ker imamo na področju družbenih dejavnosti vrsto storitev mešane narave (gre za storitve, ki so hkrati medfazne in finalne narave), moramo te storitve financirati delno iz neto osebnih dohodkov in delno neposredno iz dohodka organizacij združenega dela.

4. Da bi ustrezno porazdelili odločitve med potencialno možne ravni odločanja, mislimo, da je treba poprej odločitve klasificirati. Tudi na področju družbenih dejavnosti je kot v materialni proizvodnji smiselno razvrstiti odločitve na tiste, ki zadevajo ustanovitev nove organizacije združenega dela (ustanoviteljske odločitve), in na tiste v že obstoječih organizacijah; te zadnje pa na odločitve, ki zadevajo tekoče poslovanje, in na investicijske odločitve. O čem naj odločajo zdaj v teritorialnih, v čem v interesnih skupnostih in o čem v organizacijah združenega dela samih?

a) Najprej je tu kompleks zelo pomembnih odločitev v zvezi z globalno razdelitvijo družbenega proizvoda in usmerjanjem te razdelitve na sektorje in podsektorje v okviru družbenih dejavnosti. Z drugimi besedami, gre za odločitve, ki določajo globalno učinkovito povpraševanje po posameznih kategorijah storitev in katere sprejemajo lahko zaradi tega samo teritorialne in interesne skupnosti skupaj.

Teritorialne skupnosti morajo eksponirati širši družbeni interes in zagotavljati kompleksni pogled na potrebe celotnega področja družbenih dejavnosti; delovati morajo kot selekcija potreb in določati prioritete.

Vsaka interesna skupnost pa mora, seveda argumentirano, predstaviti potrebe svojega sektorja in zahtevati na tej podlagi in v soočanju z bilančnimi možnostmi ustrezen delež v razdelitvi.

b) Teritorialnim skupnostim gre, nadalje, pomembno mesto pri investicijskih odločitvah in sicer pri ustanavljanju novih organizacij združenega dela. Z ustanoviteljskimi odločitvami pojmujejo ne le formiranje nove organizacije združenega dela, temveč tudi graditev, npr., novega objekta v že obstoječih delovnih organizacijah (npr. nova fakultetna zgradba, nov klinični center itn.).

Čeprav naša ustava predvideva razne ustanovitelje nove organizacije združenega dela, kar velja tako za materialno proizvodnjo kot tudi za družbene dejavnosti, sodimo vendar, da je v sferi družbenih dejavnosti absolutno nujna vsaj soudeležba teritorialne skupnosti z drugimi ustanovitelji (npr. interesnimi skupnostmi) pri ustanoviteljskih odločitvah.

Za tako stališče govori več momentov; navajamo predvsem dva:

Zagotavljanje proporcev v razdelitvi družbenega proizvoda je vsekakor ena temeljnih funkcij družbenega usmerjanja razvoja narodnega gospodarstva

nasploh. V okviru tega pa je nujni in celo temeljni sestavni del politike družbe v družbenih dejavnostih določanje proporcij *med sektorji*. Pri tem je treba upoštevati veliko število — in to izredno različnih — elementov (ekonomskih, socialnih, demografskih, političnih, nacionalnih itn). Konkretno posamezne ustanoviteljske odločitve, ki vsekakor prinašajo veliko spremembo v navedenih razmerjih med sektorji, tako nujno neposredno vključujemo v oblikovanje in sprejetje nove matrice za razdelitev sredstev na nekem teritorialnem planu.

In dalje, glede na postavljeno vprašanje je treba podčrtati tudi tako posebnost družbenih dejavnosti v primerjavi z materialno proizvodnjo, kot je npr., tale: na področju družbenih dejavnosti gre za storitve take vrste, da pri proizvodnji teh storitev ni mogoče upoštevati samo želje, ki jih izražajo porabniki (»felt need«), bodisi porabniki finalnih ali pa porabniki medfaznih storitev.¹² Kot primer navajamo ustavno pravo na zdravstveno zaščito, za katero morajo teritorialne skupnosti zagotoviti pogoje, čeprav ljudje potreb po takšnih storitvah še niso izrazili.

c) Investicijske odločitve v že obstoječih organizacijah združenega dela pa pripadajo v glavnem interesnim skupnostim.

Investicijske odločitve vplivajo v že obstoječih organizacijah predvsem na nabavo proizvodne opreme. Gre torej za investicije, ki zadevajo predvsem tehnologijo, se pravi, strokovni vidik proizvodnega procesa. Interesne skupnosti so tako glede na svojo sestavo mnogo bolj kompetentne za take odločitve v primerjavi s teritorialnimi skupnostmi. Na mnogih sektorjih oziroma podsektorjih družbenih dejavnosti (klinike, inštituti in podobno) srečujemo že danes visoko opremljenost dela s sredstvi in veliko aglomeracijo visoko kvalificiranih kadrov. Tudi na tem področju se zato aktualno postavlja na dnevni red vprašanje racionalnega izkoriščanja proizvodnih sredstev in kadrov. In prav v interesnih skupnostih je mogoče voditi vis-a-vis posameznim organizacijam združenega dela tudi prek investicij neko politiko normativov in norm kot tudi drugih ukrepov, ki lahko prispevajo k ekonomičnosti in racionalizaciji proizvodnih procesov.

Če pravimo, da pripadajo investicijske odločitve v že obstoječih organizacijah združenega dela v *glavnem* interesnim skupnostim, s tem nikakor ne zanikamo dejstva, da gre neki določen maneverski prostor glede tega tudi samim organizacijam združenega dela. Ta maneverski prostor pri sprejemanju investicijskih odločitev v samih organizacijah združenega dela je sicer različen po sektorjih družbenih dejavnosti, pa tudi znotraj sektorjev; potencialno pa so odprte možnosti, po našem mišljenju, s treh naslovov:

Prvič je tu vprašanje *bruto* investicij, tj. investicij iz amortizacijskih sredstev. O tem bomo podrobneje razpravljali v zvezi s strukturo cene.

Drugič gre za del storitev družbenih dejavnosti, ki je podvržen zakonom blagovne proizvodnje in kjer se ustvarja akumulacija s pomočjo cene storitev. Čeprav gre pri tem za relativno majhen del storitev, gledano v globalu in po sektorjih družbenih dejavnosti, se vendar s tem razširja maneverski prostor organizacij združenega dela za lastno odločanje glede investicij.

¹² Primerjaj: United Nations Research Institute for Social Development, *Methods to Induce Change at the Local Level*, Geneve 1965, str. 86.

In tretjič, maneverski prostor za odločanje na ravni organizacij združenega dela pomeni tudi investicijsko vzdrževanje, ki bi ga bilo potrebno konceptijsko še razširiti v primerjavi z definicijo te kategorije v materialni proizvodnji. Prav tako bi bilo treba drugače, širše opredeliti drobni inventar. Bolj prožna opredelitev ene in druge navedene kategorije (investicijsko vzdrževanje in drobni inventar), ki pa sta določeni vedno in povsod konvencionalno, bo omogočila s svoje strani potrebno diferenciranost v pristopu po posameznih sektorjih in znotraj sektorjev družbenih dejavnosti na eni strani ter po vrstah investicij po drugi strani.

c) Prehajamo na odločitve, ki zadevajo tekoče poslovanje. Nekatere izmed teh odločitev je smiselno sprejemati na ravni organizacij združenega dela, druge pa v interesnih skupnostih.

V organizacijah združenega dela se odloča vsekakor o organizaciji delovnega procesa, o interni delitvi dohodka in podobno. V interesnih skupnostih pa o vrsti, obsegu, kvaliteti storitev in podobno, ter o ceni storitev, z eno besedo, o vseh tistih elementih, ki jih vsebuje proizvodni program neke organizacije združenega dela.

Odločanje o navedenih elementih je nujno na ravni interesnih skupnosti, ker se s tem, prvič, čeprav na specifičen način uresničuje interakcija ponudbe in povpraševanja, z drugimi besedami, svobodna menjava dela. In drugič, ker je le na ravni interesnih skupnosti, kot smo že ugotovili, mogoče oblikovati neke poprečne pogoje poslovanja, s tem pa merila za financiranje programov posameznih organizacij združenega dela.

VI. Funkcija in struktura cene

1. Prehajamo na vprašanje funkcije in strukture cene storitev.

Ko postavljamo vprašanje cene storitev družbenih dejavnosti, mislimo na ceno za enoto storitve. Tudi v sistemu klasičnega budžetiranja je namreč mogoče govoriti o ceni storitev in to o celotni ceni, ki je sestavljena iz izdatkov za financiranje poslovanja teh dejavnosti. V metodologijah za izračunavanje narodnega dohodka, ki temelje na širokem konceptu proizvodnje in kjer področje družbenih dejavnosti pomeni vir narodnega dohodka, obravnavajo, npr. ceno teh storitev tudi izrecno tako.¹³

V čem je smisel cene za enoto storitve na področju družbenih dejavnosti? Z drugimi besedami, katere funkcije lahko pripišemo tej ceni?

2. Ceni blagovnega trga pripadajo, kot je znano, pomembne funkcije. V primerjavi s to ceno je funkcija cene storitev družbenih dejavnosti mnogo skromnejša. Iz neblagovne narave proizvodnje storitev izhaja že to, da cene na področju družbenih dejavnosti ne morejo biti (o tem je bil že govor) alokator proizvodnih tvorcev. Cene obravnavanih storitev pa tudi ne morejo zaradi neblagovne narave proizvodnje odsevati menjalnih razmerij. No, kljub temu pa je določanje enote storitev in določitev cene za to enoto v primerjavi s klasičnim budžetiranjem pomemben korak naprej, ker omogoča financiranje *programov dela*, tj. financiranje vrste in obsega dela namesto financiranja institucij. S tem pa je izpolnjen eden izmed prvih pogojev za izvajanje postavljenih družbenih načrtov, za selekcioniranje potreb in zagotavljanje pri-

¹³ Primerjaj: P. Studenski, *The Income of Nations*, New York 1958, str. 194.

oritetnih nalog itn. Financiranje programov dela omogoča tudi bolj vspodbudno nagrajevanje v organizacijah združenega dela, kar je zelo pomembno prav za obravnavano področje. Lahko bi navedli še druge pozitivne učinke uvedbe cene za enoto storitev, čeprav ta cena ne izraža ekvivalentne menjave.

3. Ko smo opredelili, vsaj v grobem, funkcijo, ki jo morajo odigrati cene, pogledimo zdaj vprašanje njene strukture.

Glede na velike razlike med sektorji in podsektorji družbenih dejavnosti (npr. klinika, kemijski inštitut, inštitut družbenih ved, osnovna šola, otroški vrtec itn.), je zelo težko postaviti neko enotno shemo strukture cene. Cena pa mora vsekakor vsebovati te elemente: materialne stroške (neposredne in tiste, ki imajo naravo splošnih proizvodnih in splošnih upravnih stroškov); amortizacijo; investicijsko vzdrževanje; osebne dohodke (neposredne in tiste, ki imajo naravo splošnih proizvodnih in splošnih upravnih stroškov); prispevke po zakonu in samoupravnih sporazumih; pogodbene obveznosti; prispevke za stanovanjsko izgradnjo in za sklad skupne porabe (po samoupravnem sporazumu).

Pri tem pa je treba težiti za čim bolj razdelano strukturo cene, ki bi nudila večje analitične možnosti. Glede na delež družbenih dejavnosti v celotnem fondu družbenega dela in glede na večanje relativne udeležbe tega področja, dalje, glede na hitro rastočo opremljenost dela s sredstvi tudi na tem področju itn. postaja namreč ekonomično poslovanje in družbeni vpliv na stopnjo racionalnosti v potekanju proizvodnih procesov na obravnavanem področju izredno pomembno ekonomsko vprašanje.

Zakaj se omejujemo le na navedene elemente strukture cene? S čim opravičujemo izločitev elementa razširjene reprodukcije in kakšno je naše stališče do amortizacije?

Iz neblagovne narave proizvodnje, iz dejstva, da cena storitev zato ne more odigrati funkcije alokatorja proizvodnih tvorcev, izhaja logičen sklep, da inkorporiranje elementa razširjene reprodukcije v ceno storitev nima vsebinske podlage. Financiranje investicij je treba izpeljati *neposredno* na podlagi posebnih dogovorov med organizacijami združenega dela in onimi, ki investicije financirajo (teritorialne skupnosti, interesne skupnosti, individualni porabniki).

Kar pa zadeva družbeni vpliv na racionalno izkoriščanje osnovnih sredstev, mislimo, da ga je treba zagotoviti neposredno in ne s pomočjo cene. Gre za mnogo bolj natančno načrtovanje obsega in strukture, kot tudi regionalne distribucije teh dejavnosti. Gre za proučevanje programov dela institucij in za določanje optimalne opremljenosti s sredstvi na tej podlagi. Ni namreč mogoče zanikati dejstva — kljub nujni optimalni obremenjenosti in izkoriščenosti osnovnih sredstev, tudi na tem področju — da ima vrsta drugih bistvenih elementov svoj vpliv na stopnjo izkoriščenosti osnovnih sredstev, kar pa ne velja za materialno proizvodnjo, kjer imajo na to stopnjo primeren in skoraj edini vpliv prav ekonomski motivi. (In prav navedene naloge so eden pomembnih področij interesnih skupnosti, kot smo že ugotovili.)

Za tisti del storitev družbenih dejavnosti, ki so predmet blagovne menjave, pa, razumljivo, akumulacija figurira v strukturi cene storitev in, kot smo že ugotovili, je eden izmed virov financiranja tistih investicijskih odločitev, ki so sprejete na ravni samih organizacij združenega dela.

Vprašanje *amortizacije* je bolj nejasno: po eni strani je videti, da je vključitev tega elementa v strukturo cene popolnoma normalna in nesporna, na drugi strani pa je očitno, da se enostavna reprodukcija neposredno veže — ali celo spaja — s procesom razširjene reprodukcije. Vprašanje amortizacije je treba vsekakor še proučevati na podlagi empiričnih podatkov; mislimo, da bodo rezultati tega proučevanja vodili v diferencirane rešitve po posameznih sektorjih družbenih dejavnosti. Na tem mestu navajamo samo neka načelna izhodišča, ki bi jih bilo treba upoštevati pri iskanju konkretnih rešitev.

Mislimo, da je predvsem treba ločiti vprašanja: kdo določa režim amortizacije, kdo je nosilec amortizacijskih sredstev in vprašanje amortizacije kot elementa strukture cene.

Poglejmo najprej, ali bi bilo smiselno, da je amortizacija sestavni element v strukturi cene? Mislimo, da je odgovor nujno pritrdilen, ne glede na to, ali je nosilec amortizacijskih sredstev organizacija združenega dela ali pa so amortizacijska sredstva izločena in koncentrirana na ravni interesne skupnosti. Dokazi za tako stališče so predvsem v tem, da je trošenje osnovnega sredstva realni strošek tekočega poslovanja ne glede na konkretno obliko proizvodnje (prav tako kot npr. porabljeni reprodukcijski material). Enega in drugega proizvodnega tvorca je treba nadomestiti, če hočemo, da teče reprodukcijski proces nemoteno. Razlika med enim in drugim elementom proizvodnih sredstev je tehnične in ne ekonomske narave: osnovna sredstva, namreč, obdrže svojo obliko in figurirajo v več proizvodnih procesih in tako se ustvarja videz, da njihova nadomestitev ni neizbežno nujna.

Amortizacija je strošek tekočega poslovanja, ki ga je treba pokriti. Toda čisto drugo vprašanje je, kot smo že nakazali, na kateri ravni je smiselno razpolagati z amortizacijskimi sredstvi. Ne glede na točnost trditve, da enostavna in razširjena reprodukcija potekata v veliki meri hkrati, da ju operativno tako rekoč ni mogoče ločiti, gre vendar le za dva pojma in to ne le teoretično, temveč tudi v praktični politiki, za vrsto računov v zvezi s programiranjem razvoja družbenih dejavnosti in posameznih sektorjev tega področja, pa tudi za oceno najbolj sintetičnih kazalcev, kot je npr. družbeno bogastvo.

Preidimo sedaj na vprašanje, kdo določa režim amortizacije in kdo je nosilec amortizacijskih sredstev!

Smisel postopka amortiziranja je, kot je znano, v tem, da z amortizacijskimi odpisi zagotovimo zamenjavo osnovnega sredstva, ko bo to izločeno iz proizvodnega procesa. Pri tem pa je račun amortizacije vedno in povsod, prvič, samo inputirana in ne dejanska transakcija. In drugič, v razmerah blagovne proizvodnje je določanje amortizacijskega režima predmet poslovne politike, ker je postala pospešena amortizacija ekonomska nujnost v sodobnem svetu.

Vprašanje pospešene amortizacije je na področju družbenih dejavnosti precej drugačno. V tej sferi so motivi za predčasno izločanje osnovnega sredstva zagotovo neekonomski. To pomeni, da postopek amortiziranja ni vprašanje poslovnih odločitev, s tem pa vprašanje nekega določenega rizika. Tako odpada razlog, da bi določanje režima amortizacije *moralo biti* funkcija organizacije združenega dela in da bi te organizacije morale biti nosilec amortizacijskih sredstev.

Zdaj si zastavljamo vprašanje, ali bi organizacije združenega dela *mogle* določati režim amortizacije in predvsem ali bi mogle biti nosilke amortizacij-

skih sredstev? Ali pa je morda smiselneje odrediti režim amortizacije na ravni interesnih skupnosti in zbirati amortizacijska sredstva v interesnih skupnostih?

Kar zadeva določanje režima amortizacije, je to vsekakor treba reševati na ravni interesnih skupnosti. Zato je več razlogov, od argumenta, ki velja za minimalno amortizacijo v materialni proizvodnji, se pravi, zagotavljanje integritete družbenih sredstev, do nujnosti usklajevanja amortizacijskega režima v okviru nekega podsektorja družbenih dejavnosti.

Za odgovor na vprašanje, ali so organizacije združenega dela neposredno nosilec amortizacijskih sredstev ali pa je ta sredstva treba koncentrirati na ravni interesnih skupnosti, pa je treba presoditi tele momente:

Gre predvsem za *strukturo* osnovnih sredstev. Delež delovnih sredstev v celotnih osnovnih sredstvih je na področju družbenih dejavnosti, gledano v celoti, znatno manjši v primerjavi s položajem v materialni proizvodnji. Kot nujna posledica tega dejstva nastopa poprečno dolga življenjska doba osnovnih sredstev. No, prav glede strukture osnovnih sredstev pa gre za velike razlike med sektorji družbenih dejavnosti in celo znotraj sektorja (primer klinike in osnovne šole); ta moment bo gotovo eden tistih, ki bodo zahtevali v praksi diferencirane rešitve.

Dalje, celo v materialni proizvodnji je danes težko ločevati enostavno in razširjeno reprodukcijo. Tako ločevanje pa je na področju družbenih dejavnosti še veliko bolj problematično in to zaradi same življenjske dobe kot tudi zaradi dejstva, da je investiranje na področju družbenih dejavnosti motivirano z vrsto neekonomskih momentov, ki doživljajo, nujno, na tako dolga razdobja velike spremembe. Mislimo, da je zato nerealno predpostavljati enostavno reprodukcijo.

In nadalje, proti stališču, da bi bile organizacije združenega dela nosilke amortizacijskih sredstev, govori tudi dejstvo, da s pomočjo amortizacije lahko obnavljamo neracionalno mrežo institucij in vzdržujemo nizko izkoriščenost sredstev. To na eni strani. Na drugi strani pa je hkrati res tudi to, da morajo imeti organizacije združenega dela neposredno neki manevrski prostor za zamenjavo, modernizacijo, pa tudi za razširitev svojih zmogljivosti. Pokazana nujnost je različna po sektorjih in je odvisna predvsem od strukture osnovnih sredstev. Rešitve bodo zato diferencirane po sektorjih in podsektorjih družbenih dejavnosti, pa tudi po kategorijah osnovnih sredstev (zgradbe: oprema). Ob vsem tem pa bi se le morala izražati splošna usmeritev, da se amortizacijska sredstva koncentrirajo na ravni interesnih skupnosti, da se ne odtujujejo organizacijam združenega dela in da razpolaganje s temi sredstvi temelji na samoupravnih sporazumih med organizacijami združenega dela, ki so ta sredstva izločile v sklade interesnih skupnosti.

VII. Sporazumevanje kot oblika svobodne menjave dela

1. V poglavju o virih financiranja smo ugotovili, da klasifikacija storitev na finalne in medfazne storitve vodi nujno do kvalitativno različnih virov financiranja. Različni pa niso sami viri financiranja, različen je tudi način pokrivanja potreb, oblika konfrontacije ponudbe in povpraševanja, različna je, torej, oblika, v kateri poteka svobodna menjava dela po posameznih kategorijah storitev. In o tem bo beseda na tem mestu.

2. Kar zadeva storitve, ki so *finalne* narave, prihajajo v poštev tele tri različice:

Prvič, del navedenih storitev je predmet blagovne menjave, kar pomeni, da se ponudba in povpraševanje po teh storitvah srečujeta na blagovnem trgu, da se te storitve financirajo neposredno iz neto osebnih dohodkov in zadovoljujejo individualno.

Druga oblika pokrivanja potreb po storitvah finalne narave je referendum v teritorialnih skupnostih, kar pomeni oblikovanje kolektivnega povpraševanja po teh storitvah in financiranje s samopriskom iz neto osebnih dohodkov.

Tretja oblika pokrivanja nekaterih potreb finalne narave poteka s pomočjo neposrednega odločanja v organizacijah združenega dela, kar pomeni financiranje iz skladov skupne porabe in skupno zadovoljevanje potreb delovnih ljudi v okviru same organizacije združenega dela ali pa v teritorialni skupnosti.

Zadnji dve različici uvajata, kot smo že ugotovili, element solidarnosti med ljudmi kot porabniki.

3. Prehajamo na medfazne storitve, na vprašanje oblike usklajevanja ponudbe in povpraševanja po teh storitvah.

Mislimo, da je koristno najprej opozoriti na dve posebnosti v povezovanju materialne proizvodnje in družbenih dejavnosti. Medsebojna odvisnost obeh sfer družbene proizvodnje je kvalitativno drugačna, kot je povezanost znotraj same materialne proizvodnje. Kvalitativna razlika se kaže predvsem v tehu dveh smereh:

Medsebojna odvisnost področij, panog itn. znotraj materialne proizvodnje je tehnične narave. Gre za alokacijo, in to je bistveno, stroškov i-tega sektorja na enoto proizvoda j-tega sektorja. Odvisnost sektorjev družbenih dejavnosti in sektorjev materialne proizvodnje pa je drugačna. V tem primeru ni mogoče določiti kvantuma storitev nekega sektorja družbenih dejavnosti na enoto proizvoda. Tako ni mogoče alocirati tistih stroškov, ki jih je povzročila proizvodnja tega proizvoda na nekem sektorju družbenih dejavnosti. V tem primeru gre za medsebojno odvisnost materialne proizvodnje v celoti ali vsaj velikih sektorjev materialne proizvodnje na eni strani in nekaterih sektorjev družbenih dejavnosti na drugi strani.

Je pa še druga razlika v medsebojni odvisnosti, o kateri je govor. Učinek storitev družbenih dejavnosti na proizvodnost v materialni proizvodnji se navadno manifestira v nekem kasnejšem razdobju in praviloma skoz daljše razdobje.

Glede na navedena dejstva v zvezi z medfaznimi storitvami mislimo, da mora svobodna menjava dela potekati na specifičen način. Prikazano shematično gre za štiri faze tega procesa:

Najprej mora vsekakor obstojati ocena in sporazum o globalni delitvi družbenega proizvoda, ker je to srednjeročni okvir za globalno družbeno-ekonomsko politiko.

Nadalje je treba izdelati medsektorske bilance za področje družbenih dejavnosti in bilance znotraj sektorjev. Te bilance morajo biti rezultat dveh postopkov. Na eni strani bi morale predvsem interesne skupnosti izdelati srednjeročne razvojne programe na podlagi nekkih objektivnih standardov, upoštevaje mnoge prvine, vse od stopnje razvitosti narodnega gospodarstva pa do specifičnih kulturnih, nacionalnih in drugih momentov. Na drugi strani pa

je nujno soočiti programe z realnimi možnostmi, se pravi, s sredstvi na podlagi globalnega okvirja. Oceniti in ugotoviti je treba prioritete na podlagi oblikovanih meril, upoštevaje propulzivnost posameznih sektorjev, predvsem tudi z vidika prispevka k ekonomskemu razvoju. Treba je najti rešitev, ki pomeni čim boljše pokrivanje potreb pri danih sredstvih. To soočenje je treba na *nacionalnem* planu in *kompleksno*, tj. za celotno področje družbenih dejavnosti, o katerem teče beseda. K temu še ena pripomba: mislimo, da bi bilo koristno, včasih pa bo to celo nujno, da se izdelata predlog razporeditve sredstev v različicah.

Navedena druga faza ima v veliki meri strokovni pečat, čeprav se mora odvijati, kolikor je to le mogoče, prek samoupravnih mehanizmov, predvsem v interesnih skupnostih, kot smo to že poudarili.

Tretja faza je pretres *predvidenega* »efektivnega povpraševanja« po storitvah posameznih sektorjev družbenih dejavnosti v organizacijah združenega dela in oblikovanje družbenih dogovorov ter samoupravnih sporazumov na tej podlagi. Ne moremo dovolj podčrtati dejstva, da sta samo kompleksni prikaz položaja in utemeljenost prioritete z vidika celotnega področja, skupaj z obrazloženimi merili, lahko ustrezna podlaga za pravilne odločitve v organizacijah združenega dela.

In četrta faza, na podlagi takih dogovorov in sporazumov, ki bi morali biti srednjeročne narave, bi bilo treba formirati stalni instrumentarij razdelitve. Stalni, ne samo glede kvalitete, temveč tudi glede kvantitete in to spet za srednjeročno razdobje.

Stalnost instrumentarija je izredno pomembna iz več razlogov; navajamo le dva:

Prvič, glede na izredno hitro absolutno pa tudi relativno rast družbenih dejavnosti gre tako za sredstva, ki so že zelo pomembna postavka v strukturi materialnega proizvoda, tako pomemben *pogoj za gospodarjenje*, da ga mora organizacija združenega dela absolutno poznati vnaprej, da bi lahko odločala ekonomsko utemeljeno in poslovno uspešno.

Drugič, družbene dejavnosti so tako pomemben element v celotnem procesu družbene reprodukcije, da razvoj tega področja ne more biti prepuščen stihiji, niti ne *kratkoročnim konjunkturalnim nihanjem* v gospodarstvu.

4. Čeprav je v prejšnji točki govor o medfaznih storitvah, moramo opozoriti, da morajo biti ocene nalog in bilance sredstev kompletne in to iz dveh vidikov: prvič, glede tega, da vsebujejo tako medfazne kot tudi finalne storitve nekega sektorja oziroma podsektorja družbenih dejavnosti in vse vire financiranja, tj. prispevke za medfazne in vse vire financiranja za finalne storitve, o čemer je že tekla beseda. In drugič potrebe in stroški morajo biti prikazani v celoti, tako za investicije kot tudi za tekočo proizvodnjo storitev.

MARKO KERŠEVAN

Pojem razrednega boja in marksistična družbena teorija (II)

III. Zakaj je vprašanje razrednosti specifičnost marksistične družbene teorije

Naše izhodišče in sklep, da je v kapitalistični družbi razredno opredeljeno že samo ugotavljanje obstoja razrednih odnosov (in ne le zavračanje razredne delitve v imenu določenega pojmovanja človeka, njegove odtujitve in osvobajanja), je na prvi pogled v kričnem nasprotju ne samo z množico nemarksističnih meščanskih teorij in konkretnih raziskav razrednosti kapitalističnih družb, temveč tudi z izrecnim Marxovim in kasnejšim Leninovim poudarjanjem.

Marx: »Kar se mene tiče, mi ne gre zasluga, da bi odkril obstoj razredov niti njihov medsebojni boj. Meščanski zgodovinarji so že davno pred menoj opazovali zgodovinski razvoj tega boja med razredi, meščanski ekonomisti pa njihovo ekonomsko anatomijo. Kar sem jaz novega prispeval, je bilo, prvič, dokaz, da je obstoj razredov vezan na določene razvojne faze produkcije, drugič, da vodi razredni boj nujno k diktaturi proletariata, da je ta diktatura prehod k odpravi vseh razredov, k brezrazredni družbi...«²³

Lenin: »Glavno v Marxovem nauku je razredni boj.⁴ Tako pogosto govorijo in pišejo. Toda to ne drži. Iz te neresnice izhaja običajno oportunistično pačenje marksizma... Kajti učenja o razrednem boju ni ustvaril Marx, temveč buržoazija pred Marxom in za buržoazijo je to učenje na splošno sprejemljivo. Kdor priznava le razredni boj, ta še ni marksist, ta lahko še ostane v okviru buržoaznega mišljenja in politike. Marksist je le ta, ki priznanje razredov razširi do priznanja diktature proletariata.«²⁴

Kar zadeva nemarksiste in samega Marxa pred razvitjem znanstvene teorije procesa kapitalistične produkcije, velja še enkrat opozoriti, da gre za različno pojmovanje razredov.²⁵ Ločnica namreč ni sam izraz razred, temveč vsebina pojma, vsebina, ki jo na kratko izraža termin: eksploatacija. Tisto, kar je odsotno v nemarksističnih teorijah o razredih in kar je vsaj nejasno v zgodnjih Marxovih delih vse do Manifesta, pa tudi še v obdobju po njem, ni priznanje ekonomskih in drugih razlik med grupacijami, imenovanimi »raz-

²³ Marx, Pismo Weydemeierju, 5. marca 1852, MEW 28, str. 508.

²⁴ Lenin, Država in revolucija, Polnoe sobranie sočinenij (5. izd.), zv. 33, str. 34.

²⁵ Glej Razredi in sloji, Teorija in praksa 1974/7-8.

redje — in priznanje razlik v lastnini, premoženju, dohodkih, načinu življenja (kar vključujejo bolj ali manj vse sodobne opredelitve razredov), niti ne ugotavljanje nasprotnosti interesov pripadnikov različnih razredov, konkretno lastnikov proizvodnih sredstev in delavcev (to ugotovitev sprejemajo vsaj nekatere sodobne nemarksistične teorije) — temveč teorija eksploatacije, ki šele znanstveno opredeljuje in utemeljuje omenjene razlike in nasprotnost interesov. Tudi pri eksploataciji seveda ne gre spet predvsem za uporabo besede, čeprav je treba reči, da v Marxovih zgodnjih delih tudi sam izraz zelo redko srečamo. Izraz se na primer v Ekonomsko-filozofskih rokopisih (1844) uporablja v povsem drugem pomenu, npr. eksploatacija naravnih bogastev; ustrezní nemški izraz (Ausbeutung) pa se uporablja redko in še to v precej nejasnih pomenih.²⁶ Celó v Komunističnem manifestu se s poudarkom govori le o zatiranih in zatiralskih razredih,²⁷ ne pa o izkoriščevalskih in izkoriščanih. Osrednja vsebina marksističnega pojma eksploatacije (izkoriščanja kot prisvajanja neplačanega presežnega dela po kapitalu se celo v Manifestu in Marxovem izrazitem ekonomskem delu iz tega obdobja »Mezdno delo in kapital« pojavlja še vedno dokaj nejasno, čeprav srečamo že formulacije kot: »Kapital propade, če ne izkorišča dela«. »Mezdno delo ustvarja kapital, to je lastnino, ki izkorišča mezdno delo«. »Delavec ne le nadomesti tisto, kar je potrošil, temveč z delom dodaja minulemu delu večjo vrednost.«²⁸ »Moderna meščanska privatna lastnina je zadnji in najpopolnejši izraz proizvodjanja in prilasčanja produktov, ki temelji na razrednih nasprotjih, na tem, da eni izkoriščajo druge.«²⁹

V vseh teh delih ostaja Marx še ujet v predstave klasične politične ekonomije, da je mezda cena in torej v poprečju vrednost dela. V marksistični politično-ekonomski misli je bilo seveda dovolj poudarjeno, kakšnega pomena je bilo Marxovo odkritje, da mezda ni cena dela ali plača za delo, da torej ni vezana na »vrednost del«, temveč je cena za prodano delovno silo. Poudarjeno je bilo, kako je to odkritje — povezano z drugimi Marxovimi kritičnimi dopolnili delovne teorije vrednosti, zlasti z jasno opredelitvijo pojma presežne vrednosti — razrešilo zagate klasične politične ekonomije v tej zvezi in odpravilo nedoslednosti, značilne tudi za njene najboljše avtorje.³⁰ Manj

mezda je cena za prodano delovno silo in ne za cena dela

²⁶ Tudi o »eksploataciji človeka po človeku« Marx in Engels npr. obširno razpravljata v Nemški ideologiji (prim. MEID II, str. 271—278). Toda tu gre za meščansko teorijo »obojeustranske« ali vsestranske »eksploatacije človeka po človeku«, ki še nima jasne zveze z razredno eksploatacijo kot prisvajanjem presežnega dela enega razreda po drugem. Fraza o razrednem izkoriščanju kot »izkoriščanju človeka po človeku« je zavajajoča!

²⁷ »Vsa dosedanja zgodovina je temeljila na nasprotju med zatiranimi in zatiralskimi razredii«. Komunistični manifest, MEID II, str. 602.

²⁸ Primerjaj: Mezdno delo in kapital, MEID II, str. 689—696.

²⁹ Komunistični manifest, MEW 4, str. 475, primerjaj: MEID II, str. 604, (izraz »na razrednih nasprotjih« je v MEID izpuščen).

³⁰ Ricardo — »ta najbolj klasični zastopnik buržoazije« in »stoični nasprotnik proletariata« (Marx) ter A. Smith sta po Marxu v osnovi že razkrila izvor profita in rente v neplačanem delavčevem delu, vendar pri tem oba obstaneta bodisi nejasna, bodisi zaideta v dvoumnosti. Tako npr. Ricardo zamegli »jasno razumevanje razmerij s tem, da ne predstavlja neposredno enega dela delovnega dne kot reprodukcije vrednosti delavčeve delovne zmožnosti«. Pri Ricardu »lahko povečanje in zmanjšanje presežne vrednosti izhaja le iz naraščajoče ali padajoče produktivnosti družbenega dela, to pomeni, zapopadena je le relativna presežna vrednost«. Smith, »ki je že izrekel pravo formulo«, da sta profil in mezda odteglaja od vrednosti, ki jo dodaja delo, poslednjo takoj spet podvoji s teorijo o vrednosti kot vsoti stroškov, ki jih predstavljajo renta, profit in mezda. (Prim npr. Marx, Theorien . . . MEW, 26. 2., str. 407—408, 26. 1., str. 49—50).

pozornosti pa je bilo deležno vprašanje, kakšnega pomena je to odkritje — oziroma prejšnja ujetost v pojmovanje o mezdi kot ceni dela na drugi strani — za samo Marxovo pojmovanje razredov.³¹ Ali pojmovanje, da je mezda cena dela, ne onemogoča v principu, da bi mislili izkoriščanje? Delavec prispeva v delovni proces in produkt svoje delo in to delo dobi plačano po njegovi ceni. Odnos med kapitalistom in delavcem je odnos pogodbe-menjave enega blaga za drugo. V menjavi, v trgovini je možno goljufanje, ne pa sistematično izkoriščanje — razen če je eden izmed pogodbenih partnerjev v sistematično neenakopravnem položaju, ki ga sili, da mora prodajati pod ceno oz. kupovati nad njo. Ali ni morda zato v Komunističnem manifestu in delih, ki ga spremljajo, osrednje prizadevanje, kako pokazati, da je delavec v odnosu do kapitalista sistemsko v neenakopravnem položaju, ki ga sili, da prodaja svoje delo za minimalno mezdo, ali občasno celo pod ceno, pod vrednostjo sredstev, ki so nujna za reproduciranje njega samega kot delavca. Vzrok temu neenakopravnemu položaju naj bi bila konkurenca med delavci samimi, njen temelj pa nakopičeno bogastvo v rokah nekaterih na eni strani, nakopičena beda, to je odsotnost vsakršne lastnine, na drugi strani. Privatno lastnino je treba odpraviti, ker je sistemski vzrok konkurence (med kapitalisti samimi in med delavci) ta pa je stalen vzrok za neenakopravnost delavcev nasproti kapitalistom v menjavi dela, in s tem vzrok za bogatenje kapitalistov in za neizogibno pavperizacijo delavcev. Ali ne sili prav sprejeta predpostavka, da je mezda cena dela, Marxa — in še pred njim Engelsa³² in mnoge druge socialiste njunega časa — da osredotočajo problematiko razrednih odnosov

³¹ Veljalo bi ponovno pregledati, kako klasiki marksizma opredeljujejo in utemeljujejo položaj proletariata. Shematično bi lahko rekli, da je v letu 1844 pri tem v ospredju odtujeno delo; leta 1848 gospostvo kapitala kot minulega dela nad mezdnim delom in mezdnim delavcem leta 1867 eksploatacija kot prisvajanje neplačanega presežnega dela. Lahko bi rekli, da Marx vedno bolj specificira svoj pojem. Toda prehod od splošnega pojma odtujenega dela do znanstvenega pojma izkoriščanja, vezanega na druge znanstvene pojme presežnega dela, abstraktnega dela, družbeno potrebnega delovnega časa, vrednosti itn. omogoča, kot je znano, branje v nasprotni smeri: bistvo/resnica izkoriščanja je gospostvo minulega dela nad živim delom, bistvo/resnica tega gospostva je odtujeno delo. Tako branje bi bilo povsem prepričljivo, če ne bi bilo vmes vprašanja — ki je hkrati skoraj celotno Marxovo življenjsko delo — čemu je Marx potem sploh pisal svoj Kapital.

³² V osnutku Komunistične nazorske izpovedi, predniku Komunističnega manifesta, ki ga je napisal Engels leta 1847, je proletariati sploh še definiran le na ravni lastnina — neenakopravni pogoji menjave: »Proletariat je družbeni razred, ki živi izključno od svojega dela in ne od dobička kakršnegakoli kapitala... Razred ljudi brez posesti, ki so prisiljeni, da svoje delo prodajajo prvemu razredu, buržoaziji in tako zanj prejmejo od njega življenjske predmete. Pri tej prodaji dela si strani nista enakopravni, meščani, buržuji imajo prednosti, brezposestneži pa se morajo vdati slabim pogojem, ki jih postavljajo prvi. Od buržoazije odvisni razred se imenuje proletariati... Proletarec dela s produkcijskimi sredstvi, s katerimi razpolaga lastnik, ki mu za njegovo delo odstopa tak del produktov, kakršnega določa konkurenca«. (Ustanovni dokumenti Zveze komunistov iz leta 1847, CZ, Ljubljana 1970, str. 77, 79, 80).

Do skrajnosti je Engels razvil tako vlogo konkurence v delu Načrt za kritiko politične ekonomije (1843) in v imenu te vloge je kritiziral delovno teorijo vrednosti, ki je bila kasneje izhodišče Marxove teorije kapitalskega produkcijskega procesa: »Nikakor ni mogoče opredeliti, kolik delež na proizvodu imajo zemlja, kapital in delo. To so neprimerljive veličine... Če se na osnovi tega deli produkt, za to ni inherentne mere, temveč odloča povsem tuja, njim slučajna mera: konkurenca ali rafinirana pravica močnejšega«. (MEID I, str. 128) »Delo je slabše (delavec nima sredstev za življenje), zato v boju dobi najmanj«. »Trgovina je legalna goljufija« ipd. (prav tam, str. 120...)

na sfero menjave (neenakopravnega položaja v menjavi),³³ čeprav seveda vidijo osnovo tega neenakopravnega položaja v privatni lastnini sami. Toda ta je problematična zato, ker prek konkurence, ki jo neizogibno spremlja, spravlja delavce v čedalje večje siromaštvo, ker onemogoča, da bi delavci od svojega dela lahko živeli človeka vredno življenje oz. da bi sploh lahko živeli od njega:³⁴

»Buržoazija je nesposobna vladati, ker je nesposobna, da bi svojemu sužnjju zagotovila eksistenco, ker je primorana dopustiti, da zdrkne v položaj, ko ga mora ona prehranjevati, namesto, da bi on njo prehranjeval... Najbolj bistven pogoj za eksistenco in gospostvo buržoazije je kopičenje bogastva v rokah posameznikov, nastajanje in večanje kapitala; pogoj kapitala je mezdno delo. Mezdno delo temelji izključno na konkurenci delavcev med seboj. Napredek velike industrije... postavlja na mesto izolacije delavcev s konkurenco njihovo revolucionarno združevanje z asociacijo. Z razvojem velike industrije je torej izpod nog buržoazije spodmaknjena sama podlaga, na kateri producira in si prilaga produkte.³⁵ (Podčrtal M. K.)

Videti je, kot da kasnejši razvoj ne potrjuje teh Marxovih sklepanj, in kdor ne vidi razlik med Komunističnim manifestom in razvito Marxovo teorijo kapitalistične produkcije, ima lahko to za polom marksistične razredne teorije. Nadaljnji razvoj je namreč na eni strani — negativno — potrdil Marxovo sklepanje, na drugi strani pa je razkril omejenost njegovih predpostavk v tem obdobju (predpostavki, ki jih je Marx delil s klasično politično ekonomijo in jih kasneje tudi sam uvidel in presegel). Do naraščajoče pavperizacije delavstva v razvitih kapitalističnih deželah ni prišlo, kar pa le potrjuje Marxovo sklepanje o vzrokih pavperizacije.³⁶ Do pavperizacije ni prišlo, ker je (med drugim) razvoj velike industrije z združevanjem delavcev v sindikatih in političnih organiziranih bistveno zmanjšal izolacijo in konkurenco delavcev med seboj, ki je pred tem neizogibno potiskala mezde na spodnjo mejo vrednosti dela (delovne sile). Toda — in tu se kaže ključna omejenost takratne Marxove pozicije — velika industrija z zmanjšanjem konkurence in pavperizacije de-

³³ Kako razložiti tale tekst iz Komunističnega manifesta? Ali ne zavzema »svobodna trgovina« in konkurenca v njem mesta, ki ga ima pri Marxu kasneje osnovni produkcijski odnos (kapitalistična lastnina in izkoriščanje)?

Osebnostojanstvo je buržoazija razkrojila v menjalno vrednost, na mesto naštetih zapisanih in pošteno pridobljenih svobodnin je postavila eno samo brezvestno *svoboda trgovine*. Z eno besedo, na mesto izkoriščanja, zadržega z verskimi in političnimi iluzijami, je postavila odkrito, nesramno, direktno suho izkoriščanje.

Na mesto »razmerij, v katerih je fevdalna družba producirala in izmenjavala«, na mesto »fevdalnih lastninskih razmerij« ... »je stopila svobodna konkurenca s primerno ji družbeno in politično ureditvijo, z ekonomskim in političnim gospostvom buržoaznega razreda«. (Komunistični manifest, MEID II, str. 591, 594, MEW 4, str. 464—465).

³⁴ »Čim bolj se širi produkcija kapitala, tem bolj se širi delitev dela in uporaba strojev. Čim bolj se širi konkurenca, tem bolj se krči mezda.«

»Čim več (delavec) dela, tem manjšo mezdo dobi iz preprostega razloga, ker konkurira... navsezadnje samemu sebi kot članu delavskega razreda«. (Marx, Mezdno delo in Kapital, MEID II, str. 703).

³⁵ Komunistični manifest, MEID II, str. 602, MEW 4, str. 473—474.

³⁶ Ni treba več dokazovati, da Marx proletarske bede ni videl le v omejenosti njihove mezde, temveč tudi v samem delstvu, da mezdni delavec »svojo življenjsko dejavnost: prodaja nekemu tretjemu, da bi si zagotovil življenjske potrebščine«. Tega poudarka ne srečamo le v zgodnjih delih, temveč z vso jasnostjo tudi v obdobju Komunističnega manifesta. (Primerjaj: Mezdno delo in kapital, 1848, MEID II, str. 677—678).

lavcev ni odpravila mezdnega dela, ni spodmaknila »podlage, na kateri buržoazija proizvaja in si prisvaja produkte«. Kot je Marx kasneje do kraja razvil v Kapitalu, bistvo kapitalističnega produkcijskega načina, bistvo eksploatacije in s tem moči buržoazije ni zgolj v neenakopravnih pogojih menjave, v izrabljanju neposredne delavčeve stiske, temveč v prisvajanju presežne vrednosti, ki jo proizvaja delo od kapitala plačane delovne sile (pri čemer je le-ta lahko tudi dobro plačana, upoštevajoč kulturno raven določene dežele).³⁷ Razredni boj zato ni in ne more biti usmerjen proti privatni lastnini zgolj in predvsem zato, ker in kolikor je osnova konkurence itn., zato, da omogoči delavcem enakopravnejši položaj pri menjavi, temveč zato, da omogoča združenim proizvajalcem odločati o celoti od njih proizvedene vrednosti.

Ves ta ovinek naj bi potrjeval ali vsaj nakazoval, da Marxovo pojmovanje razredov in razrednega boja brez razvite teorije kapitalistične eksploatacije, to je procesa kapitalistične produkcije, ne vključuje ničesar, kar ne bi buržoazni misleci in buržoazija poznala in priznavala že pred njim in tudi za njim. Osredotočenje razredne problematike na premoženjsko-porabniška razmerja (lastnina — nelastnina, bogastvo — beda, pavperizacija) in navezovanje teh razmerij na pogoje enakopravno-neenakopravne menjave (konkurenca-monopol) sta za buržoazijo teoretično in praktično sprejemljivi. Teoretično prav stališče menjave-pogodbe med dvema lastnikoma je stališče, s katerim buržoazija razume samo sebe in svoj položaj v družbi, je torej v bistvu buržoazno stališče, ki omogoča buržoaziji, da v sebi ne vidi izkoriščevalskega razreda, temveč npr. delodajalski sloj nasproti delojemalskemu in podobno.³⁸ Praktično: ker so se ta vprašanja pokazala ekonomsko in politično rešljiva znotraj kapitalistične formacije, kot dokazuje še posebej razvoj in uspeh sindikalnega gibanja.

Za buržoazijo je nesprejemljivo pojmovanje razredov in razrednega boja, ki je utemeljeno na teoriji eksploatacije kot neplačanega prisvajanja presežne vrednosti. Nujni videz, ki ga poraja in zahteva kapitalistični način produkcije, je, da v njem eksploatacije v tem smislu ni, da v kapitalistični produkciji v poprečju vsak (lahko) dobi prek menjave, kar mu pripada, oz. kar prispeva: »Vrednost ali cena delovne sile dobi videz cene ali vrednosti dela samega... Čeprav je plačan le en del delovnega dne, medtem ko drugi del ni plačan, se vendar zdi kakor da bi bilo vse delo plačano. Na podlagi mezdnega sistema se celo neplačano delo pojavlja (erscheint) kot plačano delo. Prav ta napačni videz razlikuje mezdno delo od drugih zgodovinskih oblik dela.«³⁹ »Ker se skozi obliko mezde (Arbeitslohn — plačilo za delo) vse delo pojavlja kot

³⁷ Glej npr. predavanje Mezda, cena in profit iz leta 1868 (CZ IV, zlasti str. 215, 218—219): čeprav je splošna tendenca kapitalistične produkcije zniževanje poprečne normalne mezde, se morajo delavci (prav zato) stalno bojevati s kapitalisti za merilo. To je sicer boj proti učinkom, ne pa proti vzrokom, toda boj, ki ima svoj smisel, saj »ni mogoče določiti maksimuma mezde, čeprav lahko določimo njihov minimum«.

³⁸ »Iz sfere enostavne cirkulacije ali menjave blaga... črpa freetrader vulgaris svoje nazore, svoje pojme in merila za svojo sodbo o družbi kapitala in mezdnega dela: »V njej vladajo svoboda, enakost, lastnina in Bentham... kajti kupec in prodajalec blaga, npr. delovne sile se ravnata samo po svoji svobodni volji. Pogodbo sklepata kot svobodni, enakopravni osebi. Pogodba je končni rezultat, v katerem najde njuna volja skupen pravni izraz. Enakost, kajti v medsebojnih odnosih sta samo posestnika blaga in menjata ekvivalent za ekvivalent. Lastnina! kajti vsak razpolaga samo s tem, kar je njegovo...« (Marx, Kapital I, CZ str. 200, MEW, 23. 1., str. 190).

³⁹ Mezda, cena in profit, MEID IV. str. 197, MEW 16, str. 134.

plačano, se neplačano delo *nuino* kaže (scheint) kot da izhaja iz kapitala, ne pa iz dela»⁴⁰ (Podčrtal M. K.) Buržoazna družba se kaže kot družba menjave ekvivalentov, pogodbe med enakopravnimi subjekti, družba enakega prava. Pojmovanje razredov in razrednih odnosov kot izkoriščevalskih odnosov zanika ta nujni videz, način pojavljanja, »empirično danost« družbe take, kakršna se kaže, in s tem osnove nerazrednega samorazumevanja buržoazije. Ustvarja perspektivo, s katere je šele mogoče videti obstoječo družbo kot nenujno, prehodno, »nenaravno«. Samo *táko* pojmovanje razredov neizogibno vključuje perspektivo diktature proletariata in odprave razredne družbe.

V tem smislu je v uvodu citirana Leninova misel pravilna: marksistično je le tisto pojmovanje razredov in razrednega boja, ki vključuje perspektivo diktature proletariata in brezrazredne družbe. Druga pojmovanja dejansko niso specifično marksistična. Pojem, ki enači razred s premoženjsko-ekonomsko skupino, npr. take perspektive očitno ne vključuje. Ni pa mogoče zagovarjati Leninove trditve, če jo razumemo tako: marksistično pojmovanje razrednega boja je enako predmarksističnemu pojmovanju razredov in razrednega boja plus njihova razširitev do priznanja diktature proletariata in brezrazredne družbe. Še manj, če to pomeni, da buržoazija sprejema *marksistično* pojmovanje razredov in razrednega boja brez diktature proletariata in brezrazredne družbe. Za razvite kapitalistične družbe s prevladujočo buržoazno ideologijo ni mogoče trditi, da so v njih razredi (v marksističnem pomenu) nekaj empirično vidnega in samoumevnega. Razredi so tudi v razvitem kapitalizmu zakriti prekriti.⁴¹ Nevidnost razredov je izraz prevladovanja buržoazne ideologije oz., pravilneje, tista ideologija, ki v taki družbi ne vidi razredov, je buržoazna ideologija.

IV) Nujnost razširitve pojma razrednega boja

Če povzamemo dosedanja izvajanja: osrednja in specifično marksistična je tista problematika, ki je vezana na razredne odnose in razredni boj, in tisti pojmi, ki *táko* problematiko zajemajo. Temu je tako, ker je vprašanje razredov

⁴⁰ Marx, pismo Engelsu, 30. aprila 1968, MEW 32, str. 71.

⁴¹ O tem članek Razredi in sloji. V cit. pismu Weydemeierju (5. mar. 1892) Marx kot ilustracijo, da si razredov ni izmislil on sam, temveč buržoazija pred njim, citira npr. Disraelijev poziv v parlamentu, da je treba končati »boj razredov« okrog davka na uvožena žita, ki je ogrozil blagostanje kraljestva, in Timesov komentar k temu: »Če bo karkoli nepopravljivo razdelilo razrede v tej deželi... bo to davek na uvožena žita«. Dalje citira Ricarda in njegovo poudarjanje, da so »zemeljski produkti razdeljeni med tri razrede: lastnike zemlje, lastnike kapitala, ki je potreben za njeno kultiviranje, in delavce, katerih industrija zemljo kultivira«. K temu dodaja: »Kako malo je v ZDA že dozorela meščanska družba, da bi naredila razredni boj nazoren in razumljiv«, priča C. H. Clarey, ki ne očita le Ricardu, temveč tudi Malthusu, Millu, Sayu itn., da »nudijo arzenal anarhistom, socialistom in drugim sovražnikom buržoaznega reda«, s tem, da dokazujejo, kako ekonomske osnove različnih razredov povzročajo nujen in naraščajoč antagonizem med njimi. Nasproti temu Clarey dokazuje, »kako so ekonomski pogoji, renta (zemljiška lastnina), profit (kapital), mezda (mezno delo) pogoji asociacije in harmonije, ne pa boja in antagonizma«, MEW 28, str. 504—507.

Toda ali ni ravno v dozoreli meščanski družbi, kakršen je sodobni kapitalizem, prišlo v ospredje pojmovanje, ideologija, ki jo Marx pripisuje nerazvitim ameriškim razmeram? Ali niso v istem razmerju tudi klasični meščanski ekonomisti kot Ricardo, »ta stojični nasprotnik proletariata« in *kasnejša prevladujoča* »vulgarna politična ekonomija«, ki zakriva razredna nasprotja, namesto da bi jih kot Ricardo hladnokrvno prikazovala in jih poskušala — čeprav neuspešno — znanstveno razložiti?

in razrednega boja v kapitalistični družbi ločnica, demarkacijska črta med marksističnimi in meščanskimi družbenimi teorijami. Odprto je vprašanje, kako so pojmi družbene formacije — baze — nadgradnje povezani s pojmom razreda in razrednega boja. Oziroma drugače: če pokažemo, da je problematika razredov tisto področje, ob katerem se kaže specifičnost marksistične družbene teorije, njena nezdržljivost z nemarksističnimi smermi, s tem še ne rečemo, da ima to specifično vprašanje tudi osrednje mesto v marksistični družbeni teoriji sami. Tako mesto mu v teoriji še ni zagotovljeno zgolj zaradi njegovega odločilnega pomena za prakso delavskega gibanja. Osrednjo teoretično vlogo ima lahko le v primeru, če je pojem razreda nerazdružno povezan z drugimi širšimi in kompleksnejšimi pojmi družbene teorije, v tem primeru zlasti s pojmi družbene formacije, baze in nadgradnje.

V dosedanem izvajanju smo tako zvezo sicer predpostavili — toda ali ni ta predpostavka — povezava samega pojma družbene formacije s pojmom razrednega boja — ostala v zraku: vsaj z običajnim pojmovanjem razrednega boja namreč ni lahko združljiva. Vloga, ki smo jo dali pojmu razrednega boja (ne neposredno razreda!) v opredeljevanju družbene formacije — baze-nadgradnje zahteva ponoven premislek običajnega pojmovanja razrednih odnosov in razrednega boja.

Očitno razrednega boja pri tem ni mogoče zvesti na vrsto incidentalno razumljenih razrednih spopadov, pa tudi ne zgolj na organizirane oblike zavestnega razrednega boja v ekonomiji in še posebej v politiki, kot ga največkrat razumemo.

Bistven premik po našem mnenju dosežemo, če pojmujemo kot osnovno obliko in vsebino razrednega boja že sam proces izkoriščanja; če izkoriščanja ne vzamemo le kot izhodišče ali objekt razrednega boja, temveč vidimo že v njem samem razredni boj.⁴²

S tako označitvijo jasno izpostavimo, da izkoriščanje ne gre samo od sebe, da je kompleksen proces, ki vključuje najrazličnejše dejavnosti, usmerjene na to, da se 1. proizvaja presežni produkt, 2. da se ga odtujije proizvajalcem. Brezosebni »se« v splošni formulaciji vsebuje in zakriva hkrati, da gre pri tem vedno za prizadevanje in dejavnost določenih ljudi in grupacij (tistih, ki zasedajo v produkcijskem načinu in produkcijskih odnosih take položaje, ki omogočajo izkoriščanje), da 1. pripravijo druge ljudi in grupacije k proizvodnji čim večjega presežnega produkta in da jim 2. ta presežni produkt odtujijo (si ga prisvojijo). Da za te dejavnosti lahko uporabimo izraz »boj«, so dovolj zgovorna že empirična dejstva, ki kažejo, da »druga stran« pri tem ni nikdar zgolj trpna gmota za izmозgavanje, temveč da vedno nudi določen

⁴² Althusser: »Razredni boj ni izvedeni učinek obstoja razredov, ki bi obstajali (de iure in de facto) pred svojim bojem. Razredni boj je zgodovinska oblika protislovja (imantentna določenemu produkcijskemu načinu), ki deli družbo na razrede«. »Razredni boj in obstoj razredov sta eno in isto. Da bi v družbi bili razredi, mora biti družba razdeljena na razrede. Ta delitev se ne vzpostavlja dodatno: izkoriščanje enega razreda po drugem, razredni boj vzpostavlja delitev v razrede. Eksploatacija je že razredni boj. Treba je izhajati iz razrednega boja, da razumemo delitev na razrede, da razumemo obstoj in naravo razreda. Treba je dati primat razrednemu boju«. (Althusser, Réponse à John Lewis, Maspero, Paris 1973, str. 29–30).

V istem smislu Balibar, Cinq études ..., str. 181: »Razredni boj ni enostavna posledica načina produkcije in eksploatacije. Razredni boj je vpisan v samo definicijo produkcijskega načina... Eksploatacija ni drugo kot temeljna zgodovinska oblika razrednega boja«.

odpor — če drugače ne, s svojo »pasivnostjo« pri delu. Že ta odpor zahteva vključitev najrazličnejših sredstev v izkoriščevalski proces: od ohranjanja ali pa razvijanja⁴³ takih produkcijskih sredstev — takih tehničnih, tehnoloških in organizacijskih rešitev — ki omogočajo in povečujejo produktivnost dela, do političnih in idejnih dejavnosti, ki pripravljajo delovno silo, da je 1. sploh sposobna proizvajati, da je 2. pripravljena proizvajati več kakor le neposredno potrebno delo, da je 3. pripravljena oddajati rezultate svojega dela oz. sprejemati tuje prisvajanje rezultatov dela.

Če rečemo, da izkoriščanje ne gre samo od sebe, da je osnovna oblika razrednega boja, s tem povemo, da tudi razredni produkcijski odnosi ne obstoje sami od sebe, brez razrednega boja. Če opredelimo (razredni) osnovni produkcijski odnos kot tak način delitve in povezave »faktorjev« proizvodnje (delovne sile in delovne sposobnosti, predmetov dela, delovnih sredstev), ki omogočajo ljudem na določenih položajih v tem odnosu, da si prisvajajo delno — rezultate dela ljudi na drugih položajih, potem je očitno, da se ta možnost udejani šele s procesom izkoriščanja. Šele z uspešnim potekom boja, ki ga vodi ena grupacija ljudi proti drugi: »Jasno je, da mora obstajati določen razvoj produktivnosti dela, da lahko obstaja presežno delo; sama možnost tega presežnega dela pa ne ustvarja še njegove dejanskosti (Wirklichkeit). Delavec mora biti prisiljen, da dela prek te mere in ta pritisk izvaja kapital. To manjka pri Ricardu in zato tudi ves boj okrog določanja normalnega delovnega dne.«⁴⁴ (Podčrtal Marx).

Razredni odnos se tako udejavanja, vzpostavlja in reproducira skoz izkoriščanje, torej skoz razredni boj. Razredni boj ni nekaj, kar pride kot bolj ali manj nujna posledica obstoja razredov: razredni boj je način obstoja razrednih odnosov in razredov samih. V tem smislu lahko celo rečemo, da je razredni boj pred razredi, saj se ti oblikujejo šele v tem boju samem — pri čemer ne mislimo le prehoda iz »razreda po sebi« v »razred zase«, temveč tudi vzpostavitev razredov »po sebi« v tradicionalni heglovski-marksistični terminologiji.

Tako pojmovanje ima nekatere pomembne posledice za marksistično teorijo razredov in družbe sploh, čeprav je morda videti, da gre le za stvar konvencije ali celo za nepotrebno širjenje in razvodenitev tradicionalnega ožjega pojma razrednega boja.

Vključitev procesa izkoriščanja v pojem razrednega boja onemogoča, da bi na razredni boj gledali kot na zadevo nezadovoljnih zatiranih razredov ali celo le nezadovoljnejšev v teh razredih, ki skušajo rušiti razredni mir. Razredni boj se začne, če tako rečemo, dejansko pri izkoriščevalskem razredu. Druga stvar je, da je pogoj za uspešnost tega boja (uspešnost za vladajoči razred), da se ga ne prikazuje kot boj, ampak kot naravni red in/ali božjo voljo, kot nekaj neobstoječega, kot razvoj tehnike in znanosti samih na sebi, kot prizadevanje po uveljavitvi nekih običajnih človeških vrednot in ciljev ipd. Na

⁴³ Odvisno od produkcijskega načina: »Buržoazija ne more eksistirati, ne da bi nenehno revolucionirala produkcijske instrumente... nasprotno pa je bila ohranitev starega načina proizvodnje nespremenjena, prvi eksistenčni pogoj za obstoj vseh prejšnjih industrijskih razredov«. (Komunistični manifest, CZ II, str. 592). Marx in Engels v Manifestu na tem mestu očitno uporabljata terminologijo, ki sta jo kasneje opustila (industrijski razredi) ali drugače uporabljala (proizvodni način).

⁴⁴ Marx, Theorien..., MEW 26. 2 str. 409

drugi strani pa proletariat svoj boj bojuje kot razredni boj, saj je pogoj za uspešnost njegovega boja, da se kaže in organizira kot razredni boj.⁴⁵

Rekli smo, da že sam proces izkoriščanja vključuje različne dejavnosti — tehnične, organizacijske, ekonomske, politične, idejne — ki so pogoj za proizvajanje presežnega produkta in njegovo odtujevanje. Poleg tega vključuje razredni boj vse tiste dejavnosti, ki prispevajo, da ljudje (izkoriščevalci in predvsem izkoriščanci) sprejemajo rezultate procese izkoriščanja; najrazličnejše socialne neenakosti med konkretnimi ljudmi, ki zasedajo izkoriščevalsko-izkoriščanske ali vmesne položaje v produkcijskem načinu. V tem primeru ne gre le za to, da se ohranijo razredni odnosi (razredni položaji), da proces izkoriščanja sploh poteka, da se proizvaja in dotuje proizvajalcem presežno delo, temveč tudi za to, da se zagotovi, da določeni ljudje zasedajo izkoriščevalska, drugi pa izkoriščanska mesta: praviloma tisti, ki jih že zasedajo. Gre za to, da se ohranijo vse tiste razlike v lastnini, premoženju, dohodkih, izobrazbi, ugledu, pravnem in religioznem statusu, ki nekatere ljudi predestinirajo, da zasedajo izkoriščevalske položaje, in druge, da zasedajo izkoriščanske položaje v razrednem produkcijskem odnosu. Obe problematiki — reproduciranje razrednih odnosov in ohranjanje neenakih možnosti ljudi, da zasedajo različna mesta v teh odnosih — nista istovetni, kot priča že pojav socialne mobilnosti. Možno si je celo zamisliti razredno družbo brez socialnih privilegijev določenih ljudi za opravljanje funkcij kapitalista (ali delavca), družbo z idealno socialno mobilnostjo ob nespremenjeni razredni strukturi. Taka zamisel je seveda zgolj zamisel (in pogosta vsebina različnih utopij o ohranjanju obstoječega razrednega sistema brez njegovih slabih socialnih posledic); dejansko se obe problematiki s svojimi oblikami in vsebinami razrednega boja prepletata. Dana konkretna grupacija ljudi (te in te družine, skupine in sloji) ohranja svoj socialni položaj, svoje privilegije s tem, da ohranja razredne položaje (razredne odnose), s katerimi so ti privilegiji v pomembni meri povezani (čeprav to ni nujno zavesten proces). Možen pa je tudi razkorak: neka konkretna grupacija lahko npr. ohranja svoj položaj (nastal ob določenih razrednih odnosih) le, če se vključi v spreminjanje obstoječih razrednih odnosov (isti ljudje, npr. aristokrati, postanejo kapitalisti).⁴⁶ Shematično vzeto se te socialne neenakosti med konkretnimi ljudmi ohranjajo tako, da se 1. ne prikazujejo kot neenakosti, ki izhajajo iz (izkoriščevalskih) razrednih odnosov, temveč kot neizogibne, sprejemljive ali celo zaželene razlike v lastnini, sposobnosti, izobrazbi itn., ali pa tako, da se 2. očitni izkoriščevalski odnosi in iz

⁴⁵ Proletariatu v razvitem kapitalizmu ni težko prikazati, da so njegovi razredni cilji višji od razrednih ciljev buržoazije. Toda da do takega soočenja razrednih ideologij sploh pride, mora prevladujoče »višje« in »splošne« družbene cilje razkriti kot razredne cilje vladajočega razreda. Ne more enostavno svojih razrednih ciljev postaviti proti »višjim družbenim ciljem«, ne da bi mu prej uspelo razkriti njihovo razredno vsebino ali vsaj njihovo buržoazno omejeno obliko. Malo mu tudi pomaga, če proti buržoaznim »splošnim človeškim vrednotam in ciljem« formulira tudi svoje vrednote in cilje zgolj kot obče človeške. V teh primerih je videti, kot da je idejni boj medsebojno tekmovanje v postavljanju vzvišenih ciljev za blaginjo človeštva in človeškosti: idejni boj se prikazuje kot dialog za še boljše medsebojno razumevanje pri tem prizadevanju s skupnimi cilji, kot konkurenca po geslu: dobro je sovražnik najboljšega. Pri tem ni problematična toliko iluzornost takega »tekmovanja« kot to, da tak odnos otežuje oblikovanje razredne zavesti, ki je pogoj revolucionarne preobrazbe.

⁴⁶ Seveda je tako ohranjanje socialnega položaja ob spremembi razrednih odnosov le relativno. Biti kapitalist ni isto kot biti fevdalec.

njih izvirajoče neenakosti na različne načine neposredno legitimizirajo (sakralizirajo, naturalizirajo). V obeh primerih je na delu seveda tudi politično-fizično nasilje. Toda tudi nasilje je vedno ideološko uokvirjeno: kot varovanje neizkoriščevalskega naravnega reda pred izkoriščanjem (kot varovanje kapitalistov in delavcev pred zlorabami, nespoštovanjem pogodb in lastnine, ne-lojalno konkurenco itn.) ali pa kot varovanje posvečenega, pa čeprav izkoriščevalskega reda v drugem primeru.

Na istih ravneh kot dejavnosti, ki so pogoj za ohranjanje danih razrednih odnosov in njihovih posledic, se gibljejo tudi dejavnosti, ki gredo od bolj ali manj pasivnega odpora proti vzpostavljanju in reproduciranju razrednih odnosov do zavestnega in organiziranega prizadevanja za drugačne odnose ali za odpravo razrednih odnosov sploh. Kot pravilno opozarjata Balibar in Pêcheux,⁴⁷ se moramo pri tem varovati preveč enostavnih predstav o simetričnem odnosu med razredi v razrednem boju na posameznih ravneh. Razmerje med reproduciranjem ali spreminjanjem (vzpostavljanjem novih) produkcijskih odnosov ni odvisno le od razmerij med obema tendencama znotraj vsake družbene sfere (od razmerja med fevdalno religijo in buržoazno religijo, fevdalnim pravom in buržoaznim pravom itn.), temveč tudi od razmerij (podrejenosti-nadrejenosti) med posameznimi sferami. Razredni boj se ne kaže zgolj v boju za prevlado ene tendence nad drugo znotraj dane sfere; kaže se tudi v boju za prevlado določene sfere nad drugimi. Razredi nimajo enakih možnosti in potreb za prevlado v vsaki od družbenih sfer. Antagonističnih razredov ne moremo gledati kot dveh borilcev v simetričnem položaju na istem terenu: buržoazija ni mogla nedvoumno uveljaviti proti fevdalizmu nove religije ali morale; uveljavitev nove religije ni odločilno zrahljala fevdalnega sistema, saj jo je le-ta sam lahko asimiliral-deformiral. Zato se buržoazija ni borila samo zoper fevdalno pojmovano in organizirano krščanstvo, temveč tudi zoper družbeno vlogo cerkve in religije v družbi sploh, za uveljavitev prava in pravne države kot osnovne ideološke instance.⁴⁸ Proletariatu za doseg njegovih interesov ne zadošča uveljavitev novih pravnih norm ali prevzem državnega aparata — za uveljavitev zgodovinskih ciljev proletariata je nujno zrušiti obstoječo državo in vzpostaviti nov tip družbe z drugačnimi razmerji med posameznimi sferami itn., ne zadošča npr. le prevlada idej, ki bi bile kritične do obstoječega sistema s progresivnih pozicij znotraj umetniške sfere; nujna je drugačna vloga in mesto umetnosti v razmerju do drugih sfer itn.

Skratka v boju za prevlado tendence k reproduciranju ali tendence k spreminjanju določenih razrednih odnosov je pomembno tudi razmerje med posameznimi relativno samostojnimi sferami družbenega življenja in vključenost/izključenost določenih sfer iz »prednjih linij« razrednega boja. To hkrati pomeni, da konstituiranje določenega razreda kot vladajočega razreda ni odvisno le od izida boja med omenjenimi tendencami znotraj posameznih sfer, temveč tudi od izida boja za relativno avtonomijo, podrejenost, nadvlado, vključenost / izključenost posameznih sfer v razredni boj. Buržoazija se npr. ni mogla uveljaviti kot (vladajoči) razred brez uveljavljanja pravne

⁴⁷ M. Pêcheux, Les vérités de la Palice, Paris 1974, str. 129—131.

⁴⁸ Nazorno kaže to zmago prava nad religijo v meščanski družbi že monumentalnost sodnih palač iz obdobja liberalnega meščanstva nasproti monumentalnosti cerkva v fevdalnem srednjem veku.

države, prava⁴⁰ in spremljajoče humanistične ideologije abstraktnega človeka (ideologije, ki ji je olajšala nadvlado s tem, da je zakrila, dala v oklepaj, naredila nevidno tudi njej sami njeno dejansko razredno pozicijo). Proletariat se ne more uveljaviti brez uveljavljanja znanosti, ki razkrije ideološko zakrivanje njegovega in buržoaznega razrednega položaja in mu s tem omogoči, da se zavestno organizira kot razred.

Ce prekinemo diskusijo in ilustriranje ter povzamemo: družbena formacija, ki se oblikuje okrog določenega produkcijskega načina oz. osnovnega produkcijskega odnosa, je ravno odprta kompleksna celota vseh tistih družbenih pojavov, sfer in procesov, ki jih vključuje in povezuje razredni boj kot pogoj reproduciranja / spreminjanja določenih razrednih odnosov (to je določenega tipa izkoriščanja) ter jih (pre)oblikuje v skladu s pogoji tega boja. Razredni boj je osnova, skelet in vezivo družbene formacije.

Taka formulacija osvetli tudi tradicionalno marksistično tezo o ekonomski strukturi kot bazi družbe in njeni determinirajoči vlogi v zadnji instanci. Pokazali smo že, da je treba razlikovati pojem bazičnosti materialne produkcije za družbo od pojma bazičnosti ekonomske strukture za družbeno formacijo. Zgornja formulacija kaže, kako ima ekonomska struktura tako vlogo zato, ker določen proces izkoriščanja zahteva in vključuje kot pogoje svojega vzpostavljanja / reproduciranja / spreminjanja / odpravljanja različne družbene pojave in procese, ki kot njegova nadgradnja skupaj z njimi tvorijo posebno družbeno formacijo. Analogno velja za tezo o determinirajoči vlogi ekonomije v zadnji instanci, saj je ta teza pravzaprav razvitje pojma baze. Ekonomska struktura ima determinirajočo vlogo v zadnji instanci ne le v tem smislu, da je produkcija materialnega življenja prvi in zadnji pogoj za obstoj vsake družbe, temveč tudi v tem smislu, da je ekonomska struktura tista, ki odloča o mestu in vlogi drugih družbenih sfer in pojavov znotraj njih, o njihovi vključenosti / izključenosti, postavitvi v dominantno vlogo ali izrinjanju — ne glede na družbo sploh, temveč glede na dano družbeno formacijo in pogoje njenega obstoja. Ekonomska struktura je pri tem vedno determinirajoča v zadnji instanci zato, ker se v njej spočenja določen tip razrednega boja, pogojen s strukturo produkcijskega načina, ki vključuje / povezuje / izključuje ter preoblikuje in določa mesto različnim družbenim procesom glede na pogoje svojega ohranjanja ali spreminjanja. Hkrati je iz te formulacije tudi očitno, zakaj ni ekonomija vedno neposredno dominantna za obstoj določene družbene formacije, čeprav lahko dokazujemo, da je ekonomija vedno dominantna za obstoj družbe sploh, saj je odločilen pogoj za preživetje ljudi itn. Toda tokrat ne gre za vprašanje, kaj ima glavno vlogo pri preživetju ljudi nasploh. Ne gre za vprašanje, kaj ima glavno vlogo pri proizvajanju materialnih dobrin (to ima seveda »ekonomija«, ne pa religija, država ali politika), temveč kaj ima glavno vlogo pri ohranjanju določenih (razrednih) produkcijskih odnosov, pri funkcioniranju določenega tipa izkoriščanja, določenega tipa družb. Če shematično nakazane razlike med fevdalnim in kapitalističnim procesom izkoriščanja razkrivajo npr. različno vlogo ekonomije pri tem. Za fevdalce in njihov način izkoriščanja, za obstoj fevdalnih izkoriščevalskih odnosov, ni bilo osrednje vprašanje, kako proizvesti presežni produkt — produkcija je bila v glavnem prepuščena tlačanom in njihovim produkcijskim

⁴⁰ N. Poulantzas, Potere politico e classi sociali. Ed. Riuniti, Roma, 1972, str. 50—62.

sredstvom — temveč kako ga odtujevali od proizvajalcev. Bistven pogoj za to pa je bila med drugim npr. religija kot posvečevanje neenakopravnih odnosov in osebne odvisnosti z dajatvami in obveznostmi vred, ki so jih ti odnosi vključevali. Za kapitalistični razred ni osnovni problem, kako prisvajati proizvedeno presežno vrednost. Prisvajanje poteka prek pogodbe in menjave ter ne potrebuje nekih zunaj ekonomskih sredstev: za izkoriščanje zadošča pogodbeno in lastninsko pravo. Od tod tudi pomen prava, pravne ideologije in pravne države za kapitalistične družbe.⁵⁰ Toda s tem, ko kupi delovno silo, kapitalist še ni kapitalist. Zagotoviti mora, da le-ta ustvarja presežno vrednost in realizirati mora to vrednost kot menjalno vrednost na trgu. Razvoj proizvodjalnih sil, organizacija menjave, trgovina, celo poraba, skratka »ekonomija« (in z njo znanost in tehnika) so osrednjega pomena ne le za družbo nasploh, temveč za obstoj in funkcioniranje določenega tipa produkcijskih odnosov, določenega tipa izkoriščanja, določenega tipa razrednega boja.

Le ob takem pojmovanju razrednega boja se marksistična koncepcija družbene formacije, baze in nadgradnje bistveno razlikuje od funkcionalističnih ali celo organizacijskih modelov. Družbena formacija ni neki sistem (ali organizem) nujno povezanih delov, ki lahko zaidejo med seboj v konflikt, ki so si lahko v nasprotju zaradi heteronomnega izvira ali lahko postanejo disfunkcionalni zaradi spremenjenega okolja in s tem pogojev adaptacije nanj itn. Protislovje — razredni odnos in razredni boj — vzpostavlja specifično kompleksno celoto — družbeno formacijo, je njena osnova in vezivo. Ta celota obstaja po protislovlju in ne narobe, da bi do protislovlja prihajalo zgoli zaradi neskladja med deli že obstoječe celote.⁵¹ Razredni boj je način obstoja razrednega produkcijskega načina in družbenih formacij, njihovo »normalno stanje« in ne neko izjemno dogajanje. Razredni mir je, nasprotno, samo specifična konstelacija razrednega boja, takega razmerja sil med tendencami po spreminjanju in reproduciranju obstoječega razrednega odnosa znotraj posameznih sfer in med sferami samimi, v katerem tendenca k reproduciranju skoraj absolutno prevladuje. Manj natančno povedano, to je tako razmerje sil, v katerem vladajoči razred začasno do take mere obvladuje vse konkretne družbene sfere in razmerja med njimi, da se nasprotni razred niti ne zaveda razredne delitve in/ali sprejema obstoječi sistem kot najboljši možno pod soncem.

Treba je poudariti: ne le da se družbena formacija spreminja zaradi protislovlja, tudi vzpostavlja in ohranja se zaradi njega. Razredni boj je gibalno zgodovine ravno zato, ker vzpostavlja objekt zgodovine: razredni boj spreminja / vzpostavlja družbene formacije. Marksistična družbena teorija je hkrati teorija zgodovine. V marksizmu ni mogoče načelno razlikovati teorije družbene strukture od teorije družbenega razvoja.

Tako razumevanje pojma razrednega boja onemogoča zgrešeno predstavo, da je dejavnost, »subjektivni faktor«, razredni boj nujen le za spreminjanje obstoječega — kot da bi obstoječe obstajalo samo na sebi, po inerciji, kot

⁵⁰ Glej članek M. Kerševan, Marksistični pojem družbene formacije in religija, *Anthropos* (Ljubljana) 1975/I-IV.

⁵¹ Marksistična dialektika se ne definira s totaliteto, temveč s protislovljem, in to s protislovljem, ki ga ni mogoče totalizirati, ker ga ni mogoče zvesti na enostavno enoto. (Balibar, *Cinq études* ... str. 133).

objektivna danost nasproti subjektivni (revolucionarni) akciji, kot sama na sebi obstoječa »struktura« nasproti zgodovinski »praksi«. ⁵² Gre za predstavo, ki se na osnovi zgrešene predstave o odnosu med človekom in naravo zgrešeno prenaša na razmerja med ljudmi in družbo oz. zgodovino — kot da »obstoječega«, »struktur«, »institucij« itn. ravno tako ne bi sestavljali ljudje s svojim delovanjem.

Taka koncepcija razrednega boja preprečuje, da bi mislili razred (revolucionarni in / ali vladajoči) kot subjekt zgodovine, ki preoblikuje družbo kot svoj objekt v smislu nekakega demiurga, ki oblikuje materijo v skladu s svojo vizijo, nastalo zunaj te materije. Ravno tako onemogoča, da bi v razredih videli nekakšna borilca na odru zgodovine, ki kot taka na sebi obstajata že pred vsakim bojem. Zgornje pojmovanje razredov in razrednosti daje primat razrednemu boju pred razredi ⁵³ ne samo v tem smislu, da se razredni odnosi vzpostavljajo / reproducirajo / spreminjajo skoz razredni boj. V tem primeru je seveda treba vztrajati, da se razredni boj ne začne brez objektivnih, materialnih predpostavk, brez neke vedno že dane delitve razrednih položajev, delitve, ki je dana s samim produkcijskim načinom, — povezavo določenih produktivnih sil in določenih produkcijskih odnosov: razredni boj te odnose udejania, vzpostavlja, spreminja, ne pa »ustvarja« v strogem pomenu besede. Razredni boj prek udejanjanja določenih razrednih odnosov vzpostavlja hkrati razrede kot množice ljudi, ki te položaje v razrednih odnosih zasedajo. Ali pa se ti nosilci razrednih položajev konstituirajo kot kaste, stanovi, sloji raznih vrst (poklicni, statusni ipd.) ali v skrajnem primeru (primeru, ki je postal mogoč šele v kapitalizmu z uveljavitvijo marksistične družbene teorije) kot razred zase — je odvisno od tipa razrednega boja, določenega s tipom produkcijskega načina, in od razmerja sil v tem boju. ⁵⁴ Kot smo rekli, se praviloma — razen v obdobju uspešnega razvoja delavskega gibanja na osnovni znanstvenega socializma — razredi, nosilci razrednih položajev ne konstituirajo kot razredi, temveč kot različne druge empirično dane družbene grupacije, ki na različne načine prekrivajo razredno delitev, razredne odnose in razredni boj ter s tem omogočajo njegov obstoj in uspešen potek (za vladajoče razrede). Praviloma zato, ker so doseganje družbe praviloma razredne družbe, ker so izkoriščevalski razredi praviloma dominantni razredi.

Morda je prav vprašanje razrednih odnosov, razrednega boja in razredov v obstoječih socialističnih družbah kot družbah prehodnega obdobja najboljše

⁵² Kot pravi Balibar, gre za staro filozofsko predstavo »da identiteta, vztrajanje ... ne potrebuje razlage, razlaga se sama s seboj, ne potrebuje, da bi bila povzročena ali proizvedena, ker je vzrok sama sebi. Samo »spreminjanje« ... to se pravi odpravljanje — spreminjanje bistva potrebuje razlago in vzrok«. (Cinq études, str. 236).

⁵³ V zvezi s tezo, da se v Kapitalu v nasprotju s Komunističnim manifestom malo govori o razrednem boju, velja opozoriti na Marxovo pismo Engelsu 30. 4. 1868 s prikazom načrta II. in III. dela Kapitala, načrta, kjer za obravnavanjem teorij o izviru dohodkov treh razredov sledi »kot sklep razredni boj (podčrtal Marx), ki je gibanje in razrešitev vsega dreka« (MEW 32, str. 75). Marxovi rokopisi za Kapital se, kot je znano, končajo z začetnim poglavjem o razredih ... (Glej tudi Balibar, Cinq études, str. 178).

⁵⁴ Morda bi bilo namesto razlikovanja med teoretičnim in empiričnim pojmom razreda, ki ga uvajamo v članku Razredi in sloji, ustrežneje govoriti na eni strani o razrednih odnosih in razrednih položajih v teh odnosih, ki jih ugotavlja le znanstvena analiza produkcijskega načina, na drugi strani pa o konkretnih empirično vidnih družbenih grupacijah, v katere se povezujejo nosilci teh položajev. Te empirične družbene grupacije praviloma izražajo/prekrivajo razredne položaje in s tem olajšujejo njihovo reproduciranje.

potrdilo ustreznosti koncepcije, ki daje razrednemu boju primat pred razredi. Sele tako lahko pojmovno zajemamo vsebino, ki se v političnem jeziku kaže v paradoksih: hkrati ko na eni strani govorimo o družbeni lastnini, odpravi kapitalističnega razreda, vezanega na privatno lastnino, na drugi strani govorimo o razrednem boju, razrednih konfliktih, celo o razrednih sovražnikih, ne da bi nam te nasprotni razrede uspelo teoretično definirati in praktično identificirati. Danes je dovolj očitno, da so koncepcije o odsotnosti razrednega boja in razrednih odnosov, o enem samem razredu oz. delovnem ljudstvu, o prijateljskih razredih, koncepcije, ki ne vzdrže marksistične kritike. Toda ali ne pomeni to — če smo teoretično dosledni — da moramo priti do teze o novem razredu, ki stoji delavskemu razredu nasproti.

Razprava o novem razredu mora razlikovati in povezovati dvoje vprašanj. Prvo ali obstaja produkcijski način in odnos, ki vzpostavlja take položaje, da omogočajo ljudem, ki jih zasedajo, da prisvajajo rezultate dela drugih. Drugo je vprašanje, ali se konkretni nosilci takih položajev lahko konstituirajo v posebno družbeno grupacijo — sloj v sociološkem pomenu z relativno trajnostjo, zaprtostjo, obnavljanjem iz lastnih vrst itn. Pogost je odgovor, da taki položaji zlasti v etatičnih socialističnih sistemih sicer obstoje, da pa je drugo oteženo že s tem, ker nosilci teh položajev niso (pravno) legitimirani lastniki sredstev, s katerimi razpolagajo. Upravičena je pripomba, da je za marksistično analizo bistvenega pomena lastninski odnos v ekonomskem smislu (prisvajanje tujega dela), ne pa pravna kategorija lastninske pravice. Sam način novačenja nosilcev izkoriščevalskih položajev tudi ni odločilnega pomena za preseganje razrednosti nekih odnosov. Kot smo že videli, bi bil načelno možen kapitalistični sistem z idealno socialno mobilnostjo (npr. glede na sposobnosti) ali, če si zamislimo, celo z volilnostjo in rotacijo ljudi na izkoriščevalskih položajih. V tem smislu bi bil etatično-socialistični sistem v bistvu še najbližji takemu idealnemu kapitalističnemu sistemu — ne brez kapitalistov, ker to ni mogoče, temveč z voljenimi kapitalisti. Zagovorniki tez o novem razredu, rdeči buržoaziji ipd. gredo še dalje in bolj ali manj upravičeno dokazujejo, da zasedanje takih mest v teh družbah nikako ni naključno in da je daleč od idealne socialne mobilnosti, saj se reproducira z različnimi mehanizmi (izobraževalni sistem, politične, sorodstvene in druge zveze). To naj bi ne bil le razlog za upravičenost govorjenja o razrednih odnosih in razrednem boju, temveč tudi za tezo o nosilcih teh odnosov kot razredih v smislu empirične družbene grupacije, z določenimi, a teoretično nebitvenimi razlikami glede na klasične kapitaliste.

Na prvi pogled je temu sklepanju in argumentaciji z marksističnega razrednega vidika težko ugovarjati. Toda specifična razlika prehodnih socialističnih sistemov glede na kapitalistične ni tam, kjer jo vidijo eni in zanikajo drugi. Vprašanje ni v tem, ali se birokracija lahko konstituira kot razred z vsemi sociološkimi značilnostmi izkoriščevalskih slojev. Ključno je vprašanje, ali res obstoje položaji, ki omogočajo njihovim nosilcem, da razpolagajo s presežnim delom, ali pa so ti položaji taki, da so njihovi nosilci pri razpolaganju vezani na same proizvajalce, ki s tem, da delegirajo, volijo nosilce položajev v državnih organih, le na posreden način uveljavljajo svoje razpolaganje z lastnim delom in rezultati dela. Če odgovorimo z »da« na prvo možnost, potem je dejansko že s tem odločena razprava o razredni naravi takih odnosov, ne glede na različne specifičnosti in na način, kako se ka-

žejo / zakrivajo njihovim nosilcem. Po našem mnenju je pravilnejše drugo izhodišče, ki upošteva, da je v principu državna lastnina glede na marskistično teorijo o državi vendarle družbena lastnina. Družbena lastnina v socialističnih družbah ni skupna lastnina vseh nosilcev upravljanja z njo, kakorkoli se že le-ti novačijo. To pa ne pomeni, da ne obstaja tendenca, da bi jo zvedli na tako kolektivno privatno lastnino. To je ravno okvir razrednega boja, boja dveh tendenc na tej stopnji spreminjanja družbene formacije. Če zanikamo to možnost in nevarnost, pomeni, da vidimo v teh družbah realizirano brezrazredno družbo, družbo brez razrednega boja. Na drugi strani pa bi pojmovanje državne lastnine kot skupinske lastnine državne birokracije ne upoštevalo spreminjajočega se razmerja med sferami (konkretno ekonomije in politike) v družbah novega tipa. V obeh primerih bi spregledali značilnosti prehodnega obdobja, spregledali bi specifične družbene procese in specifične oblike razrednega boja: v enem primeru s tem, da se razredni boj enostavno negira, v drugem, da se na razredne odnose teh družb mehanično prenaša matrico razrednih odnosov in bojev v klasični razviti kapitalistični družbi. V obeh primerih se spregleduje dejanske možnosti in perspektive nadaljnjega socialističnega razvoja. Prenašanje upravljanja z družbeno lastnino z državnega aparata na združene proizvajalce prek »temeljnih organizacij združenega dela« je pomemben premik v tem razrednem boju, okrepitev zapore proti tendencam zvajanja družbene lastnine na kolektivno privatno lastnino državnega aparata in hkrati nov teren in okvir razrednega boja: tokrat proti »tehnokratskim« in »skupinsko-lastniškim težnjam« določenih delovnih kolektivov in grupacij v njih.

Vsi ti problemi kažejo na primat razrednega boja pred razredi v družbah prehodnega obdobja: oblikovanje (novih) razredov v njih je le možen rezultat določenega (za proletariat neugodnega) razmerja sil v tem boju.

IGOR RAVNIKAR

Oblikovanje enotne transportne politike

Meseca julija letos je dala Gospodarska zbornica Slovenije vsem organizacijam združenega dela v javno razpravo samoupravni sporazum o programu in izvajanju pospešene racionalizacije pretoka blaga. Zainteresirane organizacije se bojo s tem sporazumom zavezale, da bojo različne probleme na področju kompleksnega prometa ter integralnega transporta reševale in obravnavale kot celoto in po enotnem razvojem konceptu. Ne gre namreč samo za pospešeno uvajanje sodobnih transportnih sistemov kot takih, saj se del gospodarstva bolj ali manj intenzivno že poslužuje kontejnerizacije in njenih podsistemov, paletizacije in drugih sodobnih oblik. Gre za to, da so ta prizadevanja dela gospodarstva neorganizirana, nekoordinirana, nesistematična, parcialna in s tem prepočasna in premalo učinkovita. Manjka tisti glavni rezultat, namreč — zmanjšanje transportnih stroškov gospodarstva kot celote, ki bi lahko bistveno pripomoglo k povečanju njegove družbene produktivnosti dela. Gre tudi za to, da racionaliziramo investicijsko potrošnjo na tem področju, to je, da presežemo neusklajeno in nekoordinirano investiranje bodisi v adaptacije obstoječih objektov ali novogradnje — kot so razni terminali, avtoporti, blagovno transportni centri itd.

Temeljni smoter in cilj samoupravnega sporazuma, ki ga ponuja zbornica, naj bi bil torej oblikovanje enotne transportne politike. Preden kaj več povemo o tem in vsebini sporazuma, pa bi kazalo spregovoriti nekaj besed o položaju in odnosih, ki danes vladajo pri nas na tem področju. Značilno ponazarja dejstvo, da nekako počasi dojemamo pomen enotne transportne politike in velike možnosti za zmanjševanje stroškov, ki jih ponuja racionalizacija integralnega transporta, že to, da je bilo to področje v vseh dosedanjih projekcijah družbenoekonomskega razvoja Slovenije nedopustno zanemarjeno, veliko premalo prostora mu je bilo posvečenega celo v zadnjih gradivih za sprejem srednjeročnega plana Slovenije za obdobje 1976—1980. Odsev tega, da družbeni dejavniki niso dovolj resno dojemali nujnosti potrebe po spremenjanju stvari na tem področju, je bilo verjetno v nekem smislu tudi zelo slabo izvajanje projekta »Prometni sistem SR Slovenije«, ki je bil dogovorjen v okviru razvojnega programa Združenih narodov (UNDP) za Jugoslavijo in ki je imel sicer zelo hvalevredne cilje in namene: vzpostavil naj bi zvezo med vsemi razvojnimi programi, ki obravnavajo probleme prometa na posameznih področjih: železniški, cestni, čezmorski, letalski itd.

Pri tem pa so (kot je bilo ugotovljeno v neki informaciji, ki jo je lani pripravil koordinacijski odbor za integralni transport, ki vodi to dejavnost pri zbornici) dosedanja raziskovanja pokazala, da se večja nasprotje med stanjem in zmogljivostmi prometa ter potrebami slovenskega gospodarstva, kar — glede na ključno vlogo prometa — vse bolj zavira gospodarski razvoj naše republike. Ključna vloga prometa za razvoj Slovenije izhaja iz njene specifičnosti, namreč več kot 65 % svojega družbenega proizvoda menjuje republika z drugimi območji Jugoslavije ter drugimi deželami; zaradi njene geografske lege na severozahodnem pristopu v Jugoslavijo uporablja okrog 65 % jugoslovanske kontinentalne trgovine, okrog 75 % njenega kopenskega tranzita in okrog 90 % kopenskega turizma slovensko prometno infrastrukturo. Slovenija se nahaja tudi v sečišču prometa med Italijo, Avstrijo, Madžarsko, Čehoslovaško, oz. na sečišču prometa med Zahodno Evropo, Jugovzhodno Evropo in Jadranskim morjem, kar ji daje tudi poudarjen mednarodni prometni položaj. Z druge strani analize sedanjega stanja v kompleksnem prometu Slovenije dokazujejo njegovo zaostajanje za razvojem drugih gospodarskih dejavnosti, posebno pa glede na razvoj in modernizacijo v sosednjih deželah.

Omenjeni koordinacijski odbor pri zbornici je dalje opozoril, da je neizpodbitno dejstvo, da nas obstoječe stanje postopoma, vendar zanesljivo vodi v tehnološko in ekonomsko izolacijo na tem področju glede na nove tehnologije, ki se intenzivno vpeljujejo in uporabljajo v skoraj vseh evropskih in izvenevropskih deželah. Neposredne posledice že čutimo: iz tujine prejemamo paletizirane in kontejnerizirane pošiljke raznih vrst blaga, ki pa jih lahko sprejemamo le s povečanimi manipulativnimi stroški — ker ne uporabljamo enotnega sistema ali pa sploh ne uporabljamo nobenega. Pri sklepanju pogodb za izvoz in kooperacijo z drugimi deželami se pogosto postavlja med drugim tudi pogoj, da se opravi transport na določen način. Razen tega se zmanjšujejo sicer velike komparativne prednosti našega geografskega položaja v pogledu tranzita blaga, kar pomeni zmanjševanje deviznega priliva iz tranzita. Tranzit namreč poteka v takih smereh, kjer so zagotovljene boljše tehnološke storitve in pogoji. Znani so številni primeri, ko se je tranzit preusmeril oz. obšel našo državo, ker prevozniki niso mogli ponuditi zahtevane ravni storitev.

Če dalje upoštevamo, da dosegajo stroški globalnega pretoka blaga v visoko razvitih deželah okoli 62 % vseh stroškov družbene reprodukcije, da ti stroški relativno še naraščajo in da postaja naše zaostajanje glede na tako visoke stroške globalnega pretoka na tem področju reprodukcije že kritično — potem se lahko strinjamo z ugotovitvijo, da tiči ravno v zanemarjanju logističnih osnov v organiziranju pretoka blaga pri nas eden glavnih vzrokov visoke stroškovne inflacije.

Višji (in pri nas še posebno visoki) stroški za transport izhajajo bodisi iz višjih lastnih stroškov posameznega udeleženca v transportu ali pa iz neustrezne delitve dela med prometnimi panogami. Ravno neustrezna delitev dela je pri nas, kot vemo, še posebno očitna. Pri tem je zanimivo, to je pokazala neka anketa, ki jo je izvedla zbornica, da skoraj nobena delovna organizacija ne spremlja oz. ugotavlja direktnih stroškov transporta (v internem kakor tudi eksternem smislu), kar ima v mnogih primerih svoj odsev v neupravičeno visokih cenah končnih izdelkov. Pri tem pa ima še poseben pomen na da-

našnji stopnji, ki smo jo dosegli v industrijski proizvodnji, notranji transport, ki zavzema v različnih gospodarskih panogah od 15 in celo do 80 odstotkov celotnih proizvodnih stroškov.

Če je položaj tak, v kateri smeri in kako naj ga začnemo spreminjati?

V dosedanjih razpravah in raziskavah, ki so potekale v zbornici, je bilo poudarjeno, da je pri reševanju problemov na tem področju predvsem nujna sinhronizacija in koordinacija vseh načrtanih in predvidenih akcij ter razvojnih programov, kar pomeni, da je transport najbolj ekonomičen, ko je transportni cikel zaključen; z drugimi besedami, ko so združeni člani verige, ki povezujejo ves tehnološki postopek. Nosilci racionalizacije pretoka blaga v temeljnih organizacijah združenega dela morajo tvoriti kompaktno celoto, to pomeni, združevati in usklajevati svoje interese zlasti glede ustanavljanja skupnih distribucijskih centrov, terminalov, skladišč in drugih faktorjev pri skupnem nastopanju za uvajanje racionalizacijskih sistemov s prevozniki določenih prometnih panog. Racionalizacija pretoka blaga mora temeljiti na optimalni kombinaciji vseh sredstev in možnosti glede na konkretno blago in pogoje pretoka ter hrambe blaga po načelu integralnih logističnih »verig«. V racionalizaciji pretoka blaga se morajo zajeti vse prostorske specifičnosti posameznih območij (prostorsko planiranje), problematika racionalne preskrbe s tehničnimi sredstvi, oprema za pretok blaga in končno je treba poskrbeti za zagotovitev potrebnih finančnih sredstev za financiranje racionalizacijskih programov.

Ne nazadnje sodi v vsoto to akcijo spreminjanja stvari tudi strokovna usposobitev OZD za izvedbo pospešene racionalizacije pretoka blaga in uvajanja sodobnih sistemov transporta pri vključevanju v integralne procese. To pa zadeva predvsem naslednje: pripravo in usposobitev blaga za pretok in skladiščenje; mikrosfero pretoka blaga — to je notranji transport, medfazno in komercialno skladiščenje itd., makrosfero — to je transport blaga z vsemi sredstvi (železniški, cestni, pomorski, zračni transport itd.) in vse sisteme ter metode integralnega transporta (paletizacija, paketizacija, kontejnerizacija itd.), izobraževanje kadrov glede na kritično pomanjkanje ter nedopustni amaterizem na področju racionalizacije pretoka blaga v slovenskem gospodarstvu itd. Uspešen zagon in potek akcije pa bo zagotavljalo sodelovanje vseh temeljnih organizacij združenega dela in drugih dejavnikov.

Na vseh teh izhodiščih, ki smo jih navedli, temelji besedilo samoupravnega sporazuma o programu in izvajanju pospešene racionalizacije pretoka blaga, ki je ponujen slovenskemu gospodarstvu in družbi. Tiste organizacije združenega dela, ki ga bojo podpisale, se bojo zavezale, da bojo uresničevale in izvajale predvsem naslednje dolgoročne in kratkoročne naloge:

— skupna priprava strokovnih predlogov za racionalizacijo pretoka blaga (sistem integralnega transporta);

— usklajevanje razvojnih programov s področja integralnega transporta (infrastruktura, proizvodnja sredstev in opreme itd.);

— priprava predlogov za usklajeno, skupno in racionalno izgradnjo povezanega omrežja sodobnih prometnih vozlišč, terminalov in blagovnodistribucijskih centrov na območju SR Slovenije, njihova izgradnja in povezovanje v sistem integralnega transporta v SFRJ ter v širšem gospodarskem in prometnem prostoru;

— skupna priprava in sprejemanje enotnih meril, standardov in postopkov za uvajanje ter organizacijo integralnega transporta;

— tipizacija in standardizacija objektov, opreme in mehanizacije v sistemu integralnega transporta;

— ocenjevanje in usklajevanje investicijskih namer in programov v sistemu integralnega transporta glede na ugotovljene oz. dogovorjene kriterije za presojo investicijskih odločitev ter sprejete, usklajene razvojne programe in plane;

— skupno uvajanje racionalnih sistemov priprave blaga za pretok in hrambo;

— priprava skupnih, usklajenih predlogov za izvedbo raziskovalnih nalog s področja integralnega transporta;

— usposabljanje in organizacija posebnih strokovnih služb za integralni transport v OZD ter njihovo povezovanje v okviru posameznih regij, republike in federacije;

— skupna priprava predlogov za oblikovanje celovitega sistema usmerjenega izobraževanja strokovnih kadrov za potrebe integralnega transporta v SR Sloveniji;

— skupno zagotavljanje informacij s področja integralnega transporta in organizacija ustreznih služb;

— skupno oblikovanje predlogov OZD samoupravnim interesnim skupnostim in organom družbenopolitičnih skupnosti za sprejemanje ukrepov racionalne prometne politike in delitve prometa v skladu z dogovorjenimi širšimi narodnogospodarskimi merili in interesi.

Poleg izgradnje omrežja vozlišč in centrov integralnega transporta, uvažanja enotnih meril, standardov in postopkov, potem tipizacije in standardizacije objektov, opreme in naprav je v določilih, ki jih predvideva sporazum, še zlasti pomembno področje usklajevanja investicijskih programov in odločitev. Priprava in usklajevanje razvojnih programov podpisnikov v skladu z dogovorjenimi oz. sprejetimi izhodišči, merili, standardi in drugimi ukrepi za racionalizacijo pretoka blaga je sploh temeljni način uresničevanja družbeno ekonomskih ciljev na področju integralnega transporta. Na podlagi sprejetih in usklajenih razvojnih programov s področja integralnega transporta ter planov v DO, SOZD, širših poslovnih skupnostih ter SIS naj bi podpisniki skupno inicirali in organizirali strokovno svetovalno pomoč pri izdelavi konkretnih investicijskih programov za izvedbo s programi in plani predvidenih investicij na področju integralnega transporta. Strokovno pomoč bojo za podpisnike samoupravnega sporazuma opravljale ustrezne specializirane, oz. za to usposobljene organizacije, ki jih bojo izbrali skupni organi podpisnikov samoupravnega sporazuma in ki bojo izpolnjevale pogoje, določene s sklepi teh organov. Dalje se bojo podpisniki zavezali, da bojo investicijske programe s področja integralnega transporta, še preden jih bojo sprejeli na svojih organih upravljanja, obvezno dali v strokovno recenzijo oz. pregled strokovnim organizacijam, njihove recenzije in mnenja pa bojo obvezno posredovali v nespremenjenem obsegu organom upravljanja.

Izredno pomembna so tudi določila sporazuma, ki predvidevajo naloge na področju raziskovalnega dela, organizacije in usposabljanja strokovnih služb za integralni transport ter usposabljanja in izobraževanja strokovnih kadrov.

Na podlagi sprejetih in usklajenih programov in planov se bojo podpisniki skupno dogovarjali o predlogih za izvedbo posameznih raziskovalnih nalog. Te predloge bojo posredovali delegatom OZD v področnih raziskovalnih skup-

nostih za promet oz. v drugih raziskovalnih skupnostih ali pa neposredno tem skupnostim. Za skupno dogovorjene raziskovalne naloge, zlasti za naloge, ki bojo neposredno uporabne v proizvodnji oz. v organizaciji integralnega transporta, pa bojo podpisniki s posebnimi samoupravnimi sporazumi združevali sredstva ter določali namen, pogoje in način njihove uporabe.

Kot smo rekli, je tudi organiziranje posebnih specializiranih strokovnih služb za transport v organizacijah združenega dela, zlasti v vseh večjih OZD oz. OZD, kjer je pomemben delež stroškov pretoka blaga, ena najpomembnejših kratkoročnih in dolgoročnih nalog, ki jih bojo prevzeli podpisniki sporazuma. Po določitvi sporazuma bojo OZD zagotovili organiziranje posebnih strokovnih služb za transport vsaka zase ali pa skupaj v okviru posameznih SOZD oz. poslovnih skupnosti ali drugih oblik združevanja dela in sredstev oz. poslovnega sodelovanja. Kar zadeva usposabljanje in izobraževanje strokovnih kadrov za integralni transport, kar je najbrž eden bistvenih pogojev, da se ves ta posel v doglednem času uspešno uresniči, sporazum predvideva, da bojo podpisniki skupno predlagali ustanovitev posebne izobraževalne skupnosti za vzgojo in izobraževanje vseh vrst kadrov za integralni transport, zagotovili programe dopolnilnega oz. funkcionalnega usposabljanja delavcev, ki delajo ali bojo delali v službah za organizacijo pretoka in hrambe blaga, pripravili predloge za določitev profilov delovnih mest ter skupno skrbeli in zagotavljali trajno dopolnilno izobraževanje strokovnih kadrov za te potrebe.

BOGDAN KAVČIČ

Vrednotenje stališč

Empirična sociologija in socialna psihologija pri zbiranju podatkov za svoja preučevanja pogosto uporabljata zelo preprost način: sprašujeta ljudi o njihovem odnosu, njihovi oceni itn. do opredeljenih zadev, predmetov, oseb, skupin, organizacij ipd. Ankete so tipičen primer takšnega včasih zelo širokega spraševanja, ki lahko zajema npr. v Sloveniji tudi nekaj tisoč ljudi. Osebam, ki smo jih na določen način izbrali med celotno populacijo (recimo vsemi nad 18 let starimi Slovenci, vsemi zaposlenimi v posamezni organizaciji združenega dela, panogi, gospodarstvu v celoti itn.) postavimo vprašanja, na katera smo praviloma že vnaprej predvideli možne odgovore. Vprašanega prosimo le, da podčrta ali kako drugače označi odgovor, ki najbolj ustreza njegovemu mnenju. Iz posameznih odgovorov potem s statističnimi postopki izračunamo posamezne mere, ki jih jemljemo za izraz tega, kaj populacija misli, kako ocenjuje, kaj pričakuje itn. od opredeljenih pojavov, družbenih gibanj in podobnega. Pred nekaj leti je takšen način spraševanja ljudi dosegel že skoraj »epidemično« stopnjo, ki smo jo označevali za anketomanijo.

Kaj nam takšni odgovori pravzaprav povedo? Očitno gre za ugotavljanje stališč do opredeljenih zadev, oseb ipd. S tem pa se odpira vrsta vprašanj, ki si jih pri raziskavah in merjenjih stališč le redko postavljamo. Kaj je pravzaprav stališče, kakšen je njegov pomen? Kakšni so najboljši načini ugotavljanja in merjenja stališč? Kolikšna je zanesljivost in veljavnost meritev? Kakšne so posledice stališč? Takšnih vprašanj je cela vrsta in bi jih lahko še naštevali. V nadaljevanju bomo poskušali odgovoriti vsaj na nekatera izmed njih, saj je od odgovorov na takšna vprašanja pravzaprav odvisna vrednost vseh podatkov, ki jih zberemo z anketno ali kako sorodno tehniko.

1. O definiciji stališča

Definicij stališč je cela vrsta, od nekoliko starejših do sodobnih. S tem vprašanjem so se ukvarjali psihologi že v 19. stoletju, predvsem pa v zadnjih desetletjih (primerjaj Allport, 1966). Izmed številnih definicij smo izbrali dve, ki ju posebej navajamo. Pri Newcombu srečamo tole opredelitev: »Stališče je posameznikova organizacija psiholoških procesov, o kateri sklepamo iz njegovega obnašanja in ki se nanaša na neki vidik zunanjega sveta, ki ga razlikuje od drugih vidikov. Je usedlina njegovega preteklega iskustva, po katerih se ravna v vseh novih situacijah, ki vsebujejo vidik, usedlina, ki skupno s sočasnimi vplivi določa njegovo obnašanje v tej situaciji (Newcomb, 1966, str. 22).

Kot poudarja isti avtor, gre za dve temeljni vsebini pojma stališče. Na eni strani ta pojem konceptualno povezuje trajna psihološka stanja in trajne objekte v svetu posameznika. Na drugi strani pa je treba stališče tako pojmovati, da vključuje intra-individualno psihološko organizacijo v njenem trajanju in spreminjanju« (Newcomb, 1966, str. 22).

Navedena definicija predvsem poudarja proces prenašanja preteklih izkušenj posameznika na prihodnje ravnanje v podobnih situacijah. Ta vidik vsebuje tudi druga definicija: »Stališče je organiziran in strukturiran sistem soodvisnih spoznanj, občutkov in vedenjskih dispozicij« (Nuttin, 1974 str. 180).

Obema navedenima definicijama in praktično vsem poskusom opredelitve vsebine pojma stališče, je skupno to, da poudarjajo povezanost s praktičnim, dejanskim delovanjem posameznika. V tem smislu poudarjajo, da je stališče relativno trajen odnos posameznika do razreda predmetov, oseb, dogodkov, institucij itn. Ta odnos vpliva že na zaznavanje teh predmetov, oseb, dogodkov, institucij itn. Oseba, ki ima stališče do nekega pojma v zunanjem svetu, tega pojma ne zaznava več nevtralnno, ampak pristransko, selektivno. Zaznava tega pojma oziroma takih pojavov postane obenem tudi ocena teh pojavov. Glede na to, ali ima pozitiven ali negativen odnos, tudi v večji meri zaznava pozitivne ali negativne prvine v pojavu. Relativna trajnost stališča obenem tudi pomeni, da bo zaznava trajneje nagnjena v smeri stališča, da bo tudi obnašanje stabilnejše, napovedljivo.

Vpliv stališča na zaznavanje praviloma ne vodi do tega, da bi neprijetne stvari enostavno spregledali. Praviloma pride do spremembe oz. do vpliva stališča na razlago o pomenu posameznega dejstva. Pri tem je nekaj možnosti: a) ena možnost je, da se zmanjša pomen nekega dejstva na podlagi dvoma o njegovi verodostojnosti; b) druga možnost je, da ljudje zmanjšajo pomen posameznega dejstva za neki nazor, tako da ga ocenijo za neustreznega in mu s tem zmanjšajo pomen ali da mu sploh dajo pomen, ki ustreza njihovemu nazoru; c) tretja možnost pa je, da nas stališče usmerja, da iščemo dejstva, ki so v skladu z našim stališčem, in se izogibamo tistim dejstvom, ki so v nasprotju s tem stališčem (Asch, 1966, str. 35—36).

Stališča so mnogokrat del širšega konteksta in tedaj so razumljiva le v tem okviru.

2. Stališča in dejansko ravnanje

Stališča sama na sebi nam niso dostopna, saj spadajo v notranji svet vsakega posameznika. Spoznamo jih le prek zunanjega izražanja. To izražanje navzven je lahko zelo različno, lahko se kaže v besedah (verbalno izražanje), lahko v psihofizioloških reakcijah organizma, lahko v njegovi dejavnosti itn. Z našega družbenega vidika je zanimiva predvsem zveza med besedno izražanjem (verbalnim) stališčem in pa dejanskim, praktičnim obnašanjem, ravnanjem, delovanjem posameznika (akcijsko stališče).

Dosedanje raziskave tega odnosa so očitno pokazale, da poznavanje mnenja, poznavanje besedno izražene stališča ne zadošča za napovedovanje ravnanja v neki določeni situaciji. K temu prispeva tudi to, da je merjenje in klasificiranje dejanskega ravnanja in kontinuum »sprejemanje-zavračanje« težavno in da ga je težko kvantificirati.

Pri empiričnem preučevanju odnosa med besedno izraženim stališčem in dejanskim ravnanjem so pogosto uporabljali področje rasnih predsodkov. Ena najstarejših takih študij (že iz leta 1934) je nedvomno LaPierova. LaPiere je v Združenih državah najprej ugotavljal verbalno stališče do narodnostnih manjšin, konkretno do Kitajcev. Potem pa je sam potoval z nekim kitajskim parom po Združenih državah. V resnici so samo v enem lokalnu izmed več kakor 250 hotelov, restavracij ipd. odklonili storitve temu paru, čeprav se je na vprašalnik prek 90 % opredelilo, da pripadajo politiki zavračanja pripadnikov takih narodnostnih manjšin. Ena izmed novejših študij (objavljena leta 1954) je podobno poučna. Ugotovili so, da je 151 belih prebivalcev neke soseske, v kateri so izrecno nasprotovali priselitvi kakega črnca in so se temu ustrezno tudi organizirali, obenem bilo včlanjenih v tisti sindikat, ki se je izrecno zavzemal za to, da imajo črnici povsem enake delovne pogoje kot drugi (o obeh študijah poročata DeFleur in Westie, 1966).

Med verbalno izraženim stališčem in dejanskim ravnanjem gre torej le za povezanost, ki pa je v različnih situacijah različno močna. Zunanjega obnašanja živih organizmov nasploh ne določajo le notranja ali zunanja stanja, torej ne samo stanja organizma samega, niti ne samo stanja v njegovem okolju, ampak gre za medsebojno učinkovanje obeh kategorij dejavnikov (Hull, 1943, str. 16—31). Posebej to velja za resnične življenjske razmere, ki so še mnogo kompleksnejši kot pa laboratorijske, eksperimentalne. »V naravnih razmerah je ravnanje (obnašanje) posameznika nasplošno uravnano z značilnostmi tistih oseb, na katere je usmerjeno, z družbenimi razmerami, časovnimi dejavniki in z veliko množico verbalnih in simboličnih gesel, ki zaznamujejo predvidljive posledice nekega določenega obnašanja« (Bandura, 1969, str. 25). Isti avtor posebej poudarja pomen družbenega učenja, ki je zaradi neprestanega spreminjanja dejavnikov, ki se pojavljajo v družbenih situacijah, pravzaprav neskončen proces. Seveda pa se odgovori, ki so bili uspešni ob delovanju enega dražljaja, krepijo in uporabljajo tudi za druge, sorodne dražljaje. Proces krepljenja nekega ravnanja lahko sprožijo zunanji dejavniki, lahko pa gre tudi za to, da si ljudje sami postavljajo standarde za svoje obnašanje, se sami ocenjujejo in sami spodbujajo pri sebi določene vrste ravnanja. Lahko pa tudi sprejemajo modele ravnanja, za katere se je pri drugih pokazalo, da so uspešni.

Za razumevanje dejanskega ravnanja posameznika v določeni situaciji zato nikakor ne zadošča, če poznamo le njegovo verbalno izraženo stališče. Potrebni so veliko kompleksnejši modeli, ki upoštevajo hkratno vplivanje notranjih in zunanjih dejavnikov.

Med zunanjimi dejavniki, ki vplivajo na dejansko obnašanje, so zlasti pomembne družbene skupine, katerim posameznik pripada. Te skupine so lahko širše ali ožje, formalne ali neformalne. Verjetno najširši okvir družbenega vplivanja na stališča in dejavnost posameznika je njegova razredna pripadnost, ki določa način življenja njegove družine, naravo vzgojnih institucij, s katerimi se srečuje, njegove lastne življenjske pogoje in možnosti itn. S tem pa vpliva na njegove interese, motive, vrednote, stališča. Stališča niso nekaj človeku prirojenega, ampak se jih človek nauči. Zato seveda nanja delujejo vsi tisti dejavniki, ki vplivajo na proces učenja posameznika. V mladosti je to zlasti družina, v katere življenjskih pogojih, politični aktivnosti, odnosu do političnega sistema, interesih itn. se zrcali njen družbeni položaj oz. posledice

razredne pripadnosti. Podobno je s celotnim vzgojnim sistemom, s katerim se posameznik srečuje in ki je v razredno razcepljenih družbah tudi izrazito razredno obarvan. Ta izhodišča določajo že v znatni meri njegovo kasnejšo politično pripadnost, ki je seveda v znatni meri pod vplivom njegovih samostojnih spoznanj o družbi, v kateri živi, in o svetu nasploh. Ekonomski položaj v katerem je, hkrati posledica njegove dotodanje zgodovine, obenem pa tudi pomembna determinanta njegove prihodnje dejavnosti. Ne nazadnje je treba omeniti tudi vpliv komunikacij, ki jim je posameznik izpostavljen.

Pomemben vpliv pripadnosti članstva v skupinah, zlasti ožjih formalnih in neformalnih skupinah, so preskušali in ugotavljali tudi eksperimentalno. Pokazalo se je, da članstvo v neki skupini vpliva tudi na poenotenje stališč med pripadniki skupine. (Siegel and Siegel 1966, str. 187—195). Vpliv skupine je odvisen od več dejavnikov, med katerimi so poglavitni: stopnja, do katere se oseba čuti pripadnika skupine, stopnja in vrsta odnosov med drugimi člani skupine, izrazitost stališča, količina stikov z zunanjimi vplivi ter vpliv pomembnih zunanjih skupin (Elkin and Panning, 1975, str. 159). To pomeni, da je vpliv odvisen predvsem od notranje trdnosti in povezanosti skupine, manj pa od formalne pripadnosti. Ker je posameznik član več skupin hkrati, pride tudi do mešanja vplivov različnih skupin ali do tega, da je v določenih situacijah čutiti le vpliv ene (trenutno prevladujoče) skupine, v drugi situaciji pa vpliv druge skupine.

Pri raziskovanju procesov družbenega vplivanja na posameznika je Kelman (Kelman, 1966, str. 151—162) prišel do sklepa, da gre za tri vrste procesov:

a) Privolitev, o kateri lahko govorimo takrat, kadar posameznik sprejme vpliv drugih oseb ali skupin, ker pričakuje, da bo to pri njih zbudilo ugodne reakcije. Takšni so primeri, ko želi postati član neke skupine, doseči posebne nagrade, izogniti se določenim kaznim itn. Ne gre za to, da bi sprejemal tuje mnenje, ker bi verjel v resničnost oz. pravilnost njegove vsebine, ampak enostavno za to, ker mu je to pot za doseganje nekega drugega cilja. Pri nekaterih ljudeh gre enostavno za željo, da bi ugajali . . .

b) Identifikacija, o kateri govorimo takrat, kadar posameznik sprejme obnašanje druge osebe ali obnašanje, ki je tipično za neko skupino, zato ker ustreza njegovemu odnosu do te osebe ali skupine. Sprejme to obnašanje, ker bi rad bil tisto, kar je druga oseba ali skupina. Zato govori tako in tisto, kar drugi, se obnaša tako kot drugi, verjame isto kot drugi itn. To posnemanje zadovoljuje njegovo potrebo, da bi bil čimbolj podoben ali enak tej drugi osebi. Prevzema tuje obnašanje, ker to zadovoljuje njegove potrebe.

c) Internalizacija, o kateri govorimo takrat, kadar oseba sprejme zunanji vpliv zato, ker se ujema z njenimi lastnimi vrednotami. To pomeni, da sprejema ta vpliv zato, ker jo zadovoljuje njegova vsebina. Takšno sprejemanje lahko poteka na racionalni podlagi, lahko pa tudi ne. Če gre za racionalno podlago, je verjetno tudi, da ne sprejme zunanjega vpliva v celoti, ampak ga modificira, toliko spremeni, da zadovoljuje njegove potrebe.

Vrsta procesa, ki je podlaga sprejemanju zunanjega, družbenega vpliva, ne vpliva le na stopnjo in obseg vsebine sprejetega zunanjega vpliva, ampak tudi na trajnost tega vpliva. Ob obravnavanju stabilnosti političnega javnega mnenja V. O. Key citira Goldhamerja, da je politično javno mnenje, ki je le odsev stališča do nosilcev določene politike, ne pa stališče o tej politiki sami, nestabilno in nenačelno (Key, 1964, str. 250—251).

Naj na kraju obravnavanja odnosa med stališčem in dejanskim ravnanjem navedem še eno tezo. Gre za tezo, da stopnjo konzistentnosti med stališčem in dejanskim ravnanjem zmanjšuje to, da v takšne raziskave vključujemo tudi tiste osebe, ki nimajo jasno opredeljenega stališča, ki so brez stališča ali imajo zelo šibko izraženo stališče. Takšni včasih izbirajo tudi odgovore »za« ali »proti«, kar zmanjšuje zanesljivost in veljavnost merjenj stališč. Ko so to tezo eksperimentalno preizkusili, se je pokazalo, da večja opredeljenost stališča povečuje prediktivno vrednost stališča za napovedovanje ravnanja. Če je zveza med stališčem in ravnanjem tesna, drugi osebni in družbeni dejavniki nimajo pomembnega vpliva na dejansko ravnanje (ne povečujejo pojasnjene variance), če pa je ta zveza šibka (kot v primeru neopredeljenosti ali šibke opredeljenosti — stališča), lahko drugi osebni in družbeni dejavniki pomembno učinkujejo na napoved dejanskega ravnanja. Za takšno zelo pomembno spreminljivko se je pokazalo predvideno ravnanje (Sample and Warland, 1973, str. 292—302).

Na kratko smo si ogledali nekatere ugotovitve glede povezanosti med stališči in dejanskim obnašanjem, ugotovitve o katerih poroča strokovna literatura. Navedli smo le nekatere, saj je ta literatura danes preobsežna, da bi lahko bili popolni.

Večina študij, o katerih smo poročali, so opravili v laboratorijih ali sicer v razmerah, ki so blizu eksperimentalnim. Kljub temu pa iz izsledkov nedvoumno sledi, da odnos med stališči in dejanskim ravnanjem nikakor ni enostaven, ampak nasprotno — zamotan in mnogodimenzionalen. Marsikaj še ni ustrezno preučeno. Zato odgovor na vprašanje, zakaj proučujemo in raziskujemo stališča, ni enostaven.

3. Merjenje stališč

Kot smo že omenili, nam stališča niso neposredno, direktno dostopna. O stališčih sklepamo iz vidikov njihovega izražanja. Predvsem iz obnašanja. Obnašanje, ki izraža stališče, označuje relativno trajen obrazec, ki se nanaša na posamezen objekt ali na cel razred objektov. Nadaljnja značilnost takšnega obnašanja je vrednotenje. Stališča vedno vsebujejo tudi vidik ocene »dobro-slabo«, »sprejemljivo-nesprejemljivo« itn. Kot smo rekli, se takega vrednotenja objektov v svojem okolju, vključno drugih oseb in družbenih zadev, posameznik nauči in jih oblikuje ob odnosih z drugimi člani družbe. V tem se izraža tudi širši kulturni vpliv na stališča posameznika.

Obnašanje tudi ni enostaven izraz stališča. V tem so si teoretiki dokaj enotni. Stališče je sicer dispozicija za obnašanje; podlaga za pričakovanje, napovedovanje določenega obnašanja. Vendar na dejansko obnašanje posameznika vplivajo poleg stališča še druga notranja stanja ter obsežna in sestavljena skupina zunanjih dejavnikov, tako iz živega kot neživega sveta.

Obnašanje, dejavnost, ravnanje ljudi nima le ene dimenzije. Zato je tudi stališča mogoče meriti na različne načine, pač v skladu s tisto vrsto dejavnosti, ravnanja posameznika, ki ga opazujemo. Cook in Selltiz sta vse vrste doslej uporabljenih mer za merjenje stališč razdelila na tehle pet skupin (Cook and Selltiz, 1966, str. 325—350):

1. Mere, pri katerih sklepamo o stališčih na podlagi poročil posameznikov o njihovih občutkih, ravnanju, prepričanju, verovanje itd. Pri tej vrsti mer gre v osnovi za to, da ljudi vprašamo, kaj mislijo, kako ocenjujejo itn, in na tej podlagi sklepamo o stališčih. Sklep temelji na domnevi o neposredni povezanosti stališča in verbalnega izraza stališča. Ta način merjenja stališč najpogosteje uporabljajo in je tudi najenostavnejši.

2. Mere, pri katerih sklepamo o stališču na podlagi opazovanja dejanskega obnašanja ljudi. V tem primeru temelji merjenje stališč na domnevi o skladnosti med stališčem in »zunanjim« obnašanjem ljudi. Takih primerov merjenja stališč poznamo znatno manj, ker jih je na eni strani težko konstruirati, so pa tudi zelo drag način merjenja. Predvsem je zelo težko ustvariti resnične situacije. Zato so poleg tega prijema (ustvarjanje resničnih situacij v času merjenja, npr. pisanje prošenj) uporabili še dva druga prijema: igranje vlog in pa sociometričen prijem. Ta način merjenja je pod manjšim vplivom tega, kakšen vtis hoče oseba ustvariti o sebi, kar je ena glavnih pomanjkljivosti prejšnjih načinov.

3. Mere, pri katerih sklepamo o stališču na podlagi odziva osebe na delno strukturiran dražljaj ali za interpetacije takega dražljaja. V tem primeru se oseba ne izraža direktno, ampak opisuje neki predmet, sliko, sceno itn. in njegove značilnosti. Ker taka slika ni povsem jasna in določna, je odgovor osebe ali razlaga dražljaja pod vplivom želja, potreb in stališč te osebe. Gre za tehniko, ki je podobna projektivnim testom v psihologiji. Tudi v tem primeru je problem konstrukcija ustreznega dražljaja. Zato je temeljna pomanjkljivost teh tehnik majhna veljavnost merjenja (težko je dokazati, da res merimo tisto, kar mislimo, da merimo).

4. Mere, pri katerih sklepamo o stališču iz dosežkov pri »objektivnih« nalogah. V tem primeru damo osebam določene naloge. Morajo si zapomniti na primer vsebino določenega propagandnega materiala. Domneva je, da je uspeh (koliko si zapomnijo) pod vplivom stališča, ki ga imajo do vsebine naloge, da si na primer zapomnijo več tistega, s čemer se strinjajo, kot onega, s čemer se ne strinjajo. Druga možnost je na primer, da morajo osebe razporediti trditve o neki zadevi glede na stopnjo njihove pozitivnosti ali negativnosti; še druga možnost je, da ocenjujejo neke količine (na primer število članov neke ideološke ali druge grupacije) itn.

5. Mere, pri katerih sklepamo o stališčih in fizioloških reakcijah osebe na objekt stališča. Izhodišče tega merjenja je, da se stališča kažejo tudi v obliki reakcij, ki niso pod zavestno kontrolo osebe: galvanika kože, krčenje mišic, izločanje sline ipd. V eksperimentih so pogosto uporabljali tehnike pogojne reflekse in njegove generalizacije.

Kot smo že omenili, je najpogostejše uporabljena in najenostavnejša ter najcenejša tista vrsta mer, ki smo jih navedli pod 1., torej mere, pri katerih ljudi neposredno sprašujemo o njihovih mnenjih, ocenah, stališčih ipd. in domnevamo, da so odgovori v neposredni zvezi s stališčem, da se v njih zrcali stališče. Takšno sklepanje pa ni vedno upravičeno. Takšne ocene oz. mnenja so lahko izraz stališča, lahko so blizu stališča ali pa ga sploh ne izražajo (primerjaj Sherif, Sherif and Nebergall, 1965, str. 20). Cook in Selltiz navajata za glavne pomanjkljivosti takšnega merjenja stališč to, da je tistemu, ki ga sprašujemo, namen spraševanja znan, da so mu jasne posledice ali jih vsaj domneva in da zato pride do zavestne kontrole nad odgovori. Skratka, ver-

balno izražena mnenja so na eni strani pod znatnim vplivom tega, da poskuša spraševanec prek odgovarjanja prikazati sebe v takšni podobi, kot misli, da je zanj ugodna, in zato lahko daje odgovore, ki niso pomembni za vsebino vprašanj, ki mu jih postavljamo. Na tej podlagi pride do razlikovanja med tem, kaj oseba izjavi, in tistim, kar resnično misli, ali, drugače rečeno, do razlike med zasebnim in javno izraženim stališčem. Na drugi strani pa pride pri verbalnem merjenju do izraza tudi, s kakšnimi in kolikšnimi sorodnimi informacijami oseba razpolaga in kakšne so njene vrednote, ki posredno vplivajo na odgovore (Cook and Sellitz, 1966, str. 331—334).

Pomanjkljivosti neposrednega spraševanja so doslej poskušali zmanjšati na več načinov, z več izpopolnitvami tehnike spraševanja. Ena možnost je vključevanje temeljnih vprašanj med druga. Druga možnost je posredno spraševanje; pogosto se natančnost odgovorov poveča z zagotovitvijo anonimnosti odgovarjanja; spet druga možnost so takšne formulacije, ki olajšujejo odgovore (npr. »Kolikokrat ste...« ali »Kdaj ste prvič...« namesto, da bi spraševali neposredno: »Ali sploh kdaj...«); ugoden vliv so opazili tudi, če so na začetku pojasnili, da za spraševalca ni niti »dobrih« niti »slabih« odgovorov, da so zanj vsi odgovori enako dragoceni, če so le iskreni; pomemben je vrstni red vprašanj, usmerjenost skale odgovorov, izbor izpraševalcev (mladi-stari, moški-ženske itn.), usposobljenosti izpraševalcev itn. itn.

Vendar vse to le zmanjšuje pomankljivosti, ne more pa jih tudi odpraviti. Največja pomankljivost je seveda to, da ob raziskovanju in analizi rezultatov ne vemo, do kakšne mere in v kakšno smer so odgovori popačeni glede na stališča tistih, ki smo jih spraševali. Naše izkušnje, ki smo si jih postopno oblikovali na podlagi številnih raziskav, v katerih smo na različne načine spraševali delavce najrazličnejših družbenih in demografskih značilnosti, so nas neprestano opozarjale na problem popačenosti odgovorov. Kot vzroki popačenosti so se pojavljali poleg pristranosti odgovarjanja tistih, ki smo jih spraševali, še konstrukcija samega vprašalnika, njegova vsebina in oblika ter seveda spraševalci-anketarji. Te spraševalce smo seveda vedno sprti usposabljali, opozarjali, poučevali in nadzorovali, vendar ni mogoče reči, da so povsem enotno in brez pristranosti opravili svoje delo. Naš vtis je, da je npr. pri delavcih v industriji in rudarstvu v Sloveniji (na tej populaciji smo opravljali največ raziskav) lažje vzpostaviti iskren odnos, torej dobiti nepopačen odgovor (majhna ali nikakršna razlika med njegovim javnim in zasebnim stališčem), če je stopnja izobrazbe nižja, kot pa če je zelo visoka. Naš vtis je bil, da je med delavci z visoko ali višjo izobrazbo večji vpliv na odgovore imelo to, kakšno podobo o sebi so hoteli prikazati, manj so zaupali našemu postopku (anonimnosti npr.) itn. Seveda, pa je na drugi strani treba omeniti, da je bila racionalna podlaga (vsestranska obveščenost, znanje, zavedanje posledic, poznavanje ciljev itn.) pri delavcih z višjo izobrazbeno ravni višja kot pri drugih.

Nadalje je pomembna omejitev anketne tehnike, to, da se dimenzije, po katerih raziskovalci želijo meriti stališča delavcev o vsebini raziskave, ne skladajo vedno z dimenzijami oblikovanega stališča pri delavcih. Če npr. sprašujemo po odgovorih na lestvici »pogosto — redko«, je morda za vrsto vprašanih to postranskega pomena (brez stališča ali s šibkim stališčem), imajo pa lahko zelo izrazito stališče na lestvici »dobro — slabo«. Poenotenje lestvic je seveda s stališča raziskovalcev nujno, sicer ne dobimo odgovora na vpra-

žanje, ki nas zanima, ki izhaja iz določene teorije itn. Vendar takšno poenotenje ne ustreza nujno stvarnosti. Takšno razhajanje spet zmanjšuje zanesljivost in veljavnost izsledkov in seveda spet ne vemo, v kolikšni meri.

Merjenje stališč torej ni enostavna zadeva, posebej ne v naravnih, resnično realnih življenjskih razmerah. To še posebej velja za merjenja, ki temeljijo na spraševanju. Naj ponovno poudarim, da so takšna merjenja (ankete) zaradi sorazmerne cenenosti, enostavnosti izvrševanja, možnosti vključitve velikega števila oseb v merjenje itn. izredno privlačna in vsaj pri nas pa tudi drugod po svetu še vedno najpogosteje uporabljena metoda merjenja stališč.

Prav zaradi pomankljivosti, ki jih ima merjenje, ki temelji na verbalnem izražanju stališč, so različni avtorji oblikovali vrsto dodatnih zahtev, navodil in pravil, ki se jih moramo pri tem držati, da bi zmanjšali napake ter povečali zanesljivost in veljavnost merjenj. O nekaterih smo že govorili, v nadaljevanju navajam še zahteve, ki so jih izoblikovali Sherif, Sherif in Nebergall. Ti avtorji navajajo tri pogoje: 1. za merjenje stališč so potrebni kazalci vrednotnega položaja posameznika do objekta stališča; 2. potrebni so kazalci stopnje osebne zavzetosti, pomembnosti objekta stališč za osebo, katere stališče ugotavljamo; 3. zagotovljeno mora biti, da oseba, ki jo sprašujemo, resnično odgovarja v smislu svojega odnosa do objekta, ne pa glede na ocenjeno pričakovanje raziskovalca, ustvarjanja zaželene podobe o sebi itn. (Sherif, Sherif and Nebergall, 1965, str. 20—21). Zato že v izhodišču pri obravnavanju stališč izhajajo iz temeljnega pravila, da stališče ni ustrezno izmerjeno, če ga ugotavljamo le z enostavno alternativo, ki jo oseba izbere med več možnimi. Nasprotno, zahtevajo, da je stališče posameznika do nekega objekta treba opredeliti z: 1. določitvijo meja, področja sprejemljivosti; 2. z določitvijo meja, področja nesprejemljivosti oz. zavračanja; določiti je treba tudi področje, meje neopredeljenosti (Sherif, Sherif and Nebergall, 1965, str. 3). Le tako izmerjeno stališče nam daje dovolj podlage tudi za spremljanje spreminjanja oz. stalnosti stališča. Ljudje z zelo jasno opredeljenimi stališči, z izrazitimi stališči in z visoko stopnjo osebne zavzetosti bodo imeli velik interval odklanjanja glede na interval sprejemanja, interval neopredeljenosti pa se bo približeval ničli. Ljudje z nejasnim, neizrazitim stališčem in majhno stopnjo osebne zavzetosti pa bodo imeli sorazmerno velik interval neopredeljenosti glede na sorazmerno ozke intervale sprejemanja ali zavračanja. Šele sprejemljiv in nesprejemljiv položaj sta podlaga za presojanje stališča do dogodkov, objektov itn. To je zlasti pomembno za spreminjanje stališč, o čemer bomo še govorili. Avtorji navajajo empirične študije, ki so potrdile te ugotovitve (Sherif, Sherif and Nebergall, str. 46, 1965). Intervalna ocena naj bi bila potemtakem mnogo primernejša in zanesljivejša kot točkovna ocena. Iz določitve vseh treh intervalov (sprejemljivosti, zavračanja in nevtralnosti) pa bi šele dobili ustrezno izmero stališča.

Morda ne bo odveč, če si še enkrat postavimo vprašanje, zakaj sploh merimo stališča. Odgovor smo pravzaprav že dali: zato, ker iz njih lahko sklepamo na prihodnje ravnanje, na prihodnje praktično delovanje. Seveda pa ni vsako spraševanje že tudi merjenje stališč in ne omogoča napovedovanja prihodnjega ravnanja ljudi. Potrebno je izpolniti vrsto vsebinskih in metodoloških pogojev. Verjetno nismo preveč kritični, če ugotovimo, da pri nas vrste takšnih pogojev še nismo zadosti proučili.

4. Spreminjanje stališč

Ker so stališča pridobljena (naučena), so tudi spremenljiva. Čeprav literatura o spreminjanju stališč ni posebno obsežna, bomo vendar poskusili izluščiti nekatere bistvene ugotovitve. Spreminjanje stališč nas zanima z dveh plati: 1. kot izraz, posledica sprememb v okolju in posamezniku samem; 2. kot podlaga za pričakanje reakcije posameznika na cel razred objektov. Kot smo že omenili, vključuje to, da ima nekdo stališče, obenem tudi, da ima odnos (na kontinuum »sprejemljivo-nesprejemljivo«) do razreda objektov. S tega vidika je stališče del posameznikove slike o sebi. Zato je sprememba stališča tudi sprememba, delna sprememba osebe same. Ta proces nastopa ne glede na to, ali se posameznik svojega stališča zaveda ali pa se ga ne zaveda. Na drugi strani pa so stališča posameznika pod vplivom stališč ožjih ali širših, formalnih in neformalnih skupin v družbi (od kroga prijateljev do razredne pripadnosti), ki jim pripada. Zato ni presenetljivo, da vrsta avtorjev opozarja na pomen tega, *do česa* se stališče spreminja. Stališča do objektov, ki imajo obrobni pomen za posameznika, so manj izrazita in lažje spremenljiva kot pa stališča do objektov, ki imajo za posameznika bistven pomen.

A. Bandura je razdelil dosedanja preučevanja spreminjanja stališč na tri kategorije prijemov; vplivanje s pomočjo prepričevanja; s spreminjanjem čustvenih vidikov objekta in s spreminjanjem stališč prek spreminjanja obnašanja (Bandura 1969, str. 599—613). Na kratko si bomo ogledali te skupine prijemov in poleg omenjenega pritegnili še nekatere druge vire.

a) *Prepričevanje*. Tem prijemom je skupno, da poskušajo vplivati na stališče osebe do objekta na ta način, da izpostavijo osebo različnim vrstam prepričevalnih komunikacij. Prepričevanje je uspelo, če pride pri sprejemalcu sporočil do spremembe stališč v smeri, ki jo vsebuje sporočilo (Nutin 1974, str. 192). Ta postopek pravzaprav vsebuje oz. uporablja vsaka reklama in propaganda.

Raziskovali so vse tri vrste spremenljivk, ki se pojavljajo v postopku prepričevanja s pomočjo komunikacij: komunikatorja, komunikacijo in sprejemalca. Pokazalo se je, da so lastnosti sporočevalca, kot so strokovnost, resničnost, njegov družbeni ugled, družbena moč itn., zelo pomembne za oceno vpliva komunikacije. Vendar je njihov vpliv zapleten in odvisen od drugih hkratnih dejavnikov. Johnson in Izzett poročata, da verodostojnost vira komunikacije značilno vpliva na to, ali oseba sprejme ali zavrne vsebino komunikacije: če vir ocenjuje za zanesljiv, oseba sprejme dejstva (jih niti ne preverja), če pa vir ocenjuje za nezanesljiv, pa so navedena dejstva a priori sumljiva in išče nasprotno argumente (Johnson and Izzett, 1972, str. 81).

Poseben pomen ima pri oceni vpliva prepričevalne komunikacije na spremembo stališča zavzetost posameznika. Ob upoštevanju tega in še nekaterih drugih vidikov prepričevanja preko komunikacij so Sherif, Sherif in Nebergall oblikovali svojo teorijo asimilacijsko-kontrastnega učinka (Sherif, Sherif, and Nebergall, 1965). Ko oseba sprejme prepričevalno sporočilo, se sooči s tujim stališčem, ki povzroči negotovost, nestabilnost, vznemirjenost, notranji konflikt itn. Tega sporočila od zunaj ne smemo razumeti le kot podatek, ki ga prebere v časopisu, posluša po radiu ali gleda in sliši na televiziji, ampak v najširšem smislu kot sporočilo, kaj se dogaja v okolju. Torej v smislu povezanosti posameznika z okoljem, iz katerega dobiva sporočila o dogajanju v tem

okolju, sporočila, ki so ena izmed podlag za njegovo prilagajanje okolju (ki je že biološki pogoj njegovega obstoja) in za spreminjanje tega okolja. Učinek, ki ga takšna, kot smo rekli, prepričevalna informacija povzroči pri osebi, je razultanta vrste dejavnikov. Med njimi so najvažnejši: 1. izoblikovanost in ekstremnost lastnega stališča; 2. stopnja osebne zavzetosti (kolikšen pomen pripisuje temu stališču); 3. katere osebe in skupine, ki jim ta oseba pripisuje pomen, ugled itn. so za stališče in katere so proti stališču oziroma kakšen odnos zavzemajo do te informacije; 5. kompozicija informacij, uporabljeni postopki sporočanja; 6. čas, prostor in zaporedje informacij itn.

Vrsta avtorjev poudarja osrednji pomen osebne zavzetosti in stopnje izoblikovanosti (ekstremnosti) stališča. Stališča, ki niso izrazita (ekstremna), so potencialno nestabilna. Čimbolj je posameznik zavzet za neko stališče in čimbolj je osebno prepričan, tem večji je interval odklanjanja v primerjavi z intervalom sprejemanja, interval neopredeljenosti pa se približuje ničli. Od teh dveh dejavnikov je zlasti odvisen asimilacijsko-kontrastni učinek. Če je novo sporočilo daleč od intervala sprejemljivosti, je verjetnost sprejetja nove informacije tem manjša, čimvečja je osebna zavzetost. Seveda k temu pripomore tudi relativna struktura informacije, dvoumnost komunikacijske situacije in odnos sprejemalca sporočila do komunikatorja. Če oseba sprejme novo informacijo, pride do asimilacijskega učinka: razlika med stališčem in novo informacijo se še zmanjša. Nasprotno pa se takrat, kadar je nova informacija dovolj različna od stališča, ta razdalja oz. različnost še poveča kot posledica kontrastnega učinka. Stopnja asimilacijsko kontrastnega učinka je odvisna, kot smo rekli, tudi od zavzetosti posameznika. Zelo zavzeti za neko stališče bodo odklonili večino novih informacij, le redke bodo sprejeli in le do redkih bodo imeli nevtralen odnos. Poenostavljeno bi rekli, da za svoje stališče zelo zavzeta oseba pretirava v oceni različnosti med komunikacijo in lastnim stališčem.

Podoben je učinek odnosa oz. ocene komunikatorja. Če oseba meni, da je komunikator ugleden, verodostojen itn., bo njena sprejemljivost večja, kot pa če ima o njem nasprotno mnenje. Te prvine bodo imele večji pomen pri manj zavzetem kot pa pri tistem, ki ima zelo opredeljeno stališče in je zanj zelo zavzet.

Bandura posebej opozarja (Bandura, 1969, str. 600—601), da je malo dokazov, da bi samo poznavanje, izpostavljenost prepričevalni komunikaciji vodila do večje spremembe stališča. Potrebno je, da se potrdi, da je sprememba uspešna, da je nagrajena v praktičnem obnašanju. Sicer so spremembe majhne in kratkotrajne. Skratka, sprememba stališča mora imeti potrebno družbeno podporo, do katere pride prek podpiranja, nagrajevanja novega (naučenega) obnašanja (posledice spremembe stališča).

Spreminjanje stališč, in s tem dejanskega ravnanja, prek prepričevalnih komunikacij je sorazmerno enostavna metoda. Zato je tudi v splošni rabi, saj vsa propaganda in reklama praktično slonita na tej teoriji.

b. Spremembe v čustvovanju. Strategija tega drugega prijema k spreminjanju stališča do nekega razreda objektov uporablja vplivanja na čustvene vidike tega objekta. Gre za to, da oseba spremeni čustveni odnos do objekta in prek tega tudi stališče in vedenjske izraze stališča. Takšne spremembe je tipično mogoče doseči z metodo pogojnih refleksov. Gre za to, da dalj časa povezujemo objekt, ki sicer zbuja pri osebi npr. ugodna, prijetna čustva, z neugodnimi doživljaji ali narobe — da sicer neugoden pojav stalneje sprem-

ljamo z nekim ugodnim, prijetnim dražljajem. Zaradi povezovanja obeh pride do spreminjanja stališča. Podatkov o uspešnosti takšnih procesov v eksperimentih je sorazmerno malo. Tako so na primer povezovali prepričevalna sporočila z dobro hrano, neprijetnimi vonji ali seksualnimi dražljaji. Itn.

Čprav poročajo o vplivanju na spreminjanje stališča prek spremembe čustvenega odnosa do objekta stališča le v eksperimentalnih laboratorijskih razmerah, je ta metoda v prilagojeni obliki uporabna tudi v dejanskem življenju. Praviloma v povezavi z drugimi metodami.

c) *Spremembe v dejanskem vedenju.* Strategija tega prijema izhaja iz prepričanja, da spremembe v dejanskem vedenju vodijo tudi do spremembe stališč. To je verjetno najpogosteje uporabljena metoda v dosedanjih eksperimentih spreminjanja stališč v socialni psihologiji. Zato si jo bomo nekoliko podrobneje ogledali.

Najprej teoretična podlaga. Teoretična izhodišča tem prijemom so teorije o oblikovanju in spreminjanju stališč, ki uporabljajo za svojo ključno vsebino pojme, kot so ravnotežje, skladnost, uglašenost, in ki so danes prevladujoče teoretične razlage stališč. Kot ugotavlja Zajonc (Zajonc, 1966, str. 261), je vsem izrazom skupno pojmovanje, da misli, verjetja, stališča in dejansko obnašanje težijo k temu, da se organizirajo na smiseln in pameten način. Ta domneva izhaja iz prepričanja, da so ljudje racionalna bitja. Konsistentnost v stališčih in ravnanjih ni opazna le zunanjim opazovalcem, ampak tudi osebi sami. Domneva se, da je nekonsistentnost za posameznika škodljivo stanje, ki ustvarja pritisk, da ga odstrani ali vsaj zmanjša. V načinu, kako to doseže, pa je vrsta neracionalnosti. Strasten kadilec na primer ne bo verjel, da kajenje povzroča raka na pljučih. Pojem konsistentnosti ni specifičen samo za proučevanje stališč ali proučevanje človeka, ampak se nanaša na splošen model zakonitosti v razvoju narave, družbe in človeka in se kot takšno pojavlja v vseh znanostih.

Bralec, ki bi se želel s temi teorijami o stališčih podrobneje in obširneje seznaniti, bo to lahko naredil pri navedenem avtorju in delu, v katerem so povzeti teoretični modeli do leta 1960 (Zajonc, 1966). Mi si bomo ogledali le eno od teorij, ki pa je v zadnjem desetletju imela v socialni psihologiji izrazito prevladujoč položaj. To je Festingerjeva teorija kognitivne disonance (Festinger 1957, Festinger and Carlsmith 1959).

Ta teorija se ukvarja z organizacijo in razvojem kognitivnega sistema pri posamezniku. Ta sistem je ob rojstvu prazen, je »tabula rasa«, se pa postopoma izpopolnjuje in napolnjuje. Kot kognitivni element definira vsako znanje, mnenje itn. o samem sebi, o okolju ali o drugih ljudeh. Ti novi elementi se postopno dodajajo obstoječi strukturi. Vendar vključevanje novih elementov ni enostaven proces prištevanja, ampak bolj kompliciran proces integracije. Vsak novi element vzpostavi nekakšno dinamično razmerje z nekaterimi že obstoječimi kognitivnimi elementi v obstoječem sistemu, medtem ko z drugimi nima nikakršnega stika. V skladu s Festingerjevo teorijo kognitivne disonance je to dinamično razmerje, ki ga vzpostavi novi kognitivni element z nekaterimi že obstoječimi lahko uglašeno (konsonantno) ali pa neuglašeno (disonantno). Razmerje je neuglašeno, če novi kognitivni element ni tak, da bi bil lahko izveden ali pričakovan iz že obstoječih elementov. In narobe: razmerje je uglašeno, če je novi element tak, da ga je mogoče pričakovati ali izvesti iz že obstoječih. V eksperimentih, ki so jih na tej podlagi izvajali, so npr. praktično

definirali obe vrsti razmerij takole: od oseb, ki so v poskusu sodelovale, so zahtevali, da napišejo kratko utemeljitev o nekem dogodku, do katerega so imeli jasno opredeljeno stališče. Nuttin (Nuttin 1975) je na primer uporabil za dogodek predlog za spremembo izpitnega režima na univerzi. Cohen je za tak dogodek uporabil vdor policije v neko študentsko naselje, kjer so bili študentski nemiri (Cohen 1962). V tem zadnjem primeru so od študentov, ki so imeli negativno stališče do vdora policij, zahtevali, da napišejo kratek zagovor v prid policije. Ta akt je bil opredeljen kot nov kognitivni element, ki je v nasprotju, torej neuglašen (disonanten) z že obstoječim stališčem (nasprotovanje vdoru policije). Novi element bi bil uglasen (konsonanten), če bi utemeljevali svoje že oblikovane stališče (pisali argumente proti vdoru policije).

Velikost, stopnja konsonantnosti ali disonantnosti je lahko različno velika. Prvo merilo je pomembnost novega elementa za osebo: čim pomembnejši je novi element, tem večjo težo bo imel pri vzpostavljanju konsonantnega ali disonantnega razmerja. Celotno uglasenost ali neuglasenost dobimo, če upoštevamo vse elemente. Celotna uglasenost ali neuglasenost je torej tako funkcija pomembnosti elementov kot tudi proporca konsonantnih in disonantnih elementov.

Festingerjeva teorija nadalje domneva, da je obstoj disonance za posameznika psihološko neprijetno stanje in da ga motivira k zmanjševanju disonance in doseganju konsonance. Podobno kot lakota sili k temu, da poiščemo hrano in zmanjšamo lakoto. Velikost pritiska k zmanjševanju disonance pa je direktna funkcija velikosti ali intenzitete disonance. Iz opredelitve kognitivnega sistema sledi, da je uglaseno stanje mogoče doseči le s spremembo v kognitivnem sistemu. Te spremembe lahko dosežemo: 1. z dodajanjem novih spoznavnih elementov, ki so uglaseni z že obstoječimi; 2. s povečevanjem pomembnosti obstoječih konsonantnih elementov; 3. z zmanjševanjem pomembnosti obstoječih disonantnih elementov; 4. s spreminjanjem vsebine obstoječih disonantnih spoznanj, tako da so bolj usklajena z že obstoječim stališčem. Festinger uvaja tudi pojem odpora proti spremembam: nekateri elementi so težje spremenljivi kot drugi. Dejanska sprememba gre v smer lažje spremenljivega.

Takšen naj bi bil torej mehanizem spreminjanja stališč. To teorijo so precej obsežno uporabljali v eksperimentalnih razmerah in ugotavljali precejšnje spremembe stališč, večje kot pa v anketah, izvedenih v stvarnih življenjskih okoliščinah. Seveda so se pojavili tudi kritiki te teorije, ki so poudarjali različne pomanjkljivosti izvedenih eksperimentov, nekontrolirane spremenljivke itn.

Med kritiki teorije kognitivne disonance kaže posebej omeniti Nuttina (Nuttin, 1975), ki je z vrsto eksperimentov dokazal, da spremembe v odgovorih, ki so jih dobili ob eksperimentalnem povzročanju kognitivne disonance in merjenju njenega vpliva na spremembo poprejšnjega stališča, ni mogoče jemati kot dokazov za spreminjanje stališča. Po njegovem prepričanju gre le za spremembe v formulaciji konkretnega odgovora in vrednotenju te formulacije. Nuttin ugotavlja, da so v študijah kognitivne disonance dobili le spremembo v odgovorih na tista vprašanja, ki so jih postavljali v neposredni zvezi z dogodkom, do katerega so ugotavljali stališče. Če bi šlo za spremembo stališča, bi morali opaziti tudi spremembe v odgovorih na vprašanja, ki se vezana na isto stališče. Vendar so eksperimenti pokazali le spremembe v odgo-

vorih na ozko iste formulacije pred povzročanjem disonance in po njem (Nuttin, 1975, str. 177—178).

Shema eksperimentov je bila pravzaprav zmeraj enaka. V skupini poskusnih oseb, najpogosteje študentov, so izločili tiste, ki niso imeli opredeljenega stališča do dogodka, ki je bil podlaga poskusom. Pri ostalih so izmerili stališče in od kontrolne skupine zahtevali ravnanje v nasprotju s stališčem — npr. na kratko napisati argumente, ki podpirajo nasprotno stališče, kot je njihovo, v zvezi z dogodkom. Za tak zapis so bili tudi denarno nagrajani, in sicer različne skupine v različni višini. Nato so ponovno merili njihovo stališče, ki se je praviloma spremenilo v smeri argumentov, ki so jih napisali. To novo meritev so seveda primerjali tudi s ponovno meritvijo pri kontrolni skupini.

Kot kaže Nuttinova kritika, podprta z eksperimentalnim delom, je bila vsaj eksperimentalna pot spreminjanja stališč s povzročanjem kognitivne disonance pristranska v interpretaciji. Nuttin potem razvije ogrodje nove, svoje teorije, teorije o prepričevanju s pomočjo razširjanja, razprostranjenja dovzetnosti. Dovzetnost za neki zunanji vpliv in njeno razširjanje na celotno stališče sta odvisna od 1. narave prvotnega izraza stališča; 2. od stopnje osebne prizadetosti in zavzetosti posameznika; 3. od časovnega stika med prvotnimi in novim (izrazom) stališča (Nuttin, 1975, str. 195). V tem se zelo približa teorijam prepričevanja, ki smo jih omenili ob obravnavanju vpliva prepričevalnih komunikacij.

Čeprav je na področju spreminjanja stališč še marsikaj neraziskanega, je verjetno mogoče izreči nekaj najbolj grobih sklepov. Stališče posameznika je relativno trajno in trdno in se upira spremembam. Do sprememb pride najpogosteje pod zunanjim, lahko pa tudi pod notranjim vplivom, ki rezultira v spremembo dejanskega obnašanja kot zunanjega izraza stališča. Če to spremenjeno obnašanje dobi družbeno podporo, je nagrajeno, potem pride tudi do spremembe stališča. To pa ni nujen mehanizem. Posameznik lahko obdrži svoja stališča kljub temu, da družbeno niso nagrajena, kar ga potiska v različne oblike deviantnega obnašanja. Kot ugotavlja Bandura, v zadnjih letih deviantnega obnašanja ne ocenjujejo več kot bolezen ampak ga ocenjujejo kot način, kako se je posameznik naučil spopadati se z zahtevami, ki mu jih postavlja okolje ali si jih sam postavlja (Bandura 1969, str. 10).

Vplivi različnih postopkov na spreminjanje stališč so praktično sorazmerno majhni. Tako so že leta 1944 ugotovili, da je pod vpliv celotne propagande ob predsedniških volitvah v ZDA le 5 % volilcev spremenilo svoja stališča — pa še ti ne pod vplivom sredstev množičnega obveščanja (Hovland, 1966, str. 288). Korelacije med spreminjenim obnašanjem in spreminjenim stališčem pa so okoli 0,39, če so spremembe stališča merili s semantičnim diferencialom, ter med 0,59 in 0,72, če so jih merili z verbalnimi lestvicami (Bandura, 1969, str. 597).

Stališča so torej spremenljiva. Njihovo spremembo lahko do neke mere zanesljivo opazujemo tudi v dejanskem ravnanju. Vendar je to zunanje obnašanje pod vplivom cele vrste dejavnikov, ne le stališč. Ob merjenju stališč in spreminjanja stališč moramo upoštevati in odkriti tudi te dejavnike.

Uporabljena literatura:

Asch S. E.: Attitudes as Cognitive Structure, v: Attitudes (ed. M. Jahoda and N. Warren) Penguin, Harmondsworth, England 1966.

- Allport G. W.: Attitudes in the History of Social Psychology, v: Attitudes (ed. M. Jahoda and N. Warren), Penguin, Harmondsworth England 1966.
- Bandura A.: Principles of Behavior Modification Holt, Reinhart and Winston Inc., New York 1969.
- Bruvold W. H.: Consistency among Attitudes, Beliefs and Behavior, The Journal of Social Psychology 1972, 86, str. 127—134.
- Cook S. W. and Seltz C.: A Multiple Indicator Approach to Attitude Measurement, v: Attitudes (ed. M. Jahoda and N. Warren), Harmondsworth, England, 1966.
- De Fleur M. L. and Westie F. R.: Verbal Attitude and Overt Action, v: Attitudes (ed. M. Jahoda and N. Warren), Harmondsworth, England 1966.
- Edwards A. L.: Techniques of Attitudes Scale Construction, New York, Applention Century Crofts, 1957.
- Elkin S. L. and Paning W. H.: Structural Effects and Individual attitudes: racial prejudices in english cities, Public Opinion Quaterly, 1957, 2, str. 159—178.
- Festinger L.: A Theory of Cognitive Dissonance, Stanford University Press, Stanford 1957.
- Festinger L. and Carlsmith J. M.: Cognitive Consequences of Forced Compliance, Journal of Abnormal Psychology, 1959, 58, str. 203—210.
- Habermas J.: Javno mnenje, Kultura Beograd 1969.
- Howland C. J.: Reconciling Conflicting Results Derived from Experimental and Survey of Attitude Changes, v: Attitudes (ed. M. Jahoda and N. Warren), Harmondsworth, England 1966.
- Hull C. L.: Principles of Behavior, Applention Century Crofts inc., New York 1943.
- Johnson H. H. and Izzett R. R.: The Effects of Source Identification on Attitude Change as a Function of the Type of Communication, The Journal of Social Psychology, 1972, 86, str. 81—87.
- Key V. O. Jr.: Public Opinion and American Democracy, A. A. Knopf, New York 1964.
- Kelman H. C.: Three Processes of Social Influence, v: Attitudes (ed. M. Jahoda and N. Warren), Harmondsworth, England 1966.
- Newcomb T. M.: On the Definition of Attitude, v: Attitudes (ed. M. Jahoda and N. Warren), Harmondsworth, England 1966.
- Nuttin J. M., Jr.: The Illusion of Attitude Change, Academic Press London 1975.
- Rotter G. S.: Attitudinal Points of Agreement and Disagreement, The Journal of Social Psychology, 1972, 86, str. 211—218.
- Sample J. and Warland R.: Attitude and prediction of Behavior, Social Forces, Vol, 51, marec 1973.
- Sherif C. W., Sherif M., Nebergall R. E.: Attitude and Attitude Change, W. B. Saunders Company, Philadelphia 1965.
- Siegel A. E. and Siegel S.: Reference Groups, Memberships Groups and Attitude Change, v: Attitudes (ed. M. Jahoda and N. Warren), Harmondsworth, England 1966.
- Zajonc R. B.: Balance, Congruity and Dissonance, v: Attitudes (ed. M. Jahoda and N. Warren) Harmondsworth, England 1966.

SMILJA AMON

Bogata dediščina

Zgodovina slovenskega periodičnega tiska je izgubila svojega najimennejšega in najbolj plodnega ustvarjalca. Delo dr. Frana Vatovca predstavlja trdno zgradbo zanesljivih oporišč vsem bodočim raziskovalcem slovenske pa tudi jugoslovanske časniške besede. Zgodovina slovenskega časnikarstva se je po zaslugi dr. Frana Vatovca uveljavila kot del splošne kulturne in nacionalne zgodovine. Dr. Fran Vatovec sodi med tiste redke kulturne in znanstvene delavce, ki so prerasli okvire ene same stroke. Imel je toliko ustvarjalne moči, da je poleg raziskovanja slovenskega in jugoslovanskega novinarstva segel še na številna druga področja. Posebno ga je zanimala teorija časništva in retorika.

Življenjska in ustvarjalna pot dr. Frana Vatovca je bila posuta z mnogimi ovirami. Rojen je bil 1901 leta v Gradiški ob Soči. Kmalu je okusil bridko usodo slovenskih beguncev v Avstriji in Italiji. Med prvo svetovno vojno je moral z materjo, brati in sestro zapustiti Gorico in se zateči v vasico Enzelsdorf pri Gradcu. V bedi in pomanjkanju je dozorel v resnega in delovnega moža. S preselitvijo v Maribor so se gmotne težave še nadaljevale. Pomagal si je z inštrukcijami in s priložnostnim sodelovanjem pri mariborskih časnikih. V času vseh učiliškega študija zgodovine v Ljubljani je delal kot pomožni asistent v historičnem seminarju. Kljub nenehni skrbi za vsakdanji kruh se je kmalu vključil v študentsko napredno gibanje. Na zborovanjih je nastopal kot govornik proti zloglasnemu režimu Pašić-Pribičević. Julija 1927 je doktoriral iz zgodovinskih znanosti. Glede na to, da zaradi »jezične pikrosti« ni mogel dobiti profesorske službe, se je odločil za časnikarstvo. Ta odločitev ni bila naključna. Še kot doraščajoči mladenič v Gorici je občudoval delo in osebnost časnikarja, publicista in politika Andreja Gabrščka. In zdi se, da so ga prav velikani naše publicistike pritegnili v raziskovanje zgodovine našega novinarstva. Publicistični portreti Vodnika, Levstika, Gabrščka, Cankarja so dela, ki so predstavila Vatovca kot vnetega in resnega raziskovalca. Z gorečo besedo, poln občudovanja in zanosa a vendar kritično in temeljito je oral ledino zgodovine slovenskega časnikarstva. Njegovo delo spremlja misel, da je usoda slovenskega naroda dialektično in pričevalno razodeta v stolpcih časniškega in časopisnega pa tudi revialnega tiska.

Knjiga Slovenski časnik 1557—1843 (Maribor 1961) pomeni začetek sistematičnega in načrtnega dela. Posamezne študije in monografije Trubarja, Vodnika, Kristana so ob dolgoletnem delu dozorele v tolikšni meri, da je kot zgodovinar začrtal razvojni lok slovenskega novinarstva. Slovenski narod se

je po njegovih velikokrat zapisanih besedah lahko obdržal v viharjih prelomnih zgodovinskih dogajanj le s svojo literaturo ter časniško in revialno publicistiko. Zaradi tega globokega prepričanja je posvetil največ pozornosti in ljubezni tistim publicističnim osebnostim in periodičnim tiskom, ki so odločilno prispevali k našemu nacionalnemu in družbenemu napredku. K temu opušajo študije: Slovenska revolucionarna, komunistična in partizanska periodična publicistika (Večer 1959/60), Pol stoletja slovenske revolucionarne publicistike (Komunist, 18. apr. 1969), Rojstvo »Dela« pred 50 leti v Trstu (Primorski dnevnik 22. febr. 1970) in številne druge.

Dr. Fran Vatovec je bil izjemno ploden ustvarjalec. Spise o razvoju slovenskega in jugoslovanskega časnikarstva ne najdemo le v slovenskih, marveč tudi v mnogih jugoslovanskih strokovnih in znanstvenih publikacijah. Sintetično podobo razvoja novinarstva je podal v delih: Razvoj jugoslovanskega novinarstva I., Razvoj slovenskega novinarstva (VSPN 1967, Ljubljana) in Slovenska in jugoslovanska časniška beseda (ZTT Trst, 1969).

Razumljivo je, da so dr. Vatovca, pionirja slovenske zgodovine novinarstva, posebej mikali prvi začetki naše časniške besede. Dela se je lotil temeljito in načrtno. Izdelal je najprej teorijo o periodičnem tisku (Teorija o novinama i časopisu, Novinarstvo 1967, št. 1), v kateri je poskušal razčistiti terminološko zmedo pri izrazih, kot so: časnik, časopis, list, revija. Koledarsko-pratikarska publicistična tradicija je po presoji dr. F. Vatovca ustvarila temelj za slovensko periodično publicistično kontinuiteto in omogočila pojav prvega slovenskega časnika Vodnikovih »Lublanskih novic«. Svoja dognanja je objavil v mnogih spisih, med katerimi posebej izstopajo: Rojstvo prvega slovenskega časnika (Večer 1958); Valentin Vodnik, oče slovenskega časnikarstva (Rodna gruda 1958, št. 3); 4. januar 1797, rojstni dan prvega slovenskega časnika (Ljubljanski dnevnik 1962, 7. jan.).

Slovensko časniško rast v revolucionarnem marcu leta 1848 je zaradi politične razgibanosti kritično ocenil v študijah, kot so: Celje, rojstni kraj prvega slovenskega časnika s političnim poudarkom (Novinar, Ljubljana, 1955, št. 6); Pot, dolga skoraj sto let: Od Slavjanskega rodoljuba do Primorskega dnevnika ... (Primorski dnevnik, 1965, 16. maj). Pojav prvih osrednjih slovenskih meščanskih dnevnikov Slovenskega naroda in Slovenca je zgodovinski dogodek, ki mu je dr. Vatovec namenil posebno pozornost. Dognal je, da so »oportunizem, nerevolucionarna konzervativnost in programska minimalnost« glavne oznake njune časniške izpovedi. S pomočjo Marxove in Engelsove dialektične misli je dr. Vatovec znal izluščiti iz kompleksnosti zgodovinskega razvoja osnovne smernice ali, kakor jih on imenuje, »tirnice« mladoslovenske-liberalne publicistike na eni in staroslovenske-klerikalne publicistike na drugi strani. Ob osrednjih glasilih te »dvotirnosti« je določil tudi mesto in pomen mnogoštevilnim in do njegovega odkritja neznanim periodičnim tiskom.

Razkol in polom liberalnih in klerikalnih tendenc v slovenski buržoazni publicistiki je porinil v ospredje družbenopolitičnega dogajanja novo silo — socialdemokratsko publicistiko. Pri presoji njene zgodovinske vloge je Vatovec z natančnostjo zgodovinarja, a z značilnim emocionalnim stilom beležil in ustvarjal podobo tiste publicistike, ki mu je bila najbolj pri srcu: revolucionarne in delavske: »Rdeči prapor« pomemben dejavnik v slovenski socialnodemokratski publicistiki. (Večer, 29. aprila 1968); Prvi slovenski socialistični časnik v Mariboru (Večer, 16. julija 1970); Publicistični portret Etbina Kri-

stana (Naši razgledi, 1967, 27. maja); Slovenska revolucionarna periodična publicistika (Naša štampa, Beograd, februar 1969) in drugo.

Na začetku sem omenila, da so dr. Vatovca od nekdanj privlačevali izjemne publicistične osebnosti, ki so ustvarjalno posegale v zgodovino malega slovenskega naroda: Levstik, A. Gabršček, A. Einspieler, E. Kristan. Vendar je njegovo človeško, intimno in znanstveno misel najbolj privlačevala podoba Ivana Cankarja. Sila in pogum njegovega časniškega peresa sta bila za Vatovca tisti kvaliteti, ki bi morali biti zvezdi vodnici vsem svobodnim novinarjem. Primeri angažiranega raziskovalnega prizadevanja so dela, kot so: Cankar in časnikarstvo (Ljudska pravica, 30. maj 1956); Cankarjeve neizpolnjene publicistične sanje (Naši razgledi, 1966, 26. maj); Cankarjev »J'accuse« (Delo 1968, 27. april); Cankarjeva publicistika in Trst (ZTT, 1966).

Doslej sem omenila predvsem Vatovčevo raziskovalno in znanstveno delo. Razumljivo je, da nas za to zavezuje njegova izjemno bogata publicistična dediščina. Vendar sta še dve področji, na katerih je dr. Vatovec zapustil neizbrisno sled. To sta govorništvo in pedagoško delo.

Zanimanje za retoriko se je nekako skladalo s celotno osebnostjo dr. Vatovca. Bil je eden izmed redkih Slovencev, ki je gojil »govorno publicistiko«. Njegovi knjigi Retorika ali govorništvo in javno nastopanje (Maribor 1968) in Govorništvo (učbenik) sta bili prvi iz slovenščine izhajajoči retoriki s težiščem na razvojnih, teoretičnih in izvedbenih prvinah.

Spomin na pokojnega dr. Vatovca dopolnjuje še najbolj topla in najbolj človeška poteza. To je njegovo pedagoško in mentorsko delo. Generacije slovenskih novinarjev in pravnikov se bojo spominjale žara, s katerim jih je profesor Vatovec pritegnil k proučevanju razvoja slovenskega novinarstva in retorike. To niso bila suhoparna predavanja ex-cathedra, marveč pogovor, ki je netil željo po znanju in ponosni občutek nadaljevanja več kot 170-letne časniške tradicije. In ponovilo se je tisto, kar se je že enkrat zgodilo v Gorici. Občudovanim publicističnim velikanom, Vodniku, Cankarju, Kristanu, Gaberščku . . . se je pridružil tudi Fran Vatovec.

BREDA PAVLIČ

Množično komuniciranje med neuvrščeniimi

Prikaz mednarodnega simpozija, ki je bil v Tunisu od 26. do 30. marca 1976.

V okviru priprav na 5. konferenco neuvrščeniimi dežel, ki bo konec poletja v Colombu, je bil v Tunisu od 26. do 30. marca mednarodni simpozij »Množično komuniciranje med neuvrščeniimi«. Pobuda za ta simpozij je bila dana na 4. konferenci neuvrščeniimi dežel v Alžiriji, ko sta bili Jugoslavija in Tunis, ki je sicer glavni koordinator na področju informacijske oz. komunikacijske dejavnosti med neuvrščeniimi, zadolženi za organizacijo srečanja vladnih predstavnikov in strokovnjakov na področju množičnega komuniciranja. Sklenjeno je bilo, naj bi simpozij pripravil izhodišča in predloge za dolgoročni dogovor neuvrščeniimi dežel o tesnejšem medsebojnem povezovanju komunikacijskih institucij, večji medsebojni izmenjavi informacij, strokovnjakov in drugih oblik pomoči, da bi se te dežele hitreje družbeno razvijale in se hkrati osvobodile tehnološke odvisnosti od razvitih dežel.

Konkretizacija teh zahtev se je začela septembra 1974, ko so se v Beogradu sestali predstavniki šestih dežel-koordinatorjev gibanja neuvrščeniimi in se dogovorili o organiziranju simpozija »Množično komuniciranje med neuvrščeniimi«. Maja 1975 je bil v Beogradu pripravljani sestanek, katerega so se udeležili predstavniki štirinajstih neuvrščeniimi dežel in na katerem je bil Tunis predlagan za gostitelja simpozija (kar je bilo uradno potrjeno na ministrskem sestanku neuvrščeniimi v Limi), hkrati pa so določili tri osnovna tematska področja.

I. Vloga sredstev za informiranje v nacionalni emancipaciji neuvrščeniimi.

II. Vloga sredstev za informiranje v razvoju gospodarskega sodelovanja med neuvrščeniimi s ciljem, da se uresniči družbena neodvisnost.

III. Vloga sredstev za informiranje v kulturni interakciji neuvrščeniimi dežel.

Za pripravo temeljnih referatov v vsaki od omenjenih tematskih skupin so bili določeni: za I. tematsko področje — Mehika, za II. področje — Jugoslavija in za III. področje — Sri Lanka.

Simpozija v Tunisu so se udeležili predstavniki 37 dežel — članic in 17 dežel ter mednarodnih organizacij, ki so bile povabljene kot opazovalke ali gostje; skupaj približno 150 oseb. Simpozij je delal prvega in zadnjega dne v plenarnih sejah, dva dni vmes pa po komisijah; uradni jeziki so bili angleščina, francoščina, arabščina in španščina.

Uvodni referat na prvi plenarni seji je imel predsednik tunizijske vlade Hedi Nouira. Analiziral je temeljne probleme informiranja kot bistvene komponente družbenega razvoja neuvrščeniimi dežel in pri tem poudaril, da je nujno, da sredstva za množično komuniciranje v neuvrščeniimi deželah najdejo svojo identiteto, to je, identiteto, ki ustreza dejanski družbenopolitični stvarnosti, zmogljivosti in ciljem teh dežel. Da bi to dosegli je nujno, da ta sredstva čimprej oblikujejo jasno opredeljeno politiko delovanja, ki ima za glavni cilj boj zoper vse oblike tlačenja in neenakopravnosti, vključujoč neenakopravnost v mednarodnem komuniciranju. Osnovna načela takšne politike množičnih komunikacijskih sredstev morajo biti: vzpostavitev ravnovesja med razvitimi in deželami v razvoju v obstoječih mednarodnih odnosih, razvijanje nove mednarodne gospodarske ureditve, razširitev in konsolidacija politike popuščanja napetosti (détante) in podpiranje vseh osvobodilnih gibanj v svetu.

Rezultati dela v treh tematskih skupinah so se izrazili v osnutkih sklepov in predlogov, ki jih je vsaka skupina predložila simpoziju na sklepni plenarni seji. Ti predlogi sestavljajo dokument, ki ga bo Tunis kot glavni koordinator na področju informiranja predložil v potrditve na 5. konferenci neuvrščenih v Colombu. V poročilu udeleženci simpozija izhajajo iz ugotovitev, da so neuvrščene dežele na področju informiranja vse bolj zaskrbljujoče tehnološko odvisne od razvitih dežel, ki imajo v svetu danes izrazit mnopol ne le nad sredstvi za (množično) komuniciranje, ampak tudi nad viri informacij. Pretežni del sredstev za informiranje v svetu zaradi takšnega monopola razvitih dežel pogosto prenaša popačene in netočne informacije o neuvrščenih deželah in njihovem gibanju, ali pa — kar je še bolj pogosto — preprosto molčijo o številnih naporih in uspehih teh dežel v boju za družbeni napredek in razvoj bolj enakopravnih, demokratičnih odnosov tako v posameznih državah kot v mednarodnih odnosih.

Ob obstoječi tehnološki moči in monopolu razvitih dežel, ki postaja čedalje bolj očitien političen problem z uveljavitvijo komunikacijskih satelitov in drugih podobnih tehničnih dosežkov, neuvrščenim deželam zaenkrat praktično ni mogoče, da bi enakopravno sodelovali v mednarodnem pretoku informacij. Udeleženci simpozija so zato ponovno opozorili na nevarnosti sedanjega izrazito enosmernega mednarodnega pretoka informacij (od razvitih k deželam v razvoju), kar ustvarja možnosti za kulturno — s tem pa tudi gospodarsko in politično — odvisnost. Zato dokument poudarja, da se v razmerah sodobnega mednarodnega komuniciranja gospodarska in politična neodvisnost ne moreta resnično uresničevati, če se hkrati ne uresničuje tudi kulturna neodvisnost.

Pospeševanje in poglobljanje sodelovanja med neuvrščenimi, še posebej med njihovimi informacijsko-komunikacijskimi organizacijami, z namenom, da bi bolje seznanjali ljudstvo teh dežel s problemi in dosežki posameznih dežel v skupnem boju za napredek, sta bila osrednja tema v delu vseh treh temat-

skih skupin. Izhajajoč iz splošnih, temeljnih ugotovitev, so udeleženci simpozija sprejeli tele sklepe in predloge:

1. Na področju informacijskih agencij:

— treba je še naprej spodbujati neuvrščene dežele, ki imajo bolj razvite informacijske agencije, da pomagajo razvijati takšno dejavnost tudi v drugih neuvrščenih deželah bodisi pri oblikovanju potrebnih kadrov ali z oskrbovanjem tehničnih in drugih sredstev;

— treba je poglobiti kulturno in regionalno sodelovanje med informacijskimi agencijami neuvrščenih dežel, vključujoč organiziranje neposrednih medsebojnih telekomunikacijskih zvez v okviru danih možnosti;

— simpozij predlaga, da se skliče sestanek predstavnikov vlad in informacijskih agencij neuvrščenih dežel v sklopu z deklaracijo, ki je bila sprejeta na ministrskem sestanku neuvrščenih v Limi; predvideno je, da bo sestanek v New Delhiju še pred konferenco v Colombu;

— glede na pozitivne rezultate TANJUG-ovega »poola« neuvrščenih dežel se predlaga, da se organizirajo podobni »pool«-i tudi na drugih področjih, predvsem pri zbiranju filmskih (TV) novic.

2. Na področju radia in televizije:

— predlaga se ustanovitev koordinacijskega telesa, v katerem bi bili predstavniki neuvrščenih dežel (številno še ni določeno, bodo pa predstavljene celine: Afrika, Azija, Latinska Amerika in Evropa), in ki bi koordiniralo dejavnost med neuvrščenimi na področju radijskega in televizijskega informiranja;

— treba je nadalje spodbujati razvoj sodelovanja med radijskimi in televizijskimi postajami s pomočjo večje menjava filmov, informacij, statističnih podatkov, strokovnjakov, itd.;

— sklicati sestanek za dogovor o satelitskem komuniciranju.

3. Na področju tiska:

— z vsemi sredstvi je treba okrepiti sodelovanje med redakcijami oz. uredniškimi odbori časopisov in revij, ki izhajajo v neuvrščenih deželah;

— pri uredniških odborih je treba spodbujati zanimanje za novice iz neuvrščeni dežel; posamezne dežele naj bi občasno tiskale in pošiljale drugim deželam posebne priloge s podatki o svojih dosežkih, problemih, itn.;

— treba je krepiti vezi med novinarskimi sindikati in društvi novinarjev neuvrščeni dežel ter ustanoviti skupno združenje vseh novinarskih društev tef dežel; naloga tega združenja bi bila, da se zavzema za interese novinarjev v neuvrščeni deželah.

Podobni sklepi in predlogi so bili sprejeti tudi glede raziskovalnega dela na področju množičnega komuniciranja in glede oblikovanja novinarskih in drugih potrebnih kadrov.

Med druge sklepe simpozija sodijo:

— predlagana je ustanovitev centra oz. »pool«-a za zbiranje filmskega gradiva, predvsem filmskih novic;

— pozivajo se neuvrščene dežele, ki doslej niso podpisale konvencij glede avtorskih pravic, da to store čimprej, hkrati se vztraja pri splošnem dogovoru o avtorskih pravicah, ki naj bi veljal vsaj za vse neuvrščene dežele.

Da bi dosledno uresničevali predloge simpozija v Tunisu in morebitne odločitve prihodnjih sestankov, so udeleženci simpozija na koncu predlagali:

1. Ustanovitev stalnega nadzornega telesa (v katerem bodo predstavniki Afrike, Azije, Latinske Amerike in Evrope), ki bi bilo v stalni povezavi z vsemi informacijskimi organizmi in vlada-mi neuvrščeni dežel.

2. Predlaga se organiziranje skupnega sklada, ki bi financiral razvoj sredstev za informiranje v neuvrščeni deželah.

Na koncu še besedo-dve o udeležbi Jugoslavije na tem posvetovanju. Po-udariti je treba, da so koristne rezultate TANJUG-ovega »pool«-a za informaci-je o neuvrščeni deželah pogosto omejnali v delu simpozija. Takšne akcije bi vsekakor kazalo še spodbujati.

Kar zadeva strokovne prispevke, Jugo-slavija se je udeležila simpozija z de-vetimi prispevki, med katerimi sta bila tudi dva iz Slovenije: prispevek mag. Slavka Splichala »Neuvrščene dežele, mednarodno komuniciranje in razisko-valna praksa« in mag. Brede Pavlič

»Transnacionalne družbe in množično komuniciranje med neuvrščeniimi«. Veči-na konkretnih predlogov iz jugoslovan-skih prispevkov je bila vključena v konč-ne predloge simpozija.

ZDRAVKO MLINAR

Ob petdeseti številki »Sociologije sela«

S pojavljanjem empiričnega sociološkega raziskovanja se je v Jugoslaviji med prvimi posebnimi področji sociolo-gije začela oblikovati »ruralna sociolo-gija« (»sociologija podeželja«, v srbo-hrvaščini — »sociologija sela«). Kot vedno v podobnih primerih, smo tudi na tem področju imeli najprej le raztre-sene fragmente, ki so zadevali dokaj ne-jasno nakazano vsebinsko področje. Ob bolj ali manj neposrednem opiranju na dediščino iz preteklosti — v kateri so se prepletali elementi zgodovine, etno-logije, geografije, demografije in sociolo-gije — so se v začetku šestdesetih let za-čeli pojavljati posamezni prispevki, ki so vse bolj izpostavljali sociološke raze-sežnosti strukturiranosti in razvojnih sprememb na podeželju. Ob tem je bila očitna potreba po določnejši usmeritvi, ki naj bi nakazovala specifični prispevek sociologov v obravnavanju kompleksne družbenopolitične problematike na po-deželju. Najprej je bilo potrebno izostriti specifičnosti, ki utemeljujejo posebno identiteto ruralne sociologije oz. vsaj po-sebnega sociološkega vidika, da bi se lahko kasneje spet povrnili k razpravi o komplementarnih povezavah z drugimi družboslovnimi disciplinami, ki namreč dovolj, da samo ponavljamo, kako po-trebno je sodelovanje v širših okvirih, če nismo obenem tudi opredelili, v čem je posebna vloga sodelujočih disciplin.

V takšnih razmerah je začela delova-ti skupina raziskovalcev v oddelku za ruralno sociologijo Agrarnega instituta v Zagrebu, ki je postala jedro dejavnosti na tem področju. Med njena najbolj pomembna dejanja lahko štejemo tudi

ustanovitev revije »Sociologija sela«, ki je začela izhajati v jeseni 1963 leta. Letos pa je izšla že njena petdeseta številka, ki je obenem povod in zadosten razlog, da opozorimo na njeno vlogo, ki jo je imela v razvoju naše sociologije.

Prvi glavni in odgovorni urednik je bil dr. Stipe Suvar. Kasneje so uredniško funkcijo opravljali še dr. Svetozar Liviada, Vladimir Cvjetičanin in dr. Vlado Puljiz; sedaj pa po je prevzela mag. Ruža First-Dilić.

Revija je uspela pritegniti širši krog sodelavcev iz vse Jugoslavije. Tako kot se je povečalo število kateder, raziskovalnih skupin in posameznikov, ki so začeli delati na tem področju, tako se je bogatila in kristalizirala tudi vsebina prispevkov, ki jih je objavljala »Sociologija sela«. Tudi Jugoslovansko združenje za sociologijo — s svojo sekcijo za sociologijo mesta in podeželja — je našlo v reviji svoje glasilo, ki je spremljalo občasna znanstvena srečanja.

Značilna tematska področja, ki jih je obravnavala revija, so zlasti naslednja: procesi združevanja kmetijstva, problematika delavcev-kmetov in »mešanih gospodinjstev«, procesi deagrarizacije, nasprotja med mestom in podeželjem, družbenopolitično življenje na podeželju, inovacije na vasi in v kmetijstvu, individualni in kolektivni standard na podeželju, širjenje procesov urbanizacije na podeželje, preobrazba tradicionalne kulture, problemi kmečke družine, problematika ostarelih kmetov, družbeni položaj in usmerjenost kmečke mladine ipd. Ob tem pa revija posreduje še številne informacije, recenzije in prikaze naše in tuje sociološke literature, zbirne in tematske bibliografije idr.

»Sociologija sela« ima vidnejšo vlogo tudi v mednarodnem merilu, saj je ena redkih (vsega skupaj jih je le šest) tovrstnih publikacij na svetu sploh. Poleg člankov vključuje tudi povzetke v angleškem in ruskem jeziku ter vzpostavlja širše vezi med znanstvenimi delavci prek državnih okvirov. Leta 1972 je bila v knjižni obliki objavljena publikacija z naslovom: »The Yugoslav Village«, v kateri so objavljeni prispevki znanih jugoslovanskih avtorjev o poveljnih družbenoekonomskih spremembah in so-

cialistični preobrazbi našega podeželja. Čim bolj se je utrjevala legitimnost in specifična identiteta ruralne sociologije, tem bolj so prihajala do izraza tudi spoznanja o nujnosti prehajanja okvirov so ostro izpostavljali omejenost družvasi in podeželja. Že klasiki marksizma so ostro izpostavljali omejenost družbenega življenja na vasi (Marx) in otopenost ljudi v velikem mestu (Engels) ter nakazovali perspektivo preseganja dveh »svetov«, ki sta tedaj živela v glavnem vsak sam zase. Danes pa družbenih sprememb na podeželju nikakor ne moremo več pojasnjevati, če ne upoštevamo vplivov iz mesta in širše družbe. Zato bi tudi nadaljnje togo vztrajanje — v sicer komajda oblikovanih okvirih — ruralne sociologije vse bolj postavljalo tako sociologijo na obrobje dogajanja — tako z vidika znanstvenega pojasnjevanja kot z vidika dogajanja v družbeni praksi. Osveščenost o nujnosti širše zasnove sociološkega raziskovanja se kaže tudi v spremembi imena prejšnjega oddelka za ruralno sociologijo znotraj Agrarnega inštituta v sedanji »Centar za sociologijo sela, grada i prostora«, ki deluje v okrilju Inštituta za društvena istraživanja Sveučilišta v Zagrebu. Ta Center izdaja tudi zbirko knjig, ki obravnavajo tematiko podeželja, mesta in prostorskega planiranja.

S tem je torej napravljen prvi korak k širši, celovitejši obravnavi prostorsko-družbenih procesov. Naštevaje »podeželje«, »mesto«, »prostor« pa kaže, da te kategorije nastopajo še preveč same zase in da nakazana preusmeritev še ni povsem ustrezno izražena v širši konceptualizaciji, ki ne bi bila le dodajanje oz. seštevaje navidezno kvalitativno različnih kategorij.

V celoti vzeto lahko rečemo, da je »Sociologija sela« v trinajstih letih svojega izhajanja uspešno opravila svoje pionirsko poslanstvo. Obenem pa se že sooča z novimi nalogami, ki zastrujejo zlasti potrebo po teoretični poglobitvi, prehajanju deskriptivne ravni obravnavanja pojavov in preživelih okvirov.

Ob pomembnem jubileju torej lahko zaključimo z oceno: zelo dobro — če gledamo nazaj — hkrati pa čaka v prihodnosti revijo še več velikih nalog.

ROMAN ALBREHT, *Nov korak pri graditvi temeljev socialistične samoupravne družbene ureditve, ČZP Delavska enotnost, Ljubljana 1976, 93 str.*

Delo obravnava poglede na nekatera idejnopolitična vprašanja zasnove osnutka zakona o združenem delu in nadalje družbene preobrazbe na ustavni podlagi — kar je tudi njegov podnasov. Izšlo je v zbirki knjižnica Sindikati št. 10, v kateri izide v tem letu še šest nadaljnjih brošur z aktualnim družbenopolitičnim temam. Knjiga je razdeljena na štiri poglavja. V prvem avtor najprej predstavi osnutek zakona o združenem delu, govori o oblikovanju osnutka zakona in ga označuje glede na njegov pomen za uresničevanje osvoboditve delavca in delovnega človeka. Drugo poglavje razpravlja o pojmu socialističnega samoupravnega združenega dela in o položaju delavca v združenem delu. V tretjem poglavju pisec razpravlja o naslednjih problemih: 1. Dohodek in dohodkovni odnosi, 2. Minulo delo, družbenoekonomska kategorija dohodkovnih odnosov; 3. Odnosi v okviru skupnega dohodka; 4. Svobodna menjava dela; 5. Povezovanje osebnega dela v sistem samoupravnega združenega dela; 6. Odgovornost v združenem delu; 7. Samoupravna organizacija združenega dela. V zadnjem, IV. poglavju pisec razmišlja o tem, kje smo v ustavni preobrazbi naše družbe, o organizirani dejavnosti kot o stebru družbene preobrazbe, o povezavi med družbeno preobrazbo in premagovanjem gospodarskih težav ter o objektivnih in subjektivnih dejavnikih naše družbene preobrazbe.

BOGDAN KAVČIČ: *Samoupravljanje v združenem delu, ČZP Delavska enotnost, Ljubljana 1976, str. 128.*

Knjiga razpravlja o tem, kaj je privedlo do samoupravljanja v Jugoslaviji;

o razvojnih težnjah samoupravljanja v Jugoslaviji; o bistvu samoupravljanja; o samoupravljanju v organizacijah združenega dela; o organizaciji dela in samoupravljanju; o nekaterih odločilnih vplivih na razvoj samoupravljanja in o sodelovanju delavcev pri upravljanju podjetij drugje po svetu. V teh tematskih krogih, ki so naslovi posameznih poglavij, govori avtor, med drugim, o dejavnikih, ki so vplivali na uvedbo samoupravljanja v Jugoslaviji, o vedno večjih materialnih pristojnostih in o spreminjanju oblik samoupravljanja. Samoupravljanje obravnava kot sredstvo in kot cilj, govori o njegovem prispevku k osvoboditvi človeka in dela, o družbeni lastnini in samoupravljanje ter o razmerju med odločanjem in samoupravljanjem. V delu razpravlja o pojmu in značilnostih TOZD in o združevanju TOZD, govori pa tudi o razmerju med samoupravljanjem in hierarhijo. Med faktorji, ki vplivajo na razvoj samoupravljanja, navaja tehnologijo, obveščanje in informacije, delegatskega razmerja itd. Ko obravnava sodelovanje delavcev pri upravljanju podjetij drugje po svetu, odgovarja na vprašanje, zakaj je participacija delavcev nujna, kakšne so institucionalne rešitve in kritično vrednoti participacijo z gledišča samoupravljanja. Delu dodaja kratek izbor literature.

ZDENKO ROTER: *Katoliška cerkev in država v Jugoslaviji (1945—1973). Sociološki teoretični vidiki in raziskovalni model. CZ, Ljubljana 1976, 312 str.*

Po kratkem predgovoru, v katerem pisec navaja nekatere osebne in družbene izkušnje, ki so usmerile njegovo življenjsko delovno naravnost (proučevanje religije in cerkve), govori pisec v prvem poglavju pod naslovom Prolegomena o razlogih, zaradi katerih je izbral temo o socioloških vidikih odnosov med katoliško cerkvijo in državo v socialistični

Jugoslaviji. V drugem poglavju teoretično in pojmovno opredeli religijo, narodno in univerzalno religijo, cerkev, ljudsko religijo in cerkveno religijo. V naslednjem, tretjem poglavju, opredeljuje avtor na eni strani bistvene značilnosti sociološkega načina obravnavanja religije, na drugi strani pa odnose med državo, religijo in cerkvijo (tip državne religije, državne cerkve; država podpira religijo kot takšno; država zavrača religijo kot takšno; država je do religije nevtralna). Četrto poglavje obravnava dejavnike, ki vplivajo na odnos med katoliško cerkvijo in državo v SFRJ, pri čemer prikaže odnos državne politike do religije in cerkve, odnos cerkvene politike do države in družbene ureditve in odnos partijske politike do religije in cerkve. V zadnjem poglavju pod naslovom Epilog pa pisec skuša na splošno označiti naravo odnosov med državo in cerkvijo v obravnavanem obdobju (1945 do 1973) tako, da govori o dveh obdobjih v teh odnosih: o »konfliktnem obdobju«, ki po njegovem zajema čas od konstituiranja nove, socialistične Jugoslavije do šestdesetih let; in »kompromisnim obdobju«, ki po avtorjevem mnenju zajema čas od šestdesetih let dalje. Na koncu govori o socioloških alternativah glede prihodnjega razvoja odnosov med državo in cerkvijo v Jugoslaviji. Delu je dodan obsežen izbor literature.

VOJAN RUS: Etika in socializem. O teoretskih sestavinah socialistične morale. Mladinska knjiga, Ljubljana 1976, 681 str.

Morda bi poglavitni motiv in temeljno vodilo tega obsežnega teoretično filozofskega dela povzeli z avtorjevimi besedami: »Ker zahteva socializem bistveno več množične zavestnosti kot vsi prejšnji družbeni sistemi, zahteva tudi etiko, ki bi bila ena od jeder te možne družbene zavesti.« (str. 10). Delo je razdeljeno na uvod, tri dele in na zaključni pogled. V uvodu govori pisec o nekate-

rih splošnih problemih etike kot enotne, dejavne filozofije, med drugim o razmerjih med marksizmom in etiko, o možnostih in imperativih marksistične etike in o etiki kot sodobni nujnosti socializma. Jedro knjige je v prvem delu, ki nosi naslov *Moralno dejanje* in ki je razdeljen na pet poglavij. V prvem obravnava posebnost in strukturo moralnega dejanja, v drugem moralno zamisel, v tretjem moralno situacijo in nastajajoči subjekt, v četrtem akcijo in v petem moralni učinek. Značilnosti avtorjevega pristopa so delno razvidne ravno iz obravnavanja moralnega učinka kot sestavnega dela moralnega dejanja. V stališčih k temu poglavju pravi namreč, med drugim: »Moralno dejanje je uresničeno šele v svojem učinku, v novem družbenem odnosu.« Moralni aktivizem se bistveno razlikuje od buržoaznega akcionizma in produkcionizma, ker dela ne pretvarja niti v človeški absolut niti v golo sredstvo, ampak vrednoti delo in nedelo glede na njeno mesto v konkretni optimalni celoti«. »Moralno dejanje je akt največje svobode, ker v konkretni situaciji uresničuje največ vrednot in s tem ustvarja največji novi prostor za človekovo človečno delovanje — svobodo«. V drugem delu, ki ima naslov *Vrednote in morala*, pisec obravnava v treh zapovrstnih poglavjih 1. bistvo vrednot in človeške vrednote; 2. kulturne, naravne in moralne vrednote in 3. sistem vrednot. — Tretji del posveča avtor problemu moralne norme (*Moralne norme*). V njem, prav tako v treh zaporednih poglavjih obravnava avtor najprej razmerje med moralno normo in moralnim dejanjem; strukturo moralne norme in najvišjo moralno normo in moralni sistem. V zaključnem poglavju govori avtor o odnosu človek-moralasvet in o bistvenih značilnostih dejavne etike, ki presega obe temeljni vrsti osebnostno-normativne metafizike-etični absolutizem in etični relativizem. Knjiga ima obsežen povzetek v angleščini in ruščini.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

- LENIN V. I.: Nova ekonomska politika. Ljubljana, Komunist 1976. 219 str. (Temelji, 12) — sig. 13.150-12.
- MUHOVIĆ M.: Marx o politološkoj reprezentaciji. Pregled, Sarajevo, 1976, št. 5, str. 537—549.
- NIKOLAUS Martin: Nepoznati Marx. Socijalizam, Bgd., 1976, št. 3, str. 384—404.
- NIKOLOVSKI Blažo: Internacionalizam u delima Marksa, Engelsa i Lenjina. Socijalizam, Bgd, 1976, št. 3, str. 363—382.

III. SOCIOLOGIJA

- BARBIĆ Ana: Predsedniki krajevnih skupnosti — njihova politična naravnost in aktivnost. 1. del, Ljubljana, Inštitut za sociologijo in fil. 1975. 104 str. (ciklostil) — sig. IV/2549-1.
- CASTELLS Manuel: Za sociologijsku teoriju urbanog planiranja. Revija za sociologiju, Zagreb, 1975, št. 4, str. 153—164.
- CVAHHTNIK Kvetoslav: Sociologija estetske funkcije. Kultura, Beograd, 1975, št. 29, str. 8—19.
- DAKIĆ Slavko: Oblikovanje grada kao predmet rada i suradnje sociologa. Revija za sociologiju, Zagreb, 1975, št. 4, str. 137—139.
- GNAMUS Olga: Društveno pogojeni zaostanki v jezikovnem razvoju. Jezik in slovstvo, Ljubljana, 1975/76, št. 5, str. 145—153.
- JAMBREK Peter: Dimenzije i uslovi klasne strukture društva. Socijalizam, Beograd, 1976, št. 5, str. 761—776.
- KOCH Ursula: O ideološkom sadržaju socioloških metoda istraživanja. Marksizam u svetu, Beograd, 1975, št. 3, str. 181—217.
- LAY Ivan: Sociologija u prostornom planiranju. Revija za sociologiju, Zagreb, 1975, št. 4, str. 110—119.
- MILIC Vladimir: Teorije otudjenja u savremenom društvu. (:Kritika pojedinih struja mišljenja u sociološkoj literaturi Zapada:). Socijalizam, Beograd, 1976, št. 1, str. 58—79.
- PERIĆ Branko: Mogućnosti i granice sociološke interpretacije književnosti. Pregled, Sarajevo, 1976, št. 5, str. 521—535.

- RIZMAN Rudolf: Tehnokratizem v družboslovju. Komunist, Lj., 5. jul. 1976, št. 27, teoret. pril.
- ROTAR Zdenko: Katoliška cerkev in država v Jugoslaviji 1945—1973. Sociološki teoretični vidiki in raziskovalni model. V Ljubljani, Cankarjeva založba 1976. 310 str. (Misel in čas, [24]). — sign. I/2484-24.
- RUS Veljko — Miro Odar: Odločanje v delovni organizaciji. 1. del. Ljubljana, Inštitut za sociol. in fil. 1976. loč. pag. — sign. IV/2495-1.
- : SELEKTIVNA bibliografija iz urbane sociologije. (Šest.) V. Lay i D. Seferagić. Revija za sociologiju, Zagreb, 1975, št. 4, str. 192—195.
- STROJIN Tone: Sociološki prispevki k profilu planinca. Planinski vestnik, Ljubljana, 1976, št. 6, str. 297—303.
- SULTANOVIĆ Vladimir: Pojam društvene elite u gradjanskoj sociologiji. Pregled, Sarajevo, 1976, št. 4, str. 355—375.
- SUPEK Rudi: Sociološki značaj amaterizma. Kulturni život, Beograd, 1975, št. 1/2, str. 23—43.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA SOLSTVO

- BERTOLINO Milorad: Matematika in dialektika. (Prev. Franček Safar.) Ljubljana, Zavod SRS za šolstvo 1976. 114 str. (Novi vidiki, 1976/2). — sign. 13.491-1976/.
- BIBIĆ Adolf: O odnosu med znanostjo in tehnokratizmom. Komunist, Lj., 5. jul. 1976, št. 27-teoret, pril.
- IVANOVIĆ Dragiša M.: O nekaterih idejnih vprašanjih pri pouku fizike. (Prev. F. Safar.) Ljubljana, Zavod SRS za šolstvo 1975. 107 str. (Novi vidiki, 1975/5). — sig. 13.491-1975/5.
- KARDELJ Edvard: Samoupravljanje je dalo novu snagu kulturnom stvaranju. Kulturni život, Beograd, 1975, št. 11/12, str. 709—714.
- KORNHAUSER Aleksandra: Dinar za znanje. Raziskovalna organizacija naj ima dolgoročna obratna sredstva. Delo, Lj., 5. jun. 1976.
- KRANJC Ana: Izobraževalna biografija visokošolcev. Ljubljana, Inštitut za sociol. in fil. 1975. 149 str. (ciklostil) — sg. IV/2551.
- MAMUZIĆ Nikola: Masovna kultura i totalizirani režim. Kultura, Beograd, 1975, št. 29, str. 28—45.

- MITROVIĆ Marija: Cankar in kritika. (Prev. Majda Križaj). Koper, Lipa 1976. 350 str. — sig. 13.747.
- OSREDKAR Milan: Le celovit sistem daje raziskovanju pravo mesto. Delo, Lj., 12. jun. 1976.
- ROJC Emil: Zveza komunistov mora pospešiti samoupravno preobnovo visokega šolstva. Komunist, Lj., 21. jun. 1976, št. 25.
- : SLOVENIJA — naše okolje. (Avt.): Boris Gabršček in dr. Ljubljana Mladinska knjiga 1976. 121 str. (Družboslovje za mladino) — sig. I/2843.
- TITO: Srečen, ponosen je lahko narod, ki ima take sinove. . . . ob 120-letnici Nikole Tesle. Delo, Lj., 12. jul. 1976.
- VI. POLITIČNE VEDE
1. Splošna dela:
- KIRN Andrej: Spreminjanje skupnih funkcij delovnega procesa v tehno-kratske funkcije na temelju razrednih predpostavk družbene delitve dela. Komunist, Lj., 5. jul. 1976, št. 27-teoret. pril.
- PETROVIĆ Miloje: Kritika Blohove kritike staljinizma. Socijalizam, Beograd, 1976, št. 4, str. 590—614.
- PETROVIĆ Miloje: Kritika staljinizma Leška Kolakovskog. Pregled, Sarajevo, 1976, št. 5, str. 493—519.
- RAIČEVIĆ Jovan: Od dogmatizma ka ideološkom monopolu. Socijalizam, Beograd, 1976, št. 5, str. 685—714.
2. Družbenopolitični sistem SFRJ:
- ALBREHT Roman: Nov korak pri graditvi temeljev socialistične samoupravne družbene ureditve. Pogledi na nekatera idejno-politična vprašanja zasnove osnutka Zakona o združenem delu in nadaljnje družbene preobrazbe na ustavni podlagi. Ljubljana, Delavska enotnost 1976. 93 str. (Knjižnica Sindikati, 10) — sig. 13.637-10.
- BUČAR Frane — Janez Smidovnik: Javna uprava in občan. Ljubljana, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo 1975. III+334 str.+(48) pril. (ciklostil) — sig. IV/2548.
- DOLANC Stane: Bistvo politike zveze komunistov je protidogmatsko. Komunist, Lj., 7. jun. 1976, št. 23.
- FABJANČIĆ Milan: Odgovornost v zvezi komunistov in njeno uresničevanje. Ljubljana, Komunist 1976. 59 str. — sig. 13.743.
- HADŽ VASILEV Kiro: Diktatura proletarijata i njen razvoj u našem društvu. Socijalizam, Beograd, 1976, št. 5, str. 715—735.
- MARINC Andrej: Slovenski srednjeročni načrt ne bo opredeljeval samo razvojnih smeri, ampak bo družbeno angažiran dokument. Delo, Lj., 13. jul. 1976.
- PODMENIK Slavko: Tehnokratizem, delavski razred in odgovornost v samoupravljanju. Komunist, Ljubljana, 1976, št. 27-teoret. pril.
- RAIČEVIĆ Jovan: Neki problemi idejno-teorijske izgradnje Saveza komunista. Socijalizam, Beograd, 1976, št. 2, str. 171—188.
- : SKLEPI in stališča 7. seje CK ZK Slovenije. Delo, Lj., 15. jun. 1976.
- : STAROSTNO zaavrovanje kmetov. (Anka Tomišek — uvod, Janez Erjavec in Marta Majcen — prečiščeno besedilo zakona, dodatne predpise in pojasnila k posameznim členom zakona). Ljubljana, Uradni list SRS 1976. 96 str. — sig. I/2844.
- TOMINSEK Fedor: Družbenopolitični sistem SFRJ in SRS. Ljubljana, Zveza delavskih univerz — Center za samoupravno normativno dejavnost 1975. 47 str. (Družbeno izobraževanje, 7) — sig. I/2952-7.
- VRATUŠA Anton: Zapiski v zvezi z zakonom o združenem delu. 1—12. Komunist, Ljubljana 5. aprila 1976 do 21. jun. 1976.
3. Politični sistemi in organizacije:
- STANIĆ Gojko: ZDA na križpotju. 1—30. Delo, Lj., 10. maja do 12. jun. 1976.
4. Delavska in progresivna gibanja:
- : COLOMBO — pomembna etapa pri kreipitvi nevrščenosti. Skupno poročilo . . . iz Alžira. Delo, Lj., 5. jun. 1976.
- DOLANC Stane: V dokumentu konference evropskih partij so izražena sodobna demokratska gibanja v odnosih med partijami. Delo, Lj., 15. jul. 1976.
- DOLANC Stane: Odgovornost svojemu ljudstvu in najširša solidarnost s silami družbenega napredka na svetu. Komunist, Lj., 10. maja 1976, št. 19.
- : ZA mir, varnost, sodelovanje in družbeni progres v Evropi. Dokument (konference komunističnih in delavskih partij evropskih držav, Berlin, 29. in 30. jun. 1976). Komunist, Lj., 5. jul. 1976.
- TITO: Socializem — sinonim za demokracijo, enakopravnost, neodvisnost, pravico, svobodo. (Govor v Berlinu). Komunist, Lj., 5. jul. 1976, št. 27.
5. Mednarodni odnosi:
- KURTOVIĆ Todo: O položaju narodnosti u jugoslovanskoj praksi. I, II. Pregled, Sarajevo, 1976, št. 5, 6, str. 453—491; 599—617.
- MIKUŽ Metod: Pregled razvoja koroškega in južnotirolskega vprašanja 1945—1975. 1—5. Delo, Lj., 13. jul.—17. jul. 1976.

BENKO, dr. Vlado: Peaceful Co-existence, Non-alignment and Socialism
Teorija in praksa, Ljubljana 1976, Vol. XIII. No. 7—8, p. 556—569

The first chapter of the study defines the three historically and world-wide developed characteristics of the contemporary international relations — the struggle for emancipation, development and socialism — that determine the totality of the international phenomenon. The second chapter treats the problem why the »democratic, liberation and progressive« character of the second world war could not entirely develop, being hindered by the conflict between the Blocks; this fact — among others — affected also the possibilities of the peaceful co-existence to affirm itself on the whole level of the international community and to develop all its elements, especially those that are objectively, as well as, already, subjectively, anti-imperialist and anti-capitalist. The third chapter states that the movement of the non-aligned countries promotes the process of the political emancipation as the basis of the economic emancipation and development, and treats subsequently, the problem of the struggle for socialism within the framework of this movement.

VRATUSA, dr. Anton: Research of Own Practice — an Integral Part of the Fight of Nations for Independence and Independent Development
Teorija in praksa, Ljubljana 1976, Vol. XIII. No. 7—8, p. 591—599

At the beginning, the author sketches the extreme importance, for the future emancipation of the non-aligned and the developing countries, of the creation of their own scientific research and technological basis. The commonly agreed policy of the non-aligned in this field manifests itself in three directions: 1. in the developing of the scientific research basis and in the formation of cadres in each of these countries; 2. in the foundation of common centers of scientific research; 3. in the activities through UNO and its specialized organizations and commission. Subsequently, the author treats the first institution of scientific research (the International Center for Public Enterprises in Developing Countries) founded in Yugoslavia (with the seat in Ljubljana). The Center is a common institution of the non-aligned and the developing countries, and will bring together the efforts of scientists and specialists of all the continents; its activities will cover the scientific research, the educational work, the consultative and the information-documentation work in the field of the public enterprises. The Center was founded in 1974.

KERSEVAN, dr. Marko: The Concept of the Class Struggle and the Marxist Social Theory (II)
Teorija in praksa, Ljubljana, Vol. XIII. No. 7—8, p. 674—688

The concept of the class struggle is the fundamental line of demarcation between the marxist social theory and the bourgeois ones. Although Marx (Letter to Weydemeier, 1852) and Lenin (The State and the Revolution) declare that it is not an exclusive and specific characteristic of the marxism to claim the existence of classes and of the class struggle. This cannot be true as far as the concept of the class and the class struggle, founded on the Marx's scientific theory of the exploitation as appropriation of non-paid surplus labour, is concerned. It is well known that Marx scientifically and entirely developed this theory as late as in »The Capitale«, while, e. g., in »The Communist Manifesto« he still remains prisoner of certain limitations of the classical political economy. Did this fact not affect, as well, the conception of classes and the class struggle Marx was able to propose at that moment? — The concept of the class struggle can occupy a central place in the marxist social theory only if it be not reduced to its manifest political forms. The fundamental content and form of the class struggle is, already, the process of the exploitation itself — the production and the alienation of the surplus product.

UDK 327.57:321.74

BENKO, dr. Vlado: Miroljubna koeksistenca, neuvrščenost in socializem
Teorija in praksa, Ljubljana 1976, let. 13, št. 7—8, str. 556—569

V prvem poglavju razprave je avtor opredelil tri svetovno-zgodovinsko razvite splošnosti sodobnih mednarodnih odnosov — boj za emancipacijo, razvoj in socializem — ki določajo totaliteto mednarodnega fenomena. Drugo poglavje je posvečeno vprašanju, zakaj se »demokratski osvobodilni in napredni« značaj druge svetovne vojne ni mogel v celoti utemeljiti zaradi medblokovskega spopada, kar je — med drugim — vplivalo tudi na možnosti, da bi se miroljubna koeksistenca afirmirala na vsej ravni mednarodne skupnosti in ob upoštevanju vseh njenih elementov, zlasti pa tistih, ki so objektivno pa tudi že subjektivno protimperialistični in protikapitalistični. V tretjem delu naprej ugotavlja, da je gibanje neuvrščenosti nosilec procesa politične emancipacije kot podlage za ekonomsko emancipacijo in razvoj, nato pa se posveča problemu boja za socializem v okviru tega gibanja.

UDK 001:321(-77)

VRATUŠA, dr. Anton: Raziskovanje lastne prakse — neločljivi del boja narodov za neodvisnost in samostojen razvoj
Teorija in praksa, Ljubljana 1976, let. 13, št. 7—8, str. 591—599

Avtor v začetku nakaže izredno pomembnost ustvarjanja lastne znanstvenoraziskovalne in tehnološke baze za nadaljnjo emancipacijo neuvrščenih dežel in dežel v razvoju. Skupna dogovorjena politika neuvrščenih na tem področju se izraža v treh usmeritvah: 1) v razvijanju znanstveno-tehnološke osnove in vzgoje kadrov v vsaki od teh dežel, 2) v ustanavljanju skupnih znanstveno-raziskovalnih centrov in 3) v dejavnosti prek OZN in njenih specialnih organizacij in komisij. Potem se avtor posveti prvi znanstvenoraziskovalni instituciji (Mednarodni center za upravljanje podjetij v družbeni lastnini v deželah v razvoju), ki je nastala v Jugoslaviji in ima sedež v Ljubljani. Center je skupna ustanova neuvrščenih dežel in dežel v razvoju, ki bo združevala delo znanstvenikov in strokovnjakov z vseh kontinentov ter se bo ukvarjala z: znanstveno-raziskovalno, izobraževalno, posvetovalno in dokumentacijsko-informativno dejavnostjo na področju podjetij v družbeni lastnini. Center je bil ustanovljen leta 1974.

UDK 323.38:335.5

KERSEVAN, dr. Marko: Pojem razrednega boja in marksistična družbena teorija (II)
Teorija in praksa, Ljubljana 1976, let. 13, št. 7—8, str. 674—688

Pojem razrednega boja in razredov je temeljna ločnica med marksistično in buržuaznimi teorijami o družbi. Marx (Pismo Weydmeierju 1852) in Lenin (Država in revolucija) sicer zatrjujeta, da priznavanje razredov in razrednega boja ni nekaj specifično marksističnega. Toda to ne velja za pojem razreda in razrednega boja, ki je utemeljen v Marxovi znanstveni teoriji eksploatacije kot prisvajanja neplačanega presežnega dela. Kot je znano, je to teorijo znanstveno do kraja razvil šele v »Kapitalu«, medtem ko je v Komunističnem manifestu npr. še ujet v nekatere omejenosti klasične meščanske politične ekonomije. Ali ni to neizogibno vplivalo na njegovo pojmovanje razredov in razrednega boja v tem obdobju? — Pojem razrednega boja ima lahko osrednje mesto v marksistični družbeni teoriji le, če ga zožujemo na njegove manifestne politične oblike. Temeljna vsebina in oblika razrednega boja je že sam proces izkoriščanja — proizvajanje in odtujevanje presežnega produkta.

Socijalizam (Beograd)

št. 5/1976

Studije in članki: TODO KURTOVIĆ: Enotnost, aktualnost in značaj idejne akcije; JOVAN RAIČEVIĆ: Od dogmatizma k ideološkemu monopolu; KIRO HADŽI VASILEV: Diktatura proletariata in njen razvoj v naši družbi; NAJDAN PAŠIĆ: Aktualnost Leninove »Države in revolucije«; RADOVAN VUKADINOVIC: O kontinuiteti Konferencc o evropski varnosti in sodelovanju; PETER JAMBREK: Dimenzije in pogoji razredne strukture družbe; *Prispevki:* KASIM TRNKA: Uresničevanje samoupravnega koncepta reforme visokega šolstva v SR Bosni in Hercegovini; *Tuji avtorji:* AKIRA KUDO: Sedanji ekonomski položaj na Japonskem; *Pogledi:* VELJKO RADOVIĆ: Sterija naših dni in druge teme; *Prikazi.*

Naše teme (Zagreb)

št. 1/1976

Članki, razprave: BOGDAN ČOSIĆ-ANTE LEŠAJA: Dohodek in minulo delo; VOJMIR FRANIČEVIĆ: Minulo delo in družbena lastnina; DRAGUTIN V. MARSENIĆ: Socialistična solidarnost v združenem delu; VESELIN GOLUBOVIĆ: Smisel, izvori in dediščina socialističnega samoupravljanja; *Osvetlitve:* MILOŠ NIKOLIĆ: Razredni boj v visoko razvitih kapitalističnih državah po drugi svetovni vojni; *Rdeči prapor:* LAZO ANTIĆ—LJUBIŠA TATOVIĆ: Uresničevanje delegatskega sistema v samoupravnih interesnih skupnostih — v dejavnostih posebnega družbenega pomena; ANGEL ČEMERSKI: Delegatski sistem v praksi; DUŠAN PETROVIĆ-ŠANE: Partija in razred; *Iz zgodovine*

delavskega gibanja: BOSILJKA JANJATOVIĆ: Sindikalno gibanje na Hrvaškem 1918—1941 in politične akcije delavskega razreda; *Družba in religija:* SRDJAN VRCAN: Navezanost ljudi na religijo in cerkev pri nas (III); *Pogledi:* BRANKA PRIBIĆ: Fašizem in neofašizem v novejši nemški literaturi; MIROSLAV VUJEVIĆ: Politična socializacija v družini; *Razstava knjig, Iz tujih revij.*

Pregled (Sarajevo)

št. 5/1976

Članki: TODO KURTOVIĆ: O položaju narodnosti v jugoslovanski praksi (I. del); MILOJE PETROVIĆ: Kritika stalinizma Leszeka Kolakowskega; BRANKO PERIĆ: Možnosti in meje sociološke interpretacije književnosti; MUSLIJA MUHOVIĆ: Marx o političnem predstavnstvu; *Univerzitetna kronika, Pogledi, Prikazi, Bibliografija.*

Pregled (Sarajevo)

št. 6/1976

Članki: TODO KURTOVIĆ: O položaju narodnosti v jugoslovanski praksi (II. del); ASIM STRANJAK: Združeno delo in obvladovanje emisije denarja; ŽARKO PRIMORAC: Kompleksni značaj sodobne inflacije; MILENKO KARAN: Psihološka obeležja bogomilskih nagrobnikov; BOGDAN DABIĆ: Internacionalne besede v slovanskih prevodih »Manifesta komunistične partije«; *Socialistična misel — dediščina:* VESELIN MASLEŠA: Marxov »Kapital« v našem prevodu; *Mednarodni pregledi:* DAVORIN RUDOLF: Delo na novem mednarodnem pravu o morju; *Prikazi, Bibliografija.*

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Branko Pribičević: Socialna demokracija danes (mesto, vloga, vpliv)

Dragan Taškovski: Kako si Bolgari prisvajajo tujo zgodovino in zakaj?

Ludvik Čarni: O marksistični delitvi razvoja človeške družbe

Marija Ambrožič-Počkar: Položaj malih držav

Karel Šiškovič: Analiza italijanskih parlamentarnih volitev

Blažo Nikolovski: Deformacije Internacionalizma

Marko Bulc: Sporazumevanje in dogovarjanje v federaciji

Milan Lapornik: Reprodukcijska odvisnost slovenskega gospodarstva

Lojze Sočan: Stadij razvitosti in usmerjanje mednarodne menjave